

Rbl. 15.45

Rbl. 0.80

A. Perventsev AU NOOREST EAST

Arkadi Perventsev

AU NOOREST EAST

WIALINI PREEMIAGA AUTASUSTATUD TEOS

AUTASUSTATUD 1949

Reel'ale sünnipäevaks
24.09.1953
J. K. K.

A. PERVENTSEV

AU
NOOREST
EAST

ESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1951

Originaali tiitel:

Аркадий Первенцев
Честь смолodu.

ЦК ВЛКСМ Молодая Гвардия 1949.

Tõlkinud J. Aarand

Kunstiliselt kujundanud
P. Luhtela

Pühendan
kangelaslikule nõukogude noorsoole,
leninlikule komsomolile.

ESIMENE OSA

Esimene peatükk

«MEDUUSI» HUKKUMINE

Keskpäeval tõusnud tuul paisus õhtuks kolme palli võrra. See oli halb tuul, mis puhus põiki merd. Kaugele ulgumerele sõitvad kalurid kartsid teda ja nimetasid teda imeliku nimega «garbi», sõnaga, mis oli tulnud Kaukaasia rannikule teadmata kust. Garbi on muutlik ja võib ootamatult üle minna kaldatuuleks. Otsi siis pargaseid ja felukke¹ lahtisel tormisel merel. Ja kui kuskil Bulgaaria või Rumeenia rannikul uhutakse välja kalurilaevukeste riismed, on juba ette tunda, et need on tahtmatud külalised Kaukaasiast, garbi ohvrid.

Kalurite sõudeartell läks täna varahommikul rõõmsalt merele. Koos artelliga lahkusid minu isa Ivan Lagunov ning kaks vanemat venda — Matvei ja Ilja. Mina, kaheksa-aastane poisike, saatsin pargaseid kadedustundega. Krigistanud kiiludega jämedateralisel liival ja mitmevärvilisel kiviklibul, löikusid pargased rohelisse vette.

Vanal pargasel «Meduus» lahkus alles äsja oma kaheteistkümnendat eluaastat alustanud Matvei, teisel pargasel, koos isaga — kümneaastane Iljuška. Ema palus arglikult, et isa jätaks lapsed ega võtaks neid kaasa, kuid isa kahmas mõlemad poisid korraga. Ta usaldas Matvei noorele bulgaarlasele Nikolale, kellel alati kõiges vedas, Iljuška aga viskas ta palja kõhuga oma paadi «Kolja Rudnevi» siledakskraabitud pähkelkollasele ahtrile.

¹ Liik Mustas meres esinevaid väikesi purjelaevu. Toim.

Artelli juht Anton Storokož vaatas silmanurgast ema poole. Ema oli siis nii ilus oma laineliste sõlmekeeratud heledate juuste, mustade naervate silmade ja kõrgekaareliste kulmudega. Tabanud ema alati naervais silmis ärevust, laskus Storokož kükakile, võttis peotäie kuiva liiva ja viskas selle üles. Liivaterad langesid ristloodis. Siis niisutas Storokož näpu sõljega ja tõstis selle tuule kätte. Aga mis tuult seal oli! Pargased lahkusid täielikus hommikuses tuulevaikus. Miski ei ennustanud garbit. Ühtegi pilvekest polnud orgu ümbritsevate mägede kohal. Juba kolmandat kuld ei tulnud vihma. Sammal hakkas pudenema isegi mägedes, kuivanud jõesängides ja põhjamunakail.

Storokož andis käskluse. Artell laadis peale uued lesta-võrgud, püssid — kui peaks ette juhtuma delfiine — tagavara-aerud, magedat vett, kuivatatud kala, bronzat¹ ja leiba.

«Meduus» sõitis kõige ees. Bulgaarlane Nikola, juukse-tutiga, päevitusest must, seisis ahtris tüüri juures ja käärtas vallatult esimeste sõudjatega. Et meie pilgud ei kohtuks, vaatas Matvei merele. Õeke Anetska, nukud kaenlas, lehvitab kaldast eemalduvaile pargastele mõlema käega. Oli käärtse-mist, lõbu ja rõõmu, nagu alati siis, kui mindi merele.

Ja siis asendas hommikust helget rõõmu ärevus. Ma ei unusta kunagi seda õhtut, mis andis nii järsku teise suuna kogu meie elule. Nagu toimuks see kõik alles praegu, näen ma päikest, kuidagi pehmet, sulanut, punast. Näib, nagu langeks ta kogu oma värelema massiga kiirelt merre. Just nagu oleks avanenud kellegi võimas käsi, mis teda ülalt äärest kinni hoidis, ja päike sukeldub nagu vaskviiekopika-line hoiukarpi. Meri tumeneb otsekohe, ja lained, mis olid tormanud ranna poole, äsja punakas kuma murdekohtadel, muutuvad mustaks ja kohutavaks.

Äkki vakatas meeleldi laulukesi leelutava Anjuta peenike hää. Väike õde oli mänginud vana pargase all oma nukku-dega. Nüüd läheneb ta mulle. Tuul sasib tema patsikesi, viskab nad üle õlgade. Tema ehmunud silmadest ja kokku-surutud huultest taipan, et ta närvitseb. Kerin õngenööri tuhkpauust ridvale, püüdes mitte kriimustada õde hüpleva õnnega. Annan talle nolgused, mis on lukitud kukaanile — sidumiskoori jupile, mille otsas on ork, et kala maha ei libiseks.

¹ Lambapiimast valmistatud juust. Toim.

«Vii Loiskutile.»

«Oota, Serjoženka,» sosistab Anja ja vaatab merele nagu võlutud.

Minagi juhin pilgu üle sinna, kuhu vaatab tütarlaps, kuhu vaatavad rannale kogunenud poisikesed, naised ja taadid.

Vahused harjad sarnanevad ujuvate valgevillaliste talle-keestega. Nad ujuvad, sukelduvad ja ilmuvad jälle merepin-nale, kuid ei suuda ujuda rannani. Sinna saabub kõrge halli keeruga tavaline vali laine. Laine liigub piki randa paremalt vaankule, hakkab keerlema hiiglaslik veepööris.

Ehmunult vaatab Anja laineile, ettevaatlikult hoiab ta väljasirutatud käes kukaani. Suurte peadega kalakesed, ahmi-nud küllalt õhku, ei siple enam, vaid ripnevad nagu jääpuri-kad, nende pungis silmad on tardunud.

Randa tulevad meie lambakoerad — kalasööjad ja šaaka-lite hirm. Liputanud korraks sabaga, heidavad nad maha, sirutanud ette oma suured tugevate lihastega käpad ja pöö-ranud mere poole pikad mustad koonud, mis on kaetud puhta lõu tunnustega. Vahetevahel vaatavad koerad inimestele. Mulle näib, et nad aimavad meie ärevust.

Meri muutub tormiseks. Veepööris keerleb susiseva koha-naga, kolisevad kaldaleuhutud kivid, lendab vahtu nagu laaste rannikut kõõpiva hiiglasliku lainehöövli alt.

Tammil tuleb nähtavale ema. Tihenevas hämaruses kerkib tema kuhu selgesti esile põuast käärdunud kitsemurakate taustal. Ema paneb käe silmade kohale. Vaevast õnnestub tal praegu midagi näha. Olgu siis, et kalurid süütavad later-nad. Ema kutsub meid. Läheme tema juurde, ja meie järel, tugevate käppadega pehmelt astudes, liiguvad lambakoerad.

Väliselt oli ema rahulik. Ent tema silmad ei naernud nagu alati. Huuled olid kokku surutud.

«Ema, kas nad ei tule veel tagasi?» küsisin mina.

«Nad ei peagi veel tulema, Serjoža,» vastas ema.

«Aga puhkes ju garbi, ema.»

«Mis sellest. Nad heiskavad purjed.»

«Tore on purjedega!» ütles õeke naeratuseta. «Sõita on tore.»

«Sinule ainult sõitmiseks,» noomisin ma õekest.

«Aga ma ei armasta kala.»

«Mida sa siis armastad, tütreke?» Ema tõstis ta sülle.

«Jäätist.»

Ena tõmbas käega üle Anjuta pea ja naeratas rangelt. Kuid mu süda ei läinud kergemaks. Laskunud kruusast teed mööda, suundusime kodu poole. Tihedalt vastu noori eukalüpte, mis olid rännanud siia koos inimestega, kasvasid piki rannikut kitsemurakad — tihedad, liaanidega läbipõimitud põõsad. Seal pesitsesid kahjutud paksud siugsisalikud ja isegi suured kollakõhud ehk maod.

Põud purustas maad, kuivatas tühjaks kaevud ja allikad. Eukalüptid, istutatud märgade alangute kuivendamiseks, seisis longus nagu leinapajud. Kuivasid ära lilled ja rõhi.

Agas üsna lähedal, meie jalge ees laius ääretu meri. Kui palju vett! Kasutat kibesoolast vett!

Asundusküla elamud olid laiade pillatud mööda väheldast madalate mägede seljandikku, mis eelnes Kaukasuse mäeaheliku massiivsele astangulisele tugiõlale. Maastiku iseloomu niisuguse määratlemiseni ma jõudsin alles sõjas, kui tuli lapsepõlvest tuttavat rannikut taktikaliseks otstarbeiks tundma õppida. Agas lapsepõlves teadsin: tammi taga rannal on kitsemurakaga kaetud alang, mille meie fantaasia täitis arvutu hulga madudega; sealt edasi algab kink, kuhu on ehitatud kalurite majakesed, siis tuleb jälle alang ja selle taga on mäed, kaetud tammede, plataanide ja põõsas-pähkli-puudega, aga kaugemal... seal on juba tundmatu ürgmets, kus võib kohata mitmesuguseid rõõvloomi, isegi karusid ja kaukaasia tiigreid. Sügisöödel kostab sealt öökullide kisa, šaakalite nuttu ja valju naeru ning veel mingisuguseid verd tarretama panevaid hääli. Me teadsime, et inimesed raiuvad ning juurivad seal metsa, püstitavad maju ja sanatooriume, ehitavad maanteid, istutavad palme, banaanipuid, oleandreid ja loorbereid.

... Tähed kustusid. Kõrged sünged pilvesambad vajusid alla, süttisid loojangust ja voogasid nagu lähedaste tulekahjude suitsud. Hamerops-palmide lehvikulised lehed vabisesid tuules. Banaanide lehed paisusid nagu purjed. Kuiv õhk küllastus vähehaaval niiskusest, jahenes.

Pärast kõue lühikesi kahurikärgatusi hakkas öösel valama vihma. Taevas oli üleni kaetud pilvedega, mäed silmapiiril olid vaevalt nähtavad. Nagu jaaniussid rohus põlesid kuu-rordilinna kauged elektrituled.

Kartsin äikest, ent lapselik uudishimu osutus hirmust

lugevamaks. Libistanud enese teki alt välja, hiilisin ma kiki-varbail verandale.

Vihma lausa valas. See oli Musta mere äärne subtroopiline vihmavaling oma karedate voolude ja ülipeene veetolmuga.

Vesi voolas banaanilehtedelt nagu renne mööda alla. Palmid kallutasid oma lehvikuid. Maha sõostev vesi näis valgusähvatuste valgusel leegitsema lõõvat nagu põlev vedelik.

Kuulatasin: ei kimedat puukonna sirinat, ei saagivate rohutirtsude kirinat, ei roheline öökärbse praginat — ainult vihm, kõuekärgatused, valgusähvatused ja kõikjal kiiresti voolava vee kohin.

Meri tühises, kuigi tuul vähehaaval vaibus. Kuulnud toas krabinat, poetasin enese uksest sisse ja lipsasin teki alla. Nägin, kuidas ema tõusis ja verandale läks. Ta seisis kaua valgude valguses ja vaatas mere poole.

Arkasin õe heledaist hüüdeist:

«Meie omad! Meie omad! Meie omad!»

Läppasin üles. Surunud enese vastu käsipuid, seisis verandal õeke ja karjus, vehkides rõõmsalt mõlema käega.

«Meie omad! Meie omad! Meie omad!»

Märkasin silmapiiril täppe. Jälle ilmus nähtavale päike — tuu ja kirgas, paisates orgu valguseojuksid.

Savine vihmavesi oli voolanud mööda jõesängi merre. Siit, verandalt näis see pruunina ja oli selgesti nähtav tumesinise mere taustal. Jõed olid kandnud merre nii palju savi, liiva ja puid, et paistis, nagu oleksid nad moodustanud uue, alles nimeta neeme.

Väledad jalad kandsid mind lennul mere poole. Kaluri-artelli ruttasid vastu võtma nii noor kui vana — kõik asundusküla elanikud. Inimesed jooksid ranna poole, kogunesid rannakadesse, tõttasid üksteisest mööda.

Lautreid polnud: meri oleks nad niikuinii minema uhtunud. Kuid tavaliselt randusid kalurid siiski samas kohas. Siia koguneski kokku tunglev hulk. Teraselt vaadati sinna, kus keset mere sära kollaste aerude ühtlaste tõmmetega lähenesid tumedad teravaninalised pargased. Loeti üle paate. Keegi märkas «Meduusi» puudumist. Pargased tulid lähemale. Näe, see äärmine vasakult on «Kolja Rudnev», temal sõidab isa; see seal on lipulaev, ühemastiline «Budjonnoi Jõud», temal seisab hallipäine artelli juht Storokož; edasi on aerufelukk madalate, nagu kääridega väljalõigatud parrastega. See

on «Kapteni Tütar» ehk, nagu teda kõik nimetavad, «Muhammedlanna». Selle nabis ühel rahutul ööl kinni mere-piirivalvepostis komandör Mihhail Balaban, keda rannas hüüti hulljulgeks kapteniks. «Muhammedlanna» sattus Balabani kätte koos viie türklase-salakaubavedajaga Akma-abadist ning siidi, sukkade ja trapesundi tubaka laadungiga. Balaban andis trofeeks langenud feluki kalureile üle ja siirdus ise varsti pärast seda Krimmi. Meie, lapsed polnud näinud Balabani, kuid suhtusime temasse romantilise hardusega. «Kapteni Tütre» päral istus bušlatti kandev üsna noor poiss Stenka Leljukov, bulgaarlase Nikola võistleja uljuses ja ettevõtlikkuses.

Ent Nikola ei tulnud koos artelliga tagasi. Polnud tema kiirekäigulist «Meduusi», polnud meeskonda ja polnud ka vend Matveid. Lähenevad paadid olid tõusvast päikesest heledasti valgustatud. Nägin isegi delfiiniküttide padrunitas-kuid, Storokoži halle oime, tema tusaseid silmi ja isa laia vurrudega lõpmata armast nägu. Isa kõrval istus Iljuška, surunud enese vastu tema põlvi, mis olid kaetud säärsaabaste nahkae lõõtsaga. Võib-olla liikus Nikola teises koosis? Võib-olla hüppas ta juba kuskil kaldale, sirutas liikmeid ja pahvatades naerma nii, et välgatasid tema piimvalged hambad, paiskas liivale pikali meie Matjuška ning hakkas temaga hullama... Nii mängis Nikola meiega, mudilastega. Ja meie armastasime seda lõbusat ilusat bulgaarlast. Aga võib-olla oli delfiinide parv Nikola eemale juhtinud, ja siis puhkes järsku torm. Vahest kihutab ta artellile järele? Nikola on ju ometi õnneseen!

Niisugused mõtted tulid pähe ka teistele. Kõigile olid hästi teada kalurite ja delfiiniküttide elukutsega seotud hädahud. Kuulsin enda ümber oletusi, mida lausuti küll valjusti, küll sosinal. Ema süda näeb kaugemale kõigist ja aimab paremini kui kellegi teise oma. Ta hammustas huulde, et mitte valjusti nutma puhkeda ja et varjata oma tundmusi. Ema seisis liikumatult, ja kallutanud ülakeha pisut ettepoole, vaatas üksisilmi «Kolja Rudnevile». Surusin enese emale lähemale, võtsin tema käe. Ta pigistas kõvasti minu kätt ja ma tundsin tema keha värisevat. Siis taipasin: Matvei ei tulegi tagasi.

Pargased randusid.

Kalurid astusid otse vette, vajutades oma suurte saa-

lastega liiva sisse auke. Aerud lendasid liivale. Aerutajad avasid rusikad ja kastsid käed vette. Peoplesad olid verised, marrastunud. Küüned olid murdunud ja näis, nagu oleksid hunkõvad mõhnad puruks hõõrdunud. Näod olid ära vaevatud. Aukuvajunud silmi piirasid tumedad rõngad.

Kalurite tulek ei tekitanud tavalist elevust. Vaikis rahvahulk, vaikis artelli juht, kes istus kivil, tubakakott käes, vaikisid kalurid. Ei valmistanud rõõmu kividele visatud delfiinid. Kammeljad, imelikud lamedad ühesilmalised kalad, mis näisid poolekslõigatuina, lamasid pargaste põhjas hunnikus nagu pallast.

Stenka Leljukov vaatas altkulmu artelli juhile, tõstis oma «Muhammedlannalt» maha koti, milles oli riknenud leib, ja viskas selle liivale. Nuuskides lähenesid koerad. Stenka lõi meie Loskutit saapaninaga ja see läks urisemata eemale, heitis maha isa jalge ette ning pani tema märjale juhtnahast saapale oma kollase valkjate laikudega käpa.

Ema laskis lahti mu käe ja astus isa juurde. Isa tõstis tema poole rasked, tursunud laud. Ema vaatas talle lootusega. Tahtsin söösta ema juurde, liibuda põsega vastu tema krobelisi, tuulest karedaid käsi.

Iljuška joonistas pead tõstmata sõrmega liivale, otsekui tunneks temagi vastutust ema ees. Artelli juhile ei esitatud küsimusi. «Meduusi» kalurite naised kogunesid sõnatult isa ümber, surudes käsi vastu rinda, nagu hoides tagasi karjet, mis tahtis välja tungida.

Meri aga sädeles hommikuses päikeses. Nimetasime sellist sädelemist pimesikumänguks.

Ema tõstis oma niisked mustad silmad, mis olid täis palvet ja lootust.

«Kas nad tulevad tagasi, Ivan?»

Isa pööras pilgu kõrvale. Soolased merepiisad tema vurrudel löid päikesest sädelema, meenutades vikerkaarevärvilisi kivikesi. Mulle näis: rannas istub täielikus liikumatuses metallist valatud raidkuju, millist olin näinud linnas. Sellel raidkujul on kalliskivist vurrud. Pärast hakkas mul nende ebakohaste võrdluste pärast häbi. Isa vaikis edasi. Ja siis karjatas üks naine. Tema järel hakkasid itkema teised.

Isa tõusis ja lähenes raskel sammul artelli juhile. See tõusis aeglaselt. Tema näol oli ärevus. Ta tahtis ilmselt varjata ennast isa eest, tema vihaste silmade eest, mis olid otse

temale suunatud, ja naiste karjete eest, kes olid kaotanud oma toitjad.

Isa astus Storokožile lähemale, peatus, ütles midagi tasa, võttis siis äkki hoogu ja lõi teda kõigest jõust oma raske rusikaga.

Ma ei jõudnud ette trügida. Minu tõukasid eemale sündmuskohale sөөstnud inimesed. Ma nägin veel kord isa tõstetud rusikat.

Isal oli vihast moonutatud nägu. Jämedad pisarad vee-resid mööda tema põski. Sulgesin silmad ja hakkasin karjuma. Karjusin nii, et näis, nagu tungiksid kopsud, seest välja. Ema võttis mu süle ja kuivatas minu pisaraid. Tundsin tema karedaid peopesi oma näol. Jälle oleksin tahtnud suruda neile oma huuled.

Häbitunne oma pisarate ja karjumise pärast tõi mu teadvusele tagasi. Kõikide tähelepanu oli pööratud minule. Ma ei suutnud seletada neile inimestele kõike, mis toimus mu lapsehinges — eilne sünge loojak, lainete pööris, mis viis minema mu venna, troopiline vihm ja tulehelgid banaanide ning palmide lehtedel... Ma ei suutnud seletada, kui kole on esmakordselt näha oma isa nii vihasena, näha pisaraid tema näol.

Võib-olla mõistis mind Stenka Leljukov. Ta toetus seljaga vastu pargast, käsi hooletult parda äärele heidetud, ja vaatas mind sõbralikult, nagu näeks ta mind alles esimest korda: ennäe, mihuke putukas sa oled!

«Lagunovil on õigus,» ütles Leljukov, «kui mitte tema, siis oleksin mina peksnud Storokoži. Me oleksime saanud «Meduusi» päästa. Kuid otsustama peab üks, merel on artelli juht peremees. Aga mis ütles Storokož? «Las Nikola keerrutab merel üksinda. Las saab aru, mis on artell.» Opetada Nikolat võib, kuid, nagu minule, Leljukovile, näib, mitte nüüsgusel ajal, kus kõik sassis kuradid näikse olevat tulnud sinu patuse hinge järele. Nikola läks artellist lahku, artell oleks pidanud teda rannas karistama. Ainult mitte surmaga. Lagunovil on sada korda õigus. Tema rusikas on ka minu rusikas! Ei kerki Nikola nüüd enam kunagi veepinnale. Kahju Matjušast... Temast oleks võinud saada hea kalur...»

Ohtul loksus meri vaikselt. Ta libitses jalge ümber, otsekui oleks ta palunud halastust oma kuriteo pärast. Täna ei

ujunud keegi kaugemale, hoiduti ranna lähedale. Polnud kuulda tavalist naeru. Rannakividel lamasid lainega väljauhutud ja pookere kätte surnud meduusid. Mulle näis, et need on Nikola jäänused, mis meri on muutnud sülditaoliseks vorruks massiks.

Teine peatükk

HÜVASTI, MERI!

«Meduusi» otsingud lõppesid tulemusteta. Meri ei uhtunud välja ühtegi pilbast. Ent mulle näis, et Matvei elab ja on end kuhugi peitnud. Veel üks hetk, ja ta hüppab välja kitse-murakate padrikust, müksab mulle külge ja hüüatab oma liinil kombel: «Püüa kinni, türkanel!»

Kolmandal päeval tulid meie majja külalised-kalurid. Koos meiega tuli Leljukov. Ema kattis laua. Kalurid panid välja toodud pudelid kohaliku hapu veiniga. Võõrustamine tavalise peakärata. Nii on alati peiedel. Lahkumisel vastas Leljukov ja tegi isale ettepaneku võtta üle artelli juhtimine Storokožilt, kellel pärast «Meduusi» hukkumist ta sunnis artelli juhtida. Ta kõneles, et nüüd ei olevat enam ohulik avamerele sõita; on käinud inimesi linnast, on olnud saata mootorpargaseid. Rannikul on hakatud moodustama esimesi kalapüügikolhoose, ja kalurid palusid minu isa lasti järele mõelda.

Ma ei lase teda ja lapsi merele,» ütles ema.

Mis seal parata, juhtub õnnetusi,» vastas talle Leljukov. «Alati on uppunud kalureid ja alati on tormid purustanud pargaseid. Pole ju tõelisel kaluril häbi merel surra.» Leljukov püüdis ema veenda.

Meie pöördusime ära maast,» ütles ema, «meid karistas

«Mis sina, Ivan Tihhonovitš ütled?» küsis Leljukov.

«Annan vastuse kahe nädala pärast.»

Hüva. Just siis jõuavad kohale mootorpaadid. Me ei mõna sinult vastusega kiirustamist. Mõistame sinu muret.»

Pärast Leljukovi lahkumist ütles ema isale:

«Ma tahan mere äärest ära minna.»

«Argem otsustagem seda täna,» vastas isa.

Oõsel äratasid mind lõõtspilli helid. Viimasel ajal oli isa

teda harva kirstust välja võtnud. See oli paljude mälestustega seotud lõõtspill, isa kaaslane nii imperialistlikus sõjas kui ka kodusõja päevil. Oli ta ju viibinud koos isaga Rumeenia rindel, Ukrainas, taganenud koos isaga Tsaritsõni poole, ületanud Žutovi silla, teda olid kuulnud Parhomenko ja Kolja Rudnev, kelle auks isa oli pannud nime oma pargasele. Tema laulvaid helisid oli kuulnud ka muinasjutuline sangar Luganskist, oli kuulnud kuulus Aljabjev, selle soomusrongi komandör, millel isa oli teeninud. Paljud head inimesed olid tellinud laule, mis neile olid südamelähedased.

Sel õöl, millal, nagu mulle näis, kuskil lähedal kihutas viirastuslik pargas «Meduus», hakkas mu südamel külm lõõtspilli kurbadest helidest ja isa laulust. Ta laulis tasa, omaette mingisugust uut mulle tundmatut laulu. Hiljem ahistas see alati mu südant, ja kui ma ei saanud keelata teda laulmast, siis läksin kaugemale, et teda mitte kuulda. See oli laul mulle siis alles tundmatust puust — pihlakast: «Miks seisad, kiigud, peenetüveline pihlakas?»

Kuu valgustas meie tuba, pöökpüüst voodeid, seinu, mis olid riputatud täis õngi ja metallist kalapüüniseid. Akende varjud langesid nagu võred kõledalt valgustatud verandale. Karjusid šaakalid, mulle aga viirastus kuskil lähedal Matvei hääl. Ema tõusis, tuli minu juurde ja laskus põlvili.

Ma ei suutnud uinuda. Ema palus, ja isa pani lõõtspilli ära.

Järgmisel päeval võttis isa kirstukesest välja Punalipu ordeni, nühhis seda kalevist lapiga, ja pannud sellele alla punase lindi, kruvis ta sõjaväepluusi külge. Siis võttis ta laualt leivapätsi ning bronzat ja mähkis need vana purjetüki sisse. Pärast seda kui kogu pere oli istunud hetke sõnatult koos, tõusti üles. Isa jättis meiega hüvasti, võttis kepi ja hakkas minema mäekuru poole. Ema saatis teda mäelõheni. Kui ema tagasi tuli, ütles ta, et isa olevat läinud Kubaanimaale, et selgitada sinna asumise võimalusi.

Oli 1929. aasta. Suurtelt maavaldustelt hakati välja kihutama kulakuid. Isa tahtis rakendada seal oma energiat. Rannikul muutus elu ikka halvemaks ja halvemaks. Sobivat maad siin ei olnud. Kala? Teada kõigile, missugune on kala Mustas meres. Kui Kertši väinas ja jõesuudmes võis veel loota kalasaagile, siis neis kohtades, mis on avatud tormile, kus merepõhi on järsu kallakuga ja sügavus suur, tuli arves-

taida ainult ulgumerd. Muidugi, varem aegadel poleks isa kunagi sõندانud minna Kubaanimaale. Mida teha seal kala e ja saata? Palju sa ikka paljaste kätega kühveldada püüd? Või minna ainult sulaseks. Aga kuhu jääb pere? Isa lubas oma uut õnne Kubaanimaalt, kus moodustati artelle kollektiivseks maaharimiseks ja kuhu lubati saata traktoreid. Soomusrongil oli isa harjunud mehhanismidega, enne seda aga oli ta teeninud soomusautol. Traktorit olevat aga kergem pilduda kui autot, rääkisid inimesed. Nende tööst jutustati meeluhusid. Traktorid asendasid hobuseid, härgi, suutsid kergeti üles kända tihket sööti.

Uheksa päeva pärast tuli isa tagasi. Tema teekonda oli kooninud edu. Seda võis hõlpsasti märgata tema lahkemaks muutunud näost. Vurrud olid keeratud kikki nagu paremail päevil. Ma tõmbasin tal kähku tolmukorraga kaetud säärikud jalast. Isa silmitses taldu, vangutas pead: «Läbi põletasin künde peal. Mäekurus on tee ränikivine. Pole viga, Serjoga, saame uued!»

Sei kui ema kattis lauda, käis isa meiega mere ääres. Ta ujus krooli, puristas, sukeldus, keerutas rusikat mööda vett, oli et lainetas. Täna me tohtisime tema laiadelt õlgadelt merre hüpata. Ta seisis, jalad kõvasti põhjas. Me ronisime talle selga, tema aga kummardas pea alla, nii et märg, tume puuketutt ripnes, ja käskles: «Hüppa!» Vahetevahel ta muutas enese, vaatas mere kaugesse sinetusse ja tema nägu oleks nagu mähkunud uttu. Mõistsin, et isa meenutas hukkunud Matjušat. Ja äkki, saanud lahti hetkelisest tardumusest, lõi isa jälle rusikaga vastu vett, sukeldus, haaras mind jalust, viskas lainele...

Lähenes Leljukov ja jäi vaatama isa oma pisut pörnitseva pilguga.

«Sul tuleb enesel artelliga algust teha, Stenka,» ütles isa kühvimust ootamata.

Leljukovi kullakarva käed libisesid kiiresti mööda kivikesi. Ta vaatas isale kõõrdi oma hallide pungis silmadega, millede alati püsis midagi, millest ei saanud aru, kas see oli muie või umbusaldus.

«Aga sina?»

«Lähem Kubaanimaale, Stenka.»

«Ega sa aga viltu lase, Ivan Tihhonovitš?»

«Mõtlen, et ei lase. Ja ega asi lõpuks kasudes seisa.»

«Aga milles siis?»

«Elus, Stenka.»

«Kuidas nii elus? Kas sa siin oled suremas?»

«Aga sina vahest ei mõistagi seda, Stenka.»

«Räägi, võib-olla saan oma rumala koluga jagu.»

«Sõdisin kodusõjas nagu kiskja,» ütles isa, «tahtsin paremat põlve. Lõppes sõda, ja mind meelitati siia. Näen, et siin pole kuigi palju muutunud. Nii nagu enne sõda, sai Anton Storokož nüüdki oma osa, kuid ainult teise nime all. Pargased läksid tal käest ära, aga ei läinud ka. Lubab oma pargast nime-tada uut moodi — «Kolja Rudneviks», ja see on kõik...»

«Nõndaks...» Stenka joonistas kepikesega mõtlikult liivale. — «Ja edasi, Ivan Tihhonovitš?»

«Aga mis edasi sai? Jutustan. Sõda sundis mind minema Kubaanimaale. Mind tõmbas jälle maa poole, Leljukov. Näen, sabotaaž.»

«Sabotaaž?»

«Jah, Leljukov. Vili on küllakatel salvedes — ei müü. Maa on tükeldatud — ei künta. Söötis. Mullad ei hinga. Põllud on torni kõrguselt kasvanud täis karuohakaid, lursvilja, piim-ohakaid. Ja missugune maal!»

«Pole seda, millega neist jagu saada,» ütles Stenka.

«Saame jagu.»

«Millega?»

«Traktoritega.»

«Tähendab, et oled otsustanud kindlasti ära minna?» küsis Leljukov veel kord.

«Olen kindlasti otsustanud lahkuda.»

«Aga kellele jääb maja?»

«Peremehele. Tead ju isegi, et olen üüriline.»

«Aga kes siis nüüd asendab Antonit?»

«Selgitage ja otsustage ise.»

«Anton käib peale, tahab jälle saada artelli juhiks.»

«Astu vastu,» soovitas isa.

«Üks ei saa kõigi vastu, sina aga lähed ära.»

«Niikaua kui Storokož on ametis, ma ei lähe. Teen homme käigu rakukesse, toon inimese.»

«Vaata see on tubli.»

«Artell tuleb aga sinul vastu võtta, Stenka.»

«Eks me näe,» vastas Leljukov põiklevalt ja lahkus, surunud enne isa kätt.

Isa täitis oma lubaduse. Lapsepõlvest peale õpetasid vanemad meid oma eeskujuga antud sõna rangelt pidama. See oli meie elus suureks abiks. Isaga koos saabus inimene, kes oli saadetud parteirakukese poolt. Tema kõnelustest täiskasvanutega saime teada, et meie külaline oli teeninud minööri miinilaeval «Kerts», mis võttis osa Vladimir Iljitš Lenin käsu täitmisest 1918. aastal. Miinilaev laskis Tsemessi lahes Musta mere laevastiku suured sõjalaevad torpeedodega põhja, et eskaadrit mitte sakslaste kätte anda. Ajalooline miinilaev uputati meeskonna enda poolt Tuapse piirkonnas.

Kahel kommunistil — minööri miinilaevalt «Kerts» ja laevastiku kaitsnud soomusrongi võitlejal olid ühised huvid ja vastastikune arusaamine. Stronski, nii oli «Kerts» minööri perekonnanimi, jättis otsustuskindla, julge inimese mulje.

Kõhn, paljavõitu peaga, tätoveeringutega tugevaid käeli, pintsakus, mis meenutas bušlatti, ei erinenud Stronski isegi valimisel kalureist, kes olid tulnud kärarikale artelli koos-olekule.

Koosolek peeti kalakuuris mere kaldal. Stronski kõneles tublilt uuest elust, mis algab lähemas tulevikus meie rannas.

Endine minöör leppis oskuslikult kokku kaluritega. Anton Storokož esines vaguralt, nagu alistuks ta meeleldi üldisele tahtele.

Uue kalapüügikolhoosi esimeheks valiti Stenka Leljukov.

Mäletan, kuidas Stronski meilt ära sõitis. Ta rääkis südame-likult isaga, pahvides kiiresti peenikest odavat paberossi. Stronski näos oli näha rahuldust ja samal ajal mingisugust arvu-ust, nagu oleks ta, lõpetanud edukalt ühe lahingu, mõtel- nud juba järgmisele võitlusele ega saanud seetõttu olla täiesti rahulik. Kes võis siis teada, et palju aastaid hiljem ristuvad jälle «Kerts» minööri ja selle poisikese teed, kes kuulas poneva häälega iga tema sõna.

Ja umbes nädala pärast jõudsid meie vetesse esimesed kahe Stronski saadetud mootorpaati. Need olid tublid parga- sed «Iljitši Õpetus» ja «Kommunismi Võitleja». Automoo- torid, mis olid liitekohtadel kaetud messingiga üelöödud punast ümbristega, asusid allruumis, pargaste ahtriosas.

Sajad kalurid tervitasid nende kahe mootorpaadi ilmumist.

Kui sellised veesõidukid oleksid ilmunud veidi varem, kas oleks siis hukkunud «Meduus»? Kas oleks torm kaasa viinud

julge Nikola? Kas ei oleks praegugi jooksnud mööda rannakive minu vanem vend?

Hüvasti, meril Hüvasti, meie roostetanud naeltega kokkuloõdud parv, mis asendas meile indiaanlaste piroogi. Hüvasti, pamparohi, mille puhmastikud olid meile telkideks. Tõsi, selle rohuga võib liha kuni luuni läbi lõigata. Ent meie oskame käidelda tema peenikesi sakilisi võrseid. Me ei teadnud veel, millised taimed on teispool mäekuru. Meile tundus, et me kindlasti ei näe enam lõhnavat, kollase puudriga ülepuistatud mimoosi, ei leia eest pärsia akaatsia roosasid õiekesi, mis sarnanevad äsja koorunud tibukestega. Ja kas me näeme seal magnoolia otsekui plekist väljalõigatud lehti ja tema suuri nagu steariinist voolitud õisi?

Tormid mõllasid mäeahelikus, puistasid mäed kuni jalamiini üle lumega, kuid ei käinud meie juures, orus. Me jälgisime ikka ärevusega, kuidas hallid, takistusest vihaleatud pilved tormavad välja hiiglasuurte mäetippude tagant, kuidas sealt lendavad ehmunult ära lindude parved ja tõmbavad hinge tagasi alles meie mereäärses orus. Sügisel kattus meri eri hõimu lindude käratseva hulgaga. Me tervitasime alati seda lustilist sügist.

Me ei olnud kunagi mägede piirist välja saanud. Ma ei teadnud, mis toimub sealpool. Ma polnud kuulnud sõnu «uisud», «suusad», «vildid». Kubaanimaa näis meile avara, kõrge rohuga kaetud stepina; selle kohal on palju harksakule ja kotkaid, rohul kappavad ratsanikud burkades ja lambanahkseis mütsides, mõökade ning püssidega.

Moldaavlastelt-viinamarjakasvatajatelt üüris isa piduritega veoki ja tuguvad hobused, kes olid õpetatud mägedes sõitma. Moldaavlastel andsid meile kutsari. Ta pidi kummvankri tagasi tooma, ja peale võtma koorma teravilja, mis oli Kubaanimaal odavam.

Ees seisis pikk teekond. Isa lõi kas pöökpust latte, hautas neid ja painutas üle veoki. Raamistiku tõmbas ta üle purjeriidega. Sest sai oivaline kummvanker.

Ärasõidupäeva eelõhtul kutsus isa minu ja Ilja enda juurde ning läks meiega mere kaldale. Me kandsime kirkat, köit, kahte meisli, haamrit. Rannal kohtas meid Leljukov ning jutustas hommikusest rikkalikust kalasaagist mootorpaatidega: «Nii osavasti lasksid sisse võrgud...»

Isa kuulas Leljukovi vaikides ära ja lähenes «Kolja Rud-

nevile». Pargas seisis veerikul, lainete piiril. Mõned kalurid «Kapteni Tütrelt» valmistasid pisut eemal pigi, et tõrvata bunti pook lahtilogistatud parda liitekohti. Teretanud kalurid, kantis isa kaasatoodud tõrvapintsli pigisse ja tõmbas sellega mõned korrad üle «Kolja Rudnevi» parda välise serva. Nii tegid tavaliselt kalurid, jättes hüvasti oma sõidukiga. Nüüd mõistsid kõik, nende hulgas ka Leljukov, et Ivan Lagunov ei pöördu tagasi pargase juurde.

Sitruka saatis meid sõnatult nimetu jõe voolunõvani ja jäi märkamatuks maha. Teispool jõesängi ulatusid mere äärde tufilise kiltkivi kaljud, mis meenutasid purjesid. Neid kalju-aid nimelati Mustadeks Purjedeks. Vastu nende jalamit pekkaid tormi ajal lained. Kohulained olid uuristanud jalamit kummalisi koopakesi, kuhu ei jõua ujudes, ei pääse poadiga ega küüni kallastpidi. Mustad libeda samblaga kaetud kaljud undasid tuule puhul nagu korstnad.

Jõudsime Mustade Purjedeni. Loojakuni oli jäänud tundi poolelt. Isa silmitses tähelepanelikult ümbrust. Tema pilk libises üle jalami, üle koobaste, üle kalju tipu.

«Tuleb ült kallale asuda,» ütles ta.

Ma ei taibanud, milleks isa meid siia oli toonud. Isa ei tregelnud tühja-tähjaga. Milleks oli tal siis vaja tassida endaga kaasa kirkat, haamrit, meisleid, suurt köiepundart?

«Sa ole veidi aega siin, Serjoga,» ütles isa, «meie Iljaga aga püüame ülevalt ligi pääseda.»

Isa ja Iljuša hakkasid ronima kaljule. Peagi nägin ma nende kujusid päris tipul. Nad eraldusid teravalt helesinise tausta taustal.

Siis kinnitas isa üleval köie ja hakkas ettevaatlikult laskuma. Kalju oli kirikutornist kõrgem. Lootsin isa jõule ning arvusele. Muidugi, alustatud töö viib ta tingimata lõpule. Mida ta ometi kavatseb?

Isa laskus aeglaselt, selg mere poole, toetudes jalgadega vastu kaljuseina. Kätega ta reguleeris laskumist. Ainult üks löök, kui ta läks üle kaldse prao, mis oli kalju keskelt pooleks lõiganud, tabasin ma isa põgusa pilgu, mis libises minust üle. Pööras kogu köis oli juba järele lastud. Isa rippus just Mustade Purjede keskpaigas. Sirutanud välja käed, hüüdis ta midagi Iljušale. Too kummardus ja vastas midagi.

Nüüd toetus isa jalgadega, ja heitnud keha tagasi, hakkas klakaga taguma kalju pihta. Kivikilde lendas vette. «Kas

tõesti olid Mustades Purjedes varjul aarded, mida ainult isa teadis?» mõtlesin ma. Minu uudishimu oli üles piitsutatud. Oleksin tahtnud hiilida Iljuška juurde. Vaevalt küll oleks Iljuška, arvestades isegi tema kinnist iseloomu, jätnud saladuse minuga jagamata. Aga kuidas ma võisin lahkuda, kui isa oli käskinud mind oodata paigal! Ma ei saanud olla sõna-kuulmatu ja vaatlesin edasi. Isa töötas kirkaga kaua aega. Ma määrasin aega mereposti laevakella kaugete helide järgi, see lõi pooltunniste vaheaegadega.

Lõpuks lakkas kirka kopsimine. Koopa suudmes sulpsatas viimane kivike. Nüüd alustas kopsimist haamer, lüües rütmiliselt meisile. Kalurid tulid tagasi lähemast kalapüügikohast. Siia kostis nende laul, lai ja avar nagu meri ning nukrutsev nagu sügisene tuul. Vaikselt laskusid vette aerud. Kajakad, meremeeste pühad linnud, lendasid toitu otsides madalalt, peaaegu puudutasid tiibadega merd, nagu tervitaksid nad kalurite karavani tulekut. Päike, mis laskus silmapiirile, jättis merele sätendavaid jälgi. Näis, nagu soriks keegi vägev merede valitseja oma tohutu suurte kätega kuldrahades.

Väikesed, ahtakesed vahilaevad sõitsid merele. Tekil olid neil samasugused kahurid. Mängukannidena väikesed näisid kaugelt need laevad, kahurid ja liikumatud punalaevastiklaste kujud, kes alustasid oma öist piirivalve-vahikorda.

Haamer kopsis kalju pihta veel kaua. Merelt hakkas õhkuma soojust, mandrilt — jahedust. Hakkasid siristama esimesed öised tsikaadid. Mul hakkas kõhe. Istusin kivile ja tõmbasin paljad jalad enda alla.

Ja äkki haaras keegi mul õlgade ümbert kinni. Võpatasin. Minu kõrval seisis isa ja Ilja, kes kandsid kõit. Isa riitel ja kätel oli kivitolmu jälgi. Marrastus vasaku käe randmel jooksis verd, tõenäoliselt oli isa seda vigastanud ebaõnnestunud löögiga meisile. Ent hoolimata uudishimust ei esitanud ma ühtegi küsimust. Kui me läksime maja poole, kummardus isa kitsemuraka-pöösaid laiali lükates minu kohale ja suudles mind. Seda juhtus harva.

«Ütle, papa,» küsisin ma tasa, «Mida te tegite Iljušaga mustal kaljul?»

Isa ei vastanud kohe. Me astusime temaga veel mõned sammud külge külje kõrval. Teel muljus ta peoga minu käharaid juukseid, mis olid soolast ja päikesest jäigad nagu traat.

«Jätsime Matjušaga hüvasti,» vastas isa.

«Ainult teie? Aga mina?»

«Ii. Meie kõik, kolmekesi. Homme läheb ema sinna hõivatult tööle.»

«Mida ta siis kaljul raiusid?»

«Honn, nusi margitakse kallile kalmule.»

Rohkem ei öelnud ta midagi. Hiljem, kui kasvasin suuremaks ja sain targemaks, mõistsin ma, et isa ei suutnud endale kunagi andestada poja hukkumist. Oli ema ju ometi palunud lapseid koju jätta. Isa ei suutnud unustada, et ta lahutas pojad ja pani Matvei puruvanale pargasele, mis lubati avamerele ainult artelli juhi ahnuse tõttu.

Koidikul on meie orus alles pime. Päike tuleb meile kühmalt, kuid mäed segavad teda. Koidu ajal on mäed meie poolt küljest tavaliselt nii tumedad, et on võimatu eraldada isegi puid. Aga otsekui papist väljalõigatud tipud on vastasküljest valgustatud tõusva päikese kullasest leegist.

Nüüd on mulle meelde jäänud see kastene hüvastijätuhommik. Me läksime ema ja õekesega Mustade Purjede poole. Pooltunnine Anetška tusatses, virildas huuli. Ta ei mõistnud, miks teida nii vara oli äratatud. Mina aga põlesin kannatamatusest. Jõudsime mereni ja kaljudeni sel silmapilgul, kui mäeharia tagant paiskusid välja alles esimesed päikesekiired. Ja nende ohtra valguse paistel lugesin ma isa poolt kalju sisse raiutud kirja:

MATVEI LAGUNOV

1918—1929

Stalingrad — Must meri

Kolmas peatükk

PUHKEPEATUSEL

Kummvanker oli läbinud oru, algas tõus mäkke. Seljataha jäid moldaavlaste küla majakesed, kapsapäid täistipitud peenrekapsa-põld ja õitsvad tubakaistandused.

Meie kutsar Mossei Suhhomlin sammus kummvankri kõrval. Rautatud kapjade üksluine plagin mõjus uinutavalt. Kummvankris istusid ema, Anjuta ja noorem vend Kolja.

Ode kõneles poolvaljusti nukkudega. Kolja näris õuna. Isa, Iljuša ja mina sammusime mööda teed. Kogu tõus ülekäigule otsustati minna jalgsi, et mitte väsitada hobuseid. Tee muutus käänuliseks. Meri, mis lamas täielikus tuulevaikus, ilmus nähtavale kord paremalt, kord vasakult. Ja lõpuks kadus ta hoopis. Ma ootasin, et ta ilmub teise käänaku tagant uuesti, ja vaatasin ikka jälle tagasi, et silmata kasvõi seda sinist vee kolmnurka, mida ma viimati nägin. Paistsid ikka veel küpresside ladvad, meenutades meie orgu, siis kadusid needki.

Kutsar Suhhomlin alustas moldaavia laulu, — selles oli palju talumatut igatsust. Laulu sõnad olid mulle tundmatud. Ema avas silmad, kuulatas laulu ja peitis end jälle kummvankri sügavusse. Me nägime tema võpatavaid õlgu ja kuklale seotud patse. Isa läks Suhhomlinile järele ja ütles talle midagi tasakesi. Kutsar alustas teist laulu, kuid selleski oli vähe rõõmu. Sellisena, moldaavia nukraist viisidest saadetuna, jäi mulle meelde tee uue elu poole.

Tee kulges piki kuru. All voolas jõgi. Mida kaugemale mägedesse jõuti, seda valjemini kostis tema kohin. Päeva lõpuks kohises jõgi suures sügavuses nagu meri keskmise lainemurru ajal või nagu lehtmets ühtlase tugeva tuule käes.

Mäed tõusid ikka kõrgemale ja kõrgemale. Kuru lõikasid läbi püstloodis mäed. Kaljud rippusid meie kohal. Kuskil kõrgel sinetas taevast. Vahel harva heitis päike meile oma kiiri. Käimine muutus raskemaks, kuigi maantee näis kulgevat ilma igasuguste tõusudeta — neid varjasid käänakute siksakid.

Otsustasin teeselda pööraselt väsinut: lasksin pea longu ja käed rippu, nagu on hernehirmutisel, hakkasin lonkama, teistest maha jääma.

«Mis sa lohistad ennast edasi nagu kividega peksetu?» küsis rangelt Iljuša.

«Aga mis see sinu asi on?»

«Kavalavõitu oled, vaat mis...»

«Aga mis see sinu asi on?»

Kuuldes meie näaklemist tuli ema käigul sõidukist maha, pani mu kummvankrisse istuma, ise aga hakkas minema jalgsi. Nõjatusin vastu õkeest ning uinusin. Iljuška äratas mu ebasõbraliku tõukega, katkestades minu sügava une täis võitlusi mingisuguste koletistega Mustade Purjede juures.

«Tõusime venna labi. Iljuška välgatas oma mustade silmadega, mis olid sarnased ema omadega ja ütles etteheitvalt:

«Ma on käinud jalgsi juba üle kümne kilomeetri.»

Iljušakin kiiresti maha.

Meie ees laius avar org. Oitsvail saja-aastastel pärnadel kühkeld muntakehalised mäestikumesilased. Pööraselt tormav pool voolas kurasse. Jõe taga tõusid valge pöökpuu, tamme- ja hobekusemetsad, mida valgustas loojenev päike. Vingus aarevaki. Saepurhunnikud sarnanesid odraterade kuhjadega. Aarevaki eemal, kallakuil nõlvadel, silmasin rändmesilaid aarevaki tarudega.

Varsti rakendati hobused lahti ja süüdati suur lõke. Nulurõõmid andsid kõrget leeki, puu praksus ja kõmmutas igasse külge. Ema valmistus õhtusööki keetma. Tahtsin lunastada oma süü, teda abistada. Läksin tema juurde, kuid teha polnud enam midagi. Iljuška oli käinud allikal vee järel, toonud laia juurvilja lõikamiseks, ladunud looduslikest kividest kühki. Ma ei lugenud ema heades silmades etteheite varjugi. Ning seetõttu oli mul veelgi raskem.

Isa jutles kutsariga. Kongis ninaga pikakasvuline moldaavlane kuulas teda tähelepanelikult. Suhhomlin oli veidi üle kolmekümne aasta vana. Tal olid juba naine ja laps ning ta mõtles sügisel isast lahku lüüa. Moldaavlaste sinine pleekinud nahk oli lahti nõõbitud. Saabaste asemel olid tal jalas rihmakõrrega piki põida kokkutõmmatud seanahast pastlad. Laia vöö küljes, mis oli ilustatud odavahinnaliste metallkaunistustega, rippus tupega puss. Tema õlgkübar lamas veidi eemal. Ta oli seda piserdanud veega, kaitseks sädemete eest, mida pildus laiali põlev nulg. Nahkvöö all hoidsid rannaäärased moldaavlastel tavaliselt raha. Teadsin, et Suhhomlinil on raha, mis on valmis pandud vilja ostmiseks — vöö oli ühest kohast punnis.

Orgupoolest oli mul ükspuha, kus kutsar raha hoiab. See kühkumus huvitas mind ainult ühel põhjusel: ma kartsin, et võib-olla on sellest juhuslikult teada saanud rõõvlid, keda minu veendumuse kohaselt oli neis mägedes niisama palju kui Mustas meres delfiine.

Oleksin tahtnud, et täiskasvanud oleksid kõnelnud meid eluvardlavaist hädadohtudest ja võtaksid tarvitusele vajalikke abinõusid. Paraku oli jutlemine rahulik. Moldaavlane kavatses oma aaltpoolt ülekäiku nisu mitte ainult oma isa, vaid ka

enda jaoks. Ta kaebas, et isa hakkab teda vara lahutamise puhul pinnima ja et ta eraldudes saab esimesel aastal maitsta viletsust. Vilja veeti randa Kubaanist — ta oli turgudest kadumas. Liikusid kuuldused, et järgmine aasta tuleb veelgi halvem. Kubaanis olevat kasakad otsustanud külvata vilja ainult enda tarbeks, keeldudes müümast ühtegi puuda. «Mis meist küll saab?» halas moldaavlane ja vaatas lootusrikkalt isale ja ordenile, millel sätendasid punased helgid.

Isa jutustas sellest, kuidas 1918. aastal välisriigid olid piiranud ümber Nõukogude vabariigi, nad olid otsustanud võita ta sõjaga ja tappa näljaga. Kommunistlik partei võttis enda kätte riigi kaitsmise ja maa tõrjus vaenlased eemale. Siis peitsid revolutsiooni vaenlased vilja. Koguni Lenin ise sai siis veerand naela normileiba. Isa rääkis, kuidas nende juurde Tsaritsõni rindele oli saabunud Lenini sõber — tema oli suutnud kaitsta Tsaritsõnit, koguda lõunas vilja ja päästa näljast linnade elanikkonna. Tundes Stalini nagu portreede järgi kujutlesin ma endale, kuidas ta käis mööda Volga-äärse linna tänavaid, mööda kaevikuid, astus soomusrongi...

Blokaadi tule müüri noore vabariigi ümber kujutlesin ma endale lõomavate lõkete määratu suure sõõrina.

Isa sõnade järgi kordus ajalugu. Vaenlane oli muutunud kavalamaks, kättesaamatumaks ja oli endiselt hädaohtlik. See oli sisemine vaenlane. Tuhande võruga piiras ta leiba vajavat elanikkonda. Mingisugused kohutavad, juba mitte enam ainult tuldõhkuvad, vaid kokkukeerdunud kollamaoga sarnanevad sõõrid tõmbusid üha koomale. Ja vaevalt saab neid peletisi läbi lõigata sellise noaga, nagu on kutsari oma.

Isa rääkis, et alates Lenini surmast juhib maad tema suur võitluskaaslane. Tema juhtimisel võib minna ükskõik millisesse tulle, vastu astuda mistahes takistustele. Tema juba päästab väljal Ta saadab traktorid ja need litsuvad puruks kõik kollamaod.

Isa sõitis Kubaani nagu rindele. Ta ei oodanud seal rahulikku elu. Teda ei hirmutanud ohud võitluses nende aadete nimel, millede eest ta oli nooruses sõdinud. Isa tugevad käed, mis purustavad vastu kive nulu halge, võisid eelseisvas kokkupõrkes olla kõigiti vajalikud.

Moldaavlane küsis:

«Kes siis elu teisale keerab? Kas kommuunid?»

... tema isa samasuguse uhkusega, nagu ta lausub sõna «polk», «diviis».

Nilloga ma ometi saaksin abistada isa tema uutes lahingumoodides? Rannas elades olin õppinud hästi ujuma, sõudma kerge poolaeruga, heiskama purjesid, vahet tegema tuulte vahel. Hakkasin õppima lugemist ning kirjutamist, mind tõmbas end poole inimeste tarkus, mis oli peidetud raamatuisse.

Magedusse saabus tähevalge õõ. Kohe langes kaste. Kaks nädalat mägiõõdest rüsesid ja kolistasid kividega.

Parast õhtusööki pakkusin end ise emale appi: pesin nõud, hõõrusin läikima vasest kastruli, tõin jõest vett.

Iljuksa naeris omaette. Ta arvas, et minule olid avaldanud minu tema pilked. Ta eksis: tahtsin, et minu usinust näeks minne, kes oli suutnud kihutada minema tsaari ja võita kõik vaenlased.

Neljas peatükk

KUMMVANKER JOUAB PARALE

Lõpuks oli meie kummvanker ületanud seljaku ja me jõudime akki Kubaani eelmäestiku piirkonda.

Raske kraamikoorma vedamisest kurnatud hobused sammusid väsinult teekonna viimaseid kilomeetreid.

Kahel pool teed seisid õitsemist lõpetavad päevalilled, mustõlvikud olid murdumas lihavaist teradest. Samuti nagu moldaavia külaski, õitsesid siin kõrged tubakad. Vahetevahel moodusime meloni- ja arbuusiväljadest, millede ümber oli istutatud harjashirssi. Sel ajal polnud veel avaraid kolhoosipolde. Igaüks eraldas ennast naabreist kõigist neljast küljest hirsi, maisi või tarakõrguse rooga — sorgoga. Kuulata-ides taiskasvanute kõnelusi pöörasin koos nendega tähelepanu kumdmata maatükkidele, mis olid kaetud umbrohtudega — umbroosiaga, võrmiga, piimohakatega. Käsitsi niidetud vili pehkin mustaksläinud hakkides. Siin-seal töötasid viljapeksu-masinaid.

Jõudnud suurele Krasnodari maanteele, pöördusime vasakule. Alles äsja olid jäänud mäed meie taha, ja juba jälle vedamid hobused aeg-ajalt lakku lehvitades meie kummvankrit magede poole. Kui võrrelda mäeahelikku määratu suure loo-

gaga, siis liikusime selle läänepoolsest alusest idapoolsele. Mäed, mis kaitsevad meie kalurite asundust idatuulte eest, olid nüüd silme ees. Vaat, kust panid ehmunult plehku lindude käratsevad parved! Kuruorgudest läbilõigatud lausikmaa lähenes madalavõitu seljakule, mille jalamit piiras mägiõgi. Lai ja sirge nagu lahtirullitud linane kangas, lõppes stepi-tee mägedega. Kuhu tee edasi kulges, ei olnud esialgu teada. Võib-olla seal ta lõpebki? Või viis ta jälle teise, mulle tundmatu mäekuru poole?

Varsti eraldasin käharate lehtpuumetsade tumedais laineis valgeseinalisi majakesi, mis olid laiali pillatud nii mäe nõlvakule kui ka jalamile. Need valged majakesed meenutasid mulle tahtmatult väsinud kajakate parve, kes olid laskunud laineile puhkama. Kuum tuul ning õhupeegelduste voogav värelemine tugevdasid seda võrdlust ja minu lapsesüda oli valmis armastama neid uusi paiku, kus mulle oli määratud elada, kurvastada ning rõõmu tunda.

Püramiidikujulised paplid mõlemal pool sissesõiduteed meenutasid küpresse. Noh, mis siis ikka, muutunud ei ole peaaegu midagi...

«See on Psekupskaja staniitsa,» ütles isa.

Ema vaatas tähelepanelikult ja ärevalt ringi.

«Kuidas siin küttega on?» küsis ta.

«Kütet on,» isa viipas käega metsarikkaile mägedele.

«Võta ainult kirves kätte.»

«Aga vesi?»

«Allikad. Võib ka kaevu kaevata. Siin laotakse rakked jõekividest.»

«Kas kartul tõrkab?»

«Ja kuidas veel!»

«Kas kool on lähedal?»

«Ehitame endile elamise koolimaja kõrvale,» pilgutas isa mulle salamahti silma. «Aga sinule, Sergei, on peale kooli varutud jõgi. Uju ja sulista...»

«Aga kala?»

«Ma ei armasta kala,» segas end vahele Anjuta.

«On ka kala, kui sul sellest pole veel kops üle maksa läinud, Anjuta.»

«Ma tahan praetud maksa,» ütles õeke.

Sõitsime sisse staniitsasse. Ookruga värvitud käsipuudega puust sillake kõmises hobuste kapjade all. Kõik kõitis minu

talulepanu. Tänav oli lai, teda poolitas teehöövli abil korralikult sillutatud sõidutee.

Valged majakesed peitusid õuna- ja pirnipuuadade varju. Lühikese ulatusid kitsaist tammelattidest püsttarad — staketid. Tarad olid ühekõrgused: nende ühtlane joon algas puumaa papli-puiestee juurest ja lõppes kivist hoonete kõrval, mis asetsesid aiaga piiratud pargis. Pargivärava sissepääsu vooderdusele oli maalitud olivärviga: «Tere tulemast!»

Et see kutse polnud määratud meile, taipasin ma sellest, et kummivankrit ei lastud värava lähedalegi. Pargi jalgvärava seisis naisvalvur kepiga. Paplipuiestee kulges läbi kogu pargi. Puude vahelt nägin ma tasaste nõlvadega mäe, mis oli kaetud hämara metsaga. Hiljem sain teada, et kivihooned ning park kuuluvad kuurordile ja et kaugemal jõe pool, vannihoonete juures, kus ravivad end haiged, voolavad vaigylallikad.

«Oodake siin pisut, ma otsin üles Ustin Anissimovitši,» ütles ema.

«Mine pealegi,» ütles ema.

Isa astus kiirel sammul jalgvärava juurde, ütles midagi kogu naisele ja see laskis ta läbi.

Isa heitis pilgu isale järele ja ohkas. Mõistsin tema meeleolu. Ka mina ei tundnud ennast kuigi hästi. Olime saanud võõrasse, tundmatusse kohta. Meil polnud esialgu kuskil peetuda, kuskil võimalust ennast pesta.

Kui isa otsis Ustin Anissimovitši, lähenesime lillepeenarde kerkel seisevale Lenini mälestussambale. Lenini parem käsi on asetatud Kubaani stepi poole. Vasakusse kätte on pigistatud sõnnik. Samba alus on tehtud ühest graniidirahnust.

«Kuidas hüütakse neid lillekesi?» küsis Anjuta, osutades peenrale.

«Ei tea,» vastas mälestussammast tähelepanelikult vaatlev ema.

«Ma murrin ühe, nuusutan!»

«Ma sulle näitan,» ütles Iljuša Anjutale vaatamata.

«Küll aga lõhnavad!» Anjuta tõmbas ninaga ja ta tõmmud näoke väljendas rõõmu.

«Sa seamaks!» narritasin ma teda.

«Ma ütlen emale. Tingimata ütlen... Ma tean, kes see on,» ta tõstis näpu mälestussamba poole.

«Kes?» Iljuša vaatas armastusega õele.

«Vanaisa Lenin,» ütles Anjuta.

«Sa tead tõesti,» kiitis teda Iljuša. «Tubli tüdruk, nösunina.»

«Miks on mul sihukesed vennad,» Anjuta virildas huuli oma harjunud kombe kohaselt, mis oli laenatud kelleltki tüdrukult kalurite asulas: «üks söimab seamaksaks, teine nösuninaks. Papa, papa tuleb!»

Anjuta jooksis isale vastu. Isa tuli koos mehega, kes kandis valget särki pükste peal, musta kitsast südpaelast lipsu ja kübarat käes. Tundmatu muheles rõõmsalt, ja kiirendanud sammu, lehvitas juba eemalt emale paar korda kübaraga. Taipasin, et see ongi arst Ustin Anissimovitš.

Ustin Anissimovitš oli tollal ligi viiekümne aastane. Tema peas püsisid veel hõredavõitu kaussümmevõrguselt lõigatud pikad juuksed. Tema liigutustes oli veel küllaldaselt elavust ja ta heledad tähelepanelikud silmad sädelesid sõbralikult.

Ma polnud Ustin Anissimovitši kunagi näinud, kuid kuulnud temast olin palju. Sain aru, miks arst, ulatanud emale käed, talle ütles: «Pole viga, pole viga, mis sinna ikka parata, Tonetška.» Ning ema leidis enese ta süleluses. Olin kuulnud suurest sõprusest minu vanemate ja Ustin Anissimovitši vahel, mis oli pärit juba kodusõja päevilt. Ustin Anissimovitš oli aidanud emal pääseda ümberpiiratud Tšornõi Jarist Tšaritsõnasse. Arst oli Matvei vader.

Praegu, nühes jälle oma vana sõpra, meenus emale kõik, ta ei suutnud end valitseda ning puhkes tänavat nutma.

Ka mina ei tundnud ennast kuigi hästi. Ei mitte näidata oma erutust, pöördus ühe Iljuša kõrvalt. Anjuta tõinas, tõmbas ema seelikust ja trampis jalgadega.

«Mamma, jäta, jäta, mulle ei meeldi, kui sa nutad!»

Tutvunud meie kõigiga, käskis Ustin Anissimovitš sõita oma maja juurde. Meie läksime koos emaga vankri järel, isa ja Ustin Anissimovitš kõndisid ees.

Varsti pöördusime peatänavalt ära vasakule. Väikest, kitsast voolompidega kaetud tänavat mööda jõudsimel hiljuti valgeks lubjatud nägusa kivimaja ette. Maja katus oli tsingitud plekist, ta oli kaunistatud kahe keeglikujulise tornikesega, mis olid samuti plekiga kaetud ja mille otsas olid vardad. Kolm määratu suurt jämedate tüvedega ja omavahel kokkupõimunud latvadega hõbepaju seisid tihedalt üksteise kõrval

ala ääres. Üks puu oli päris vastu maja surutud. Näis, nagu oleks vihmaveetoru kinnitatud tema kareda koore külge.

Tänavat pool oli majal kaks rõdu: nurkmine, paekivist astmetega — patsientidele, teine aga, kus oli maas päevalilleseemne koori, oli paraadsissekäik nikerdatud katusealusega ja puitudega katumiseks. Siitkaudu mindigi tuppa. Kahte akent, mis olid teise välistrepi juures, varjasid seestpoolt kardinaid, aga kolmas, suur aken, oli pooleldi kaetud marliga.

«Me läheme jalgväravast,» ütles peremees, «aga teie, sõbrad,» pöördus ta moldaavlaste poole, «sõitke sisse teiselt poolt, seal on õuevärav.»

Ustin Anissimovitš läks läbi jalgvärava, tõstis kinnituspuu õueväravalt ja avas selle.

«Sõitke sisse,» hüüdis ta moldaavlastele, «otse kuuri juurde! Hõlgu ja otri leiame.»

«Läheme kõheldes jalgväraval. Silmasin tütarlast, kes oli tulnud majast rõdule. Ta tõstis peopesa päikesevarjuks silme ette, mis olid niisama heledad kui Ustin Anissimovitšil, lipsas uksest sisse ja tuli tagasi, luud käes. Tütarlaps äigas kiiresti kiiret trepi pealt ära ja paugatas uksega.

«Tulge ometi sisse, tulge sisse,» kutsus Ustin Anissimovitš lahkesti.

Leppi pühkinud tütarlaps keerles juba õuel. Ta silmitses meid tundmatult matkapastlais jalgadest kuni viltkübaras peadest ja libistas pilgu Anjutale. Ooke vaatas omakorda teda.

Tütarlaps oli jõudnud ümber riietuda kleiti, mis oli puistatud üle eedate lilledega; ta sokikestel oli äärel kolmevärviline triip ja ta kingad olid imetlusväärset heledast punasest ning pehmest nahast. Isegi kinganööbid polnud tavalised, vaid kandjelistest pärlmutritükikestest, mis sädelesid päikese kätte kõigis vikerkaare värvides nagu merikarbid.

Moldaavlane päästis tumedate osavate kätega rangid lahti ja juhtis hobused leinapajust põimitud aia juurde. Tema õhust nägin ma, et ta ei kadestanud meid, vaid võib-olla koguni haletses.

Ustin Anissimovitš suhtus meisse hästi. Tema avar maja oli kaunis. Me ei seganud arsti oma suure perega ega kuulnud ühtegi etteheitvat sõna kogu sealviibimise aja jooksul. Ometi tunnistasin puhtast südamest, et mu rõõm oli suur, kui võisin viimaks uinuda omas majakeses, kuigi see oli halvem

ja väiksem ning oli pilbas-, aga mitte plekk-katusega — arsti majas ei lahkunud minust piinlikkuse tunne. Ma ei teadnud, kuidas käituda, mida võib ja mida ei või asetada aknalaudadele, lauakestele, laudadele, kus puhastada pori taldadelt ja kuidas käituda külaliste puhul.

Ma ei tundnud ennast kuigi hästi ema alaliste sosistamiste tõttu: «Ei tohi! Kuhu sa lähed?» Mul oli emast kahju. Ta püüdis kogu jõust osutada teeneid Ustin Anissimovitši abikaasale, kärsitule ja haiglasele naisele. Majaperenaise ärritus sõltus tema haigustest, mitte meie sealolekust. Siiski me kandisime torisemise endi arvele ning jäime tema juuresolekul vaikseks ning võõrastasime.

Kuulsin kord, kuidas ta kaebas oma mehele:

«Mulle näib, et teen nende heaks kõik. Mul on hea meel sinu sõpradest, olen neist nii palju kuulnud. Aga miks on neil minu hoolitsuse pärast piinlik?»

«Kujutle ennast nende olukorras,» vastas Ustin Anissimovitš talle tasase häälega. «Kui Ivan Tihhonovitš koduneb kolhoosis ja ehitab majakese, oleme meiegi tema külalised. Siis muutub ka Antonina Nikolajevna rõõmsamaks.»

Esiailgu olin ma vaba nagu tuul, tutvusin staniitsa maalilise ümbrusega ja sõlmisin uusi tutvusi. Nii toimus minu esimene kohtumine Viktor Nehhodaga, Jaša Volõnskiga ja Paška Fessenkoga.

See juhtus vististi üks kuu pärast meie saabumist Psekupskaja staniitsasse.

Moldaavlane Mossei Suhhomlin, hankinud endale rānga raha eest nisu, oli ammugi lahkunud. Isa oli uues kohas juba kodunenud ja alustas teravilja-kolhoosi organiseerimist. Talle oli ülesandeks tehtud sõita linna ning tuua ära esimene traktor. Kuid sellest ma jutustan hiljem.

Vües peatükk

FANAGORIIKLASED

Siniseis supelpükstes, palja jalu ja mütsita, siirdusin ma oma truude lambakoerte saatel Fanagoriika kaldale. Siin suubus jõgi alles orgu ega olnud seepärast jõudnud uuristada sügavat sāngi. Fanagoriika voolas loogeldes, uhtudes parema

kalda savimäniive. Vasakul pool kõrgus samuti uhtunud ruske kalda, sellel aga oli kõveraaid tammi, hõbepajusid ja palju mahahungunud puid, karjaste poolt äratõmmatud koorega. Ühtlasi ulatus kõrvu kitsekarja kellukeste tilinat ja piitsade plaksumist. Oli õhtupoolik. Karjased pöördusid tagasi staniitsasse.

Nägu ja ergutushüüete saatel ujutasid mõned poisikesed jõge. Otsustades tema vingumise järgi ei teadnud vaene naine, kuidas poisikeste käest välja rabelda. Noor õlgkübaras karjane ajas koolmest üle kahte roosat puhtatõulist kultu.

Karjane jälgis kartlikult endavanuste ajaviidet. Nagu näha, olid naga ujutavad poisid talle hästi tuntud ja ta ei tahtnud neidega kohtuda.

Ta püüdis koolmest kiiremini mööduda. Kuldid läksid meeleantli yette. Astudes mööda põhja ja tehes oma sõrgadega väikesi kiireid samme ületasid nad jõe ning tõusid järve paremale kaldale.

Karjane õlgkübar kadus varsti koplite taha.

Veelpool koolme kohal asuvat põikmadalikku muutus jõgi laiemaks ja moodustas mitu haru. Vesi vulises tasa mööda kivide, uhtudes harvu leinapaju puhmastikke. Puhmastike vastas pulvini vee, õngeritv käes, seisis suurte silmadega kõhnuke poissike. Tal oli seljas katkine särk ja jalas traksidega pükstid. Midagi haletsemisväärset oli kõigis tema kõhetu kehakese liigutustes ja sagedases pükste kergitamises, kuigi need seisis tal ainult kindlalt üleval. Aeg-ajalt vaatas ta kartlikult kahtleva jõugu poole. Oli märgata, et poisike ruttab õngitsemist lõpetāma, püüdes hoiduda kindlasti teadaolevast hädast.

Laskusin järsakust alla ja peatusin kõntsaga kaetud kividel.

«Sa õngitsed, aga mida sa õhtuks sööd?» küsisin õngitsevat poisikeselt turtsakalt, matkides oma vanemat venda.

Minu ihreäärsest päevitusest vasevärviline nägu, sõltumatu valimius ja metsikud lambakoerad — kõik see pani poisikese ihmetli jahmatama. Ta vaatas mind ehmunult ja õngeritv tema käes. Ongenöör kandus allavoolu.

«Väikid, tülka?»

«Siin pole tülkat... ei hakka õnge...» pomises ta.

«Noh, näita õige välja, mida sa sellest lombist püüad?»

Poisike panis õngeridva veele, surus otsa kiviga kinni ja hakkas alandlikult minu poole tulema.

Koerad hakkasid urisema. Mõned sammud kaldast eemal jäi poisike seisma. Vesi ulatus tal veidi üle pahklude. Nüüd märkasid ma trakside külge kinnitatud peent nõõri ja nõõril mõnd läbi lõpuste lükitud kalakest. Kui poisike peatus, pöördus üks neist valge kõhuga ülespoole.

«Miks sa siis seisad nagu tulp?»

«Sul on koerad,» ütles ta. «Hiljuti sain pureda.»

«Minu omad sind ei puutu,» vastasin ma jõhkralt, tundes oma üleolekut.

Poisike astus kaldale. Tema näole ilmus tehtud naeratus. Mul hakkas temast hale. Valisin ühe kaladest ja hüpitassin seda paar korda peopesal. Valge kõhuke välgatas nagu päikese peegelduslaik.

«Kuidas seda nimetatakse?»

«Mustkõht.»

«Mustkõht?» küsisin ma temalt ähvardavalt.

«Sind paneb imestama, et tal on valge kõht. Ma ka ei uskunud,» õigustas poisike end kiiresti. «See on aga tõesti mustkõht.»

«Aga see?»

«Turb. Näed, milline pea. Siin on kaks turba ja neli mustkõhtu. Kui tahad koju kalu viia, annan ma nad sulle. Ainult oota pisut, kuni ma veel juurde püüan.»

Poisike oli nähtavasti ülekohtuga harjunud. Mul hakkas häbi. Pidada mind riisujaks! Tahtsin teda rahustada, näidata oma suurmeelsust. Võib-olla on tarvis teda kaitsta!

«Mulle pole sinu kalu vaja,» ütlesin ma.

«Pole vaja? Aga sa kutsusid mind...»

«Oli lihtsalt huvitav... Näed... ma saabusin hiljuti Musta mere äärest. Olen harjunud tegelema vaat sellise veega,» ajasin käed hästi laiali, «vaat sellise sügavusega,» minu silmad tõusid taeva poole, kus lendas ringi harksabakull. «Aga kalul! Kas sa tead, mis on beluga? Kust võid sa seda teada! Aga sihukestega, näe, me söötsime kajakaid...»

«Ma ei teadnud, et sa tulid sealt. Muidugi, kui sa võisid püüda sihukesi suuri kalu, mis on sul siis minu mustkõhtudest.» Taibanud, et tal pole vaja mind karta, sattus poisike jutuhuugu, ilmutades kirglikku vestlemishimu, mis on tavaliselt omane tundlikele, heidutatud lastele. «Siis sa püüdsid delfiine? Ma püüdsin ka hiljuti vaat sellise viidika. Ma ei

...võinudki viidikat viia oma onule, kelle juures ma praegu olen. Põtsid võtsid viidika ära. See tähendab ei... võtnud... poisike vaatas ümber, «ma ise andsin muist kalu neile. Olen ju näinud igasuguseid. Aga tead, kuidas näeb välja mustkõht? Olen püüdnud õngega ka pardkala. Aga on olemas kala, mida hüütakse kivitrulliks. Tal on vaat sihuke peen, laiake... On ka püütud.»

«Kas siin nolguseid leidub?»

«Nolgused on siin pisikesed, suurepealised. Peidab enese kivi juurde, ja sa ei märkagi, kas on seal piklik sammaldunud kivi või nolgus. Ahvenaid leidub siin ka ja rünte, aga kevadel tuleb kudema šamaika. Vaat, kui siin on šamaikal Vota peogal! Aga...»

Püüdnud siga rabeles lõpuks poiste julmadest kätest lahti... pikki kallast nagu nool. Ta jooksis koolmele viivale kallakule ja kadus silmapilkselt meie silmist.

Nüüd hakkasid poisikesed meie poole tulema, nad karjusid mullapi, vehkisid rusikatega. Minu uus tuttav katkestas oma jutustuse ja tema rõõmsamaks muutunud näole ilmus uuesti

«Vitka Nchhoda,» sosistas ta tasa, «ja temaga koos Paška... Paška... Nad tulevad kindlasti siia.»

«Lulgu.»

Poisike silmitses mind tähelepanelikult, nagu võrdleks ta mõnu jõudu tema poolt korduvalt järeleproovitud hädasohtliku jõuga, mis meie poole liikus.

«Sa parem tee, nagu poleks sa minuga tuttav,» ütles ta kinnelt. «Ma ostan enese välja...» ja ta parandas ruttu: «ma kingin neile... kas või kogu niiditäie. Hea, et ma nende tühkuni jõudsin midagi püüda. Vahest tõmban konksuga välja veel mõne turva või mustkõhu.»

Poisike astus rutuga oma õngeridva juurde, võttis vöö vahelt tikukarbi, tõmbas sealt välja ussi ja pistis selle konksu otse. Süljanud mõned korrad ussile, viskas ta õnge päri...

«Miks sa ilma korgita püüad?»

«Miks korgita? Siin ju vesi kisub. Vaikses vees õngitsen korgiga. Näe seal,» ta osutas teisale, «püüan korgiga.» Poisike silmitses õngekonksu ja vangutas pead. «Näkkis, näkkis ja tattu. Tuleb minna teise kohta.»

Uhtelugu Ängi vaadates sumas ta ülesvoolu. Jälle vihises

õngeritv. Poisikese kõhnukesel tõmmul näol tardus pinev tähelepanu. Veel sekund — ja tema peenike käeke tõmbas õngeridva enda poole ning ma nägin väikese õngitseja rõõmust säramalöönud nägu.

«Sain veel ühe mustkõhul!» hüüatas ta lõbusalt. «Viies!»

Tema sõrmed lükkasid kepikese osavalt lõpuste tagant läbi ja kalake libises niitipidi alla.

Meie rahuliku jutlemise katkestas lähenev jõuk. Poisikesed liikusid piki Fanagoriika kallast, pildusid kive ja kisasid lõbusate, kimedate häälega mingeid salme. Kuulnud neid riimitud hüüdeid, hakkas poisike värisema ning kahvatas, — vististi nõnda värisid kahvanäolised vennad, kui nad kuulsid indiaanlaste sõjahüüdu kuskil Orinoko lätteil.

Paljad «indiaanlased» lähenesid meile. Loskut ja Malva tõusid jalule, ajasid hambad irevile. Ma lootsin nende toetusele. Poisikese-õngitseja olukord aga oli ilmselt lootusetu. Otsustasin teda kaitsta. «Indiaanlased» vehkisid oma määrgade, nuutideks keeratud pükstega ja karjusid:

Jaška juurde pundigal
Vatsa läbi torkimal!

«Jaška — see olen mina,» tähendas poisike kurvalt, «aga see eesmine on Vitka Nehhoda...»

«Astu jõest välja, tule minu juurde,» kamandasin mina.

«Pole vaja,» hakkas anuma Jaška, «mingil tingimusel... Sa lähed siit minema, aga minul... tuleb nendega kokku saada... Mul tuleb nendega elada...»

«Tule minu juurde,» käskisin ma rangemalt.

«Sa ei saa nendest jagu,» sosistas Jaška, täites kartlikult minu käsku. «Kuuled, nad hoiavad punti.»

See esmakordselt kuuldud sõna tähendas tõenäoliselt kampa ehk jõuku. Ent ma valmistusin mitte alla andma.

Poisid tulid lähemale. Nüüd võisin ma neid kõiki näha. Vitka Nehhoda oli kõrget kasvu pikakoivuline poiss lühike-sekspügatud valgete juuste ja upsaka pilguga. Vitka esines juhina ja karjus kõigist valjemini: «Vatsa läbi torkimal!» Ta käis ees ja erinevalt ülejäänuid oli määrgades supelpükstes, mis olid kleepunud tema kintsude ümber.

Paška Fessenko, teine tülinoriija, oli Viktorist lühem ja kehaliselt vähem arenenud. Paška oli riukukk ainult siis, kui tundis tugeva kaitset. Tema hääli oli karjumisest juba kähi-

...ma hakanud ning ta vehkles kätega rohkem kui ükski teine. Hõltsu astus otse, ühtlase, kindla sammuga. Paška tiirles oma paanika katuse juures, ergutas poisse, itsitas, osutades mõnema kord minule, kord Jaškale, ise aga ei riskinud astuda minest minnu.

Laskumise laskus eakas kasakas lahtinõõbitud bešmetis¹. Ta tehti hooletult, rõõtsakil väikesel põdravõigul hobusel. Teine hobune, määrgade laikudega hiljuti rangidest vabastatud kaetud, jookis järel. Munakividel klobistades astusid hobused pehke, peatusid ja sirutusid vee järele. Kasakas heitis jala üle hobuse ja lõi ette odava paberossi.

«Rikud hobused ära, Sutšilin,» tähendas laitvalt pödur kaitstes riites taat, kes oli laskunud koolmele teiselt kaldalt. «Rangialune pole veel ära kuivanud, sina aga lased juba...»

«Eks küll.»

«Jäta oleks mitte joota, Sutšilin.»

«Kõik nüüd üks kolhoosi vara.»

«Kas võisite juba juured alla?» küsis taat, ajanud püsti oma väikese hallivõitu habeme.

«Jät nüi,» — kasakas nõõtas hobuseid ja hakkas liikuma kalda poole. Ta juhtis hobust nii hooletult, et eksis põikmahtlikult kõrvale. Hobused sattusid sügavasse kohta. Ratsur kerkis pehmeisse saapaisse kängitsetud jalgu. «Küll on maa peale vihma sadanud! Küll on veekest alla ajanud!»

«Ei minagi mõtlen,» karjus vastuseks taat, «kas võtta kalad lahti ja ronida vette või annad hobused — sõidan üle. Pole lei jalgu külma kätte pista.»

«Annan hobused. Miks siis mitte anda! Ainult kas sul on tükki, üks liigne karbike?»

«Väin parajasti tagavara oma metsavahikohta, kasakas. Kullap leian karbike ületõimetamise eest.»

«Homme hakatakse traktorit näitama. Mingisugune Lagunov partisaan näitab imeelukat!» ütles kaldale jõudnud kasakas meenuna valjusti. «Tehti agitatsiooni: kahekümne hobuse eest tumbab... Ei usu! Kas sa oled eales kuulnud sihukest lora, ah?»

«Lora on palju kuuldud,» hõikas vanamees vastu. «Aga et ma sinu oleks kahekümne hobuse eest... Tark inimene

¹ Poolkuues. Toim.

jõuab oma aruga kõigeni... Auruedurid ometi mõeldi välja?»

«Auruedurid mõeldi välja jah,» nõustus kasakas, «aga need on ju ikka auruedurid! Traktor... Sõnagi on kuidagi veider, äh?»

«Aga mis on siis temas veidrat? Eks arbuuski olnud algul veider sõna, aga näe, ometi sööme.»

«Arbuus?» Kasakas hakkas naerma. «Metsistunud oled sa metsas. Või traktori seadsid kõrvuti arbuusiga... Staniitsas rüselevad. Komnoored jooksevad majast majja. Kooperatiivi kauplusest ostsid kõik tapeedid plakatipaberiks. Parteirakuse kohale riputatakse juba punaseid kangaid. Nagu esimene mai... Noh, pidage kinnil» käratas ta hobustele, kes kargasid välja teisele kaldale. «Pole teil kaua enam elada. Saadetakse kohale traktor, teid aga tehakse vorstiks!»

Kasakas hüppas maha. Tema käed isegi ei puudutanud hobust. Ma ei teadnud, et see on osavuse tunnus. Mõtlesin, et ratsanikul on vastik puudutada hobuseid, kes on saanud kolhoosi omandiks.

Episood koolmel tõmbas endale üldise tähelepanu ja lahendas pinevaks muutunud olukorra. Aga võib-olla hakkasid poisid koeri kartma? Paška katsus korraks poisse uuesti üles kütta, ta tõukas küünarnukiga Vitkat ja hüüdis:

Jaška juurde pundiga!

Vitka peatas ta, istus kivile ja silmitses heakskiitvalt koeri.

«Kas on lambakoerad?» küsis ta minult.

«Jah.»

«Ehtsad?»

«Jah.»

«Tublid koerad... kelle omad?»

«Meie.»

«Aga kes sina oled? Ivan-tsarevitš?»

«Aga milleks sul on vaja seda teada?»

Vitka muigas heasüdamlikult.

«Aga sina ära jonni,» ütles ta leplikult. «Keegi ei taha sind ära süüa. Lihtsalt niisama küsisin. Kui ei ütle, saan ise teada... kui tahan. Noh, kelle oma sa siis oled?»

«Lagunovite.»

«Lagunovite?» Vitka kortsutas lõõtsana otsmikku. «Kas sa ei valeta?»

«Pole põhjust.»

«Pole, pole põhjust valetada,» nõustus Vitka.

«Muu...»

«Muid tunnevad kõik,» lausus ta tähtsalt.

«Jaška jutustas. Jutustas, kuidas teie tema mustkõhte...»

Jaška klammerdus minu külge ning hakkas ägedalt ja hõimult noastama:

«Pole vaja... pole vaja... Nad sunnivad mind mulda...»

Vitka teeskles, et ei märka Jaška ärevust. Ta tõusis laisalt üles ja ütles, Vitka oli tugev. Tundsin jõudu tema lihastes, mis hakkasid mängima ribide kohal, küünarnuki paindel ja lüüavarrel. Vitka meeldis mulle. Tundes, et ta isegi oma poogu kaasabil ei suuda minust ja koertest jagu saada, ei tunnustanud Vitka oma lüüasaamist, vaid muutis loo naljaks.

«Vitka, aga turvad?» käis sosinal peale Paška.

Viktor silmitses Jaškat üleoleva suurmeelsusega.

«Lakakem minema!» kamandas ta. «Läki!»

Paška mõistis juhi käitumist omamoodi. Ta alustas karju-

Jaška juurde punt ei lähel
Vatsa tal ei torka läbi!

Vitka muigas ja kibutas kulme. Paška ei märganud juhi rahulolematust, ta kordas salmi. Juht lõi Paškale kuklasse. Paška hakkasid minema piki kallast. Me jäime Jašaga jälle kohale.

«Nad tulevad tagasi,» sosistas ta. «Vitka pole selline, kes annab. Kui annaks õige mustkõhud ja turvad neile. Nad on mind pannud mulda sööma...»

«Kui midagi juhtub, tule meile! Ma kaitsen sind, ja minu kaitses...»

«Pole vaja, et isa!» hakkas Jaška anuma. «Siis uputavad nad minu kui pealekaebaja.»

«Lakkasin mõistma Fanagoriika kallaste raudseid seadusi. Ometi-õelda on need seadused üldised. Ei tohi segada vanemad oma lapselikesse asjadesse. Tahtsin saada Viktori sõbraks. Kes ta on? Jaška rääkis mulle, et Viktor elab vaeselt. Tema ema töötas koolis valvurina. Fessenko vanemad aga elavad tubaka kasvatamisest ja aiatuludest.»

«Kas Fessenko on rikas?» küsisin ma.

«Mis rikas ta on!» vastas Jaša. «Paška kannab samu pükse juba viis aastat.»

Jätsin Jaškaga hüvasti, läksin Ustin Anissimovitši maja poole. Tee kulges piki kallast ja pöördus siis täisnurga all staniitsasse.

Teeäärel käisid tütarlapsed, halvasti rõivastatud, palja jalu. Ölgadel kandsid nad päklikotte ja laulsid ladusalt:

«Minu kallikene, kullakene, kallikene sa,
aias marjukene, kullakene sa...»

See refrään kordus lõputult, saates mind staniitsani.

Kuues peatukk

ESIMENE TRAKTOR

Isa tuli Krasnodarist tagasi traktoriga. Masin vaadati järele, puhastati, pesti maha teetolm. Selle järel paigutati ta staniitsa nõukogu õuele ulualla.

Isa jõudis koju erksas meeleolus. Ustin Anissimovitš tuli töölt varem kui tavaliselt ja vestles isaga hilisööni. Enne magamaminekut ütles Ustin Anissimovitš südamlikult:

«Mis sa õige arvad, Tihhonovitš, eks alga minu majas uus ajalooline etapp?»

«Algab, algab,» vastas isa rahuloleva häälega. «Alguse teeme meie, aga lõpule viivad, kui mitte meie, siis meie lapsed. Naine, pane homseks valmis minu kõige parem ülikond.»

«Vaata, kuidas sa tagasi tulid, masin määrab ju,» ütles ema targu. «Pealegi on su parim ülikond — ühtlasi su ainus, esimene ja viimane.»

«Et on esimene, see on õige, kuid viimane? Seda me veel vaatame!» vastas isa lõbusalt. Ja pane särk valmis... Tingimata valge. Ja tead mis? Too mulle õige pesuvett! Ja puhas pesu. Kui on pidupäev, siis olgu!»

Uinusin sel ööl mingi ebahariliku eelaimusega. Iljuša ütles mulle õhtul:

«Sina muidugi magad maha, rüblük?»

Maha magada? Aga minu triumf! Viktor Nehboda, Paška

Jašniko ja Jaša Volõnski, kõik nad peavad mind nägema kõrvuti esimese traktoristiga — minu isaga.

Ära noored lugejad, heitkem kõrvale minu elamused, mis on lükkatud lapselikust edevusest. Jätkem ainult kõige olulise mulje esimesest traktorist. Kahetsen, et te ei saa näha seda aeda, mis langes osaks minule. Te mõistate mind mõistate, et olen sunnitud esitama üksikasju.

Oli tavaliselt traktori kohta nii palju kuulnud, et kujutlesin madala aeda masinat peaaegu elusolendina.

Hommikul tõusin ma enne teisi, läksin sõõgituppa ja heit-
sin aia aianakellale. Oli kuue ligi. Põrandalaudu ja ust katukutamatata, värisevate põlvedega, kikivarbail hiilisin ma mööda valja.

Mulle avanes sügisese võlu pilt, kuigi olid alles augusti-
kuu viimased päevad.

Udu uputas naaberaiad ja voogas laiskade pilvedena, nagu
sõõritult sulades nähtamatute päikesekiirte all. Udu sees kolli-
del teel vankrite rattad, puristasid hobused.

Hallid uduvine taustal meenusid püramiidjad paplid mulle
mõtade purjedega laevu, mis olid väga kõrgeil mastidel
lõhku rullitud.

Amblikud olid riputanud võrke, ühendades madala ploo-
mipuu õitsemist lõpetava kassinaeriga ja tsinnia topelnupud
stahoti taruga. Hallid jämedad niidid sarnanesid lilliputlaste
tõeliste kudega.

Kollased nelgid ja kuldvitsa-pöösad tõusid kõrgele üle si-
di muru, mis oli raskest kastest maha surutud. Iga rohu-
tilde oli tihedalt üle puistatud valkjate külmade veetilkadega,
mida pünke polnud veel ära joonud.

Naabruses asetsevas kõõgiviljaaias kummardusid madalale
arvapäevalillede korvitaolised pead, mis olid mässitud kaltsu-
dane kaitseks metsast saagile lendavate lindude eest.

Kõndisin mööda märga rohtu jalgväravani, tundes äre-
vust, kes küll märkab esimest traktorit sellises läbinähtamatus

Künn kevadine kukeke, tervitades hommikut, leidmata seda
oma noorte ümmarguste silmadega. Kuudist väljus Loskut,
arutades end esimestel käppadel ja tuli minu juurde. Ta
mihkis oma külgi vastu minu jalgu, hüppas äkki üles ja löi
mõtate käppadega mulle vastu rindu.

Lee peal kriuksusid udus rattad, käisid ja sõitsid,

kõnelesid ning hüüdsid inimesed. Hoidudes tarade lähedale ajasid noored karjused karja. Kitsed liikusid üleolevalt tähtsaina, silmitsedes kõike, mis juhtus neile ette nende teel, tarkade, otsekui inimese silmadega. Sokud-juhid haistsid koera, peatusid, asusid võitluspoosi, sirutades välja kaela ja sihtides ette pikad sarved.

«Ässita koer peale!» hõikas mulle üks karjustest.

«Milleks siis?»

Poisikesed hakkasid naerma:

«Lasevad su penil korrapealt soolikad välja... Kui vinnab teise sarvedele! On alles tore!»

Kari kadus vaatepiirilt. Kellukeste helin vaibus kaugusse. Läksime koos Loskutiga läbi aia. Ounapuude oksad, kunagi rasked viljast ja harkidega toetatud, olid nüüd end sirgu ajanud. Söötis vaheribadele jäetud metspirnipuu oli ümbritsenud oma võra maapinnale langenud viljaga, tema kõrval aga kasvas must puju.

Välistrepi kõrval silmasin Ustin Anissimovitši kuju. Ka tema märkas mind.

«Kas otsid eilset päeva?» küsis arst.

Ustin Anissimovitš lähenes mulle läbi udu nagu hiiglane.

«Isa on juba jalul ja märkas sinu puudumist,» ütles ta, peatunud minu kõrval.

Teretanud tohtrit, ruttasin maja poole.

Isa oli jõudnud ennast pesta ning habet ajada. Ta istus laua taga. Tema ees oli vihk. Tal oli pliiats käes.

«Noh, kui palju on seitse korda kaheksa?» küsis ta, heitnud minule pilgu.

«Seitse korda kaheksa?...»

Minu korrutamismeetod oli rajatud vankumatuile, pähetuubitud vastuseile, nagu graniidist obeliskidele: viis korda viis — kakskümmend viis, kuus korda kuus — kolmkümmend kuus, seitse korda seitse — nelikümmend üheksa. Enne kui vastata küsimusele, kutsusin abiks graniidist samba «seitse korda seitse — nelikümmend üheksa», lisasin sellele puuduva seitsme ja hetke möödudes pahvatasin pidulikult:

«Viiskümmend kuus, papa.»

«Oled laisk. Mina lahendasin juba kolm ülesandekst, Serjoga...» Isa süvenes arvutamisse. «Vanamehed staniitsas on täpsed, nad küsivad kindlasti, kui palju kütteainet läheb tiinule, käivitamiseks, sõidule iga versta kohta... Nii...

kui pika ajaga ta saab jagu tiinust? Aga kui palju ta sööb tiinust kiiremini? Ja kuidas on külvi puhul? Mida veel? Vilja pekema, — aga mihukesed on arvestused? Miskit need need kuluvad kiiremini ja kust neid saada? Mida veel nad veel küsida?»

Illema ametis oma tööga ei pannud isa mind tähele. Astusin karatult teise tuppa, riietusin korralikult ning ilmusin ema juurde. Ta jai minu riietega rahule, määris mulle hapukoort kukuks ja lubas minna.

Ka Iljuša, Nikolai ja Anjuta olid ilusasti riides, nagu esimesel maal puhul. Ljusja oli nendega koos, aga hoidus minust eemale trotslikult eemale.

Kuum augustipäike sai võitu udust, vabastas rohu kaste raskusest, kuivatas ja rebestas ämblikuvõrgud ja tõi nähtavale need kogu nende hommikuses ilus.

Anjutal Panagoriika kohal voogas pilv. Näis, nagu oleks Panagoriika-kalju ja Abadzehhi mäe vahelt äsja sõitnud läbi suured ning jätnud maha suitsupilvi.

Maanikud elanikud kogunesid Lenini mälestussamba juurde, kus oli paigutatud näidata traktorit. Hiljem pidi mu isa, saadetuna kõigist soovijaist, juhtima traktori staniitsa taha ja kuulama esimese vao ühiskarjamaa all olevasse pinda.

Valjak oli inimesi täis. Poisikesed asusid kohtadele klubi ja telefoniruumi katuseil ning kaun-akaatsia okstel.

Viktor Nehhoda ja tema sõbrad istusid katusel, jalad laetud esimestes ridades ja närtsid päevalilleseemneid nagu mured.

Viktor tundis mu ära ja näitas mind oma sõpradele, kes olid rahulikkusega jätkasid päevalilleseemnete lüdimist.

Mälestussamba kõrval asus kiiruga kokkulõõdud tribüün, mis oli ehitatud punase riide ning lilledega. Tribüüni juures ripusid rippude vahel tõmmatud loosung: «Iga traktor on meile vana elukorra pihta».

Kahel pool tribüüni rippus veel kaks punasest riidest plakati. Toon täielikult teksti, mis oli kirjutatud neile punasest riidest plakateile:

Kui me jääme vana viisi istuma väikemajanditesse, kuigi tahame kodanikena vabal maal, siis ähvardab meid ikkagi välistatud hukatus» (L e n i n).

Teine loosung oli võetud seltsimees Stalini aruandest partei XV kongressil:

«Milles on väljapääs? Väljapääs on üleminekus talupoe-
gade killustatud väikemajanditelt ühendatud suurmajanditele
ühismaaharimise alusel, üleminekus kollektiivsele maaharimi-
sele uue, kõrgema tehnika alusel».

Traktor seisis, läikides värskest värvist, mis kerel oli kahk-
jaskollane, kannustega varustatud ratastel — punane.

Pronksist Lenini käsi oli sirutatud ida poole.

Kõrgel kuurordi värava kohal oli Stalini portree, ümbrit-
setud suurtest tsinniatega pärjaga. Stalini pilk oli suunatud
sinnasamasse, kuhu vaatas Lenin, — Kubaani lausikmaa ava-
rustesse.

Inimesed astusid tribüünile ja lausused tuliseid, siiraid sõnu.

Isa ei esinenud kõnega. Uues peenekoelisest ševiotist üli-
konnas, valges, laia mahakäänatud kraega särgis, seisis ta
tribüüni juures ega pööranud peaaegu üldse pilku traktorilt.
Kuidas püüdis isa näida rahulik, siiski märkas ma tema
erutust: tema kulmud kerkisid kordamööda, käed olid liik-
vel ja ta surus rätikut tihtilugu kord vastu laupa, kord vastu
kukalt.

Nüüd lõppes müting. Parteirakukese sekretär kummardas
isa poole ja viipas käega.

Isa noogutas pead, kohendas kiiresti sõrmeliigutustega pint-
saku hõlmu ja astus traktori juurde.

Inimesed jälgisid isa iga liigutust ning mu süda täitus
rõõmsa erutusega.

Isa tõmbas nagu silitades laia kämbлага üle traktori kere
ja hüppas siis raudsele istmele.

Ma ei näinud rahvamurru tagant, mis edasi sündis. Kuul-
sin ainult mootori valju mürinat, helisid, mis sarnanesid las-
kudega, ja märkasid musti suitsupilvi.

Töötades küll peaga, küll küünarnukkidega, trügisin ma
siiski õigeks ajaks rahvamurrust läbi, pööramata tähelepanu
müksudele ja võmmudele kuklasse.

Tagumiste rataste kannused katkusid korraks rohtu, ja
traktor liikus paigalt. Rahvahulk andis teed, kära vaikis.

Poisikesed katuseil ning puude otsas kallutasid endid
uudishimulikult ettepoole, kartes vahele jätta kas või ühtegi
masina liigutust.

Traktor liikus sammu kakskümmend edasi ja peatus. Moo-
tor jätkas töötamist. Rahvas surus kõikjalt peale. Tagumis-
test ridadest lähenesid traktorile kaks noorikut ja kompleksid

teid nautida. Nad hüüdsid midagi lõbusalt rahva hulka ja
tagasi, vaadates ringi ning sikutades oma rätikute
nooki.

Isa kinnitas rooli nõoriga ja hüppas maha. Rahvahulk
olles hahmatsunult. Ole lahkel!

Lahk! Traktor hakkas ise ringi mööda liikuma. Nüüd moo-
dustasid inimesed tiheda rõnga, mille sees mootori mürisedes
ta kannuste liikides käis uhiuus, värvitud metalli välgutav

«Ole lahkel, naisekesed!»

«Jät kuul elus olevust!»

«Loka-loka!»

«Kolmas ring!»

«Pärta karussell!»

«Aga kuidas ta künnab? Ehk on ainult lõbustamiseks?»

«Taegu näib imelik see tol ajal nii tavaline pilt. Aga las
meenutab oma esimest kohtumist veduriga, autoga või
traktoriga. Las lugeja mõistab, millised iseäralikud tunded
talusid talupoja südant, kelle elu see masin pidi muutma.

Isa peatas traktori, harutas nõori lahti ja asus endise
meheliku osavusega istmele.

«Nagu olgu esimees ja parteirakukese sekretär tulid tribüünilt
Nagu märguande peale sadasid poisikesed kui varb-
tused katustelt maha.

«Traktor sattus minu kõrvale ja tõukas mind küünarnukiga.

«Ole see sinu taat?»

Vastasin uhkelt:

«Munu.»

«Kavalalt on teine välja mõelnud,» ütles Viktor. «Küllap
sai oleks ise ka sihuke?»

Inimesed käisid traktori järel kahel pool tänavat. Nüüd
vaatasid pilkavad hüüded ja naljad peaaegu täiesti. Turtsu-
da lükas traktor endise hingemaa poole.

Minu poisikesesüda paisus sõnulseletamatust uhkusest:
olgu ju mina suure sündmuse kaastegelane; kerkis ju minu
isa kuju kõrgemale kasakamütside ning nokkmütside vooga-
miste laineist, tõusis üle valgeis ja kirjuis rätikuis naiste
pööratult lekitatud keha tagasi, istus ta rooli taga. Valgete ti-
heda pintsakule pööratud särgikrae tõstis esile tema päevi-
mudel tugeva kaela. Isa tõmmu vurrudega nägu oli täis pidu-
liku väärrikust.

Traktori kõrval käis Ustin Anissimovitš. Kepike käes, sammus ta kindlalt ja rahulikult ning tervitas naeratades tuttavaid.

Kui meie rongkäik jõudis staniitsa ääremaile, võttis Ustin Anissimovitš kübara peast. Stepi kibekas tuul liigutas tema pikki, õlgadele langevaid juukseid.

Ema käis arsti kõrval. Ärevalt naeratades otsis ta meid vahetevahel silmadega rahvamurru hulgast.

Iljuška käsutas mind rangelt:

«Näita end vahel emale, püstolipadrin.»

Ema kõrval käisid Anjuta ja Ljusja. Nende patsidega peakesed sattusid vahel minu vaatevälja piirkonda.

Staniitsa taga oli varakult ette valmistatud tükk ühiskarjamaad — kaua kündmata seisnud sööti. Selles kasvasid hallikad piimohakad, sirgusid kroonohakad ja oli näha metsiku siguri heledaid sirelivärvi õiekesi.

Isa peatas traktori ja haakis külge adra, mis oli samuti pidupäeva kohaselt värvitud ja mille hõlmad helkisid päikese käes. Kommunistlikud noored paigutasid kõik kokkutulnud mööda välja ääri laiali, et igaüks võiks näha uue maaharimismasina tööd. Inimesed moodustasid piki teed ahela, mis ulatus peaaegu kuni Fanagoriika kaldani.

«Aga kui ta ei saa ühiskarjamaast jagu?» küsis minult Viktor.

«Tingimata saab,» vastasin veendunult, kuigi ka minu hinges kisasid kahtlused.

«Saab jagul» prahvatas hingeldav Jaša, vaadates kõike pärani avatud ja erutatud silmadega.

«Noh, kui juba Jaška lubab, siis ma vaikin,» lausus Viktor ähvardavalt.

«Mina... mina... ei ütle midagi,» hakkas Jaška lalitsema. «Mulle lihtsalt näis...»

Viktor heitis temale pilgu, kuid ei vastanud midagi.

Kahehõlmalist atra iuhtis traktorist ise. Kuid adra töö järele valvas punase põhjaga mütsis noor kasakas. Võtmata käsi lastingust pükste taskuist, alles tajumata täiel määral oma tähtsust, pilgutas noor kasakas tuttavaile tüdrukutele silmi ning irvitas. Talle oli ilmselt meelitatav olla üldise tähelepanu keskpunktis ja samaaegselt näis talle, et teda on pandud tegema tühja tööd, vallatlema, mängima. Seetõttu ei võtnudki ta käsi taskuist ja naljatles silmi pilgutades. Ta oli nii hoole-

tuks tulutanud karvamütsi oma vasakule karakullmustale kull-

traktor hakkas jälle mürisema. Adrahõlmad tungisid järk-järgult alla. Alandlikult kummardasid kroonohakad oma «lootnavaarvi turbanid» adraraami alla. Traktor tegi tugeva «hakku», nagu vilunud hobune — ja esimesed lahtilõigatud mullakamukad pöördusid kummuli. Adra järel hakkas voolama vao rammus joon. Noor kasakas võttis nüüd käed taskuist ja jooksis hüpeldes adra taga. Tema müts oli nihtunud kuklasse ja tema näole tekkis samasugune tõsine, asjalik ilme nagu enamikul inimestel, kes ahnete silmadega jälgisid traktorikannuste iga lööki ja välkuvate adrahõlmade läigastust muutuvas uudismaas.

Langeva kõrge umbrohi. Ragisesid okaspõõsad. Ja kustusid talast ning adra all sigurite heledad sirelivärvi imestunud silmad. Ülesküntud uudismaa kohale tõusis aurune viirg. «Mammugi maha jäämata» käis traktori kõrval minu ema. Kaste oli toimunud märjaks tema kingad, mesikute kollased õied olid juba püstitanud tema jalad. Kuid milline õnn säras tema silmas! Võib-olla oli see tema esimene rõõm pärast Matvei

«Palju siis sihukesti põrgulisi saadetakse?» karjus keegi kullutalase habemega väarikas onu.

«Üks näitamiseks,» vastas temale Sutšilin, seesama kasakas, kes oli koolme juures läinud ratsa läbi jõe. «Hakkame ühte sihukest jumalat paluma, kuni oma otsaesised sootuks hakkid peksame.»

«Tule sinu asil!» hüüdis väarikas onu, trügides vao juurde. «Palju sihukesti tuleb, mehaanik?»

Isa pöördus ja kõik nägid Punalipu ordenit tema rinnal. Isa vastas valjusti, et kõik kuuleksid:

«Nii palju kui vajal!»

«Kas igaühele?»

«Kolhoosidele!»

«Oke kolhoosidele?»

«Masinajama kaudu... Seal hooldatakse ja remonditakse.»

«Aga kes saadab?» karjuti inimhulgast.

«Nõukogude võim!»

Kataetused jätkusid. Näinud traktori tööd, huvitusid nüüd tema võimetest isegi skeptiliselt häälestatud vanamehed. Uus

masin muutus nende silmis praktiliseks, kasulikuks esemeks.

Kasakad ei vahetanud enam pilkeid. Nad palusid kunda teise vao, et näha, kuidas ta katab. Teise vao kündis traktor veel kergemini ja kattis täpselt, eksimata esimese vao ram-musa mullavalli ääre.

Siis mõtsid vanamehed künni sügavust, haarde laiust. Asi meeldis. Nad uudishimutsesid asjalikult kündmata jäänud käänakukohtade juures: kuidas viib traktor kokku nurgad? Ja otsekohe, pidanud omavahel nõu, tegid kindlaks, et trak-toriga on otstarbekam kunda suuri massiive. Tähendab, sel-leks ongi artellid. Hävita söötis vahele! Aga kui palju neelab mootor petrooli? Mis sorti peab olema? Aga kas ei võiks traktoriga peksta vilja, rakendades rihmaratta ülekan-net? Mis? Võib? Ja kas ta tõesti hakkab ümber ajama ka viljapeksumasina trumlit?

Viimasesse suhtusid vanamehed umbusklikult, traktori aga kiitsid nad oma vaikiva nõusolekuga heaks.

Meie Kubaani-taguse stepi kohal oli lendu lastud esimene mürsk — mürsk, mis oli suunatud endiseaegsele, sõlmilisele talupojaelule.

Pronksist Lenin seisis endiselt ettesirutatud käega. Suur Stalin rajas noil päevil uute traktoritehaste vundamente, ja alistudes tema targale, sihiteadlikule tahtele alustasid tuhan-ded töölisel kirkade ning kangidega vundamendiaukude kae-vamist selle tööstuse jaoks, mis hiljem päästab isamaa.

Maa kohal süttis uue elu, kolhoosielu koit...

Seitsmes peatükk

NELI HOBUSERAUDA

Pärast esimese traktori ilmumist ei suutnud ma lahti saada kahest vastandlikust tundeist: ma olin nüüdselt rõõmus kui ka hirmul. Hirmul sellepärast, et olin staniitsas kuulnud kurja juttu: seipitseti midagi minu isa vastu; rõõmus sellepärast, et ma uskusin — traktor aitab isal võita kõik hädad.

Mõned aastad hiljem nägin ma põllul ühes suure hulga inimestega kombaini tööd, mis asendas ühel hoobil lõikusma-sinaid ja vikateid, reherulle, hobuajameid ja viljapeksjaid.

Nagu ma juba tähendasin, oli isa Tsaritsõni lahingute ajal teeninud Aljabjevi soomusrongil. Traktoriga oli tal kerge tulla ka veel sellepärast, et sõjas sakslastega oli tal tul-nud võidelda «Austin»-mootoritega soomusautodel, mis olid «ta» teenistuses tarvitusele võetud. Mu vanaisa seevastu, nagu kõneles isa, «kartis vankri kriuksumistki». Minule aga langes maha...

Polu ilmarune algul mõne suletõmbega kujutada oma lap-selise ja noorust, et edaspidine oleks arusaadavam. Täis-kehvast nõuab palju hoolt ja vaeva, et kasvatada poisike-tele kulge tiivad, et saata teda eluteele nagu «rautatult nelja heineraudaga».

Ma olin raske iseloomuga poisike, eriti pärast Kubaani teenimist, kui sõbrutsesin poiste-fanagoriiklastega. Vanemad püüdsid äratada minus huvi kasuliku töö vastu. Aga paljud teavad, kui raske on vahel nooruses käia sada meetrit, et tulla vanemate palvet, ja kui kerge on joosta kümme kilomeetrit omal tahtel. Kui raske on mõnikord lugeda läbi ühe lehekülge õpikust, ja kui kerge on neelata kaks-kolm raa-matut indiaanlastest ja piraatidest.

Vaat mis mulle meelde on jäänud.

See juhtus pärast seda, kui olime lahkunud Ustin Anissi-majast ja asunud elama oma krundile, mis oli isale kuulunud selle kolhoosi otsusel, kus ta töötas traktoristina.

Ilakkasime uues kohas oma elujärge korraldama. Kol-hoosnikud vedasid kohale palgid, katuselaastud, sarikapuud, alustasid palke tahuda ja seinu üles laduda.

Aknaraamid, luugid, katuse ja sisetööd otsustas isa teha iseenda kätega. Ta käsutas meid endale appi: palke kohale tooma, katuselaaste kätte andma, täitma abiliste ülesandeid puusepatööde juures, jalgadega savijõtkuma.

Sugisel lõpetati maja välistööd. Meie krundil kasvasid juba varem mõned vanad õunapuud ja puuvilja oli palju. Isa otsustas siiski istutada uue aia, pookida krimmi õuna ja valge kluuri häid sorte. Kui ma isa abistades parajasti hoidsin pee-tikest õunapuud augu kohal, kuulsin oma sõbra Viktor Neb-hula kutsumisvilet. Teadsin, et selle vile peale läheb poiste-alk kutsanirada mööda sügavasse metsa; sõpradel on taskus vahendid, mis võimaldavad esisade kombel teha tuld, iga-nhel on vöö vahel nuga ja kellelgi on seljas koguni väikse-kahubriline püss, käes on neil kõigil aga õngeridvad ja man-

nergud kalasupi keetmiseks. Kuidas hakkas nüüd minu käes hüplema õunapuu, mille narmalised juured olid augu kohal laiali.

Kas lõpetada enne töö ja joosta siis sõprade juurde? Kuid ma teadsin, et istutamisele järgneb kastmine ja seejärel võtab isa nõuks pookida metsikuid pirne ning käsib mul hoida terava noaga äralõigatud pookoksi, ja seejärel... Kui palju asjaõiendusi suudavad välja mõelda ainult kaks inimest — meie isa ja ema!

Viktori vile kordus. Nüüd oli see käsk: ilmuda viivitamata kogunemiskohta. Teadsin, et mitteilmumise korral ootab mind saarekesele peituläinud seltskonna põlgus.

Isa oli süvenenud oma töösse ega pööranud viledele tähelepanu.

Peatselt seisis õunapuu oma haraliste juurtega temale valmistatud pesas. Isa puistas auku mulda, mis oli segatud haidunud sõnnikuga. Tüvi seisis nüüd püsti ilma minu toetuseta. Näis, nagu olekski see kõik. Kuid isa käskis mind mulla peopesadega kinni vajutada, et kinnitada äsja istutatud puud. Tuleks ainult laskuda põlvili ja alustada ülesande täitmist ja parajaks ajaks leitakse veel kümneid uusi. Otsustasin kaval-dada. Väljendanud oma näol väljakannatamatut soovi «küllastada tuulekest», sain isalt loa. Jooksin kõrge umb-rohuni ja söötsin tormakalt tara juurde.

Teisele poole tara võis pääseda mulgu kaudu, kuid sellega oleksin paljastanud oma kavatsuse ära lipsata. Otsustasin hüpata üle tara seal, kus piimnõgeste tihnik oli eriti lopsakas.

Pead tõstmata ületasin tara. Vabaduse uimastavad lõhnad panid mu pea ringi käima. Ajasin enese hüppe tegemiseks ettevaatlikult üles. Minu peopesad puudutasid alles maad, mu silmad nägid vaimustusega mägede sinavat ahelikku... Tuleb veidi lihaseid pingutada, hüpata üle maruheina, üle okkalise stepiheina — ja edasi... saar, vitspaju-võsastik, kus mind kokkulepitud kogunemiskohas ootavad minu sõbrad. Noh, hüpel!

Kellegi tugevad sõrmed haarasid kinni mu vasakust kõrvast. Kes suudaks mind kinni hoida, kui ma nüüd järsku edasi sööstan? Kõrv jääb terveks, kipitab ainult natuke, nagu oleks teda pipraga hõõrutud. Ent minu kõrv oli minu poolt lugupeetava inimese — Ustin Anissimovitši näppude vahel.

... tuleb mul veel rohkem kui üks kord kohtuda, ja... kuulunud isa sõbraga tülitsemine minu kavatsuste...

Nüüd on nähtavasti isa ülesandel teele asunud? Kuid Ustin Anissimovitš, vaadeldes mind läbitungivate pilkavate silmadega.

«Kust te teate, Ustin Anissimovitš, et ma asusin teele isa ülesandel?» küsisin ma, otsustades olla kaval lõpuni.

«Miks ma siis ei peaks seda teadma?» vastas arst pilkavalt. «Tuleks, et täita vanemate poolt antud ülesannet, on tingimata vaja hoiduda eemale jalgvärvast, mis sobib normaalseks tihnikuks, sumada läbi nõgeste ja ronida üle tammepeust tara, pannes kaalule oma välised kõhukatted...»

«Arge pidage mind kinni...»

«Kulla sõber! Kui ma ei eksi, te tahtsite kõige kiiremas korras tuua aiakäärid, mida teie isa minult palus?» küsis Ustin Anissimovitš viisaka muigega.

Kolmas piraatlik vile otsekui lõi läbi selge õhu. Kolmas vile, mis väljendas nõudmist, ähvardust ja ennustas kõige hirmuäratavat, mida ma kartsin — põlgust.

Ustin Anissimovitši viimane lause juhtis mind võimalusele meelilikult välja pääseda tekkinud olukorrast. Muidugi oli ta saatnud mind aiakäärde järele ja neid ma just tooma pidangi.

«Jah, Ustin Anissimovitš,» hakkasin lalisema, «tõepoolest... papa palus mind joosta, kuid mina...»

«Need käärid on mul taskus, Serjoža,» ütles Ustin Anissimovitš maheda naeratusega, «siin nad on...» Käärid klõpsatasid tema käes — üks-kaks. «Tule õige minuga, ajame valheke juttu, mu kallis.»

Alustasin Ustin Anissimovitšile ning hakkasin vantsima tema kannul. Teel palusin ma arsti halisevalt, et ta ei räägiks teile midagi minu käitumisest.

«Hüva,» ütles Ustin Anissimovitš, «kujutleme, et ma annan sind varjata ja valetan koos sinuga sinu isale, minu lähedasele sõbrale. Kuidas sa hindad minu tegu siis hiljem? Tähtsed oma sõpradele: missugune valelik inimene on Ustin Anissimovitš, see pikkade juustega tohter. Miks peaksid seotud isikuga leiduma sinu mälestustes sellised, minu seisukohalt mitte just meelitavad omadussõnad? Ah? Ja edasi...» «Minu isa on juba mõistatanud sinu kestva äraoleku põhjuse.

Kui see oleks veel esimene kord. Kuid säärast trikki oled sa minu teada sooritanud juba neli korda...

«Kolm,» parandasin mina.

«Sa ise tead muidugi paremini, sõbrake,» jätkas arst, «kuid meie kokkuleppest ei tule midagi välja. Isa paljastaks meid mõlemaid. Ja häbi on nii minul kui sinul...»

«Palun teid,» mangusin ma, silmanud isa, kes hoidis ette-sirutatud kätes pookoksi.

«Ole mehine, Sergei,» manitses arst tõsiselt, «ära libitse teiste ees. Käitu uhkelt. Neid omadusi läheb sul hiljem elus vaja. Oska igast teost teha järeldused enda suhtes. Mida nõudis sinult isa? Väga vähe. Hoida püsti õunapuud, kuni ta ajab augu täis, eks ole tösi? Aga edasi mida? Tampida peopesadega muld kinni. Sest kui jätta õunapuu juured kinni surumata, vangutab tuul ta lahti ja puu kuivab ära. Miks peab sul olema just logardi ja räpaka poisi kuulsus? Isa vallutas sulle riigi, ehitas uue elu,» — arst seisatas ning jäi mind oma uurivate silmadega ainiti vaatama. «Kelle kätte me saame siis usaldada, kellele üle anda meie noore ning kannatustega saavutatud riigi? Saad sa must aru, Sergei? Kellele me võime usaldada oma töö, oma pisarad, oma tule-tungla, ah?»

Mu kõrv põles. Doktori moraliseerivad mõtteterad, mis olid sihitud minu südametunnistuse pihta, näisid mulle üles-puhutud ja pisut veidrad.

«Ahaa, seal see võrukael ongi!» hüüatas isa. «Kas ma tõesti pean ta jalgupidi kinni siduma? Hull lugul! Tänan sind, Ustin Anissimovitš, et tõi selle logardi kõrvapidi... Ootan, ootan... aga näe, ära kadus!»

Me astusime lähemale, peatusime.

«Mis küsimusi sa mulle nüüd hakkad esitama?» küsis isa. «Kui palju tähti on taevas või kui palju kalu kuu peal? Või hakkad jälle usutlema, kes värvib faasani sulgi?»

Vaatasin süüdlaslikult isale ja ütlesin tasakesi:

«Mul on üks küsimus, papa.»

«Räägi, räägi. Kuula, Ustin Anissimovitš, mida see poisi-nolk veel torkab.»

«Ütle mulle, isa,» alustasin, heites aeg-ajalt arstile vaenu-likke pilke, «kust sa teada said, et mind talutati kõrvapidi? ... Võib-olla te rääkisite kokku, et püüate mu kinni, kui ma kavatsen saarele joosta?»

... ja pahvatasid valjusti naerma. Isa pani pookoksad ühele ja teisele, haaranud kätega oma külgedest kinni.

«Ta vaata, vaata, Ustin!» kõneles ta vaevaga. «Tuleb välja, et meil polegi teha muud, kui varitseda seda looma-käsi, ah?» Ta puudutas näpuga minu kõrva. «Sain teada, et tõenäoliselt, õhetab teine nagu tulekahju. Keegi pole veel märkinud, et sind püüda. Aga kui sa katsud veel kord, et tulla küsimata jalga lasta, ma sulle...»

... meie maja katus oli juba laastudega kaetud ja seinad olid otsalgu ainult väljastpoolt võõbatud saviga, mille sisse ei saanud hakitud õlgi. Nõnda tehti maju soojaks eelmäestiku allal, kus talved on vähem karmid kui stepis.

... istud lamasin ma uues majas oma voodis. Kõrvaltoas, laudseina taga ajasid juttu isa ja Ustin Anissimovitš. Nad mõlemad armastasid vestelda klaasi kange tee juures.

«Kas minna kohe? Pole mõtet. Poisid põletasid ilma mõneta Vägilaskoopais küünlaid. Nüüd tulevad nad Fanago-ruka kallast mööda koju. Aga võib-olla jäid nad Kuldallika juurde vana remmelga alla isegi ööbima.

«Kas minna nende juurde praegu? Kas ei sarnane see põge-misega? Kas tõmmata tekk üle pea ja mitte kuulata kõne-... laudseina taga? Vististi käib jutt jälle minust? ...»

Mu kõrv õhetas ikka veel. Tohtrile tuleb selle eest kätte maksta. Aga kuidas? Püüdsin leida kättemaksuviise. Sol-vaaniga segunes häbi — kuidas võisin ma nii aralt käituda! Kuulatasin.

Laudseina taga kõneldi minu isiku kasvatamisest.

Kõik, mida ma sel õhtul kuulsin, sööbis alaliseks minu meelde.

«Suures perekonnas on see eriti vajalik, et ei vaadataks lihtsalt sõrmede ühe perekonnaliikme eksimustele, Ivan Tihho-movitš,» kõneles Ustin Anissimovitš. «Teie perekond on igi-vana. Selliste lihtsate perekondade najal püsis ja arenes Vene-... Ranta oma laste ajud, Ivan, nagu rautatakse hobusel kõik neli jalga. Et nad mingil kiilasjääl ei libiseks ega kukoka, et nad lööksid ränikivist välja sädeme, et nad, kui vaja, virutaksid takka üles nii, et vanakurjal toss väljas...»

... heejärel kuulsin ma isa häält.

«Kui me poleks võidelnud varem oma võitlemisi soomus-... rüütel ja jätaväes, oleks elu sinu olukorras rakendanud su väljapaistvat talupojatöösse.» Ta kõneles nagu minu poole

pöördudes. «Aga nüüd vabastab ühiskond sinu lapsepõlve muredest ja nõuab sinult kõige tähtsat — õppimist. Raamatud, mille järgi sa õpid, on targad inimesed kirjutanud sinu jaoks. Võta neist raamatuid kõik. Aga miks pääsed sa lapsepõlves üle jõe käivast tööst? Sellepärast, et on olemas nõukogude võim. Meie maal pole vaja hariduseta inimesi. Nõukogude võim valmistab ja andis talupoegadele masinad, vabastas inimesed, organiseeris nende ühist tööd. Vaat seda tuleb hinnata...»

Kellegi soojad käed katsid kinni mu silmad. Selja taga kuuldus tagasihoitud naeru ja kiiret hingamist.

Olin haaratud täiskasvanute jutlemisest ega oodanud kallal tungi. Mulle näis, et tundsin ära peopesad, mis olid katnud mu silmad.

«Ljusja?» laususin maheda sosinaga.

Vastuseks kuulsin kahjurõõmsat naeru.

Vaatasin selja taha ja nägin Anjutat, kes tegi mulle grimasse.

Vaat millal hakkas hõõguma ka minu teine kõrv. Ma vihkasin ennast sel silmapilgul oma rumala, maheda sosina pärast.

Anjuta keksis minu kõrval.

«Tähendab, Ljusja? Ljusja?» osatas ta mind «Ljusja?»

«Mine ära,» ahvardasin ma teda, «kasi minema!»

«Aga minul polegi sind vaja,» ütles ta pirtsakalt, «sinuga ei saa heaga... Mine... sind ootab kalur.»

«Nehhoda?»

«Nehhoda?» Anjuta punastas. «Miks Nehhoda? Mis on mul Nehhodast.»

«Sisse kukkusid, sisse kukkusid.»

«Sind ootab su Jaška!» hüüdis Anjuta ning kadus.

Jaška ootas mind õues. Tema silmad särasid pimeduses. Täna täitis ta Viktori ülesannet, kes kutsus mind välja partisanide mälestussamba juurde — meie kokkuräägitud kogunemiskohta.

«Kas on midagi tähtsat?»

«Ei tea, ei tea,» vastas Jaška kiirelt. «Viktor ise saatis mu sinu juurde, Viktor ise!»

Lipsasin tänavale. Jaška kiirustas mind.

Me olime temaga sõbrad. Olime sõbrad alates esimesest kohtumisest Fanagoriikal. Pärast seda, kui astusin välja tema

tutustuse, mida kinnitasid mõned kokkupõrked küll Nehhoda, kuid ta ei rääkinud, hakkas Jaška mind usaldama. Aegapidi hakkasid poisikesed tema üle naermast ning temast sai alaline mees. Lapsepõlves mängudes, üleannetuis ajaviiteis ja seiklustes pidasin teda ustavaks sõbraks. Ta pidas alati sõna. Tema seaduseks oli: «Oeldud — tehtud».

Langenud partisanide mälestussamba kohal põles punane oler. Lõunamaise öö pimeduses oli see valgus heaks orientiiriks. Näis, nagu ripuks elektritähht õhus.

Ma läksin samba juurde.

«Miks sa saarele ei tulnud?» küsis Viktor.

Paška seisis kõrval ja muheles.

«Atassin isal õunapuid istutada,» vastasin ma.

Viktor vilistas korra ja kummardus minu poole.

«Võib poisike. Kes siis meist on vaba nagu tuul? Sa oleksid võinud ära joosta.»

«Ei, ei võinud...»

«Miks?»

«Ei tahtnud.»

«Ei tahtnud?» Viktor kortsutas kulme, istus mälestussamba juurde. «Aga kui asi oli otsustatud! Kuidas sa siis ei tahtnud? Sa vedasid ju oma seltsimehi alt. Sa teadsid, et me ei saanud ei lähe. Meil läks terve päev kaotsi... Kuulsid sa kuhugi viilet?»

«Ei.»

«Ta tahtis õunu nosida,» itsitas Paška korra.

«Minu seadus on täita ülesanne lõpuni,» ütles Viktor.

«Ei lühikest vaikust, «ja mitte kunagi taganeda ülesseatud meelest.»

«Ma ei mõista sind, Viktor,» ütlesin ma.

«Ei mõista? Imelik. Kas me otsustasime minna Vägilas-
kale?»

«Jah, otsustasime.»

«Jarelikult tuleb otsus täita.»

«Me otsustasime minna päeval, Viktor... Aga praegu on
öö.»

«Aga päeval me ju ei läinud!»

«Milleks mind sada korda näägutada?»

«Ma küsin, ma ei nääguta. Kas me käisime päeval?»

«Ei.»

«Tuleb minna öösel.»

«Öösel?»

«Jah.»

«See vast oleks huvitav!» hüüatas Jaška.

«Sinult ei küsita,» katkestas teda Viktor. «Küsin sinult, Sergei. Või kardad sa?»

«Ma tõesti ei tea... öösel... mida ütlevad vanemad...»

«Ta tuleb mamma seeliku külge siduda,» ütles Paška.

«Ka sinult ei küsita,» ütles Viktor rõhuga. «On olemas sihuke pisike nael, mis sorkab ükskõik missugusesse auku. Ära ole selline nael, Paška». Viktor pöördus uuesti mnju poole: «Noh, mis sa mõtled?»

Sel hetkel võitlesid minu hinges kaks vastandlikku jõudu.

Minna öösel Vägilaskoopaisse oli meelitav, rääkimata juba sellest, et ühine retk oleks mind sõpradega lepitanud. Ent võttes vastu selle ettepaneku astun ma heitluse teele vanematega.

Kuidas saab jätta pidamata seltsimeestele antud sõna? Kuidas ära minna luba küsimata? Kas küsida luba? Kuid kes lubaks mul öösel minna Vägilaskoopaisse?

Võib-olla on minu puudumist juba märganud? Anjuta räägib isale Jaška tulekust. Sellest on küllalt, et vanemaid vihastada.

Kui ma aga keeldun retkele minemast, on mu au sõprade silmis jäävalt kadunud. Aga kellega tuleb mul oma puhkeaega kõige rohkem jagada? Muidugi nendega.

Kas ma olin lubanud vile peale saare juurde minna? Olin. Kas ma täitsin oma lubaduse? Ei. Ei täitnud sellepärast, et mind hoiti häbiväärselt kõrvapidi kinni. Aga kui poisid sellest seigast teada saavad? Hea, et pimedas keegi ei näinud häbipuna minu näol.

Ma ei võinud Viktori ettepanekut tagasi lükata.

«Me võtsime kaasa küünlad, noad, tikud, toiduaineid,» loendas Viktor minu poole vaatamata. «Aga seel» Viktor viskas ühest käest teise püstoli — see oli meie uhkus ja au. «Sa oled vaba, otsusta, kuidas soovid. Kui sa keeldud, tuleb sinu asemel Jaška. Ta on sinust julgem ja sõpruse nimel igaks teoks valmis.»

«Ma tulen teiega! Tulen!»

«Seda ma ju teadsin.» Viktor tõusis. «Nii toimivad tugevad inimesed. Ärgem kaotagem aega...»

Kaheksas peatükk

VÄGILASKOOPAD

...koopaisse. Jaška jäi maha kogunemiskohta — sinul partisanide mälestussamba juurde. Nähtavasti arvas ta, et poisid on alles noor selliseiks seiklusteks. Lause: «...julgem ja valmis igaks teoks sõpruse nimel»... Viktori poolt diplomaatilistel kaalutlustel.

Kuulates tões satäänsärgi varrukaid andis Viktor talle vastupiduku käänu:

«Jääd meie majade juurde. Hädahoju korral... kui meid vajab oht, pista plagama ja teata.»

«Ära jooksen teie järele, mingi kas või süda lõhki,» pahatas Jaška.

Vastuseks tegi Viktor hml ja me hakkasime minema mööda puutamiidjate paplitega ääristatud tänavat. Näis, nagu tukaid nende ladvad kokku taevaga ja me käime piki miniatuursel muinasjutulist galeriid.

...kõige ees käis Viktor. Tema seljas rippus seljakott. Laia vahel oli tal õhupüstol. Omatehtud tuppel noad olid kõigil vöö küljes. Kiirustades olin pannud jalga oma püksid ja pühapäevasaapad. Nende esemete edaspidine kasutus tegi mulle rohkem muret kui omavoliline kodust lahkumine. Kavatsesime Vägilaskoobastest staniitsasse tagasi jõuda pärast keskööd. Oleksin öelnud, et jäin kauemaks Viktori juurde. Selline seletus oleks olnud tõenäoline. Kui ma loobun püksid ja kriimustan saapad, ei saa ma ennast kuidagi vabalt rääkida, ei saa vältida karistust. Ma ei tahtnud üldse arju, mis vanemad olid vaevaga muretsenud. Mida teha? Saapad võiks jalast võtta, ilma et Paška märkaks. Aga mind naeruvääristada ihnuse pärast. Aga püksid? Ühe endast lugupidav poisike tõmbab püksid jalast ja kahvarklaste arvestuste pärast käima öösel õhukestes õhukestes.

...lõulugi ei võetud saapaid jalast, samuti ka mitte pükse. ... ja mägiradadel oli ülikülluses igasuguseid rooma- ja arabaste krobeline nahk kaitseb, nagu teada, ussi hammaste eest.

...telegraafi kontori juurest keeras Viktor paremale. ... akna paistis aparaadi juures istuv vimmas telegrafist.

Läksime ümber postkontori südalinna poole. Postkontori ülemal korreri aknad kumastasid lambivarju punakast valgusest. Näis, nagu oleks maisikõrte vahel mingisugune määratu suur hüppevalmis loom.

Kõrred krigisesid jalge all nagu vihmaussid ja maisitõlvikute karused kiud olid nagu habemed. Suurispeakulli kauge karjumine pani vere tarretama. Kaja mitmekordistas linnu kohutavaid karjeid.

Üle mäeharja valgusid pilved. Tähed sirasid pilvede vahel. Hõre õhk pani meie lapsesüdamed veel tugevamini põksuma.

Viktor juhtis meid ega hoolinud jalgradadest. Vasakul kerkis metsaga kaetud mägi. Alt jõe juurest (tema kohinat polnud veel kuulda) ronis üles udu. Riided niiskused. Oli tahtmine hõõruda külmast tuimunud nahka, nagu talvel.

Mäe madalpuistu kohal, kuhu polnud veel jõudnud udu, süttisid vahel lõunamaiste jaanimardikate, suurte, otsekui fosforit täisvalatud kõhuga putukate tulukesed. Kiletiibade kuiva sahinaga lendas mööda nahkhiir.

Uduga koos saabus külm tinaraske mäekaste, mis rõhus vastu maad isegi tiheda orasheina. Kinganinad said läbimärjaks, taldade külge kleepus niisket mulda.

Õine ettevõtte ei toonud esialgu oodatavaid rõõme. Meist kolmest oli ainult Viktor varem käinud Vägilaskoopa. Tema napolisõnalised jutustused erutasid meie mõttelendu.

Me läksime mäejalamit pidi ümber sanatooriumi kõrvalehitiste, lautade ja tallide ning jõudsime mööda puude välja-veoks rajatud metsasihti, mis kulges rööbiti peapuiestega, niinimetatud Mineraalorgu.

Org kaigub öölindude kisast ja on kuumade allikate väävililõhnast läbi imbunud. Meie all, mööda looduslikke maa-aluseid tunnelid, voolavad ja sulatavad pinnaaluseid kivi-meid kuumad mineraaljõed. Nad juhatakse osaliselt torudesse ja tuuakse maapinnale. Need on ammuaegsed allikad «Maria» ja «Printsess», mis ühega oma kahest lehter-avauksest on juhitud tsementeeritud jahutusbasseinidesse. Basseinid on kaetud sindlitega, kaitseks halva ilma, tolmu ja langevate lehtede eest. Olles segunenud otse puuraugust tuleva kuumaga kuuekümnepärase veega voolab nendest vesi vannidesse. Basseinide kohale on kummardunud suured plataanid, mis oma juurtega on lõhestanud kaljud. Plataanides karjab öö-

... ja lõpuks ta meid. Mulle viirastuvad tema raskete
... Basseinide poolt puhub lämmatavat mädamuna
... on süsivesinik.

Jalge all on nüüd kõva pinnas. Me läheme mööda rada. Pinnas on vuliaab rauda sisaldav allikas. On kuulda äärmiselt langevate tilkade heli. Rõhus sahistavad kas
... Või-olla liiguvad nad joogikohale, kuhu Püüan olla lähemal Paškale, see aga — Viktorile. Akast ma saan täielikult aru, pole ainult selge, millele mõt- Viktor. Tema kangekaelsus hakkab vihastama. Tugevate
... ei vali ta teed Pääsmiskalju juurde peadimehe
... kaudu, vaid läbi Dante kuristiku.

... Dante kuristik kõigis esile ängistava
... ainult astuda tema süngete võlvide alla.
... kitsas tuulevaikses ning päikesepais-
... füüsiliselt. Ei taha kaduda häda-
... tunne. Näib, et iga silmapilk variseb kõik,
... kohal ripub, ja matab teid sellesse määratu suurde
... on limased, jooksevad vett, on kaetud hallitu-
... meenutavate roomava luuderohu võsudega.
... väljumiseni voolas oja mööda kuristiku
... mööda joastikulist kiviõnni, laskudes ühest sam-
... astjast teise. Pragudes elasid sisalikud, leidis usse.
... et Dante kuristikus mustub hõbe ja jäävad seisma
... kuma kompassi osutid tantsivad nagu pöörased. On
... et selliseis lobajuttudes oli osake tõtt.

... sisenes kuristikku, tema järel kadus Paška. Mär-
... libastudes sain nad kätte. Viktor oskas käia
... kätatult, tume riietus varjas teda lõhe pimeduses.
... astmed viisid mäele.

... karjatas meie kohal neetud öökull. Tema vari kihutas
... Uleval hakkasid kõikuma ja mühisema plataanid.
... voolas kuristikku nagu trehtrisse. Lämmatav raskus
... hingamine kiirenes. Mineraaloru mürgised aurud
... ega lahtunud nüpea. Kivide fantastilised kõve-
... oleval kui elavad olevused. Minu teekaaslased
... Kontsad kopsisid kumedalt mööda trepiplaat,
... lossi müüritud keldreis.

... imeväärsest kaua. Lõpuks me jõudsime vae-
... ja peatusime. Dante kuristiku mustavad lõuad
... meie jalge ees.

Südamesse voolas uut julgust. Vahetasime üksteisega paari tähtsusetut lauset, mis taastasid lõplikult meie hingelise tasakaalu, ja suundusime Pääsmiskalju poole. Ületanud selle jõudsime välja muistsele jalgrajale, millele piki Fanagoriika ülemjooksu olid pannud aluse juba tšerkessid.

Kõrged tammed, plataanid ja korgijalakad kõigutasid meie kohal oma võimsaid oksid. Pilveaugud meie peade kohal näisid nagu peoga tähti täis pillutud. Selliseid kristalseid ning säravaid tähti leidub ainult lõunamaa mägitaevas.

Pääsmiskalju sarnanes küljeli vajunud võitluskuke harjaga. Ta süüvis sügavale jõkke, moodustades Fanagoriika põhja kivist vaagna.

Viktor ületas mäeharja. Me laskusime ettevaatlikult tema järel mööda järsakut. Kui kaljus poleks olnud väljaraiutud väikesi astmeid, oleksime laskumisel pidanud kasutama nõõri.

Teisel pool Pääsmiskaljut kulges jalgrada jõe kohal. Teda kaitsesid mustad pöökpuude tüved. Jõgi kohises ikka rohkem ja rohkem. Näis, nagu voolaks ta põhjatus sügavikus. Tunnus möödudes vahetus kohin mürinaga. Sel kohal murdis Fanagoriika läbi kivise kitsustiku, uuristas kaldaid, kees ja langes siis kiltkivist astanguile, mis järk-järgult muutusid tavaliseks orupõhja jõesängiks liiva, mulla ja kividega.

Kitsustiku kohal rippus terastrossidel tammest käsipuudega sild jalakäijatele. See kõikus. Kitsad lauad krigisesid ja klobisesid jalge all. Mul oli janu. Meieni lendas jämedaid piisku ja magedat veetolmu. Ma kõndisin ja lakkusin aplalt oma huuli. Vasakul kaldal ootas meid Viktor, ütles «edasi» ja hakkas kiiresti minema pajude vahel kulgevat teed mööda.

Lõpuks jõudsime Kuldallikale. Sügisel olid allika ümber maas kuldsed langenud lehed, tema küljed olid kaetud raua sooladest ruskjas-roostese kirmega. Sellest oligi tulnud allika nimetus.

Ojake algas vana remmelga juurte alt. Vesi oli puhas, külm. Ma kummardusin mitu korda allika kohale, pannud kausike sena kokku peopesad.

Paška heitis kõhuli ja jõi vett pikkade lüripivate sõõmudega.

Pärast puhkust Kuldallikal rändas seljakott Paška selga. Liikusime endiselt hanereas. Meie matkasihini oli jäänud

kaulu viis kilomeetrit mööda äratallatud, head jalgrada. Viktor tegi ettepaneku koju mitte rutata, kuid see oli vastupidine tema sooviga. Vanemad olid kindlasti juba märganud meie puudumist.

«Jah ja mina on loodud selleks, et oma laste pärast muret teha,» ütles Viktor, olles mind tähelepanelikult kuulanud. «Ja et hakanud Viktoriga vaidlema, see oleks olnud loomatu ettevõtte.»

Jätk kolmes ikka rohkem ja rohkem. Kui me poleks pöördunud koobaste poole, oleksime lõppude lõpuks jõudnud ka kuuena langevaile lätteile Hundivärvate juures.

«Siis saabunud aeg, millal tuli pöörata jalgrajale, mis viis meid poole. Viktor läks ees. Paška andis mulle käigul seljakotti. Ilgust soe kott jäi minu selga rippuma. Ta oli tavalisest viljakotist, mille sopid olid nõõriga kokku pandud.»

«Kõik paistis. Meie ees olid paljastatud paekiviseinad. Puitel trüvisid harjastena saablitaolised madalad puud, mis olid hästi nähtavad.»

Viktor kutsus meid enda juurde ja osutas ülespoole, kust talle lohka must kolmnurk.

«Näe,» sosistas ta.

«Kas sa sosistad ja end varjad?» küsisin ma, äärmuseni üllatunud tema teatraalseist võtteist. «Oleme siin öösel üksikult, meid on kolm, aga käitume nagu vargad...»

Viktor ei vastanud.

«Miks sa vaikid?» sosistas ärevalt Paška ja tema silmad avardusid äkki nagu linnul.

«Vaata alla,» ütles Viktor.

«Näe, et kuiva jõesängi kohal rippuvate põõsaste ja puude vahel hakkas vilkuma tuli — punakas nagu metslooma.»

«Veidi aja pärast see kadus. Hõõrusin silmi.»

«Tuluke,» ütlesin ma.

«Tõge,» tõendas Viktor, «keegi suitsetab rusikasse. Heida kahtluse.»

«Langesime kõhuli maha, pidasime hinge kinni, kuigi igaüks oli süda valmis välja tungima.»

«Tulede vahel hiilisid ettevaatlikult inimesed. Meie lamades puude ja pimedusest hoolimata nägime neid taeva taustal nagu me enne seda olime näinud saablitaolisi puid puitudel. Tundmatud väljusid koopast.»

Esimene tulijaist libastus kivil, ropsas tasakaalu hoidmis seks kätega ja vandus. Teine, kes oli lambanahkses mütsis, hakkas luksuvalt naerma.

«Vaata ette, Sutšilin, ära oma kaela enneaegu murra.»

«Ei murra,» vastas Sutšilin.

Nad jõudsid legendikule ja peatusid põõsaste juures, kus meie endid varjasime.

«Küllap vist Nikita jäi hobuste juures magama,» ütles Sutšilin.

Mu silmad seletasid teda hästi. Esmakordselt olin näinud teda Fanagoriika koolmel, kui tutvusin Jaška ja Viktoriga. Ta töötas kolhoosis tallimehena. Isa oli temast heal arvamusel. Sutšilin armastas hobuseid, hoolitses hästi nende eest, pidas talli puhtuses. Mis ometi võis teda öösel siia meelitada?

Sutšilin vilistas korra tasa. Keegi vastas kuiva jõesängi poolt. Hakkas hirnuma hobune. Kõlisesid suurauad. Oli kuulda, kuidas hobuserauad koppisid vastu kive.

«Lähme,» ütles Sutšilin, «muidu see tohman Nikita satub veel hobustega üles...»

«Küllap Lagunov magab nagu ingel, aga meie kolame ringi,» ütles üks Sutšilini kaaslasti, kes oli valges mütsis.

Teda ma nägin esmakordselt. Kust ta tunneb minu isa?

Mul hakkas süda ahastavalt valutama. Nüüd ma püüdsin mitte ainustki sõna kõrvust mööda lasta.

Sutšilin läks alla, lükates põõsaid kätega laiali.

«Teeme Ivan Lagunovi elu põrguks,» ütles ta nagu ise endale. «Ingell!»

Viktor müksas mulle külge.

«Kuulsid?» sisistas ta, kõrvetades mind oma hingusega.

Tundsin oma peopesade all teravate kivikestega kaetud niisket kruusast mulda. Surusin enese vastu maad ja kuulsin kogu kehaga, kuidas saapatallad kriuksusid kivil, kuidas rādi pröksus rābedalt; oli tunda mahorka lõhna ja tõkatiga hiljaaegu määratud juhtnaha lehma.

Inimesed istusid saduldamata hobustele. Seda polnud raske järeldada helidest. Kabjad hakkasid kopsima jõe suunas sumama vees. Ratsanikud jagunesid kaheks — üks rühm laskus päri voolu, teine suundus ülespoole.

Esimesena katkestas rusuva vaikuse Viktor. Temagi tundnud end kuigi hästi.

«Meil tuleb minna koopasse,» ütles ta.

«Kas aitab minna? Hoolimata isegi sellest...» Paška vaatas meid tema hambad lõgisesid. «Võib-olla on seal inimesi.»

«Hahh!»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Lis voolik värin võibistas mind seestpoolt.»

«Aga peame koopa üle vaatama,» lausus Viktor sõnu silpides, nagu taoks ta naelu.

Koopa juurde viis kivine jalgte. Sissepääsu-ava oli meie jaoks küllalt suur. Võis käia kummardamata. Tuld ei olnud.

Liikusime ettevaatlikult, püüdes astuda varjalt, kivikesi paigalt liigutamata. Koopast lõi meile nagu nagu halvast keldrist. Seinad olid märjad. Sissepääsu kitsamaks.

Pidime kummarduma. Kui kaua me oleme kummardanud, on raske öelda. Lõpuks sirutasin ma ennast, aga hädalt laiali, kuid seinteni ei ulatunud. Peatusin. Ees oli kuristik.

Viktor lüüsis küünla. Ole meie peade kihutasid mööda kivid, tõusid koopa võlvide alla ja hakkasid seal ringi vahetades tiibadega ja piuksudes vahetevahel peenikeste kate haaltega.

«Muide, mitte kunagi polnud mul juhust olnud tunda end kummardades, selles koopas.»

«Kui seinad nõrgestatakse mügaratega näisid olevat kummardades mingisuguseid muinasaegseid kirjamärke —

«Kõik võimatu lugeda... Must auk, kust tungis välja...»

«Lähme, viis Vāgilaskoobaste sügavusse, — neil pole

Viktor ütles kahvatunud huultega:

«Kõik sihuke sihuke löustu. Te ajate minugi paanikasse.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

«Kõik järeleantakse surnuks.»

poolt. Mind otsiti kõikjalt. Aeti jalule arst, joosti Fessenkodi juurde, Viktori ema juurde.

Ljusja tuli joostes meile. Ta tahtis mind otsida, kuid ja Anjuta juurde. Paška ja Viktori äraolek rahustas veidi kõiki, kuid minu vanemad olid endiselt ärevil. Viktori ema, häbelik vaene naine, kooli valvur, ööbis meil. Kui Paška isa raputati, keeras ta teise külje ja ütles ainult ühe lause: «On rihma ära teeninud.»

Segaduses, mis oli haaranud neli maja, oli Jaška kõige paremas olukorras. Ta oleks tahtnud avaldada meie viibimise koha saladuse, temas kibeles soov juhtida meie järgede terve karistussalk meie vanemate, vendade ning õdede näol. Ta kõhkles, kuid lõpuks otsustas meid siiski mitte reeta.

Jaška oli varem käinud Vägilaskoobastes, ta oli enesepoetanud sanatooriumi-haigete ekskursioonist osavõtjate hulka, tee siia oli talle tuntud.

Meie räbaldunud porine ning väsinud noor sõber istus hoidis lõõmavat tõrvikut kramplikult käes ja silmitses meid selliste truude hiilgavate silmadega, et oleks tahtnud teda korralikult suudelda.

«Ja sa ei kartnudki?»

«Polnud aega karta, poisid. Ma nii väga ruttasin.»

«Ruttasid? ...»

«Mul tahtis süda välja hüpata, poisid!»

Viktor uuris Jaškat imestunult, uue pilguga, nagu oleks ta endale Jaška hinges avanud mingisuguse halvasti läbiloetud lehekülje.

«Aga hirm oli sul siiski? Tunnista üles, Jaška.»

«Jah.»

«Näed ...»

«Aga ma otsustasin: karta, kuid käituda võimalikult julgelt.»

«Vapraht?»

«Jah, Vitja.»

«Ühe sõnaga sa oled — vapper argpüks? Kas on sihuke olemas?»

«Tähendab, on,» Jaška torkas endale sõrmega rindu.

Viktor muigas heakskiitvalt, pani koti soppidesse kivikesed ja sidus koti selga.

«Kas tulid Dante kuristiku kaudu?» küsis Paška.

Ta tahtis alandada Jaškat, kes oli ootamatult sattunud

otsepanu keskpunkti. Paškale oli Jaška näol tekkinud uus, tundevoimleja.

«... vastas Jaška lihtsalt, «Milleks minna Dante kuristiku kaudu ringi, kui on otsetee läbi jõekese?»

«... ja vasakut kallast pidi,» kinnitas Viktor.

«Jah, seal vasakut kallast pidi.»

«Vasakut kallast pidi,» venitas Paška halvaks panevalt.

«... näed? Vasakut pidi pole hirmus. Aga vaat Dante

... selja võtab külmaks.»

«Vasakut pidi on lihtsam,» õigustas end Jaška, «ma kah-

... läbi juures läbi. Seal ujuvad nolgused ja ... ussid.

«... natikud. Muidugi nastikud ...»

Viktor silistas Jaška õlga. Jaška nägu tõmbus naerule, tun-

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

meie võrreldamatust Fanagoriikast. Päikese valgusel, hommu kuste tumedate varjude juures me nägime mägede kuristikust väljuvat suitsjat, aeglaselt hoovavat voolu. Näis, nagu voolaks nüüd teine, suitsjas muinasjutuline jõgi, lõigates läbi karvaste tšerkessi mütsidega sarnanevate mägede jalami. Ei vähimatki tuuleõhku, lehed olid liikumatud, ja kuristikust Pääsmiskalju ning Abadzehhi seljandiku vahel voolas ühe suitsjas jõgi, liikudes edasi koos Fanagoriika vete vooluga kuni orupõhjani, mis oli juba päikesest valgustatud.

Kauge mäeaheliku kohal, võib-olla nendes paikades, kus tundmatud vägilased olid uuristanud mägedesse koopa, rippus turris habemega inimpead kujutav pilv, laotanud laiali oma sulgjad tiivad. Taevas rippus kahvatanud kuu: päike oli muutnud ta halastamatult värvituks.

Ootamatult, mind peaaegu jalust rabades, hüppas põõsast välja Loskut. Ta tuiskas ringi nagu pöörane.

Ta noolis mind korraks ja lendas uuesti allamäge. Seal kostis kõrvu kaks lapsehäälekest:

«Serjožal»

«Vitjal»

«Vitjal»

«Serjožal»

Viktor vaatas mind muiares:

«Teie omad.»

... Raske on veel kord kirjeldada ärakadunud poja koju tuleku igivana pilti. Milleks meenutada rihma, mida ähvarda valt raputas isa oliivivärvi käsi, ema rõõmust nutetud silmi. Ema kaitseb ärakadunud poega keretäie eest, korrastab, pressib ära püksid, puhastab ja kuivatab jalanõud.

Isa sõitis kaarikul põllule. Ema sõitis mu kõhu täis pannkookide ja hapukoorega, andis juua teed. Iljuška lõi mulla vargsi rusikaga külje pihta, valgutas silmi. Minu seiklused kutsusid temas esile vastikustunde. Tema arukas ja minu omast muidugi natuke täiskasvanum mõistus ei suutnud taibata praktiliselt kasutute tegude võlusi. Tema fantaasia oli koos suurema vanusega juba vaesunud ja ma ei saanud oma vanemat vanda kadestada.

Mälusin pannkooke. Pärast hapukoort võtsin käsile magusa mägimetsmee. Seda olid kolhoosi mesilased korjanud kitse murakate ning paiselehtede õitelt ja kevadel õitsvatelt viljapuudelt.

hoo motted keerlesid nagu mesilased Vägilaskoopa kõrval oleva kuiva jõesängi ümber. Sutšilini ja valges mütsis hõõrunud ei andnud mulle rahu. Mitu korda tahtsin minna «pannile» ning jutustada talle kõik järgemööda. Ent mind ei tahtnud tule juures antud vanne, ja nii ei saanudki vanel trada, et me käisime Vägilaskoobaste juures, ja Viktor ütles: «Ara riku omaste tuju. Paljugi mis Sutšiliniid suuvar-
«kokku vatavad.» Kuidas toimida?

«Kõne jaluta,» lubas ema.

«Kõne tanavale. Olin riidetatud suusaülikonnast ümberteh-
«vanadest» pükstesse ja klaasnööbikestega sitsist särki,
«olud mul valge tallaga tšuvjakid».

«Muidugi ei sarnanenud ma kuningapojaga, kellest unistas
«nagu iloolimata sellest otsisin ta üles. Võib-olla olid pal-
«tunnu järelemõtlematud ja kaine mõistusega seletamatud
«mottused sooritatud ainult selleks, et pälvida tema tähele-
«panu».

«Tunne Ljusjaga kitsesõrgadest äratallatud kuumal liival
«on jalgade, Olalpool sõidavad mööda teed nagisedes vank-
«i. Vahel harva, tuulepuhangute ajal, kandub sealt jõkke
«atuhnu. Aeglaselt voolav vesi sisiseb sinna langenud tol-
«i, nagu jahutaks see teda. Kallas on läbi põimitud hõbe-
«pli malmivärvi juurte soonestikuga.

«Varem kirjutati paplite hõbedastest lehtedest,» räägib
«nagu, vandelde papli värisevaid lehti. «Kas sa tead, miks
«seda misugust võrdlust?»

«Täpelt.»

«Täpelt, et polnud veel alumiiniumi,» ütles ta, olles ise
«tõesti avastusega. «Vaata ometi papli lehti, eks meenuta
«rohkem alumiiniumi. Noh, näib, nagu oleks nende saa-
«le ema kastruleid rongi rataste all laperguseks litsunud.»
«Tema pean tunnistama, et papli lehed meenutavad roh-
«alumiiniumi kui hõbedat.

«Täpelt ütles: alumiiniumpappel, aga mitte hõbepappel,»

«ma ma, et valmistada tütarlapsele meelehead.

«Ljusja mõõtis mind pilguga, mis väljendas üpris üleolevat
«tunnet «rumalatesse poisikestesse».

«Nii pole ilus.»

«Kaukaasias, kantavad pehmed, kontsadeta jalanõud. —

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste.

Ema käratas meie peale ja me kadusime majja, kogunesime söögitoa ukse juurde hunnikusse, liibusime üksteise vastu. Õnnetus oli tulnud meie majja. Katkendliku, nagu vahetasihooldva häälega, ütles isa vaevaliselt:

«Kõigepealt, Nikita, too kohale Ustin Anissimovitš. Ainult tema... Siis teata rakukesse... Kuuled, Nikita?»

Kolina ja kabjaplaginaga kihutas kaarik minema.

Seisime söögitoas. Kriuksatas uks, ilmus isa käsi, kobas piita, klammerdus selle külge.

Anjuta sööstis ette, liibus põsega vastu isa kätt. Isa sõrmed lasksid piidast lahti, laskusid tütre peale, silitasid kaks kolm korda tema juukseid.

«Aja lapsed ära,» palus isa veel kord, «pole vaja...»

Surusime endid nurgas kokku. Isa ei pannud meid tähele. Lõunamaine õõ täitis toa.

«Aga midagi... ma ei jäta...» lausus isa kindlalt nagu vannet. «Ei astu kõrvale.»

Isa laskus taburetile. Ema palus tikke, need tõi Iljuška.

Ema võttis värisevate kätega lambilt klaasi, tõmbas tikuga üle tahi. Lamp süttis aeglaselt põlema, hakkas tahmama kitsa musta keelega. Ema keeras tule väiksemaks, võttis peast metallist juuksenõela, riputas lambiklaasile, et see ei lõhkeks, ning pöördus uuesti isa poole.

«Pole viga, pole viga, Vanja,» ütles ta, püüdes rääkida rahulikult. «Kuidas sa ometi nii kohmakas olid? Kas jätis vääratas?»

«Ei lähe ära... teie ei jõua seda ära oodata,» pomise isa, puredes vuntse.

Tolmust mustad higitilgad veeresid alla mööda tema kätt.

Ja järsku nägin ma isa sõrmede vahelt ilmunud paksu verd, tumepunast nagu tõrviku leek.

Katsin näo kätega, et mitte karjuma hakata, liibusin kogu kehaga vastu pisikest Koljat, kes silmitses kõike osavõtmatult, ja vaatasin piineldes läbi sõrmede isa käel laialivalguvaile vere sõõridele.

Ema talutas isa magamistuppa. Keegi jooksis meie maja juurde. Paugatasid välisuksed. Saabus kaarik. Hobused nõrksatasid tagaukse juures. Söögituppa ilmus Ustin Anissimovitš.

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Magamistoast väljus ema, toetus seljaga vastu ukse ja vaatas lootusega Ustin Anissimovitšile.

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

«Aja lapsed ära... Aja ära lapsed!» ütles ta läbi hamaste. Ema laskis silmadel ringi käia, heitis meile paljuütleva pilgu, mis tähendas «viige lapsed ära», astus ema juurde, võttis tema kätt:

«Võta... on vaja veel üht lampi, kausikest veega, käte... Võta end kokku, võta end kokku... Tonja...»

kaarik. «Otsi tuult taga... Ae... Ae... Noh, mis siis ikka dontšakid on jahtunud, võib joota.»

Nikita võttis pange, läks kaevule. Hakkas kiunuma vinna völli, ämber lõi kõmavalt vastu vett. Kutsar sikutas nõõrit kuni ämber täitus, ja hakkas ühtlaselt kriuks-kriuks-kriuks vändaga töötama. Hobused haistsid vett ja hirnatasid tasa kesi. Pimeduses läigatasid nende niisked silmad roheliste tulu kestena.

Pöördusin majja tagasi. Ustin Anissimovitši haiglane abikaasa, keda ma hästi ei sallinud, tegi aseme üles, pani mu voodisse. Ta puudutas kõhna käega mu laupa, sosistas midagi.

Pisarad hakkasid mul veerema mööda põski. Akki praotud söögitoa uks, lävele ilmus tütarlapse siluett. See oli Ljusja. Ta jättis ukse paokile, lähenes väikeste, tasaste sammudega kikiarvabail minu voodile ning istus tooli servale. Vaikisin ning jälgisin poolsuletud laugude vahelt iga tema liigutust. Ljusja istus hetke, siis asetas ta oma käe minu tekil lebayali käele. Vaikisin, olles hämmastunud sellest ootamatust õrnusest.

«Sa ei maga, Serjoža», ütles ta, «miks sa siis vaikid?»

Kergitasin tasakesi pead, et mitte minema hirmutada seda õrna käe puudutust, kergelt nagu liblika tiivad.

«Ma ei maga, Ljusja.»

Tütarlaps tõmbas käe ära, asetas ta endale põlvele. Tõusin voodis istukile, silmitsesin teraselt Ljusjat, eraldamata tema nägu, tema silmi. Ainult väikese pea siluett eraldus petrooleumilambi nõrga valguse taustal, mis paistis söögitoa paokil ukse kaudu.

Tahtsin sellele tütarlapsele palju ütelda, kuid keel ei kuulnud sõna. Ja pealegi oli mu süda sel hetkel raske. Ta mõistis minu hingelist seisukorda.

«Sinul on raske,» lausus ta. «Kui seesama oleks juhtunud minu papaga,» ta tõmbas hinge tagasi, «oleksin hulluks langenud. On näha, et lohutada teist tema mures on kergem. Kuidas sa mõtled?»

Mind rahustasid tema nii ebalapselikult öeldud sõnad. Ta südamliku tähelepanu mõjul muutus süda kergemaks. Andsin enesele sõna mitte kunagi unustada tema siirast tundepehangut.

«Kui tahad, Serjoža,» jätkas ta, «mõtlen ma alati sinule. Ainult palun sind, ära seda kellelegi räägi, eriti mitte neile hirmsatele huligaanidele — Viktorile ja Pavelile...»

...pead, tema sõnad ei kutsunud minus millegi meele. Mõtlesin: «Hea, et Ljusja tuli pime. Minu silmad olid nutetud. Ma ei tahtnud, et tütarlaps

...võimaldada silmdati teine lamp, meie lastetoas muutus valge. Oma viukeses voodis, pöördunud seina poole, magas Ljusja voodi polnud üles tehtud. Ta abistas ema.

...mõteln, et keegi astus magamistuppa. Häälest tundsin: ...sõnaga parteirakukese sekretär, äärmiselt tegev ja ...inimene, ning staniitsa-nõukogu esimees. See oli ...häälel mees, kommunist, kunagine partisan, ...ja poikl täis valgekaartlaste mõõgaloõkide arme.

...hakkas heledasti põlema. Nüüd nägin ma Ljusjat ...oli eemale nihkunud, ja hoides kinni õlgadele visatud ...nõukogu nurkadest silmitses seinal rippuvat Krõlovi ...väljaõmmeldud linikut.

...oma kätega oli tikitud kurg; ta nokkis oma punase ...taldrikut, kuna rebane istus tagumistel käppadel ...lollist. Ta meenutas millegipärast Paša Fessenkot: ...d ...kelmivad silmad.

Ma lähen,» ütles Ljusja tõustes.

...jatkunud julgust teda paluda veel natuke minu juurest. Ma ei suutnud välja mõelda sõnu, mis oleksid ...pidanud ning tooli servale istuma sundinud. Olin ...tema temaga koos kukelauluni, kuid tema juuresolekust ma alati veidralt araks ning olin sellepärast ...enda peale. Pärast tema lahkumist üksi olles olin tavaliselt ...loll, julge, teravmeelne... Nüüd hajus aga kõik, ja ...tema ees lollist lollimana...

...lõplik kikiarvabail ning sulges enda järel ukse. Vajusin ...laubaga vastu seina.

Kümnes peatükk

EDASISED SÜNDMUSED

...päeval istusin ma miilitsaüleva laua ees.

...noormees, nad sõitsid laiali hobustel?» küsis ta ja ...juba teist korda minu ette kompveki.

...laiali eri suunas,» vastasin ma.

Miilitsaülem ei vaadanud mind. Tema pilk oli suunatud allapoole. Jämeda plinatsiga joonistas ta midagi kirjutuspaberi laialilaotatud lehele.

«Kuhupoole?» küsitles ta.

«Ühed sõitsid piki jõge alla, teised üles.»

«Aga edasi?»

«Kanjad vaibusid.»

«Tähendab, kanjaplagin?»

«Jah.»

Miilitsaülem joonistas mingisuguseid kuradikesi. Hakkas uudishimust põlema, kergitas ennast, piilus üle tindipõlde. Ülem muigas huulenurkadega ja nihutas lehe oma tõmmu sõrmede abil, mis olid määrdunud lilla ning punase tindiga lähemale, et mul oleks mugavam vaadata.

«Kas tuleb hästi välja?» küsis ta.

«Pole viga,» vastasin.

«Muidugi, see pole Repin. Aga näe, selline joonis aitab leida kurjategijad, kes tulistasid sinu taati.»

Käänulise jõekese juurde, natuke kõrgemal täpselt välist joonistatud rippuvast sillast olid kujutatud koopa sissekäik kolmnurk ning selle juurest laialiminevad rajad. Koopa läheduses seisis väikesed hobused, mis meenutasid sabaga pudelikesi. Siis saatis ülema tindiga määratud käsi minu silme alla nad jõekesse. Kaks pudelikest hakkasid varsti ujuma pärast, aga kolm ülesvoolu.

«Neid oli viis?» küsis ülem.

«Viis.»

«Ühte hüüti Nikitaks?»

Võpatasin. Oletus rabas mind ootamatult.

«Ta pole ometi kulak,» ütlesin nõutult, «ta on kutsar. Sõidutas mind kaarikul, lubas ohjad minu kätte, lõikas mul pajast vilepilli...!»

«Õige. Ohjad, vilepillid...» Ülem ohkas raskelt. «Tõdesed kulakud me rookisime juba ammu välja. Neid võis tunda isegi öösel, kas või pimesi, aga kulaku käsilastega on asi keerulisem.»

Ülem koputas kirjapressi pidemega lauale. Kabinetti astus vaikiv mees, sünge nagu talvine pilv, keda meie millegipärast väga kartsisime. Ta tegeles kriminaalasjadega ega käinud alati miilitsavormis.

«Sutšilin ja Nikita-kutsar viivitamatult kinni võtta,» ütles

Kontrollida ülemjooksul asetsevais kolhoosides, kes on ledumad ning oli öösel sõidus, mis ajast mis ajani... «On kahju? Väike must habe ja valge müts... Peab üles...» kuigi ta tundemärgid oleksid pahupidi... On selge?» Miilitsaülem noogutas pead ja väljus kabinetist. «Jutukamane nihutas minu poole kompveki.

Kuigi kahju. Nagu pühvelhärj. Pole mürgitatud... «Ja viskas kompveki koos paberiga suhu, mälus, süli- pudelit välja, ja karamell hakkas ragisema nagu klaas tünnvate piimvalgete hammaste all.

«Kas muud on kahju?»

«Ei, joonistasin ma.

«Muidugi, et on kahju. Mind, vennas, sa ei tüssa. Elukutse allane.»

«Muidugi,» noogutas laualaekaga, võttis sealt peotäie kompvekke, «need vägisi mu mõlemasse taskusse ja lükkas mu ukse

«Muidugi,» ütles ta, «õpi elu- temalt, aga mitte pühvelhärjalt. Vaikisid mitu... Koopaelanik.» Ta sakutas mind ninast. «Kui me banditidega mööda tänavaid, katsi nad ära tunda, me ei tohi. Muidu aga saadame nad põrgupõhja. Kas tead?»

«Muidugi,» ütles ta, «isa oli tasunud oma verega minu vaikimise. Kui lihtsalt ei tule mitte alati vaikida, kui midagi teatakse. «Muidugi,» ütles ta, «Viktor murdis oma sõna ja jutustas mind...» ütleb ning minuga nõu pidamata enne mind kõigest...» ütleb. Ka tema oli tulnud hilja, kuid tema seletu- del ardanud paljastada kuritöö.

Muidugi, kätt Viktor õigesti. Aga kuidas on lood ta... «Muidugi,» ütles ta, «Miks murdis ta selle esimesena?»

«Muidugi,» ütles ta, «Miks maksab Viktor üles otsida. Ja ma...» ütleb täiesti ootamatus kohas — turul.

«Muidugi,» ütles ta, «Miks kinnis mingisugused...» ütleb lebasid mahalaotatud kotil. Tema kõrval istusid...» ütleb, kes müütasid kas vanu saapaid, naelu, katkist ära- llo, haamrit või värvilise etiketiga pudelit.

«Muidugi,» ütles ta, «Miks lähenes Viktorile keegi suur mägikasakas sea-» ütleb postlaia ja katkistes lastingust šarovaarides.

«Muidugi,» ütles ta, «Miks millega? Mida äritsed, kaupmees?»

«Muidugi,» ütles ta, «Miks millegagi.» Viktor punastas.

Plaanvanker kadus peatselt paplite tüvede taha ja ainult väike tolmusammas püsis veel kaua maanteel.

«Ära haletse neid,» ütles Viktor. «Nemad sinu peale ei halasta...»

Uhetekümnes peatükk.

ESIMENE VASTUTUS

Aastad kihutasid mööda nagu meteorid.

Isa sai terveks. Tema vaenlased raiusid põhjas metsi, teenides tööga endile andestust. Ema vananes silmanähtavalt. Polnud kerge jälgida tema närtsimist, kuigi meile ta näis endiselt väga ilus. Vaikselt nagu küünal kustus Ustin Anissimovitši abikaasa ning Ljusja sõitis kauaks Krimmi sugulaste juurde, kes võtsid ta endi juurde kasvatada.

Pärast tema ärasõitu ei leidnud ma kaua endale õiget kohta, lonkisin nukralt ringi tuttavais paikades, istusin liivasel rannal, kus hulkusid kitsed ja lendasid eredad liblikad. Ma kandsin mitu päeva sidet ümber vasaku käe nimetissõrme. Sõrme oli põletanud küünlaleek — ma olin vandunud Ljusjale truudust.

Mingisuguseks mälestuseks koos Ljusjaga lahkunud kunin gapoegadest olid malendid. Mängima õpetas mind Ustin Anissimovitš. Hakkasin pööraselt armastama malet ja jätsin mõneks ajaks hooletusse kangi ning rõõbaspuud; male sport näisid mulle millegipärast kokkusobimatud.

Arst küttis vähehaaval üles minu kire, arvestamata seda, et ta teeb mulle kahju, arendades minu kalduvusi ühekülgselt. Mängisime tavaliselt vaikes ning mugavas kohas, staniit lugemistoas, kuskil lauakesel põllumajandusnurgas, kus vana mehele lõhnasid nisukõrred, mais, rohi.

Ustin Anissimovitšil muutus üha raskemaks saavutada malevõite. Ning siis oli ükskord ilmne, et arst on kaotamas minule, oma õpilasele esimest partiid.

Tema silmad jooksid rahutult malelaua, peatusid muu rusikal, kus higisesse pihku oli pigistatud must roidekas lipp. Mis oli rõõvitud kõigis üksikasjus läbimõeldud käigu tagajärjel.

Meid piirasid tiheda rõngana minu eakaaslased, kes värisid hasardist.

Ustin Anissimovitšit keskendumast ning ta tunnustas minu võitu. Malelaua juures tekkis hetkevahe. Ustin Anissimovitš võttis välja taskuräti ja sepp. Ta silmad naeratasid.

Ta võttis maha, noormees, «fukina», ütles ta.

«Fukina» nimetati tavaliselt mahamagatud nuppu «plebeimangu» — kabes. Tegin ettepaneku teiseks partiiks — võtta Ustin Anissimovitš nõustus. Mäng kestis poolteist tundi. Arst närvitses veel rohkem ja tegi kiireid, läbimõttlemata käike ja hakkas jälle kaotama. Ootamata, kuni ma ajan kuuluga nurka, pani ta selle küljeli, pröksatas sõrmedega. Ta vaatas mind imestunud ning heakskiitvalt.

«Tõhoh, tohoh, Sergei Ivanovitš, sa, vennas, oled juba ka kaotanud. Nüüd sind ei võeta enam kõrvast ega siku- ja käppadest...»

Ustin Anissimovitš lahkus, riputanud kepi käsivarrele, ja jättis hõvastijätku ainult kahe sõrmega oma vanamoelist kotti.

See oli väga tähtsa päeva — komsomoli astumise päeva. Ma saan ma Ljusjalt Feodossias kirja. Kiri, mis oli kirjutatud paljalt toonis, rõõmustas ja erutas mind.

«...õnnele ei ahvatlenud tütarlast. Ta meenutas parkupakajat, meie vallatusi ja lapselikke rõõme. Ta on muutunud ka vannet steariinküünla tulel.

Kirja lõpus ta kirjutas: «S-n oma kuningapoega».

Kirjades korrad lugesin seda kirja, peitsin ta taskusse ning mõtlesin. Ljusja oli minust palju noorem. Sõbrustasime kuuteistkümne-aastaste neiudega. Kirjutasin vihkavuseid mälestussalme.

Ma leidsin ma sageli sedeleid, kus armastustöö- ja poonused palvetega aidata lahendada matemaatika ülesandeid või kontrollida kirjandi vigu. Ja ometi oli esimese armastuse, esimese lapseliku armastuse müsteerium tugevam. Ma valisin oma, just nimelt oma Ljusja järele minema kuhu ta lubas.

Ma lubas mul tõestada oma armastust tema vastu, kuid ta ei lubanud...»

Komsomoli koosolek lähenes lõpule.

Ustin tõusis, keeras tahi väiksemaks, et tahm ei lakuks. Ta vaatas oma musta õlise keelega, ja pöördus büroo liik-
...»

«Aga nüüd järgmine küsimus... Sergei Lagunovi vastu võtmine leninliku komsomoli ridadesse...»

Mulle näis, et ma tõusen kõrgele mäele: pidin üle vaatama oma pagasi, millestki loobuma, midagi lisandama. Süda tahtis. Soomusautol kätt tõstev Lenin oli pärandanud mulle «Öpil» Tootasin endale olla komsomoli vääriline liige, tada kõik minule pandud kohustused.

«Poisid, me kõik tunneme riigi poolt meile antud õigusi,» ütles parteiorganisatsiooni poolt komsomoli juurde kinnitatud rajooni täitevkomitee esimees, kes oli täis valgekaartlaste mõõgalöökkide arme, «aga kuidas me mõistame oma kohustusi sotsialistliku riigi vastu?»

Nüüd ei tabanud tema küsimus mind ootamatult.

«Öppida, öppida, jõuda välja kõikide teadusteni, kui on võimalik, siis nad ületada, ja kui on tarvis, siis anda oma elu ning teadmised oma Kodumaale... anda temale,» kõnelesin ma nagu töotust lausudes.

«Keerukas, aga õige,» ütles rajooni täitevkomitee esimees ja hakkas sõrmedega lauale trummeldama. «Oleks nagu aeg lõpetada, noormehed. Võtke arvesse, et te pinnite teda juba teist tundi...»

Väljusin büroo istungilt uue inimesena. Minu kõrval käis Iljuša. Tema tugevad, toekad õlad kõikusid sammude takti.

Läksime üle tänava. Koerad klähvisid laisalt püsttarade taga. Paplitest langes varje. Taevas rippuv kuu näis määratu suure sulatatud kerana, mis oli äsja tuldõhkuvate ääside juures kuumade vasaratega valmis sepistatud. Paplid meenusid mulle brikkide maste ja ma purjetasin oma unistustes tulevikku. Oli ainult vaja purjesid, mis paisuksid tuules ning viiksikid kihutades edasi.

Kaua aega ei häirinud Iljuša minu pidulikku ja unistavat meeoleolu. Ilmselt mõistis ta, mis minus sel hetkel toimus. Oli ta ju seda kõike alles hiljuti ise üle elanud.

«Sulle peaks ühiskondlikuks kohustuseks andma «noored matkajad,» ütles ta.

«Hästi,» nõustusin mina.

«Aga koolis võta spordiring. Seal on teil asjad halvad. Peaaegu koost lagunenud. Hakka pihta koos Vitka Nehhoda,»

«Hüva, Iljuša.»

«Korralda pioneeride lõkkeid, ainult, allahi nimel, ära romi

... Vii pioneerid metsa, raiuge ise puid, põle-
... mis ulatuvad taevani. Harjutage lapsi loomuliku
... arendage lihaseid ja julgust ning ärge kartke

... Iljuša »

... ütles Ilja. «Aga kui midagi on korrast ära —
... Ma aitan.»

... majani, olles võib-olla esimest korda teineteisega

... mulle ootamatult korraldatud pidu. Isa oli kru-

... külge Punalipu ordeni, sügenud hoolikalt ära

... soengut. Majja olid kogunenud isa sõbrad

... istusid rajooni täitevkomitee bassihäälega esi-

... organisatsiooni sekretär ning minu sõbrad — Vik-

... käis Paška Fessenko. Ka tema paluti sisse ja

... kaua ning libitsevalt minu kätt.

... monstad, Ivan Tihhonovitš, ma esitasin sinu omale

... muse,» ütles rajooni täitevkomitee bassihäälega esi-

... taldrikule lihatäidisega pirukaid: «Oma õigus-

... aru, aga kuidas on lugu kohustustega?»

... vastas ikka?»

... Hästi vastas, Ivan Tihhonovitš,» ütles rajooni

... esimees, «aga kuidas jääb tegudega, seda vaa-

... aastad-meteoorid, ja lõpuks jõudis kätte aeg

... riigi kutsele tegudega...

TEINE OSA

Esimene peatükk

SÕDA

Ma liinas minu kaasa Krimmis, väliaerodroomil.

...tuli läänest.

...Sevastopolit. Saksa pommitlennukid tulid Konstantinopolis asetsevaid Rumeenia lennukiväljakelt. Sõjalised pommitlennukid ei saanud kannatada. Laevastik oli valvel. Musta mere laevastik hävitasid vaenlase minema. Laevastik löögiga Konstantinopolis. Vilunud pommitlennukimeeskonnad olid Rumeenias. Mõned neist olid osa võtnud

...kirja

...kirja. Ta kirjutas, et Nikolai on kutsutud ... ja sõitnud Krasnodari formeerimisele. Ilja oli ... Krievi sõjaväeringkonnas. Jaškari pole ... mobiliseeritud, on mobiliseeritud aga Viktor ... oma ajal oli soodustuse tõttu järele jäetud. ... laevastikus tegevteenistuses. Lühidalt, peaaegu ... sõjaväelased, minu eakaaslased ning lapsepõlvesõbrad, ... võtta.

...kirja: «Juba alustati odramiitu lõunapoolseil nõlvakult välja kombainid MTJ majandist, varsti hakkame ... koristama taliotra ja ...-nisi. Nii sugust viljasaaki ... enam nähtud. On hakanud õitsema päevalilled, ... kuid tõlvikud pole veel lihavaks muutunud...» ... lihtsalt tuligi sõda. Tegime endiselt lennukiväljal oma ... vastu ja saatsime meeskondi. Vahe seisis selles, ... laevastik meeskonnad täitma lahinguülesandeid. Mõni ... tulnud nad tagasi. Tühjaksjäänud kohale asetati uus

lennuk. Lennuvälja koer, kes on meie polgule ustav, ulub ulub veidi tühjaksjäänud kohal, ja hakkab harjuma meie peremeestega ning ootab jälle nende tagasijõudmist.

Lennukid paigutati liinilt laiali, alustati kaponiiride ehitamist. Lennuväli ümbritseti õhutõrje-vööndiga: kaevati maad kahureid, õhutõrjekuulipildujaid, mootoriküte viidi üle maad aluseisse hoidlaisesse, mis moondati pealt mulla ning mätasid.

Püsis kuum vihmata ilm. Ohus lendles tolmu. Kärbsed tõusid meid. Sõda tema tõelises tähenduses me ei tundnud. Varem ma olin kujutlenud sõda hoopis teisiti. Ma mõtlesin, et kõikjal valitseb alaline vaimustus, igapäevasesse ellu tuu- givad uued, ilusad, romantilised laused, kujunevad teiste suhted komandöride ja alluvate vahel. Ent kõik muutus ka- mimaks, kurnavamaks, argipäevasemaks ning valvsamaks. Looduses ei muutunud midagi. Nagu ennegi küpses ool- lõunapoolseil nõlvadel kiiremini, maisitõlvikud muutusid li- vaks määratud ajal ja niisama kuulekalt jälgisid päikesetõusu päevalillede kübarad.

Meid viidi üle Sarabuzi, statsionaarlennuväljale. Siia sa- masse lennuväljale maandusid tagavara-lennuväepolgu havi- tajad. Noored lendurid kukerpallitasid kogu päeva õhus. Neid õpetati ümber uutel lennukitel. Tõmbininaliste masinade asemele, mida kunagi loeti lennutehnika meisterteoseiks, sa- busid kitsaninalised, õhukeseitiivalised, kiired hävitajad.

Mul polnud veel õnnestunud näha vaenlase lennukid. Demonstratiiv- ja luurelennud Krimmi kohal ei jätnud mulle suuremat muljet. Iga päevaga häiris mind üha tugeva- mini mõte: sakslane purustatakse, sõda lõpeb, ja mina ei- satugi rindele, ei saagi sõdida.

Neid meeleolusid, mis olid ilmselt omased noormehe-ale- toetas minu sõber, aviomotorist Ivan Dulnik. Olles väike- elav ja puurisarnane, ei andnud ta mulle rahu, küttis ma- üles. Vähkresime oma koikudel enam kui ühe uneta öö. Minu- peas kisasid mõtted mitmesuguseist kangelastegudest, mis- jäävad mul korda saatmata. Iga inimene, kes oli käinud rin- del, kutsus minus esile näriva kadedustunde. Ma ei suutnud pöörata vaimustatud ning ühtaegu kahjumeelset pilku päikese- käes sätendavalt ordeneilt, mis olid kinnitatud khakivärv- pluusidele või mereväelaste tumesinistele kitlitele.

Juuli lõpul saadeti meid Dulnikuga ametiasjus ühele la- vastiku tagavara-lennuväljale Hersonese rajoonis. Teel satt

Sevastopoli. Väliselt elas linn tavalist rütmilist elu, mille avestada õhukaitse-moondamise järgi. Kauplesid- noid, kioskites müüdi õlut, tänavail oli elav liiklemine. Tõusid raud- ja rasked rongid, inimesed läksid üles pano- ri poole. Lõduselt seisis oma kohal pronksist kindral, kullalehen, ümbritsetud pronksist sõdureist. Mälestus- püües mängisid lapsed. Lapsehoidjad sõidutasid vank- ritega. Ohutõrjerelvad olid kraavidega ja pöösastikesse- tatud ohustrandist taradega jalutavast publikust oskuslikult- tatud. Ohuvaatluspallid peideti päevaks jäärakuisse ja- vaks. Ainult vilunud silm võis märgata kord siin, kord- talt, püüeskiirte all läigatavat õhupallisiidi. Sõjalaevad- t vastu kaisid, nagu sulades nendega kokku. Lahes- t lahtid ja aerupaadid, randusid transportlaevad. t kaitseks suunatav jalavägi sammus mööda sadamat, t õhukaitse laevadele. Lahkusid transportlaevad, saadetuna- t ja ohukonvoist. Mulle näis, et maa sõdib juba mit- t aastat. Kuidagi ruttu olid inimesed harjunud.

Õhupaneelilukum silm oleks märganud paljugi, mis eraldas- t. Sevastopoli rahuaegsest: linn oli muutunud- t. Olukoristus, pühkis endalt lumivalged ja kreemikad- t. Ootusid ning muutus otsadega kaile kinnitatud ristleja sar- t. Linn sulgus kontrollvaldastega, ta kombiti läbi mad- t patrullide poolt. Öösel vaibus liiklemine, ainult jala- t. Sõda ja sammus, veeresid kahurid ning kuulipildu- t. Ohu- kaudu liikusid suured jõud rinde lõunatiivale. t. Linn pime ja vaikne. Vahel harva süttis patrulli- t. Tapp, mis kustus kohe, või tõusis kõrgele üles küm- t. Ohu- t. Ohu- t. Ohu-

Ja võitleva Sevastopoli ilu tajusin ma märksa hiljem. t. Linn, hulkunud ligikaudu terve tunni mööda linna, me- t. Ohu- t. Ohu- t. Ohu-

Auto pöristas kividelt. Me jätkasime vaikides teekonda- t. Ohu- t. Ohu- t. Ohu-

Ohu- t. Ohu- t. Ohu-

«Ei tea, kui palju aega see meilt nõuab,» ütles Dulnik.
«Oleneb sellest, kui võrd lõhutud nad on, võib-olla vaatab ainult korra ja sõidame minema.»

«Kui me kord juba oleme välja kutsutud, siis tähendab, et tuleb ka vaeva näha.»

«Kahju lennukist. Niigi on iga üksik arvele võetud.»

«Õõsel maanduti kiire järgi. Võib-olla olid lendurid nõutud hulgast?»

«Võib-olla,» nõustusin ma.

Teed kulgesid läbi arvukate nõgude. Veoauto hüppas meie rappusime. Paistis Sapun-mäe platoo, temast paremal sinasid Balaklava kaljud.

Mere kohal lendas madalalt kaks mereväe luurelennuk — kaks ühemootorilist õhukilpkonna tõukava propelleri kohmakate ujukitega.

Nüüd oli juba näha meri ja sellel paistsid vahilaevade täpikesed — välisreidi kaitse. Sätendav meri lamas meie kogu silmapiiri ulatuses kuni Balaklava kõrgustikeni.

Teine peatükk

ESIMENE KOHTUMINE HULLJULGE KAPTENIGA

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Mis sa teada said, Dulnik?»

Dulnik puudutas käega käharat kukalt, silmitses mind kavalalt oma mustade silmadega.

«Sain Sevastopolis teada nii ühte kui teist, Lagunov,» ütles ta.

«Ja nimelt?»

«Kas nägid, et mind peatas rannakaitse meremees?»

«Nägin.»

«Ta on minu sõber juba Odessast saadik. Me oleme juba lanžeronlased...»

Mulle näis, et sellele sissejuhatusele järgneb Dulniku tavapärane vaimustatud jutustus Odessast. Palusin asuda asja juurde.

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Kui me kord juba oleme välja kutsutud, siis tähendab, et tuleb ka vaeva näha.»

«Kahju lennukist. Niigi on iga üksik arvele võetud.»

«Õõsel maanduti kiire järgi. Võib-olla olid lendurid nõutud hulgast?»

«Võib-olla,» nõustusin ma.

Teed kulgesid läbi arvukate nõgude. Veoauto hüppas meie rappusime. Paistis Sapun-mäe platoo, temast paremal sinasid Balaklava kaljud.

Mere kohal lendas madalalt kaks mereväe luurelennuk — kaks ühemootorilist õhukilpkonna tõukava propelleri kohmakate ujukitega.

Nüüd oli juba näha meri ja sellel paistsid vahilaevade täpikesed — välisreidi kaitse. Sätendav meri lamas meie kogu silmapiiri ulatuses kuni Balaklava kõrgustikeni.

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Mis sa teada said, Dulnik?»

Dulnik puudutas käega käharat kukalt, silmitses mind kavalalt oma mustade silmadega.

«Sain Sevastopolis teada nii ühte kui teist, Lagunov,» ütles ta.

«Ja nimelt?»

«Kas nägid, et mind peatas rannakaitse meremees?»

«Nägin.»

«Ta on minu sõber juba Odessast saadik. Me oleme juba lanžeronlased...»

Mulle näis, et sellele sissejuhatusele järgneb Dulniku tavapärane vaimustatud jutustus Odessast. Palusin asuda asja juurde.

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Mis sa teada said, Dulnik?»

Dulnik puudutas käega käharat kukalt, silmitses mind kavalalt oma mustade silmadega.

«Sain Sevastopolis teada nii ühte kui teist, Lagunov,» ütles ta.

«Ja nimelt?»

«Kas nägid, et mind peatas rannakaitse meremees?»

«Nägin.»

«Ta on minu sõber juba Odessast saadik. Me oleme juba lanžeronlased...»

Mulle näis, et sellele sissejuhatusele järgneb Dulniku tavapärane vaimustatud jutustus Odessast. Palusin asuda asja juurde.

Dulnik, kes istus paremal küljel, tuli üle minu juurde vasakule. Tundsin oma sõbra iseloomu: tema ei läbenud oodata, kui tal oli minuga jagada mingisugune uudis.

«Mis sa teada said, Dulnik?»

Dulnik puudutas käega käharat kukalt, silmitses mind kavalalt oma mustade silmadega.

«Sain Sevastopolis teada nii ühte kui teist, Lagunov,» ütles ta.

«Ja nimelt?»

«Kas nägid, et mind peatas rannakaitse meremees?»

«Nägin.»

«Ta on minu sõber juba Odessast saadik. Me oleme juba lanžeronlased...»

Mulle näis, et sellele sissejuhatusele järgneb Dulniku tavapärane vaimustatud jutustus Odessast. Palusin asuda asja juurde.

Tee kulges piki jäärakut, siin-seal paistsid Tauria Krimmi müüride varemed, aga kõrgemal, sinise taevakummi ta seisis Zenoni torn.

Kasarmud olid nõos varjatud vaatluse eest merelt. Olid traadi taga olid veoautod ja kahurid. Mootorikütte vared mürsu- ja padrunikastid ning pressitud heina pallid ummistasid õue. Põletavalt kuum päike seisis seniidis. Vähesed kahuripuud ei andnud varju. Tunnimehed olid palavusest raugemas.

Hulljulge kapteni valdustel puudus romantiline hõng.

Tunnimees laskis meid õue. Nooruke mereväelane tois kimpu välipudeleid. Küsisime temalt, kuidas edasi minna. Viipas peaga kõrvale.

Läksime mööda sõjaväevarustuse hunnikuist. Hoiatuslõule oli kirjutatud suurte tähtedega: «Suitsetamise eest tribunali».

Ühe hoone kõrvale, päikeselööma kätte, oli kogunenud suurel elevil meremehi. Need olid vabatahtlikud, kes, kuulnud varjusest, olid saabunud Hersonesesse hulljulge kapteni juurde.

«Mind ei võeta vastu,» ütles Dulnik, tungides vaevu läbi tugevate lihastega pikakasvuliste poiste vahelt. «Ma po'e kehtiselt õnnestunud. Ei aita vist mingisugused tulvud.» «Muhammedlannaga.»

Asusime järjekorda Balabani juurde pääsemiseks. Dulnik läks selgitama olukorda. Poole tunni pärast tuli ta tagasi ja kutsus minu kõrvale. Tema ninal hiilgasid peened higitilgad selg flanellpluusi all oli läinud märjaks, karvased tõmmad käed olid niisked.

«Võetakse ainult neid, kellel on langevarjuhüppeid,» seisis ta rõõmsalt muheldes. «Meil vedas, vennas.»

«Mille üle sa siis rõõmustad?»

Tema nägu säras. Ta mustad kortsukestega piiratud silmad naersid. Tema päevitunud kitsas nägu otse kiirgas rõõmust.

«Kas sa ei taipa?»

«Midagi ma ei taipa. Meie sinuga pole teinud ühtegi langevarjuhüpet...»

¹ Nõnda nimetavad vene muistsed kroonikad Krimmi poolsaare edelaosas asunud Tauria Chersonese linna, mille muinsused on kogutud Hersonesse muuseumi. — Toim.

... mõtlema peaga, Lagunov. Mõtlesime aga, et langevarjuhüpe — see pole kes teab mis asi. Ainult, langevarjuhüpe! Masin tassib su viie tuhande meetri kõrgelt taevasse, arukas inimene tõstab lennuki kesk-... ja sinule jääb ainult sukelduda alla ning... mis teeb oma töö ülihästi ilma sinutagi. ... langevarjust.»

«Kas muhhanism siis langevari on?»

«Ma ei taha abatraktselt vaielda,» teatas Dulnik, valades... hinga hingehuga. «Peab olema nuppu ja tuleb... Balabani veenda, et me oleme langevarjuga... mitte väga palju, vaid nii, et ta hakkaks... Ma võid näiteks öelda... üksteist, et poleks ümmar-... noli, noh, ütleme seitse. Nende arvude juurde

[...]

«Ma tahan tõendit.»

«... meil praegu olla saab?» väitis Dulnik... hulljulge kapten vaatab meile korraks silmi, näeb... vastab vastu. Ja mis edasi saab, see pole enam... Tema ise astub kontakti polguga, väejuhatusega. ... Lagunov. Aga neist vägilastest polegi meile võist-... on vähe, kes on teinud langevarjuhüppeid.»

... otsustasime valetada. Kui sain teada, et värva-... kakskümmend inimest, siis ma ei kõhelnud enam. ... ütles ette ükshaaval. Lõpuks jõudis järjekord ka... soovis kahekesi sisse pugeda ajas silmapilkselt... alatuksata nurja kogukas meremees-automaatur, kes

... sisse Dulnik. Läbi ukse kuulsin tema valju, ... peopesa laksatust pükstele ja kontsade lööke ... Siis läks ta toa sügavusse ning kõik jäi vait ... kestis täpselt kümme minutit. Dulnik väljus ... ja voidutsevana. Taipasin: tal oli õnnestunud hull- ... kaptenit veenda.

«...» sosistas ta mulle, «mine, mine sisse.»

... peopesi, tõukas kahelt poolt oma nokata ... ja allidus võitja ilmega õue.

Asustati Balabani kabinetti, lõin kannad kokku, raporteer- ... kohaselt.

... akna juures veidi vimmas ja näis vaatavat ... meremehi igavusest mängis «sitikat». Tege-

likult vaatles ta mind — riivamisi, kuid tähelepanelikult — kuidagi pilklikult.

Peale tema oli toas kaks komandöri laevastikust, kuid otsustasin kohe, et akna juures seisev major ongi Balaban. Nimelt sellisena kujutlesin ma endale hulljulget kapteni. Minu ees seisis inimene, kes oli üle saja üheksakümne meetri pikk ja kaalus vähemalt sada kaksikümmend kilo. Talle sobis hästi meremeheülikond, mis oli ömmeldud härtsipa juures — vaevalt küll oleks tema kujule leidunud mis mundrit. Ta rinnal nägin ma ajast ning merest tuumiku muutunud Lenini ja Punalipu ordenit. Kitli hõlma alt rippus püstol tugevast mustast nahast mereväe-püstolitaskus.

«Dokument, Lagunov,» kostis Balabani ootamatult perest hää.

Astusin sammu ettepoole ja ulatasin majorile paberi.

Balaban võttis selle kiiresti ja avas. Tema määratu suurte kätes, mille sõrmed olid nii paksud, et neid näis võimatu olevat rusikasse suruda, paistis minu paberike mimoosi libleda. Balaban lehvitas dokumenti õhus ja andis selle mulle läbi lugemata tagasi.

«Mitu hüpet olete teinud, Lagunov?»

«Üksteist, seltsimees major,» vastasin ma ladusalt.

«Aga võib-olla jätsite mõne vahele, Lagunov? Võib olla kaksteist või kolmteist?»

«Ei, üksteist, seltsimees major.»

Balaban tuli akna juurest ära, jalutas üle toa. Põrandalauad nagisesid tema energiliste sammude all. Ta ütles midagi laua juures istuvale kapten-leitnandile. Too kummardus laua kohale, kirjutas üles. Kui ta kirjutas, peegeldusid tema kogu uhiuuel kardpaelal päikesekiired.

Nüüd seisis Balaban minu ees. Nägin tema pilklikke silmi suurt, nagu jändrikust tammeist väljaraiutud nägu. See nägi nina, esiletungiv lõug, suured lihavad huuled, mis igas tema kombinatsioonis oleksid olnud vististi näotud, jätsid mulle kooskõlalise mulje. Selline, just selline peabki olema hulljulge kapten, kes oskab kinni nabida felukke, raiuda mastaad karjuda tormiste orkaanide ajal ja seista oma laeva teki kindlalt, nagu vaskne mälestussammas.

«See on kiiduväärt, Lagunov, et sina kui patrioot oled otsustanud aidata ümberpiiratud Odessat,» ütles Balaban ning tegi pausi.

«Lagunov,» hakkas juubeldama. Võit on saavutatud. Ma võitluse kapteni juhtimise alla. Hoides hinge kinni me tema ees, pööramata temalt silmi, milledes praegu pean olema.

«Lagunov,» taskust tibatillukese piibu, keerutas seda ümber kappades. Tegi pausi.

«Aga juba ammu sõbrustad selle suliga?» küsis Balaban.

«Juba ammu, seltsimees major? ...» Ma tokerdusin.

«Aga juba ammu, kes kelkis minu ees selsamal kohal.»

«Dulnikuga, vaid sulnikuga.» Balaban kergitas näo terve suuga. «Mitu hüpet sa oled teinud?»

«Üksteist, tulnud üle mu huulte. Ma vaikisin, masendatud ja väsinud taibust.

«Miks ta omelt otsustasite petta vanemat komandöri, Lagunov?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa teinud üksteist langevarjuhüpet, seltsimees major,»

«Aga, tundes, et langen kuristikku.

«Mitu plangile?» küsis Balaban, summutanud oma näo ja naeru.

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa olemas südametunnistus, Lagunov,» ütles Balaban, «sa oled Dulnik näib selle teel Hersonesesse kaotanud. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» oli tingitud kõige paremaist kavatsustest.»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa oled värratas midagi.

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Lagunov,» ütles Balaban, «sa kuulnud sõna, silmade ees muutus ähmaseks. Mida on ta, sulil?»

«Kas sa jutustasid talle «Kapteni Tütre»?» uudishimulikes Dulnik. ««Muhameedlannast»?»

Ma ei vastanud talle. Läksime mööda õue, möödumise tunnimehest, tõusime makke. Värske briis puhus mulle näkku. Muistse Hersonese väravad ja müürid olid üle ujutatud pimestavast paikesepaistest. Meri sätendas ja sillerdas, nagu oleks ta põhjani täis puistatud kalliskive. Aga seal, kaugel võitles Odessa. Võitles ja võitleb ka edaspidi ilma minna.

Dulnik hindas õigesti minu vaikimist.

«Ma näen, et sina pole vastu võetud, aga mina?»

«Balaban käskis mind sulle edasi anda...»

«Noh, noh...» ütles vahele Dulnik.

«Et sa oled sulii.»

«Kõik on selge.» Dulnik ohkas masendatult ja istus kivile. «Sa ei suutnud lõpuni oma osas püsida.»

«Balaban näeb kolme sülla sügavusse maa alla. Aga ma otsustasid teda tüsata. Tema on kogu eluaeg tegelnud saladega, salakaubavedajatega, piraatidega.»

Dulnik ei suutnud varjata oma pettumust.

Teda kurvastasid ühtviisi nii teostamata jäänud unistused kui ka tema poolt väljamõeldud riika äpardumine. Pöördusime tagasi Sarabuzi. Me otsustasime lennuväljal ebaõnnestumise kohta mitte kellelegi rääkida. See esimene saladus kinnitas meie sõprust.

Sarabuzis ootas mind Anjuta kiri.

Karastavat rõõmu ja hingelist rahu tõi mulle õe kirjad, mis õhkusid neitsilikku hurma, armast ning tabamatut, nagu valge akaatsia lõhnad.

Oot Muidugi kirjeldan ma temale oma kohtumist Balabaniga. Ta oli tollal, Musta mere ääres, liiga väike, et ma võin teda hulljulget kaptenit. Aga kui mitu korda olin ma temaga Viktor Nehhodale ja veel kellelegi väikesele blondide parakestega olevusele jutustanud fantastilisi lugusid, mis mu mõttelend oli sidunud hulljulge kapteni nimega!

Ma ei hakka Anjutale kirjeldama oma häbistavat teemat. Küllap leiab, mida kirjutada. Kutsun appi hersoneslaste meresõitjate ning viinamarjakasvatavate muistsed maad Musta mere teemantlained, mis uhuvad Olikaunist sadamast nagu nimetati Sevastopolit; kasutan Dulniku jutustusi Odessast ning seon kõik Balabani kujuga. Las loeb Lukianov tema «Tõepäraseid lugusid» ja leiab antiikses, greifil lend

... ja hõlguis tänapäeva Balabani algkuju. Hobu- ja kullad olid kohustatud lendama ümber riigi, ja mär-... viima need kuninga juurde. «Mil viisil...»

... võõramaalane, ja ilmusite siia?»

... meile maja, Serjoža,» kirjutas Anjuta.

... pole Iljušat, pole Koljat. Mamma paneb vastu,

on alustanud murele. Ta valvab hoolega, et keegi ei puu-

a teie asju, mis on kaetud samamoodi kui teie ära-

... Keegi ei puuduta teie asju. Mamma lubas mul

... raamatuid, sest ma olen juba suuremaks kas-

... Dulnikul jutustab mamma meile oma unenägu-

... on tal väga loogilised. Mina aga näen alati unes

... näiteks nägin unes, et meil on maja hulga

... kõikjal on klaasist ukseid, pole lukke, ning tuhan-

... tungivad meie korterisse. Ma näen neid, püüan

... pole häält. Kramp on pitsitanud kinni kurgu.

... kälgavad teie asju, keeravad endile teie

... ja lähevad läbi klaasuste. Ma ei suuda kõrist

... välja suruda. Ja äkki näen: minu üle on kum-

... mamma ja sakutab mind: «Anja, Anja, sa karjud

... Ma ei hakanud mammale jutustama, mida

... nägin. Tema omistab suurt tähendust unenägudele.

... teda on raske sellistest eelarvamustest vabastada. Ei

... tema meeletolu rikkuda. Soovitan sul sagedamini kir-

... Sa ei suuda kujutleda, kui palju rõõmu val-

... sulle sinu kirjad. Ilja teeb enda tähtsaks, on kitsi

... teatamisega. Kas ta tõesti arvab, et jagades

... mida ta meist mõtleb, paljastab ta sõjasaladusi?

... pole tal lihtsalt aega ja ma tungen temale asja-

... lalt?

... on kogu aeg põllul. Viljasaak on enneolematu. Meil

... tuleb koristustöödest osa võtta. Kõikjal, kus peksetakse

... on kurganikõrgused nisumäed. Üle põldude lendavad

... lennukid. Vist luurajad. Nad mööduvad suures

... ei pommita, ei tulista. Kas nad näevad meie nisu?

... lask armeesse. Ta ema käib tihtilugu meil. Mõle-

... ad jullevad kaua. Kas sa sõdid juba? Või oled endi-

... muki «peremees»? Fanagoriika kuivab, kuid Pääsmis-

... on alles oivalised ujumiskohad. Olen õppinud

... meid samalt pajult, millelt hüppasid sina. Onnitle

Anjutat...»

PARAŠÜTISTID

Kui ma oleksin saanud Anjutale kirjutada sõjatsensu-
arvamust arvestamata, oleksin ma kirjutanud nii:

«Armas õde!

Minus laulab kõik ja hõiskab. Ma sattusin teistkord
Balabani juurde ja ta võitis mu vastu nagu vana tuttav. Ma
ei kohtunud nüüd enam Hersoneses, vaid Katšas. Minu
koos oli Dulnik, minu hea sõber-odessalane. Temaga
sõjas kergem.

Kapten-leitnant, Balabani asetäitja, kutsus meid val-
nimestiku järgi, tollesama nimestiku järgi, mis koostati Hersoneses. Nimestikku olid märgitud kõik need pikakasvulised
poisid, kes tahtsid pääseda Balabani juurde esimesel võimalusel.
Me kohtusime nüüd mitte kui võistlejad, vaid kui vana
tuttavad, kellega tuleb jagada nii mõndagi lahingupäeva
murda pooleks nii mõnigi kuivik.

Parašütistide dessantväeossa valiti sada inimest. Ka
Dulnikuga sattusime selle saja hulka. Kui sa ometi näeksid
kui tublid, ühtlased poisid selle saja hulgas on, keda valis
hulljulge kapten. Mulle näib, et ta oma pika kasvu poolest
valib kõik suure kasvuga poisid. Vahest ainult Dulnik
erinev meie saja parašütisti hulgas.

Kui me Katša lennuväljal üles rivistusime ning lähes
Balaban, anti käsklus «valvel».

Balaban silmitses kõiki, möödudes rivi eest, andis käskluse
«vabalt», naeratas ja ütles suure rahuõdustundega valjusti:

«Metsik diviis!»

Homme viiakse meid langevarju-hüpetele. Aeg ei ole
Vaenlane forsseeris Dnepri Hersoni juures ja on jõudnud
Perekopi lähedale. Meile öeldi, et avangardis liiguvad
mägi-laskurkorpus ja tankikorpus «Suur-Saksamaa». Need
Hitleri eliitväed. «Suur-Saksamaa» tankiste kasutatakse
isiklikuks kaitseks...

Ma kõnelen kirjast, mis jäi Anjutale saatmata. Võib
polnud lihtsalt aega teda kirjutada. Vaenlane osutus
tugevamaks, kui paljud meist oletasid. Armeed taandus
sügavusse. Teostati sügavat sissemeelitavat manöövrit, mis
jõukohane ainult tugeva hingega rahvale.

Vaenlane suunustanki- ja mehhaniseeritud väed valgusid
meile poolaart. Krimmis ei ole kaitsejoonteks koha-
likke jõesid. Mäeseljandik ääristab ainult lõuna-
t ja ümbritseb oma põhjapoolsete harudega Sevastopol.
Lõunaosa poolsaarest on tasandik.

Meile selgitati meile neid poolsaare iseärasusi

Meile taktikat õpetasid meile teised komandörid. Balaban
meiega läbi ainult parašütistivägede operatsioonide

Meile majori õppetund.

Parašütistide dessantvägesid kasutatakse tavaliselt aktiiv-
operatsioonide korral,» kõneles meile Balaban,

meile klassi, «või hulljulgeiks diversioonioperat-
sioonide tagalas kindla kaitse korral. Parašütistide

operatsioon on erakordselt huvitav, nagu ma juba ütlesin,

meile grupile kui ka igale üksikule jäetakse suur
vabadus. Eriti just meie vägedes leidub võimalusi

meile kogude inimese omadusi ja kasutada tema vab-
võimet, kartmatust võitluses, algatusvõimet, taibukust.

Meile võitleja olla haliseja või argpüks või mitmesu-
operatsioonidele alistuv paanik. Te peate kasvatama

meile vastupidavust ja sõjakust. Palju tähendab ka
meile vahel tuleb astuda vaenlasega kahevõitlusse,

meile kühkult ära külmrelva, mis ei tee kära. Ma rää-
meile — parašütisti-diversandi ustavast kaaslasest.»

Meile välja pistoda. «Peale langevarjuhüpete peate
meile lahingupidamise taktikat ja nimelt käsitsivõitlust.

Meile lahingupanu džudžitsule, relvitu võitlusele relvasta-
meile ja pistoda käsitlemise oskusele. Seltsimees Dulnik, kui-

meile teie oma pistodaga, kui seda oleks tarvis,
meile lahinguülesande taktikalistest kaalutlustest?»

Meile vaenlast otse,» prahvatas Dulnik pikalt mõtle-

meile otse, Dulnik?»

Meile, seltsimees major.»

Meile rind on sitke pala, Dulnik,» ütles Balaban
meile, «rind meenutab looduslikku kilpi.»

Meile püüan tabada teda südamesse,» ei andnud Dulnik
meile tema kaitseb oma südant, tõstes käe vaat sellesse

asendisse.» Balaban tegi vasaku käega kiire liigutuse, kandes kõverdatud käe küünarnuki kõhulihaste kõrgusele.

Dulnik jälgis tähelepanelikult majori osavaid liigutusi.

Talle näis arusaamatu, kuidas ta peaks oma lühikeste kätega jagu saama sellest kolossist. Ta vaikis kohmetunult.

Balaban käskis tuua saksa parašütisti vormi riidetud mannekeeni. Vatti täistopitud mannekeenil olid käed ja ta puusad kesksel vindil.

«Tuleb sihtida rangluu vahele, ülaltpoolt,» jätkas Balaban ja torkas sinna oma hiiglasuure sõrmega. «Vaata, nii!» ja sööstis mannekeeni juurde ja andis kaks välgkiiret lööki peadodaga just neisse kohtadesse, kuhu asja oli osutanud tema sõrm. Läbilõigatud riidest tükkis välja vatt.

«Kui vaenlane tõstab vasaku käe, võib lüüa südamest.» Balaban kutsus Dulniku lähemale ja käskis: «Tõsta mannekeenil vasak käsi üles. Tõsta üles ja lase silmapilkselt lahti.»

Balaban viskus põrandale ja hakkas roomama, pistes hammaste vahel. Silmapilkselt kadus kujutus tema kõrvast massiivsusest. Ta vaatas ainiti mannekeeni. Dulnik jätkas komandöri iga liigutust. Nüüd pilgutas Balaban silma, Dulnik tõstis mannekeeni vasaku käe üles ja kargas tagasi. Balaban hüppas, ropsas pistodaga, ja mannekeeni käsi langes alla. Majori pistoda seisis südame piirkonnas püsti.

«Sellele mehele füürer enam loota ei saa,» ütles Balaban raputades endalt tolmu. «Palun tutvuda võttega, seltsimehed, kursandid.»

Me lähenesime ühekaupa mannekeenile, kompisime pistoda astusime tagasi. Lööök oli antud matemaatilise täpsusega.

«Võib lüüa tagantpoolt — abaluu alla, täpselt abaluu alla,» jätkas Balaban, «võib lüüa ka rindu, Dulnik. Aina sihtida ribide vahele, ja selleks soovitan ma tundma õppida anatoomiat. Kui tabad kõhtu ei tee see samuti halba. Ameerika arvesta alati vööd: parem on sihtida madalamale.» Major ohkas teesklevalt: «Kui teie mammakesed saaksid teada, mida Balaban teile õpetab, ei kutsuks nad mind vist kunagi pirukat sööma. Sõda on verine töö, seltsimehed. Kui keegi lõpeb, kui laseme teid koju, siis unustage kõik see, mida te tänaseni õpetab major Balaban. Palun, Lagunov, mannekeeni juurde. Võtke välja oma nuga... Hee, mis te tassist saate puhtaks olete kaapinud. Moondamisvärv, millega teie pa-

lit on prõksitud, on vaenlasele kahtlemata ebahügieeniline ja teie treib pistoda märkamatuks. Mina isiklikult ei soovinud teie pistoda sära muistseis romaanides on hooletus. Te ei peagi kunagi teadma, milliseid abinõusid te kasutate teie teise ilma. Pistodad käsin teritada, aga teie pistoda erilise värviga, mida küsite oma vanemalt. Major, Lagunov, et see mees on väga osav, ta on osavate teile varem näidatud võtetega; teil on tarvis vahetada üle trumbata.» Balaban näitas mannekeenil võtteid. «Viskuge temale! Selles asendis võib teie pistoda kuuendat võtet. Mitte niil Mitte niil Nüüd teie, tõstis automaadi, tema süda on vaba. Hüpel teie!»

Majori pistoda seisis püsti samas kohas, kust Balaban oli oma alles asja välja tõmmanud. Hingasin raskelt. Major ka seda. Ta võttis küljetaskust välja kuld-
kettad minu käe, luges pulssi.

Major võttis oma energiat kulutada kasulikumaks tööks, major ütles Balaban. «Kui te hakkate nii ennast kulutama endal südame. Nii ei tohi. Ma arvan, et sõda ei ole venida, ning soovitan teile kulutada oma energiat. Minge kohale, Lagunov. Ärge punastage.» Ta näitas mannekeenile. «Teie partneri tädi võib rahulikult hingepalve. Tähendab, seltsimehed, me tutvusime teie kullerelvaga. Homme me tutvume tulirelvadega — mitliga, püstoliga. Meil seisab veel ees tundma õppida kaitsepilude, lahingupidamise taktikat pärast grupilist allahü-

laskust ja palju muud.»

Major jätkasime kaitsepilude kaevamist. Lennuvälja oli juba pommitanud. Maa andis labidale halvasti. Nagu nagu kokku pressitud. Mustmuld vaheldus peenikese ja ning kaevata oli väga raske. Keegi andis sellele nimeks «greljaž», tema struktuuri sarnasuse tõttu kompvekisordiga. Kaitsepilude ja tranšeede kaevamine muutati nüüd «greljaži söömiseks».

Majori soovitas halastamatult. Sulasid kerged pilved. Isegi kuu ja tähtedest. Me naljatasime: see ilm on vaenlasele kasulik lennukite operatsioonideks.

Majori juhatusel kaevasime siksakilisi kaitsepilusid. Majori juhatusel jätkasime järk-järgult. Nagu tavaliselt on kombeks, Majori juhatusel liikuma «maa», s. o. pealmaa majapida-

mine. Lahkuti merd mööda: maad kaudu Kertši suuna minema lipsata oli juba raske.

Lennukid hakkasid ära lendama. Lennuväljale jäid hoo-
tjad. Nad pidid katma evakueerimist ja seejärel lendama
Hersonese lennuväljadele.

Ohtuks valutasid kondid hirmsasti. Peopesad olid täis villi.
Tüütasid kleepuvad, väikesed kihulased, kes alustasid massi-
lisi rünnakuid tavaliselt päikese loojumisel.

Öösel ei saadud kaua magama jääda. Tulistasid Sevasto-
poli seniitkahurid. Vaatepiiril valgustasid täevast kanged
välgu. Suurtükimürin tekitas erutatud meeleolu.

Me kõnelesime Balabanist, tänasest õppetunnist, «puu-
kast». Meie kõigi emad oleksid hirmu pärast oma silmi
kinni pigistanud, nähes, kuidas nende pojad sööstavad eda-
pistoda käes, et tabada inimest südamesse. Nende hällilaudel
olid olnud tulvil hellust ja õrnust. Ja ometi õpetaja Balaban
kes oli asendanud meie heasüdamlikke rahulike tead-
õpetajaid, võis olla kindel, et me suudame endi eest seista.
Seda teadsid ka meie emad. Nad rõõmustuvad, kui major
tuleb major Balaban, ja toovad tõesti lauale piruka. Vae-
aimas meie kogukas major sel ööl, et tema esimene õppetun-
tekitab nii palju kõnelusi.

Siis me hakkasime erkse nooruse tuhinaga arutlema detek-
tiivromaane, mida Balaban oli maininud. Keegi tunnistas, et
ta oli kunagi ühe sõõmuga lugenud läbi sarja «Leichtweiss»
koopad», mis oli pundunud nagu saepuru vees. Muud
hakati rääkima krahv Montekristost, detektiividest Nick Car-
terist ja Nat Pinkertonist, keda oli loetud salajas täiskasva-
nute eest.

Enamik minu uutest seltsimeestest oli keskkooli haridusega
paljud tulid laevastikku kõrgemaist õppeasutistest. Eriüksus-
tesse valiti tugevad haritud mehed.

Keskööl ründasid meid pommilennukid. Alarmi korra-
jalule aetud, peitsime end kaitsepiludesse. Oodati saksa para-
šütiste. Meie helgiheitjad libisesid kiiresti mööda taevast.
Parašütistidega võitlema olime määratud meie. Meil polnud
veel automaate, millega meid oli lubatud varustada. Para-
šütistide oli meil kolm kuulipildujat «maksim» ja kolm
liinilisi vintpüsse; mõned neist vajasisid parandamist.

Sööstis alla helgiheitjast valgustatud pikeeriv lennuk. Ohk-
rebestas pommide vihin. Maa vappus tugevasti. Esimene

lennuk järel tuli teine, siis kolmas. Helgiheitjad
põrastasid pilote: pommid ei tabanud märki.
Mõnemat ragisesid suurekaliibrilised kuulipildujad, ja
lennukid laskusid madalamale, löid sekka nel-
le ühendatud väiksema kaliibriga kuulipildujad.

Meie lühikesid pommituslennukid. Neid saatsid seniitka-
haurid seniitautomaatide värvilised mürsud, kus-
dus ja saabus pimedus. Lennuvälja kohal hõljus
me, tundus tolmu ja kartsa haisu. Jalge all kõlisesid
kõrval, nagu oleks neid raudlabidaga kokku aetud.
Meie veidi, kukal valutas. Elektritaskulampide
taval tapid süttisid ning kustusid nagu jaaniussid.
Lampide valgusel kogusid patrullid allavisatud lend-

ma veel pirukat täidisega, ütlesin Dulnikule.

«Lahut on möödas,» vastas ta.

«Kõik läks alla.»

Meie solistasid juba poisid. Üle päevitunud tugevate
kehad voolas helendav, mulline vesi. Iga pihusti
leas niitu meest.

Meie unecatasid närviliselt, jagasid üksteisega muljeid.
Meie tunnistanud, et oli hirmu tundnud, kuid samuti ei
ole keegi. Me mõistsime juba, et sõjasse peab suht-
uma.

Meie katvail märgadel puust restidel platsusid
Aurust uduseks muutunud elektrilambi nõrgal
valgustel seebitatud ihud.

Meie Jahhontovi, keda me olime kuulnud raadio-
lühis Saša Redutov «Valaja Ivan Kozõrevi jutustust
Imperialise elama asumisest». Krimmis, pärast pommi-
hit, kuuma duši all kuulasime Majakovskit! Poeet
meie võinud arvata, et tema luuletus rahulikest
meist nii hästi sobib sõjaolukorda. Luuletus sundis
meid vaenlast vihkama.

Redutov, kahvatuvõitu, natuke kõõrsilmaline meremees,
meie Balabani juurde raskeristleja «Molotov» kom-
mando soovitusel.

Meie meenus tutvuda Sašaga alles Katšas, esimesel päeval
meie vastuvõtmist gruppi.

«Saša — see on kotkas,» ütles tollal Saša.

«Mina aga mitte kotkas,» naljatasin mina.

«Ma vaatlen inimest mitte ainult esiküljelt,» naljatas vasti Saša, «sisustus on tavaliselt palju kallim.»

Ma küsisin Sašalt, miks ta kõneleb inimesest nagu hoomast.

«Ma valmistusin teise elukutse vastu,» ütles ta, «tuleb saada arhitektiks. Aga nüüd tuleb lennata siidist vihmava all. Siit paistab Sevastopol. Kas sa tead, mida tegid teinud inglased 1854. aastal, ah? Nad tapsid meil Nahhino Kornilovi, Istomini, kümneid tuhandeid häid vene inimesi, soldateid ja madruseid. Näe, nüüdki esines Churchill raadi — toetame Nõukogude Venemaad, aga kus on nende toetus Inglismaa himustab ise Sevastopoli, see on minu veendumus. Sevastopol on mulle kallis 1854. aasta tõttu. Ja ma näitame meie kõigile, mis Sevastopol on. Ma palusin saata mind Musta mere laevastikku, sest et siin on Sevastopol. Paljast nimest Sevastopol jooksevad mul külmavärinad selja.»

Dulnik kinnitas, et Saša on loiuvoitu, unistab liiga paljuga ole võimeline sooritama kangelastegusid.

«Vaatame lahingus, siis näed, et mul on õigus,» kõneles ta. «Lugeda Majakovskit on üks asi, aga lüüa pistodid ranglusse, see on hoopis teine asi.»

Minu arvates tundis Dulnik Saša vastu vaenulikkust halsalt sõbraliku kiivuse tõttu.

Neljas peatükk

VAENLASELE VASTU

Kell kaksteist päeval puhuti lahinguhäiret. Me rivistusime kiiresti. Oodati Balabani. Toodi välja kastid granaatidega, sütikukarbid; meid kästi varustuda «tasku-suurtükiväega».

Sellised ettevalmistused ei kuulunud meie igapäevaste õppuste sarja. Tänaeks olid kavas ette nähtud langevarjuõppehüpped. Milleks siis granaadid?

«Asi näib olevat tõsine, Lagunov,» ütles Dulnik.

Paljud muutusid näost kahvatuks. Mõnel löid välja peopesad higipisarad.

«Võtta buslatid, sapöörilabidad ja puutumatu toidutavar,» käskis vanem Vassili Lihhodejev, mustamerelaadikaadri-mereväelane, Odessa operatsioonist osavõtja.

lased hahusid lõplikult — me läheme rindele. Meie oli üles rivistatud vintpüssidega relvastatud mõnikümneast lenuvälja teenindavast koosseisust. Neile anti kergekuulipilduja, mis hiilgas värskest värvist, ja kaks kergekuulipildujat. Maapealsetel säilis koosseisule omane pooleldi eraisiku välimus. Nende ülesandeks olid masinaõlised. Nad vahetasid kohustusi ja naeratasid omavahel nõutult.

«Nad paneb kohmetama uus ampluaa,» ütles Dulnik. «Nad lähevad Kaukaasiasse, uutesse baasidesse, aga satuvad kiiresti küppade vahele.»

«Kas meid pannakse nendega paari?» küsis üks sõdur.

«Kõik on võimalik,» ütles Saša.

«Kas ta oli endiselt kahvatu, kuid ta käitus rahulikult ja usaldas meid. Ta näis vaatavat kõike otsekui kõrvalt, ta ei paistnud mulle mulje, et ta oli nendeks sündmusteks ettevalmistunud enne paljusid teisi meie hulgast. Ta ei hakka meid üldse paistma, poseerima, täidab oma kohustusi ja ei muretse halvemini teistest. Oma väikese töö sooritab ta kiiresti.»

«Näe, Balaban. Märkasid, et ta närvitseb. Major andis edasi ülesandeks väljuda Bahtšisarai rajooni.

«Näe, Balaban, — «ja... kohtumiseks.»

«Näe, Balaban ei tule meiega. Me läksime armee ülesse.»

«Näe, Katšal! Hüvasti, taevassinised unelmad, nagu me oleme oma tulevast elukutset. Veoautode rataste alt lennab tolmu, tõusis tolmu. Sõideti vaikides. Igauks mõtlesime.»

«Näe, Sevastopoli maanteel lülitus meie kolonn autode, suurte, bensiniisisternide, hobuvõrude üldisse voolu. Tihe liiklus püsis nagu suits. Maantee kohal, madalail kõrval, patrullisid «petljakovid». Viimast korda nägin ma lahke, sõjalaevade maste ja korstnaid, sadama tõstet, elavendajate poome ja merd, mida miski ei eraldanud meilt sama värvi taevast.

«Näe, ma nägin ma silmadega Sevastopoli, laialipillatut, laiale põlgule vististi ebasõbralikku, millisena ta paistab meile nüüd.»

Sulen silmad ja näen Korabelnõi kohal kerkivat müü-
list Malahhovi kurgaani, Ajaloolise bulvari kõrgend
Panoraami antiikset ümarikku hoonet, kiviforte lahe
käigul, mis näivad olevat nagu pooleldi vette uppunud.
Ja Sevastopoli pilt ei lahku minust isegi siis, kui kahel pool
mööduvad Mackenzie rusked nõlvad. Need on kaitsekinnised
tuuldunud ja mõistatuslikud, täis kiduraid pöösaid, mis
näivad kindluse ähvardavaid forte varjama moondamisel
guna.

Ennää, juba Duvankoi — nukker küla, peitunud napp
madalate kurruliste mägede vahele. Selles tatari külas ei ole
vist küll ühtegi puust maja, ühtegi tara. Kõik on kivi, kivi
kivi, mis ei vaja krohvimist ja müürimist ei vaja isegi
menti. Näib, nagu oleks see üks kindluse idapoolseid fort
mis on moondatud külaks. Imelikenäivad mulle inimesed
kes on otsustanud rajada ja veeta elu selles rõõmutus kuni
maantee ääres, möödakäijate ja võõraste teel ning silme all.

Duvankois oli Sevastopoli tsooni väline kontroll-läbilasku-
punkt. Rindele sõitvaid autosid lasti läbi vabamalt, kui
linna sõitvaid kontrolliti hoolega.

Kogu ümbrus oli üle ujutatud vägedega, vooridega. Seal
seal rippusid majadel Punase Risti lipud. Nende juures
olid maha haavatuid. Nägin kinniseotud käsi, mähitud
mullakarva, tolmunud, kaua aega ajamata habemega sõdur-
nägusid. Meditsiinilised õed, tütarlapsed rohelistes rihmades
võõratatud sõduripluusides, vahel ka püstol puusal, kandes
haavatuid, peletasid kärbsed.

Kohe tee kõrval, purskkaevu juures, millele oli rajatud
ehitaja nimi ning mõttesalm koraanist, nükkis sanitar liiva-
puhtaks kastruleid. Tema käed olid tahmased, pilotka panna-
taskust välja. Kõhn mees intendandi lõkmetega jagas kott
tubakat. Intendandi käes oli pooleks kokkupanud koolivihik
ja värviline pliiats. Tubakat jaotati kaalumata, peotades
kaupa. Paljud palusid lisa, ja intendant, ise ametis vihiku
märkmete tegemisega, viipas käega, nagu luba andes. See
ajas sõdur, kellel oli kokkukeeratud sinel üle öla ja vintpoo-
käs, sõrmed kotti. Teda hüüti nimepidi, karjuti: «Ära ko-
mind unusta!» Intendant, märganud ülemäärast agarust, to-
mas koti juurde, püüdes midagi peotäiest eraldada. Üldis-
vali naer saatis tema tegevust. Sõdur hüppas maha, tema
poole sirutusid kümned käed.

ankut kohale tõusvaid mägedel paistsid moondatud
hoonete tornid. Sõjaväekaubastu veoauto juures tungle-
tud ja ohvitserid. Osteti seepi, tselluloidist kaeluseid,
sõjaväe, vedrunõelu, odavast riidest tubakakotte.
Kõik millises rahuaegses linnas küsiti hinda,
kaupa, peeti aru, makseti raha, mida müüja, salkus
sõjaväe poiss ladus pappkarbi peale hunnikusse.

Kindral lahtisel «linkolnil», millel oli säilinud
«Linkoln» hõikas peremehelikult. Kont-
rollimehed tervitasid kindralit. Masina tagaosas
seisnud polkovnik, kes oli katnud näo kätega. Tema pea
oli kinni seotud. Rinnal oli tal mitu sõjaväelist
Nooruke leitnant hoolitses igati polkovniku eest.
Sõjaväe vahele oli pigistatud pudel boržommi, kõr-
geklassiline klaas. Purjeriided autokatte rihmade
all hoides välja ajalehe «Krasnõi Krõm» pakid.

Duvankoi läksid väed rindele. Märkasin bušlatte ja
tolmu. Sevastopoli saatis merejalaväge. Tolmunud,
õhustõrjeringi täis riputatud, möödusid meremehed.
Juhkepeatus kaevude juures, ja kolonnid väljusid
kurvile ning kadusid tolmuga kaetud puude ja kivi-
vahele.

Kindral tervitanud lahinguliinile minevaid vägesid. Tatar-
lased olid neid vaikides ja süngelt. Ent see ei olnud ida-
valitsemise avaldus. Pilkudes, mida nad meie
vägesid, oli tunda ebasõbralikkust ja halvasti varjatud
Mõned naised olid riietatud pikkade ning kitsaste
sõjaväe bušmettidesse, ümber vöö mähitud rätikuisse ja
mõned kokkutõmmatud laiadesse kirjuisse šarovaari-
Tatarlannad olid millegipärast rõivastatud pidulikult
tatarlilikonadadesse, nagu püüdes endid sellega eral-
dada naistest, kes olid sunnitud peatuma evakuatsiooni
ajaks Duvankois.

Kindral mu ette kui raske, igapäevane, vaevarikas töö:
tolm, autojuhtide jõhkrad hõiked. Ja väe-
sõjaväe argipäevase, väsimuse, haavade, alatoitluse ning
muutma võiduks!

Duvankoi taga ronisime veoautodelt maha ja hakkasime
sõjaväe rünnakmarsi korras. Autod anti põgenikele.

Kindral käib, arhitekt?» küsisin minu kõrval samm-
...

«Iga sõjamees on ka arhitekt: ta peab õigesti elutööd sõda.»

«Ja lõpetama ta võiduga?»

«On hakatud ehitama kõrget hoonet,» ütles Saša, «kust seni on palju maad.»

«Läbi on siidist vihmavarjud,» ütles Dulnik.

«Mõtlesid hõljuda taeva all, aga laskusid maa peal. Saša silmitses väikest Dulnikut heatahtliku muigega. «Lahsid enese lahti kiskuda tolmust, maast.»

«Ma pole kunagi sarnanenud Antaiosega, Saša.»

«Selles ma ei kahtle.»

«Mind huvitab üks asi: kas me saame lubatud automaadi?» ütles Saša.

«Unistad automaadist?» küsisin ma.

«Ja väikesest kahurist,» ütles Dulnik.

«Sulle on paras granaate kätte ulatada.»

«Granaadid on lähivõitluse relv,» filosoferis Dulnik. «Tühjaks laadida oma magasin, on enda lähedal vaja võistjat. Aga mine sa jõua temani!»

Lõpuks me saabusime määratud punkti. See oli kuskil Katša jõe orus. Kõrged püramiidjad paplid, mis olid varem näinud Katariina rongi, seisis tee ääres.

Õunapias oli aset võtnud armee jalavägi. Puudealune oli korralikult kõblitud, tüvede ümber olid mähitud õlgedest pöömikud, kaitseks kahjurite eest. Lehed olid juba maha langenud. Siin-seal oli õunapuude latvades säilinud vilja.

Hiljuti oli aeda pommitatud. Paistsid mõned värsked trehtrid nagu hiigelpuuri jäljed. Mahalöödud õunapuud võrad polnud veel närtsinud, pilbastatud tüvest imbus mahl.

Punaväelased magasid maas, asetanud pea alla lubjatud muga ülepuistatud sinelirullid.

Kanonaad muutus nõrgemaks. Kuski eespool käis kahuriväe tulevahetus. Meile öeldi — Bahtšisarai juures. Sõdime kuulsime, et Kertši suunas taandub lahingutega kindral Krišeri 51. armee ja kuski lähedal võitleb meie Odessa komisest tuntud kindral Petrovi Rannikuarmee. Võitlejad teadnud täpselt, kus tegutseb Kreiser, kus Petrov ja kumb keegi taandub. Aeda asunud pataljon oli enne seda asetsenud Belbeki orus ning oli määratud võitluseks õhudessantide vastu.

Sõdurid jutustasid meile, et ka neil on kuulipildujad, ku

ingipildujaid ja põlevsegu-pudeleid. Võitlejaid oli õpetatud tavaliselt, bensiiniga täidetud õllepudeleid. Iga tarkuse õpetasid nad harukordse kiiruga selgeks

«Bensiiniga täidetud pudel suleti takust korgiga. Pudelil nagu tavaline taht ruttu bensiini täis. Kui ta jõudnud läheneda viskekaugusele, oli vaja tiku abil tõukuda kork ja visata pudel vastu tanki. Pudel purunes hakkas põlema, leek haaras algul välise katte ja läks läbi pilude sisemusse. Tanki meeskond kas hukutava oleva laskemoona plahvatuse tagajärjel või hävitavate kuulide poolt vintpüssidega, kui ta tankist lahkus. Nad õppisid selgeks õhudessantide-vastase võitluse ja ehitasid transportlennukitele maandumiseks sobivaid kaitse tõekestusi: kaevasid muldvalle, langetasid kaitsemasse vaiu. Kui palju, kui palju tuli neil teha tööd!

«Jah, kuulnud, et me valmistusime saama parašütistide vastu meid kaastundlikult.

«Pudel hakatakse jahti pidama nagu huntidele,» kõneles meile meeline suurte põsenukkidega võitleja. «Teiesuure parašütisti vastu on mootorrattad, isesõitjad, kuulid, koerad. Mis on teil? Ainult isiklikud relvad, mõned jalad. Kogu autotransport viiakse ööseks varjupaika, bensiin valatakse paakidest välja, juhtub ka, et maha ning peidetakse ära rattad. Noh, kuidas õnnestub tembuga püüab saksa parašütist esimeses järjekorras tulla? Tekitada paanikat. Kuidas? Leiab, algab: «Simferopol on vallutatud! Bahtšisarai vallutatud! Kertši põleb! Sevastopol samuti». Telefoni kaudu levitatud paanikat teha. Seetõttu meid õpetatigi ükskõik tavaliselt üle trumpama. Meie pataljoni juhib kapten Kibe igasuguste väljamõeldiste peale. No on kibele annab nii palju sissevedavaid käsklusi, et jääd ilma teab ja ole alati valvel nagu Suvorovi tääk. Seisan ma postil, minu kõrval on muidugi aparaat. Kuulen, pihistab, Võtan toru, kuulan. «Viivitamatult staapi». Täiendav torman hirmsa kiirusega — staapi. Trepil võtab vastu kapten: «Kes kutsus sind välja?» Silpide kaupavahetus: «Ilmusin teie kutsel, seltsimees kapten!» — «Ja mina sind postilt maha võtnud ja pole mul selleks

õigustki», kõneleb kapten Leljukov. «Siis keegi teine staabi n'ni, mäletan, lõpeb «ov»-iga. Mulle näis, et kutsusite seltsimees kapten.» Tema aga vastab: «Kolm õudust aresti omavollise lahkimise eest postilt, «ov'i» eest ja eest, et edaspidi enam midagi ei «näiks». Aga korduma puhul — tribunal.» Ma kukkusin ju sisse ülearusest agastusest. Alles peavahis mõtlesin järele, mis oli minu süü: meile tati ju ometi, et kahtlasi väljakutseid tuleb tingimata kõrvaldada...»

«Kuidas?» küsis Dulnik.

«Omapoolse väljakutsega,» vastas sõdur. «Ära ole loll, ütles «kuulan», aga ise helista uuesti. Leljukov ju isiklikult kutsunud mind välja, korraldas asja salaja. Mulle helistati postile mitte staabist, vaid teisest roodust. Aga kõige rohkem oli kapten. Et kontrollige Tiunovit, kui kindlalt ja taltsutult panelikult on ta õppetunnid omandanud.»

Tõsine elatanud naiskolhoosnik hästi puhtas sitskleidis pajuvitstest korvi sees õunu. Ta pani korvi rohule, ütles:

«Sööge, lapsukesed.»

Naine seisis õunapuu all, lasknud alla soonilised, tihedalt krimmi päevitusega kaetud talupojakäed, ja vaatas naist. Meie aga sõime naudinguga seemisnaha moodi kareda kottidega, tahke ja kirbe lihaga lõhnavat krimmi safranõuna.

«Ma toon veel,» ütles naine ja läks mööda sõdurite ridade baste poolt sissetallatud jalgteed ehitiste poole, kuhu olid paigutatud väliköögid.

«Paistab, et oleme selles kolhoosis kahe päeva jooksul tonni kolm õunu ära söönud,» ütles Tiunov, hammustades õuna ning silmitsedes mustade seemnetega südamikku, silmitsedes ikka niisama, korvi korvi järel. Ning kõik kannab ta oma kätega siia. Keegi meist pole isegi unes oma kätt omavolliselt õunapuu poole sirutanud.»

Nüüd lähenes Leljukov ise, meie uus komandör. Tõusis üles, püsti. Leljukov teretas meid. Meie vastasime. Kapten ütles: «vabalt» ja silmitses meid kõiki kuidagi altkulmu ning pilguga. Näis, et nende hallide pungis pilkavate, umbusklike silmade eest ei pääsenud isegi need meie sõdurid, kes polnud jõudnud saapaid jalga tõmmata ning olid sid tagapool, püüdes peita paljaid jalgu.

Minu ees seisis toosama Stenka Leljukov, keda ma viimati näinud Musta mere kalurirannikul. Siis oli Leljukov

kolmekümme viis aastat vana, praegu — aastat kolme. Ta oli vananenud: oli kadunud põskede karedus, nahk oli karedaks muutunud, laubale olid valgenud pilk oli läinud karmimaks, tigemaks, tõsisemaks.

Leljukov teeninud armees juba enne sõda, oli teeninud aukraad ja talle oli usaldatud pataljoni komandööri ülesanded. Riided olid sisse kantud ja kehale sobitavad, taad kaadrikomandöri. Püstol hõõrdunud taskus, talle hõõrdunud juurest kulunud nuplitega, pleekinud ja varruka kardpaekad kinnitasid minu oletusi.

Leljukov silmitses meid uurivalt ja tema pilgust võis näha, et ta ei olnud poiss, meremehed. Aga kui sõnakuu-are arvake, et kui teie ees on armeekapten, siis ta teie ümber muutuda. Mul on tugevad käed ja ka pead, pole ma võhik...»

Leljukov pööras tähelepanu Sašale: millegipärast ei jätnud ta meid pilgust, hoolimata oma heast kehaehitusest, alhust kasvust, sõjaväelase muljet.

«Kuidas?»

Leljukov ütles, minu vintpüss, seltsimees kapten,» raporteeris.

Leljukov võttis Saša käest tema kolmeliinilise, pööras luku üles ja vaatas ühe silmaga rauda. Vintpüssid olid meile antud mobilisatsiooniladudest välja antud ja rauda ei paistnud silma armees nõutava laitmatu puhul.

«Vintpüss sisse lastud?»

Leljukov ütles, seltsimees kapten.»

«Kas teab?»

Leljukov ütles, anti meile välja laskekaartideta, seltsimees

«Õppe-lahingulaskmisi on teostatud?»

Leljukov ütles, seltsimees kapten. Me pidime saama automaadid.»

Leljukov ütles, omistate liiga suurt tähtsust automaatidele,» ütles. «Automaadid tulistavad lähedastelt distantidelt ja nad harilikult välja sihtimatut, hajuvat tuld. Vene kolmevintpüss ei jää maha ükskõik millisest automaadi-»

Leljukov pöördus minu poole:

«Kas te oskate käsitseda seda väikest masinavärki?» Tema

kogesime rõhuvat üksindustunnet. Elavast liiklusest ka maantee oli jäänud kõrvale. Olime nüüd eraldatud inimestest, kelle tee viis Sevastopoli poole...

Tallad krigisesid kivisel teel, võtsid rühmale võetud püssid. Lahtivõetud kuulipilduja osi — alust, rauda, kivi — kanti vaheldumisi õlgadel.

«Kus me longime?» küsis Dulnik. «Ma ei armasta gida pimesikku.»

«Karašai org,» vastas meiega sõnatult sammu pidav. See oli meie eilne tuttav, jutustaja.

«Karašai org,» küsis Dulnik ja nuusutas oma ninaga. «Aga millega teda süüakse?»

«Paastuõliga,» vastas sõdur.

«Taimeõliga,» parandas Dulnik. «Meremehed paastuõliga. Pole see, mis jalavägi.»

«Ega meiegi ole lambaliha vastu,» ütles sõdur.

«Mis on siis tulemas?»

«Küllap vist lahing,» vastas sõdur. «Lahing. Homne ei äratata asjata, meremees. Näe, seal ongi kaevikud.»

Tõusime tasasele kõrgendikule, mis kulges piki oru la poolset äärt. Kõrgendiku taga asetses teine, eraldatud mesest madala nõoga, millesse olid vihmavee lompel jäänud paljakud. Seisid kuivanud okstega kaetud ja Paistis 76-millimeetriline kahur väikeses ringkaevikus, kõrval olid kastid mürskudega. Suurtükiväelased kaevikust suurtükist veidi eemal pilusid. Idas, kringlitega sarnane laskurkaevikus, paistsid jalaväelased. Polnud pidevat tšeede liini, nagu mina olin alati eelpositsiooni kujutl. Väliselt paistis kõik ebameeldiv, liiga tagasihoidlik ja argipäevane. Ei mingisuguseid püsivtulepunkte, teraspunkte elava liiklemisega ühenduskraave.

Mäed ei olnud kaugel. Lähedal seisis Tšatör-Dag. Nõlvakil mustendasid metsad. Paistis küngaste vahel kulgev maantee. Tee oli tühi. See tekitas imeliku mulje. Siis kuulsi plahvatuse kõma, nägin pruune pilvesid, mis tekkisid küngaste ja tee kohale. Taipasin: keegi tulistab teed. Meie oleme lõpuks tõesti astunud tõelisse sõtta?

Küngaste taga nõlvakute juures, mis olid pööratud me poole, seisid tihedalt üksteise kõrval masinad, paistsid mehed. Meie lähedal seisis välikahur. Nähtavasti asusid me positsioonil mingi allüksus. Milline nimelt, seda me ei teadnud.

... meid hajuneda, et õhuluure ei juhiks siia meid. Lüksime laiali kahe-kolmekaupa ning heitme madalasse, paiksest ja sügisest tugevasti kannatavale. Kõik oli puhas ja sellel lamamine valmistas meid. Vastupidiselt välja karedaist saabastest väsinud jalad, meid võõr, tõmbasin vabalt hinge. Tahtsin pisut vaikust.

... Tšatör-Dagi lamedat tippu. Näis, nagu oleks ... karjamaadele lõõnud üles määratu suure mäevägilaste ulualuse. Mitte asjata ei ole Tšatör-Dagi vene keeles — Palat-gora.

... paistab Perekopi juurest,» ütles Tiunov. «Aga ... paistab ta peaaegu juba Hersoni juurest, ... Dneprit pidi, üle Aleškinski liivade Perekopi ... kas mitte Kazbek? Tuli välja, et oli Tšatör-Dagi. Mitte kuidagi ei jõua end temani venitada.»

... vähe maad venitada,» ütles keegi eemalt.

... kaitsta teda on kerge. Ega sinna küll roni ükski ...» ütles Tiunov, vaadeldes vaimustusega mäetippu. ... minu poole ja küsis: «Kas Rannikuarmee pöörab ... peale või läheb Kertši suunas?»

... väejuhatuse operatiivplaane.»

... hoida Sevastopoli?»

... muidu? See on ju omelt Sevastopol.»

... selles mõttes, madrus,» ütles Tiunov sõbra ... on seal maastikuga? Sobiv? Kas on mäed ... tasandik, nagu Karkinitski lahe ääres?»

... nad on kohased kaitseks.»

... oleksid mäed. Kas või väikesed, aga mäed.»

... taskust välja õuna, hõõrus seda vastu pükse, ... ja ulatas poole mulle. «Söö, kuni oled elus.»

... õuna, tänasin.

... tema eest makstud.» Tiunov võttis noa otsaga ... väljalt, silmitses neid ja viskas kahetsusega ... võrsu selles kohas väike õunapuu. Ta ... seemnest võrsu. Võib muidugi ka pistikuid ... ka seemneke hakkab kasvama. Kuidas neid ... kas sügise eel või kevadel?»

... tea või?» küsis etteheitvalt mustavurruline võit-

... ..

... .. Toim.

leja, kes istus pooleldi ärapöörduvalt, kuid kuulas talu panelikult meie jutlemist.

«Ei tea,» ütles Tiunov lihtsalt ja lõbusalt, «olen ka Permi piirkonnast. Oled sa sihukesest kuulnud? Meil on mesi, isegi vanu, kes pole elus ühtki õuna maitsnud.

«See on ju metsarikas maanurk...»

«Metsarikas, aga õunteta. Puu ja puu vahel on vahet. Me kuusest tehakse paberit, sellesse paberisse mähitakse vaata sugune õun, kuid seda õuna ennast meie ei näe. Siin õnnestus proovida. Vaat kus on õunu — nii palju, et liibad võtab hellaks...»

Leljukov kutsus komandörid enda juurde. Mõne aja pärast ajasid komandörid pataljoni jalule. Väljusime nõost ja hakkasime asuma kringlitaoliselt kõveratesse laskurkaevikute künka sõdurid, kes olid neis asunud enne meid, lahkenud vasakule. Nähtavasti tihendas väejuhtkond eesliinil vaata Dulnik ütles, et tuleb rünnak. Ma jagasin tema oletust

Meie ees asetses nõgu ja selle taga, kahe kilomeetri kaugusel, madalavõitu, rusukallete paljakutega kollendav kõrgendik.

Meie eesliinil polnud traattõkkeid. Kaitsejoon oli kaetud olevate abinõudega kiiruga organiseeritud. Traattõkkeid ei asendama tavaline ühest traadist komistustõke, mis oli rool lahti rullitud ja siin-seal rauast konksudega kergelt kinnitatud. Okastraadi spiraalsed keerud paistsid olevat nagu juhust maha pillatud. Kõneldi, et meist vasakul, maanteeega kaetud nevas sektoris, on rajatud miiniväljad.

Kaevikust, kuhu me asusime, võis tulistada püstasend. Päike ja tuul olid jõudnud mulla rinnatisel pisut kuivada ja see polnud väga märgatav. Meie juurde hüppas vaata Lihhodejev, silmas mind ja viipas peaga kõrvale.

«Lagunov kuulipilduja juurde!» Ta võttis peast mee pühkis higi. «Kapten pani sind tähele. Laskmistel!»

Vanem tahtis mulle nähtavasti öelda veel midagi meenuvat, kuid jutlemiseks polnud aega. Lihhodejev raputas talu mütsilt, pani selle algul otse oma «poksija-soenguga» ja tõmbas siis nokast ja lükkas pisut kõrva peale — vormikult selt lubatud edevus. Sirmile jäid sõrmede jäljed.

«Läki minuga, näitan koha kätte.»

Dulnik jälgis ärevalt vanemat. Sellisel hetkel ei tahtnud minust maha jääda. Dulnik palus mind silmadega tema eest välja astuda, et teda lubataks minuga kokku jääda.

«Lahpev taipab tema soovi.

«Tuleb meiega,» ütles ta, «nurub teine niikuinii, on lihtsam loata...»

«Lahpev» ühikaupa meie laskurkaevikust kuulipilduja-õuna asetses laskurpesade kokkupuutekohal, astmena

«Lagunov jääb vanemaks,» käskis Lihhodejev. «Määra numbrid ja oota. Niipea kui alustame, toetad rünnakut, kui tõuseb jalavägi, hakkad saatma.»

Lahpev lahkus. Kaks sõdurit kükitasid kuulipilduja-õuna eesliinil, teised nuudistasid mind. Määrasin numbrid kohtadele. Lahpev ütles neile kõrgendikele pihta anda, soovitas noor Lahpev on kohane, võib vabalt tulistada üle omade

«Lahpev» vaake nõgu kidura rohu ja lubjakivimite paljandi-õuna nõu taha kõrgendikele oli asunud vaenlane. Ja Lahpev hakkas süttisid ning kustused seal optiliste läätsede

«Lahpev» tuli laama kõrval, puudutades mind õlaga.

«Lahpev» näed, on mul väga hea nina,» ütles Dulnik. «Lahpev» osutus vältimatuks. Tuleb rünnak. See aga Lahpev jookse mööda seda taldrikut, kuni sind kui varb-õuna lastakse.»

«Lahpev» on minge, pole vaja...»

«Lahpev» tahad öelda — enne surma ei jõua küllalt kõnelda?» Lahpev hakkas tulistama meie suurtükivägi.

«Lahpev» hakkas meetodiliselt ning põhjalikult töötama suurtükivägi, puutumata laskurkaevikuid. Sakslased otsisid pataride tulepositsioone. Ilmus aeglaselt lendav laamuk-korrigeerija, kahekandepinnaline ühe mootoriga. Lahpev teadega, mida ei saanud lennu ajal sisse tõmmata, laste suurtükid hakkasid kiiremini suruma kokku sihti-õuna

«Lahpev» tuli tõukas mind:

«Lahpev»

«Lahpev» vaenlasele, seal, kus oli Sevastopoli maantee, venisid õuna tolmuribad. Ma märkasin musti jooksvaid punkte õuna olevate voolude eesotsas.

«Lahpev» ütles Dulnik vaiksest.

«Lahpev» jookse kõrvale.

Ent siiski tundsin, et mul hakkas külm, kuigi päike katas kuumalt.

Nagu unes hirmsa hädaohu korral jalad ei kuula ja kõri pitsitatakse kokku, nii tundsin ka praegu, et ma suuda ise seda kummalist tardumust maha raputada.

Äkki plahvatas lähedal fugassmüsk. See mõjus tõukena. Ma ei näinud rünnaku-signaali, kuid ähmane tõi ütle mulle, et on aeg tegutseda.

Dulniku tõmmud käed sorisid kuulipilduja poolt koo õgitavat linti. Kopsisid ja kõlisesid suitsevad kestad. Kuulipilduja värises nagu elav olend minu rusikates, mis pigesid karedaid pidemeid nii, et sõrmeliigesed ragisesid.

Raud kuumenes kiiresti, vesi hakkas jahutajas keema ja ventiilist auruna ja sisisevate pritsmetena läbi lööma karedale tulele asetatud teekannus.

Noor jalaväelane hüüdis mind tugevasti tõugates:

«Milleks pikkade valangutega?! Raiskamine!»

Lasksin päästiku lahti, kuulipilduja vaikis. Sõrmed muutunud tuimaks.

Neli lühikestes bušlattides selga vilksatasid eespool. Mita mütside linnid lehvisid ussikestena. Meremehed koos punaväelastega, aga ma nägin praegu ainult omi poisi. Kaotusi esialgu polnud. Ma mõtlesin: «Võib-olla sakslased jooksevad juba.»

Ründajad jõudsid joonele, mille Lihhodejev oli märke meie ühinemiseks rünnakuga. See oli siksakiline püüdis mis kulges mööda pikka lubjakivi-paljaku.

Dulnik hüppas esimesena kaevikust välja, laskus põlvitades aitas meil kuulipilduja välja vinnata. Saabus Lihhodejev poolt näidatud teine rünnakujärk.

Hakkasime veeretama kuulipildujat. Möödusime komist tõkkest. Jooksime mööda sellesama taldriku põhja, millest kõnelnud Dulnik. Leljukov käis kiiresti aheliku ees, jopita, binokkel selja taha visatud, püstol käes.

Jooksime läbi enam kui viissada meetrit. Mitu meetrit nende hulgas oli ka meremehi — kukkus... Tuli tugev. Heitsime maha. Tulistasime tühjaks ühe lindi.

Leljukov tõusis maast, hüüdis midagi ja sööstis edasi. Püstoli rihm kõikus tema jooksu taktis. Leljukov möödusid madrused ja varjasid ta ära. Kaotas silmist kapite selja. Madruste bušlattide must kera veeres kõrgendiku pool.

... mõne lühikese minuti jooksul dramaatiline ... ei unusta ma kunagi. Sakslased avasid koond ... nad seniajani polnud paljastanud. Langes ... suelirullidega koormatud rohelistes sõduri-

... on vaja meie kuulipildujat. Käärutasin kilbi ... sõrmed asetasid lindi kohale. Lühike valang. ... ette. Ja kui sihik oli parandatud, jäi äkki ... Me nägime ta kallal vaeva, kuid tagajärjetult.

... selgus rünnaku tulemus: me taandusime tugeva ... lohistasid Leljukovi. Sõdurid ootasid, ... ja roomasid edasi, haaranud oma komandöri ... kinni. Tema seljal valgusid laiali vereplekid. ... oli torgatud ühe sõduri vöö vahele, kiiker ... sõduri kaelas.

... Leljukovi ja tema saapaninad tõmbasid ...

... endid maa ligi ja roomasime nende kannul, ... jätkendama nende käitumist. Kuulipildujat me ... kuigi ta oli muutunud tummaks ega olnud ... vajalik.

... ja roomasime.

Kuues peatükk

TAANDUMINE KINDLUSE JUURDE

... Karašai orus taandusime mägede poole, ... tatari külasid kurule viiva maantee ääres.

... soomustankide luuresalgad liikusid tava- ... maanteed ja hõivasid peaühendusteedel ... külasid.

... entist-balabanovlasest oli järele jäänud ainult ... lühikestes kokkupõrgetes teel mägedesse kao- ... meest. «Maapealsete» kaotused olid veelgi ... väljade meeskonnad tundsid väga hästi oma ... kuid sõdida nad ei osanud. Muide, neile ei esi- ... nõudmisi. Taandumisel hoidusid nad klepu- ... näid, pärast valatud verd, olid nad muutunud ...

Me ei jätnud vaenlasele oma komandöri. Kuni me vedasime teda «pickup'il»¹. Kui «pickup» mägiradadel talidus, tõukasime selle järsakust alla, Leljukovi aga hakkas kandma õlgadel.

Minu esialgne arvamus kapten Leljukovist halvenes, kui mata tema kannatustest. Tahtmatult pidasin ma Leljukovi lüüasaamises süüdlaseks. Milleks oli vaja viia meid rünnaku aktiivse suurtükiväe ettevalmistava tule alla ilma selleta, miks? Poolteist kilomeetrit vaenlase tule all ilmselt ei saaks tingimustes! Miks ei selgitanud Leljukov meile olukorda kui rünnaku tingis taktikaline vajadus? Nooruse halastamatu tormakusega tegin ma oma järeldused ja muutusin neis kindlaks.

Taandumine, seltsimeeste kaotus, Leljukovi asendamine vanemleitnandi organiseerimisvõimega — kõik see tugestab minu eitavat arvamust kaptenist.

Milleks saadeti meid, kes me olime jalaväe-lahingukorraldajad, valmistamata, vastu vaenlasele, kelle sõjaline organisatsioon oli väga hästi tuntud? Milleks kõik Balabani õppused, koolid, need «noakesed», «pirukad täidise»? Minu sõpradest on jäänud ellu Dulnik ja Saša. Mõlemad käitusid rünnakul hästi, ei peitnud end, ei oodanud kõrval, et pärast, tulnud vabastada, jutustada kõigist lahingu koledustest ja kellel oma näiliku vaprusega. Kuulusime nende väheste hulka, kes jäävad ellu isegi kõige suurema katastroofi korral.

Saša oleks nagu kontrollinud tema poolt avaldatud riidat. Karašai orgu ei saa nüüd enam unustada. Nende peale ta pole lihtsalt tükk Krimmi maad, mida katab niisugune pinnasekiht ning nii- ja niisugune taimestik, vaid org, mida on kastetud verega.

Me olime alles liiga vähe võidelnud, et küpsed olla; liiga vähe näinud, ja ainult seda, mis oli avatud füüsilise pilgule; olime kuulnud seda, mis vahetult küündis kuulmisse. Loomulikult võisime sündmuste hindamisel eksida.

Leljukov asetati kõrge valge-pöökpuu alla. Kapteni kõrval valvas radist Asja, väikesekasvuline tütarlaps tugevate noorõlgade, sitkete käte ja poisikeseliku näoga, mis oli ka ruskete tedretähtede täpikestega. Mitu võitlejat Leljukov pataljonist kaitsesid oma komandöri kiivalt meie tehnika

¹ Häälida: pikapp.

...oli ka Tiunov. Sõdur sulgus nüüd mornilt, et alustanud meiega jutlemist ja abistas püüdliselt avatud eest hoolitsemisel.

...kogunes mitmesuguste üksuste võitlejaid ja

...lamas Dulnik, kes oli endale meisterdanud ... ja lehtedest aseme. Temaga ühines Saša. Oma ... pugutasime kivide vahele ringvaate-laskepositsiooni numbritest pidas kuulipilduja juures valvet. ... olime kaotanud Karašai orus. Pataljonist ... määras minu parašütistide grupi vane- ... oli jäänud kakskümmend neli meest.

... peitnud näo pooleldi lahtinööbitud bušlatti.

... Mäekurus oli tunda juba sügisest külma.

... ja mägikividest õhkus niiskust.

... viidisti unes, oigas Leljukov. Asja häält polnud

... vaikus; linnud ei armasta sõjakära, nad

... vaikselt paigadesse. Suures kõrguses möö-

... pooli poole saksa pommilennukite arvukas koondis.

... nad sageli. Kuulsin töötavate mootorite hääli

... viha.

... istus seotud kätega leitnant, pani põlema

... silmata tema ilusat roosade ümarike põske-

... «Veel üks kogemusteta komandör», mõt-

... kustus. Leitnant hakkas kõnelema, pöördudes

... kapteni poole. Leitnandi välimus, roosad ümarid

... naiselikult ilus näo ülaosa ei olnud kooskõlas

... komandörihäälega.

... «Saab lüüa,» lausus leitnant järsult.

... «Saab lüüa, peab ainult oskama,» ütles kapten.

... manganud kaptenit juba valges. See oli umbes

... kummitavast mees, energiliste liigutustega, toimekas

...

... on jultunud, kindel oma jõus ja seetõttu hoo-

... jatkan leitnant.

... «

... on tema eelväed peatunud piki orgu. Ma vaat-

... kalpult. Põletavad eesliinil lõkkeid.»

... «leht, leitnant?» küsis kapten.

... «endid peremeestena.»

... «mõtle hästi järele.»

«On hoolikalt läbi mõeldud, seltsimees kapten.»

«Aga võib-olla põletavad lõkkeid sellepärast, et kaitsta meie õöd, ah? Et me juba kord oleme kohtunud vaenlast, siis tuleb temaga tutvuda igast neljast küljest. Kustpoole oled, leitnant?»

«Leninakanist.»

«Kas armeenlane või?»

«Vene armeenlane.» Leitnant hakkas naerma. «Kõnet armeenia keelt väga hästi, ja kui kuulata, võib minu kogu kuulda armeenia aktsenti.»

«Kuulen,» nõustus kapten. «Ja mis kooli sa oled lõpetanud?»

«Jalaväekooli.»

«Hea kool?»

Leitnant vastas naljaga:

«Oskan lahti laotada kaarti, leida Andrianovi komandant varjata tulukest telkmantliga, määrata asimuuti.»

«Nii. Aga kas teie kasvatati vastupidavust? Oletame, et kogu meie väeosa siin on ümber piiratud. Oletame, et olete pidanud vastu kolm päeva, kuni laskemoona, vee ja toidu lõppemiseni. Ja üksuse komandör annab käsu niisugusel juhul muudil läbi murda, aga sinul... kuidas on su nimi?»

«Semiletov.»

«Aga leitnant Semiletovil katta taandumist, et mitte vaenlase võitlejat ei jääks vaenlase kätte. Mis sa siis teeksid? Kuulda, kuidas õpetati teid jalaväekoolis?»

«Meid õpetati jalaväekoolis...» Leitnant kogu aeg ja lausus siis noorusliku ägedusega: «Mind kasvatati vastupidavalt vaidlematult täitma oma komandöri käsku.»

«Õige,» kiitis kapten heaks. «Anna õige tuld oma peaga, rossi otsast, ära talle ära.»

Paberossituluks valgustas kapteni punetavate silmavalgete, punsilmide ja laubale langevat karedat juuksesalka.

Kauguses hakkasid kõmisema suurtükkide kogupaugud. Kõik kuulatasid.

«Jälle sakslaste kaugelaskja?» kostis kellegi hääl.

«Nagu ei oleks. Ja pole ka sarnane meie korpuse omaga.»

«Kaugel.»

«Võib-olla meie «be-tše?»»

«Minu arvates tulistab rannakaitse,» ütles kapten. «Seega toopoll!»

«...» küsis keegi pimedusest.

«...» vastas ta.

«...» hakkas oigama valjemini, palus vett. Keegi las-
«...» kuulatasid katelokid, jalge alt varisesid kivi-

«...» ütles Dulnik kartlikult, «kuski maanteel koli-

«...» ütles kapten. «Praegu roomab mööda
«...» sulle näib, et tank. Sõjas hukuvad paljud mitte
«...» närvidest. Endale teeb halba, ja mis peasi,

«...» Ta pöördus jälle Semiletovi poole: «Oigesti
«...» tülid hakuulasi. Kõige tähtsam armees on oma
«...» hõldekõhade täpne täitmine. Näiteks selline käsk:
«...» ta pöörleolu tõus, rünnata vaenlast, peatada ta ja
«...» ta teadmatuses oma jõududest nii kaua, kui on võima-
«...» ta on talle all. Tagapool pole ühtegi sentimeetrit.
«...» ta muudagi nagu post, et ei saaks kangigagi välja kan-
«...» ta ole mingeid seeraveid ega keerubeid. Kui kavat-
«...» ta ütlepeaevani — pea vastu!»

«...» andage mind, kapten, kuid selline käsk pole meister-
«...» matruusliku kohaselt,» väitis vastu Semiletov.

«...» ta vaikin mõnda aega, näis, et ta mõtleb järele.
«...» tulemusest aga huvitusid paljud, kogunesid salka.

«...» ta ütles tiku. Valgus langes tema näole, mis näis
«...» ta vanem.

«...» ta on Kožanov,» jätkas ta, «pea mind mees.

«...» et õõsel läheme lahku, kes kuhu, pärast ei tunne
«...» ta. Võitlejaid on mul vähe, Semiletov, neid on kao-

«...» ta võõrdas lahingus, kuid ma taandun ausalt, sest et
«...» ta kuulan üksnes pealetungist... Kuula, süvene koge-

«...» ta anna oma kogemus teistele edasi, sa oled õppinud
«...» ta, et sõjas peab kuulutama mitte ainult inimest, vaid

«...» ta, puude kohinat, linnu hääletsust, ritsikaid...»

«...» ta õige, seltsimees kapten,» segas end vahele kellegi

«...» ta õõsel Bahtšisarai juures MTJ rajoonis kaitsel,

«...» ta vilistab ja vilistab tundmatu lind. Noh, lind mis

«...» ta temaga. Aga hiljem vaatame: hommikul lamab

«...» ta Auljuhhiin küüni juures pealaeta, aga lindu pole, on

«...» ta lind see siis oli?» küsis Kožanov.

«Ei tea, seltsimees kapten. Nagu muinasjutus. Paigad, tead ju ise, reljeef.»

«Võin jätkata,» ütles Kožanov. «Me taandume Peet juurest. Vaenlase tankid olid murdnud läbi stepi, me taandume täies korras. Kas keegi tunneb kindral Šuvalovi?»

«Oleme kindral Šuvalovist kuulnud,» kostsid hääled.

«Niisiis, me taandusime kindral Šuvaloviga. Taandusime tõkestas Zavetnõi huutor. Sakslased olid enne meid läbi läinud. Kindral Šuvalovilt saabus käsk: meie väeosal teostada haaramisliikumine mööda stepi, tungida sisse tiival ja vaenlane huutorist välja lüüa. See õnnestus meil. Koidikul jõudisime märkamatu huutori juurde. Koos meiega olid pealaskurite Išunja juurest taanduvad meremehed. Ründasime vaenlast ootamatult, hõivasime huutori. Lõime tagasi kogu vasturünnakut. Ise võõni märjad, forsseerisime jõekesse, olime joomata, söömata, kuid uhked võidule. Saatsime kindralile ettekande: «Zavetnõi on vaba!» Väed hakkasid minema. Zavetnõi, polk polgu järel. Saabub uus käsk: «Katta Zavetnõi juures taandumist. Anda peajõududele võimalus end kiskuda.»

«Hõivasite huutori, aitasite hädast välja ja pidite ka kaitma,» ütles Dulnik laitvalt.

«Vanema komandöri käsku peab täitma vastuvaidlemata,» ütles Kožanov. «Ise me ei jõudnud endid lahti kiskuda. Me löigati ära. Hakkasid õige lähedalt tulistama kuulipildujad hiljem aga kahureist. Ajasid meid lõksu. Meid jäi jonnulisada meest. Pataljoni komandöri rebis miin tükkideks. Juhtimise võttis üle esimese roodu komandör. Viie nädala pärast langes ka tema. Nüüd võttis juhtimise üle minu sõber kapten Ossip Kuprijanov. Me taandusime huutori juures asusime ringkaitsele. Noh, muidugi sõbramehe poolest andis Kuprijanov mulle saja kaheksakümne kraadise sektori, teise sektori aga võttis endale. Jagasime võrdsele järelejäänud vaenlasele. Raadiojaama pole, ühendusest oleme mõistagi ilma. Kurta pole kellelegi. Saatsime sidemehed läbi murdma, et kanda. Aga seni tuli muidugi sõdida. Päeva jooksul tehti kümme vasturünnakut. Huutorit me käest ei andnud. Me käia rünnakul, Semiletov. Lasksin sakslasi maha automaatkolmekümne neljakümne meetrilt.»

Kožanov kõneles tõsiselt, veenvalt, isegi vihaselt. Kapteni jutustust kuulatas vististi ka Leljukov, tema oiged lakkasid

«...olid lärmuseni pingul,» jätkas Kožanov, «sa ei saaks mitte lihastega, vaid tahtejõuga. Lähed ei karda. Näib, et kui ajaks sinu peale tank või su ei pöörduks kõrvale. Muutud raudseks, seltsimees! Sa pead minema, tõusma, näitama komandöri. Näed trasseerivate kuulide vihku, tead juba, et nad tulistavad, kui hirmutavad. Kui tulistavad valand maha. Võib-olla viskud viimset korda maha, enne seda viimset sammud oma elus. Ja peatead, millal maha viskuda, millal tõusta, instinkt. Kui tuleb rünnakut, kui võtad taskust tubaka ja süütsid, ei keeruta valmis, aga südames oled valmis, kuid närvid vibisevad, pole rahu. Ellu, ellu, ellu! Ja sa elad uuesti läbi kõik, mis elada saivene selle olemusse mitte enne, mitte pärast...»

...Semiletov.

«...tada, milliseid elamusi kogevad inimesed, kui nad elavad uuesti?» küsis Kožanov. Tema silmad olid pimeduses.

«...Kožanov,» ütles leitnant.

«...muutus asi selgeks. Tervet huutorit ei suuda sul suur maa-ala. Peab enese kokku suruma. Taandusime jõeni, karjafarmini. Seal olid vaenlased, väike kõrgendik, ülevaade oli parem. Huutorit muutus asi üle jõu käivaks. Vaenlane tõi kohale laskurid; kui pöörab neist — kaheksa taret lööb. Kapitanov luges üle mehed, relvad, laskemoona, ütles mulle: «Noh, Petja, oleme mänginud lõpuni. Aga pole muud kui kõigest üks kord». Vaatan teda, ei usu, ta naeratab mulle, pilgutab silma. Mõtlen — Oskanov on peast põrunud. Mees on lahingust vapustatud. Aga Kuprijanov kummardub ja kopsib raudvaadile, mille peal ta istub. Ma ei mõistnud, kutsus end juurde madrus Zorž Martov. Ta jääb mulle eluajaks meelde, selline lõbus mees, tal veel kokaks, talle on kõik naljaasi: «Sõda sõjaks, sõda sõjaks,» ja käsib teda: «Kapten Kožanovile ja tema kaskastele igaühele kopsikutäis õnnestunud päeva!» Zorž vastab lõbusalt: «Just nii, seltsimees! Tuli välja, et vaadis oli portvein, mark «kolm

seitsmelist». Me jõime igaüks kopsikutäie portveini, lüüsi lõbusam, loputasime kurgu puhtaks. Võitlejad muutusid samuti, muutusid reipamaks. Vaat siinkohal saabuskil ülesanne, Semiletov. «Tagada meeleolu tõus, rünnata last, peatada ta ja hoida ta teadmatuses oma jõududest kaua, kui on võimalik». Nii käskis kindral Suvalov sidemehe kaudu, kes jõudis siiski tagasi. Suvalov lubas aidata, kui me ise ei suuda läbi murda. Käskis pidada kakskümmend neli tundi. Ei hakka jutustama, kuid need kakskümmend neli tundi vastu pidasime, oleksime jutustanud sellest, kui tugevaid elamusi kogevad inimesed on tegemist paratamatusega. Aga muidu tuleb välja, et sin kõnelda paratamatusest, kuid ajasin aiasid õlekülge. Võtan tugeva loomuse — vanemleitnandi, kuulipildur Grjaznovi. Võttis üksipäini vastu grenaderide üksuse. Tuleb välja kõik padrunid, tõusis püsti kogu oma kohutava padruniga, lõi kuulipilduja vastu kivi ja hakkas tule all meid armistada. Käis aeglaselt, ei kiirendanud sammu. Algas ühe tempoga, nii ei kiirendanud ta kordagi sammu. Oli imeväärne. Ükski kuul teda ei puudutanud. Ta meid juurde ja ütles: «Aga mida ma pidin edasi teha. Padrunid lõppesid, aga püssipäraga kakelda ei kellel pole mingit mõtet.»

«Grjaznov on tubli mees,» kiitis eemalt Leljukov. Kožanov vaatas sinnapoole, kus lamab Leljukov.

«Kas ta tunneb Grjaznovi?» küsis Semiletov.

«Võib-olla,» vastas Kožanov. «Ikkagi ühest armeest inimene, kellega olin tutvunud lahingus, oli endine kolonell Metšetist Stepan Repetilov. Ainulaadselt vapper mees. Lahingus oli sakslastega otse käsitsi koos. Ta oli lahingus poole inimene, ma ütlesin imetlusväärne. Nagu oleks tal suured ees. Juba huutoris olles roomas mu juurde ja nuttis imestas ja küsisin: «Mis sul on, Repetilov?» — «Sakslased purustasid vintpüssi, kuid teist pole». Vaatan, kuul on tühjendunud padrunisalve ja salv ei anna ette padruneid. «Aga on sinu jalaga, Stepan?» Näen, põlv on verine. «Ei,» vastab Stepan. Aga ise askeldab vintpüssiga. Vaadati järelle, kuul oli sattunud kederluusse. Aga Repetilov ei vastas sellepärast, et jäi kederluust ilma, vaid sellepärast, et jäi vintpüssita.» Kožanov pani tuge suitsu põlema.

Platoo kohale ilmus kuma. Algul otsustasime, et on

et tulekahju. Mäekurus hakkas valjusti naerma. Ja peaaegu, jaid kõik kuulutama tema pöörast. Kõige kanonaad jätkus.

«Jätkas Kožanov, «seersant Ivan Krinitsa. «Kõige purustatud jalaga, kont ulatub läbi sääriku. Tema annab käsklusi, ise töötab kergekuulipildurina, ja ellu. Vaat, mis tähendab «tagada meele-

«Lühem juhtus?» küsis Semiletov.

«Tuleb välja,» vastas Kožanov, «täpselt kahekümne tundi, karvapealt. Farmilt oli juba kogu katus tühjendatud lendasid läbi seinte nagu läbi sõela, kui meid roomas minu ja Kuprijanovi juurde ning kõneldi n riisiputru, rasvaga, tuleb süüa, se'isimehed. Tuleb teises ilmas sellise pudruga poputata.» Pääsesime, meid jäi vähe, aga pääsesime. Mitte teie ei oleks üksinda ei õpetatud vastuvaidlematult kuulid käsku täitma.»

«Kas palju sakslasi maha?» küsis Dulnik.

«Võib-olla,» vastas Kožanov, «üks kümne vastu.»

«Kas teie üle?»

«Kõige rohkem polnud kaasas,» katkestas teda teravalt

«Kas mulle haavunult:

«Kas teie kapten minu loomulikkude uudishimu kallale-

«Kas teie esitatud solvavalt,» ütles Saša.

«Kas teie ei maga, Saša,» ütlesin ma.

«Kas teie püüate uinuda.»

«Kas teie?»

«Kas teie väsinud, aga mõtted ei anna rahu. Kas

«Kas teie juhtunud, Lagunov?»

«Kas teie kolm päeva — jah.»

«Kas teie kuidagi tuliseks,» jätkas Saša, «nagu oleks

«Kas teie Ja pea dikteerib kogu kehale.»

«Kas teie keeles lihtsalt — närvid on hakanud valutama Dulnik.

«Kas teie nõustus Saša tasa. «Kas aga peas on

«Kas teie tuli Asja, hüüdis mind vaikselt, ja kui ma

«Kas teie kummardus minu kohale:

«Kapten palub teid enda juurde, seltsimees Lagunov. Ma tõusin kiiresti ja järgnesin Asjale.»

«On tal parem?»

«Ta on endises seisukorras. Ta vajab statsiooni režiimi. Tõsine haav. Palavik püsib. Selline tugev mees oigab, sonib.»

«Kas ta on kaotanud meelemärguse?»

«Ei.»

Leljukov lamas küljeli sinelitel, seljaga minu poole.

«Saabus Lagunov,» ütles talle Asja.

«Hüva,» kostis ta tasakesi ja pead pööramata mind nimepidi.

Laskusin kapteni kõrvale rohule. Sealsamas istunud nihutas enese eemale.

«Olen kohal, seltsimees kapten.»

«Kuidas on sinu eesnimi, Lagunov?»

«Sergei.»

Leljukov hakkas hääletult naerma. Pimeduses läks tema silmad. Kapten vaatles mind.

«Kas tõesti Sergei Lagunov... Ivanovitš?»

«Ivanovitš, seltsimees kapten.»

«Aga kas sa mind mäletad, Lagunov?»

«Muidugi.»

«Miks sa siis, pagana pihta, vaikisid, Serjožka?»

«Tavaliselt peetakse ebasüüdsaks tikkuda tuttavate mehe juurde.»

«Vaata see on rumalus.» Leljukov tegi pingutuse, et katta ennast küünarnuki najale, teda peatas Asja. Kapten liigutas sõrmi, pomises: «Saksa kuul leidis ikkagi üles Leljukovi. Kaua aega ei läinud korda tutvust teha.» Ta pöördus uuesti minu poole: «Sa ei teinud õigesti, Serjožka. Meie mehe ja ülemuse vahel on vahe. Kui mind oleks tapnud, siis ma polekski enne surma teada saanud, et Ivan Ivanovitš Lagunovi pojake kogus minu juures Krimmi poolsaarel elutarkust. Sinu isa õpetas mulle ka nii mõnda asja, Sergei.»

Vaikisin. Leljukov vaikus samuti, surus põse vastu muu.

«Süda pööratab vahel,» ütles ta hambaid krigistades. «Ma saaks praegu külma narsaani ja... sidrunit. Sa ära vii mind minu peale, Serjožka.»

«Vihasta, seltsimees kapten.»

«Ma ei peeta, Sergei. Kuus aastat olen olnud komandant, olen harjunud lugema teie mõtteid sisse- ja väljast. Andestamatult hukkusid sinu sõbrad-seltsimehed... Ja kogu eluaeg õpime, kuidas elada... Iga uut asja alustame tingimata kirjalikult. Likvideerimisega... Vaenlasest saame jagu, kui... Liiga kiirelt surub peale, ta lämbub ära.»

«Ma, seltsimees kapten.»

«Ja sidruniga, Asja.»

«Kõrvalt, kergitas kapteni pea veel pisut kõrgemale, lähendas tema suule kruusi veega. Leljukov jõid ja kuivalas ta huuled sidemega.»

«Kui maagama jääma, seltsimees kapten,» ütles ta. «Ma, seltsimees Leljukov.»

«Lahkun,» ütlesin ma nii, et ainult Asja kuuleks.

«Kui sa ei taha veel,» palus Leljukov, «kummardu minu poole.»

«Ma ei taha palve ja tundsin tema kuuma hingust, nägin tema jonnakaid silmi ning taipasin, et selle inimese mees oli füüsilise nõrkuse. Pimedus ei takistanud mind tema näo iga joonekest. Praegu meenutas Leljukov mõeldud, kordumatu lapsepõlve rõõme, noori vaimseid mõtteid minu hingelist ärevust. Kuulsin tema kerget hinget.»

«Kui sa tahaksid sulle öelda?» lausus ta, laskmata lahti minna. «Jah... Kui, hoidku jumal, juhtub, et kunagi tuleb sellist asja uuesti, pidage meele: ärge alustage likvideerimisega. Tulge tandrile kohe lahkest, mis oleks lõpule viidud...»

«Ma palus mind lahkuda. Vabastasin oma käe Leljukovi vahelt, tõusin ja läksin oma kohale. Dulnik magas, ma ei mõtelnud mind, et teada saada, millest me kapteniga rääkisime. Ma ei hakanud temale jutustama, tahtsin vaikida, ma ei tahtnud oma mõtetega. Sa ei taipas seda ega alustanud minu jutlemist.»

SEVASTOOPOL

Kinnikasvanud karjarajad viisid meid peaühenduse eemale, Jaila kõrgmäestiku vainutele.

Metsarikka eelmäestiku kirdepoolset äärt mööda liikuti oli võimalik jõuda Feodossiani. Kelle käes oli Feodossia seda me ei teadnud. Igal juhul oli võimalik sealt läbi tulla Kerts'i poolsaarele, mille loovutamisse keegi ei uskunud. Kuulduste kohaselt oli seal loodud kindlustatud vastupanuliin Türgi valli ja Akmonaiski positsioonide joonel. Puhkepeatusel me jagunesime kaheks. Kožanov juhtis Feodossia poole kõiki neid, kes tõttasid ühinema oma armeega, meie aga, mereväelased ja sõdurid Leljukovi juhtimisel, otsustasime jätkata hädasohtlikumat teed — Sevastopoli poole.

Leljukovi võtsime endiga kaasa. Meie juurde jäi ka A. Semiletov lahkus kapten Kožanovi grupiga. Mitu aastat teadnud ma nende saatusest midagi, aga hiljem... kuulsin, mis juhtub hiljem, jutustatakse omal kohal.

Kohalikelt elanikelt ja karjastelt saime teada, et me Ai-Petri maanteed taanduvad Punaarmee väeosad.

Me põikasime maantee poole ja jõudsim teisel jalg tema lähedale lõuna pool Orlinõi Zaljoti.

Sammusime valge-pöökpuu salus. Meie jalgade all olid sesid lehed. Oma vägevate peajuurtega kivisesse põlv kõvasti klammerdunud puud olid kaetud närtsinud lehestikuga. Hingasime sisse päikesest soojendava koore hõngu, mis oli segatud sügisese pehkimise ja nõel lõhnadega.

Vaatlesime mõnuga sõjast täiesti puutumata jäänud loodul oivalist pilti, looduse, mis endiselt järgis oma elu rütmi.

Saša astus sammaldunud kivile, võttis peast nokata ja vaatas pärani silmi ringi. Tema väga kahvatud põsed kerkisid roosatama, ta hingas ahnelt sisse õhku.

Luurele saadetud Dulnik jooksis kohale.

«Meie omad!... Maanteel on meie omad!»

Hakkasime liikuma Dulniku järel ja jõudsim järgi. Valge-pöökpuu salu lõppes. Edasi vaheldusid harvad tammed ja saarepuud kibuvitsa- ja viirpuupõõsastega. Maantee

lõppes lamedate katustega majakesed, valendas Orli-

ni, mis loogeldes kadus mägedesse, liikusid

... lüles Saša ja naeratas kogu näoga.

... kergendatult. Näis, nagu oleks pärast pikal-
... haigust, millal haiget kuulatati äreva
... saabunud kriis. Oleks tahtnud istuda
... ruppe, sulgeda silmad. Nüüd võis omade
... keegi ei jooksnud meie vägedele vastu, keegi
... nagu viletsust kannatanu. Tolmunud, räbal-
... laskusid üksteisele naeratades maha. Näis,
... esmakordselt teineteist vaadelnud lähedalt
... päevil väljapääsu otsinguil olles.

«Raudne vool» ja ma imetlesin kirjaniku elu-
... näha seda, kuidas Tamani kolonni
... labi kõik kannatused, otsekui muutusid nägi-
... oma juhi silmade sinisest värvusest.

... poole taandus Rannikuarmee. Kolonn marssis
... rakendanud kõik rännak-julgestuse abinõud.
... nagu mulle öeldi, pidasid diviisi väeosad,
... Odessa pärast. Musta mere ja armee
... kolonni rännakul, kuidas suutis.

... rannikulaste kolonniga. Nüüd, vahetus
... vastupidavate regulaarvägedega, me tugevnesime
... Võitlejad, komandörid, poliitöölisid — kõik
... oma kohta. Puhkepeatusel peeti kommunistide ja
... noorte lühikoosolekuid, levitati Nõukogude
... teadaandeid, ajalehti, oli isegi oma
... parteiorganisaatorid ja kommunistlike noorte
... võtsid vastu liikmemaksu. Sevastopoli kind-
... lukus lahinguis karastatud regulaar-armee.
... üle välihaiglasse kirurgide hoole alla.
... ravimeid, instrumente ja isegi oma väike välimasin
... valgustamiseks. Armsad, abivalmis mediti-
... endised Odessa meditsiinilise instituudi üliõpi-
... oskavalt ja oskuslikult oma tööd. Igati vormipära-
... nad kapten Leljukovi haigusloo. Selles
... polnud midagi bürokraatlikku, ta liigutas meid
... rahu ning usu sellesse, et tulevikus kõik muutub

heaks, kõik õnnestub, kui ainult pidada kinni aastakümnete jooksul püstitatud ja pühitsetud korrast.

Samasugust kindlusetunnet sisendasid mulle Sevastopoli tänavaile üleskleebitud linna kaitsekomitee ja Musta Mere Laevastiku Sõjanõukogu üleskutsed.

Elasid ja tegutsesid inimesed, kes olid täis jõudu ja meelekindlust. Olid säilinud nõukogude, partei ja rahvalitsuse asutised, kes olid maa ees vastutavad. Vaenlasele jõule oli vastu seatud määratu suur, tarmukas nõukoguriigi organism.

Lähenesime Sevastopolile Jalta maanteed mööda. Ameerika raadiojaamad võtsid vastu saateid Sevastopolist ja me teadsime juba rännakul, et sakslased olid tulnud üsna kaudselt väliskindlustuste lähedale ja olid viivitamata alustanud lahedaid lahinguid.

Sakslaste vastu võitlesid armee väeosad, mere-jalaväe maakaitsevälk. Tulistasid Musta mere laevastiku laevad ja Matušenko, Aleksanderi, Zaika ja Drapuško rannakaitserid. Vapra Gurgen Saakjani juhtimisel käis eeslinil rannarong «Železnjakov». Duvankoi lähedal surid vaprate võitluse viis kartmatut mustamerelast.

Hiljem said teatavaks kangelaste nimed: poliitjuht Nikolai Dmitrijevitš Filitšenko, punalaevastiklased Tšibulov, Vassili Grigorjevitš, Paršin Juri Konstantinovitš, Krasnoselski Ivan Mihhailovitš, ja Odintsov D. Sidorovitš.

Nad hoidsid kaua oma käes maanteed Duvankoi poole. Hiljem, kui padrunid olid lõppenud, sidusid nad ümber granaadid ja viskusid üksteise järel tankide alla. Oli kindluse kaitsjate esimene ülev kangelastegu.

Kangelastegu Duvankoi juures nimetati surematuks. Kes saab teada minu kuuekümnest seltsimehest, kes laupäeval Karašai orus?

Ranniklased löid segi kindlust piiravad vaenlase väeosad. Ületasid selles rajoonis meie käes oleva Sapun-mäe ja ületasid linna tänavaile. Rannikuarmee ilmumine piiratud kindlusele tänavaile oli ülisuureks sündmuseks. Ranniklased, kes kuulsaks Odessa kaitsmisega, kandsid endas kogu Punase Armee kõrget autoriteeti.

Elanikkond võttis ranniklasi vaimustatult vastu. Mehed, kes olid juba hambad kokku pigistanud võitle

ma vastu, nägid nüüd oma tulevase võitluse lehvitasid tervituseks nokata mütse. Poisikesed olid pühad ja rõõkisid nende lapsesüdameid täitnud rõõmust. Olgu teistega kuidas tahes, nemad ei jätanud meenu paeluvat legendi neist võitlejaist, kes olid surnud tolmustel kividel, möödudes vigastatud

maadumise langes ühte Oktoobrirevolutsiooni vaimu nende marsile veel suurema, ülevama

hulga mõistis, et nüüd, millal vaenlane blokeerib, on taltsid tõsta garnisoni meeleolu. Kaasaegne sõda on garnisoni hulka kogu piiratud linna elanikkonna. Tõsta tööliste meeleolu, siis hakkavad nad paremini tööle laskemoona, remontima ja tootma relvi. Tuleb kindlusele sisendada kindlat usku, et mitmekordistada vastupolekaja kangelastegusid. Ei tohi unustada ka, kes tiheidalt katsid puid. Lapsed abistavad kaitset. Olgu, võib-olla keegi nende paljakõhuliste hulgast, kes olid vaimustusest hääle kähedaks karjunud, saab kindraliks, jätkates nende kangelaslike päevade traditsiooni just nii, nagu nemad, tänased kindralid olid on kohustatud auga mitmekordistama Nahhikandlovi, Istomini kuulsust...

Meie lehviva lahingulipuga Punalipuline Tšapajevi lahing oli võidelnud selle lahingulipu all juba kodumaa lahingulipu ümber olid puhunud Uraali eelmäes Orenburgi steppide tuuled, teda olid puudutanud Tšapajevi ja Furmanovi käed, teda oli oma väejuht ja hoolitsusega pühitsenud Mihhail Vassiljevitš

lehviva ta Sevastopoli, kuulsusrikka vene linna, Musta mere laevastiku pealinna tänavaile.

ter hakkas mängima marssi. Vaskpasunate helid ja õiged tundusid täiendavat lahingu sümfooniat. Praegu olid keegi rannakaitse suurtükkide ärevat, lähedast keegi ei jälginud vaenlase mürskude plahvatusi, kõik olid ainult ranniklasi. Paljud nutsid.

Chapajevi diivi ees sammus armee komandör. Kindral avaldas komandöripluusi, binoklit rinnal, näpitsprille ja püstitat võöl.

«Neile anti valida,» ütlesin ma, pöördumata kellegi poole
«kas minna Kertši või Sevastopolisse.»

«Nad valisid Sevastopoli!» hüüatas Saša, kes ei pöördunud silmi pidulikult marssivailt ranniklastelt.

«Jah, Nad valisid Sevastopoli.»

Dulnik rebis peast nokata mütsi. Ussikestena keerati lehvisid mustad linnud.

«Hurraa ranniklastele!» kisendas ta oma läbilõikava talle.

Ta pöördus rahvahulga poole. Teda toetasid poisikonnade järel — kõik ülejäänud. Rõõmust meeletuna, hoidis tagasi mind tulvanud tundeid, karjusin ma koos kõigiga

«Kuhu nad lähevad?»

«Kaitsele.»

«Kas otse rännakult?»

«Jah, otse rännakult.»

Kolonn läks kanonaadi mürina saatel eesmistele kaitsejärele, vastu surmale ja kuulsusele.

Suundusime staapi, et välja uurida, kus on Balabani saavutada kohtadele määramist.

Hooned ja plangud olid plakateid täis kleebitud.

Peatusime Lenini tänaval maja juures, mis oli laotud musta mani valgest kivist. Seinal rippus Musta Mere Laevastiku Sõjanõukogu üleskutse.

Me lugesime:

«Vaenlasel on läinud korda läbi murda Krimmi. Meie tunnud hitlerlike bandiitide fašistlikud jõugud püüavad kogu jõude pingutades vallutada mandrilt meie kallist Sevastopoli — Musta mere laevastiku peamist baasi.

Seltsimehed mustamerelased!

Sellel ähvardaval tunnil koondame veel enam oma musta vaenlase purustamiseks Sevastopoli lähistell!

Meie ei lase vaenlast kalli linna lähedale!

Mustamerelased peavad pühaks Sevastopoli kaitse karmide lahingutraditsioonide, meremeeste traditsioonide, kes andnud oma elu sotsialistliku revolutsiooni eest. Need lahingutraditsioonid leidsid ereda väljenduse Musta mere laevastiku sõjaväelaste kangelaadsetes, nende kartmatuis ja võimekuses, kes panevad purustavalt vastu metsistunud fašistlikele jõukudele.

Me kõik tunneme kuulsate meremeeste-mustamerelaste

polkovnik Ossipovi, roolimees Ščerbahha, kuulsate lauatöömijade, Agafonovi, Šubikovi, luuraja Netšipodtšenko, Mitrakovi ja Hmelniški, katlamassi juhtide, kookeri ja paljude teiste kodumaa ustavate pataljonide, kes on saanud kuulsaks käimasolevas sõjas. Nende kangelaadsete kutsuvad meid uutele võitlustele kangelaadsetele kodumaa auks».

«Me teame, mida teha,» ütles Dulnik erutatult.

«Me kõik! Tuleb ühineda täpajevlastega ja minna

«meie valjaolekuload kuni kella kaheni,» tähendas aruandja, «ja selle aja jooksul peame lõunat sööma ning kogu hulljõu kapteni.»

«Meie mees Lenini tänavat Balabani staabi poole.

«Meie mees restorani. Pärast kõiki üleelatud ärevusi meie mees pisut aega linaga kaetud laua juures, võtta lõunat, tellida maitsvat toitu.

«Meie mees jahe ning vaikne. Saalis sõid lõunat mõned mehed laksime nurka, varjasime endid viigipuu taha, meie mees ülemate silme alla. Otsustasime tellida viina.

«Meie mees veidi raha.

«Meie mees kandes. Pühkis laualt salvrätikuga raasukesi meie mees viigipuu kõnetades: «Alkoholised joogid on meie mees kask». Tellisime tagasihoidliku lõuna, mille

«Meie mees olid kotletid.

«Meie mees ära minema, ilmus uksele Balabani mees varjates valguse. Tema õlal, rauaotsaga allakäpp automaat.

«Meie mees meid, tundis kohe ära, tuli äreva ja küsiva meie mees juurde.

«Meie mees meid maakaitse-jalaväe formecrimise staabi mees, ja komandörid, keda ta kättpidi teretas, mees meid major Balabaniga üksi.

«Meie mees välja,» ütles ta, võtnud kätte oma tillukese mees andmed Karašai lahingust on mul olemas, mees mees, lapsukesed. Kõnelge kasvõi teie, Lagunov.»

«Meie mees kandeleva.

«Meie mees akna juures taburetil pooleldi kuljega minu mees mees oma jämedad jalad. Tema põlvedel mees mees immarguse kettataolise magasiniga. Majori mees mees automaadi läikivakskantud rihma nagu peh-

Igapäevastes asjades olin harjunud ennast usaldama sõbra Dulniku hoolde. Keegi ei osanud temast paratamatult vajaduse korral ära kasutada nõukogude meremehe atribuuti — nokata mütsi, bušlatti, madruse aluspluusi lillakaid tükke. Olgu muuga kuidas on, aga tagasihoidlikkust või argisust ei oleks keegi tohtinud minu sõbrale ette heita.

Dulnik rajas meile hoogsalt teed, viivitas hetkeks, et demonteerida ette näidata, ja juba hakkas laevatrepp tema jalga nagisema.

«Kuhu te kipute?» rõõgatas minu kõrval kellegi hääl.

Uhke mere-nokkmütsi sirvi alt, millel oli soolasest vahtumunenud vapp, mis oli ehtsa laevameeskonna tunnus, vaatasid mind läbitungivad mustlassilmad.

Meie nokata mütsid ei andnud meile enam mingeid märke. Mööda laevatreppi liikus enesekindlalt meie ees merevaatamandör, väike kohver paremas käes. Tema vasak käsi, mõttumul nahal oli tätoveering, haaras oskuslikult laevatreppikäsipuust. Sineli varrukal läikisid kolmanda järgu kaptenipaelad.

«Palume vabandust, seltsimees kolmanda järgu kapten, leidis Dulnik kohe väljapääsu.

Läbitungivad silmad naersid. Päevitunud, meremehelike meeldivusega kaunile näole ilmus naeratus.

«Küllap jõutakse veel teid kihupäid delfiinidele külaliskülasse saata,» naljatas ta. «Hoiduge minu järel, kiiluvees, nõuab see.»

Kapteni kõrval märkasin ma laevalael Paška Fessenko omanurga meest Psekupskaja staniitsast.

Fessenko pidi alati kellegi seltsi hoiduma, kedagi teinud kedagi jäljendama. Tema kalduvustele oli alati omane mõõdukus, ent ta eelistas alati tugevamat õlga. Nii libitses ta oma ajal Viktor Nehhoda ümber ja oli meie kambas; siis eemaldus ta meist ja lähenes jõukate kasakate lastele. Pärast kellelki luse lõplikku lüüasaamist tõi ta oma patukahetseja-pea jalg. Vitka Nehhodale, kes hiljem vastutas tema eest komandantide vastuvõtmisel.

Me pilkasime Paška iseloomu iseärasusi, tema aga ei arvunud. Ükski meist ei püüdnud tõsiselt aru saada Paška puudustest, keegi ei võtnud vaevaks teda abistada. Eks kurnanud Jaška iseloom osaliselt Viktori mõjul. Jaška kasvate lõppude lõpuks enda meelegi kindlaks ja sõprusele ustavaks noor

... lühike elameeldivaist iseloomujoontest, mis olid ... varajases lapsepõlves.

... hea kasvataja, jõudis välja õpetada ka ... mille, mida ei suutnud teha meie, tema selt-

... tundnud mind ära. Ta ootas kolmanda järgu ... tema ettekandest taipasin, oli Paška jõud- ... mootorlaevale, vallutanud kajuti, sead- ... Hingeldades kirjeldas Fessenko kaptenile ... lüüdlikkust.

... pisut jämedalt tema sõnavalingu. Paška ... väikese kohvri.

... vinnud ise, Fessenko.» Kapten krimpsutas ... mõni proua peleriinis?»

... seltsimees kolmanda järgu kapten,»

... abivalmilt, «lubage, lubage mulle...»

... ikka toosama Paška, kes oskas tugevaile tee-

... me ku äärest keskööl: laeva pidas kinni mingisu- ... väljaveetud riiklike väärtuste laadimine. ... teledega hüilis «Abhaasia» välja Põhjalahes- ... Kaukaasia randade poole.

... püsis kehvast linna kohal. Müristas suurtüki- ... poolringidena päljud. Helgiheitjad otsisid ... pilvist taevast.

... oli raske, kuigi mõistsin põhjusi, mis sundisid ... löögiks jõude rajoonidesse, mis olid ... paratamatut vajadust kulutada mõistlikult ... ja spetsialistide maismaal kasutamise ots- ... ei saa käskida: mõistuse argumendid ei ole ... Haaranud kinni reelingust, ei pööranud ... silmi: «Kas on pojale lubatud sind maha ...?»

... päeva saime viibida major Balabani patal- ... Tšorguni küla taga, ühes kindlusekaitse

... rohkem organiseeritud kaitset, korda, üks- ... Dulnikuga töötasime pataljoni luures, käisime ... tagalas, kuni meid kui spetsialiste kutsuti ... rannikule major Tšernogai ümberpaigutatud ...

Sašaga jätsime hüvasti pataljoni kaevikuis.
Ja nüüd me sõitsime Kaukaasia poole mootorlaeva «Abhaasia».

Kaotanud silmist kaldad, laskusime kolmanda klanali laevateis-
se oma meremeeste juurde, kes samuti olid näinud
Kaukaasia baasidesse: laevastikku paigutati ümber, k
pidi korda seadma baasid. Madrused kõnelesid esime
kaotustest laevastikus. Nende karme, keskendunud me
valgustas tuhm elektrilamp.

Hakati magama heitma: kasutati sineleid, bušlatte ja
jakotte. Riided jäeti selga. Merel võis juhtuda igasugu
ootamatusi.

Heitsin vaikseks jäänud ja mõtteisse süvenenud Dab
kõrvale. Sellises seisukorras olin näinud teda harva, otse
sin teda mitte segada ja katsusin rutem uinuda.

Hommikul väljusin ülemisele tekile. Mul tuli astuda
laevaakna juures lamava tagasihoidlikult rietatud tüdru
jalgade. Tal oli peas punane rätik ja ta pea lebas ha
poisikese rinnal, kes kandis kubankat. Nad magasid. Mõ
näod olid surnukahvatud.

Kaks madrust mootorlaeva meeskonnast seisis reclin
ääres. Üks neist mängis balalaikat. Meremehed jälgisid tähe
lepanelikult oma sõbra osavaid sõrmi. Tema mängu kuulavad
ümberringi lamavad inimesed. Nende ärevusest, õõtsumise
ja õhurünnaku ootamisest vaevatud näod kirkastusid.

Meist veidi eemal sõitis teine transportlaev — tihedalt
suitsupilvi väljapaiskav aurik. Kolm eskaadri miinilaeva
saatsid meid, lõikudes kargeisse laineisse.

Karavan sõitis lahtisel merel. Halli taeva ebaselges la
püüdsin ma näha Krimmi kaldaid. On võimalik, et see l
hall pilv silmapiiri kohal ongi Tšatõr-Dag. Jah, see on l
goral. Ta oli nüüd vaenlase käes, nagu kogu poolsaare l
napoolne mäeahelik.

Hallid pilvekesed püsisid meie kohal ja näisid klam
duvat meie laeva lühikeste mastide külge. Narmendava a
lipp peksles ahtris. Kolm kajakat järgnes laevale.

«Hea tundemärk, need kajakad,» ütles meie eilne tuu
kolmanda järgu kapten. «Peenetundelised linnud.»

Kapteni nägu oli raseeritud täiesti puhtaks. Sineli
oli tal seljas kerge lühike pealiskuub valgevasest tõmb
kuga. Selle alt paistis kitli krae puhta riidest kaelusega

kapteni. Ta vastas sõbralikult, toetus küünar-
a toolingule ja vaatas vette.

Lihtsate pilved puistasid meid üle kõige peenema
laeva. Ahtri taga lookles lai kiiluvee juga. Mootorlaev

Lihtsate tuli laevastiku nokkmütsis ja karusnahast
ja meremehes, teretas teda kättpidi, asus tema kõr-
at põlema piibu. See oli elatanud mees, kel olid süga-
võttud kolmal, kitsal näol ja mingisugune rahulolematu,
ol tihedalt silmades.

Lihtsate juurdeastunud mehe vahel algas nähtavasti
rattestatud kõnelus.

«Minu juurde,» pani kapten ette, «minu juures
on midagi tarvis. Hakkame kohe sakslasele sõru

te raport rapordi järel — küllap siis lastakse,» oli
lihtsate. «Kui ei näkka tavalises korras, pöördu partei
komitee poole, see mõistis meremehe hinge juba enne

Stronski juurde on vaja pääsedal»

Stronski on inimene, kellele pääseb ligi. Ei ole ta sihuke
mure, kes seitse aastat pole merd näinud. Stronski on
võime — vana purjelaevastiklane. Selle sõja peab, ven-
et on lihtsate tegema, et pärast sõda keegi, muidugi siis, kui
on ellu, sinu peale näpuga ei näitaks.»

Lihtsate on õige,» nõustus kaasvestleja ja puhus välja suitsu-
lihtsate ja taibukalt surra on ka raske. Praegu
on lihtsate kausil ja ootame. Kui virutavad ükskõik
lihtsate torpeedo või pörkad miini otsa, siis muutud
lihtsate sarnaseks, Mihhal Mihhalõtš.»

Lihtsate vapardaid pekslesid väikesed, sasised lained.
Lihtsate ja novembri uduvihm ei raskendanud hingamist.
Lihtsate sõjast ning kannatustest puutumata mere-
lihtsate häiretus, ei tahtnud mõelda läbielatud vaevadele ja
lihtsate veel ees seisis.

Lihtsate lüüatasin pingsa tähelepanuga kahe sõbra jutlemist.
Lihtsate Nikolai Mihhailovitš Kulakov saatis mind huvita-
lihtsate keerle,» jätkas kapten, «mine, näe, tee töö ära. Sevas-
lihtsate ei tule abistada mitte ainult Inkermani või Sapun-
lihtsate, vaid kõige enam väljastpoolt. Tõstsin minagi

käe mütsiservale: «Kuulan!» Ja praegu lähengi oma kohale. Tuleb sõdida nii, et võidu peolaua juurde tule lugupeetuna kõigepealt oma seltsimeeste poolt. Sõjas ei ole midagi, jälle on meil, vennas, ainult särk ning triibulaluspluus, ja jumal tänatud. Sõjas on peaasi ära teha endale nimi ja sõbralik mälestus juhuks, kui sind saad delfiinidele külla.»

«Kui mind ainult lastaks sinu juurde, Mihhal Mihhal, me teeksime töö vahvasti ära. Ükskõik kes, aga mina ei alt ei vea.»

«Aga kui ma teaksin, et sa mind alt vead, mille pärast ma hakkaksin põhja vastu kive kraapima, ah? Igaüks sind, Pavluška, oled merefanaatik, ja see on kõige talitav. Mihhail Mihhalõtš lõi talle õlale. «Kas sa mu Valeri Petrovnat mäletad?»

«Noh, kuidas on võimalik unustada Valentina Petrovna? «Niisiis, Valentina Petrovna ütleb mulle sageli: «Mina, Mihhail, poleks merefanaatik, ei armastaks ma mingi hinna eest.» Vastan talle, oma Valentina Petrovna: «Algas sõda, ja sinu Mihhail alustas sõdimist tõsise kauaks, ilma narritempudeta. Hakkan sõdima, mu keegi õpetama teisi, ise õppima, ja harva, väga harva kooli käima...»»

«Ja mida vastas Valentina Petrovna?»

«Mida? Kui kord juba on fanaatik, siis fanaatik jääbki. Ta võtab vastu minu programmi, silkitab mu veidraid lokke. Aga mul on tead, milline iseloom, Pavel. Noh, kui tulen kaldale, lähen kohe ähmi täis. Niipea aga, kui sa roolile — kaob kõik. Igal inimesel kaob kohe igasugune valine jamps, kui ta võtab käsile oma armsakssaanud tüdruku.»

«Sul veab, Mihhal Mihhalõtš», ütles ohates mees, kelle nimetati Paveliks. «Sa teed alati seda, mis on su südame armastus. Aga minul on vastupidi. Kui ma näiteks pean ennast määrata jumalasalgaajate liidu sekretäriks, siis paanitse mind arhimandriidiks, ja vastupidi.»

«Ma ei kadesta. Rõni püüisest välja, Pavel,» soovis Mihhal Mihhalõtš südamlilikult. «Ja tule minu juurde, tulla dokaatritele. On väikesed, aga uljad. Ja missugused pead meil on? Võta kas või Kurakin Aleksandr Afanasjevitš, Sengur Ivan Petrovitš, Protsenko Viktor Trofimovitš, Põdõmahhin, Pelipenko, Saša Mestnikov — kõik nad, kindralid

muutunud lahingu professionaalideks! Nagu head sõdurid!»

«Uuakluseväärased komandörid.»

«Juba teavad, millal on mootorit parem käivitada ja millal kuumalt. Algaja ütleb: «Parem kuumalt», ja vanem: «Külmalt». Miks? Eks ole külmal enam

«... kui materjalosa on kulunud. Kui vaja, võta enesearmastuse, aga mitte materjalosa. Sidusime kalukümnne teisel juunil ning niipea me seda lahti

«Aga kui lõpetame sõja, ja me lõpetame ta tingimata,» ütles tüki kroomitud traati ja teen endale parema

«... ja arõnga.»

«... Kõrva?»

«... teen. Kas sa saad uskuda, et mina, sulle ütlen, ei suutnud püsida paigal, kui saksa tankid tulid Sevastopoli, võtsin pistoda ja tegin endale tühjaks õlga.»

«... Mihhal Mihhalõtš?»

«... tulla meelemärgusele, Pavel. Vaeclase tankid tulid läbi meie laevastiku pealinnani. Mul oli külm, aga mul on kergem. Rivistasin oma

«... Sureme Sevastopoli eest, aga ära ei annal meid hukkame närima tanke, kui vaja, langeme kõik,» ütles ta. «Olgu, ei maksa meenutada, läks

«... Mihhal Mihhalõtš naeratas. «Lähme õige alla, seal on kõik»

«... ja komandörid möödusid minust.

«... lahines sama tütarlaps, kes oli maganud laevastiku la nägu oli endiselt kahvatu, silmade all olid

«... pole kunagi varem sõitnud laevaga lahtisel merel,» ütles ta. «Ma ei tunne ennast kuigi maganud minu pilku. «Ma ei tunne ennast kuigi maganud minu südame on meri täiesti pahaks kiigutanud.»

«... teie vend... kubarkas?»

«... joudsin ta kuidagi välja tuua Massandra tuberkuloosist,» vastas tütarlaps. «Ta on väga tõsiselt haige, tal on lahtine tuberkuloos. Kahepoolne protsess...»

«... on tekil ebamugav: külm ja niiske...»

«... ja jutis,» ütles tütarlaps tasakesi. «Meid paigutatakse lahtile. Kuid just enne ärasõitu tormas kaju- ja lahtine meremees ja... palus meid sealt lahkuda.»

«Meremees?» küsisin ma.

«Tasem,» tütarlaps vaatas ümber, «pole midagi. Sõjaväelased peavad muidugi parematesse tingimustesse saama. Nad lähevad võib-olla kohe pärast meresõitgusse.»

«Kes siis viskas teid kajutist välja?»

«Pole vaja, pole vaja...»

«Ütelge. On ju meil kõigil häbi. Tõeline meremees nii käituda!»

«Komandör, kes võttis endale meie kajuti,» tütarlaps ütles mulle, «seisis siin. Ilus mees, lühikeses nahkses jakis.»

Hüpatas üle tekil lamavate inimeste suundusin kaitse-
sijateluugi poole.

Laevatrepil pörkasin ma kokku Dulnikuga. Ta kutus
einestama. Võtsin ta varrukast kinni ja tirisin teda
järele. Dulnik, taibanud, et on olnud «tše-pe», see talu-
erakordne juhtumus, ja küsinud ärevuse põhjust, ütles
mulle meelsasti.

Liikusime mööda esimese klassi koridore. Laev liig-
tüütavalt. Ült, tekilt, kuuldus rauaga löödud koori-
kõmavat klobinat.

Leidnud kapteni kajuti, seisatasin, et koguda julgust
taga räägiti valju häälega.

«Sõja peab läbi tegema õigesti,» kuuldus kapteni
«keegi ei tohi sinule näpuga näidata. Ja kohelda tuleb la-
tiku-inimesi targalt. Nõua, kui on nõuda, aga ära nõu-
oma ametis... Aga muidu, võta näiteks, sa tunned teda la-
luška (järgnes mingisugune mõlemale tuntud nimi). All-
temale poolteist aastat. Tühine inimene! Võib sihitult a-
dada, karjuda, lubada, hoobelda, oma kopikat rubla
esitada. Tema askeldustel olid alati vastupidised tulemused.
Nii kaua kui teda pole lähedal, püüavad kõik, töö eest
kui ta aga ilmub ja lärmitseb ning müristab, ajab ta
korrast ära, ja lahkub. Pärast tema lahkumist teeb ta
omamoodi, aga tema karjub hiljem joovastuses: «Mina!
Mina! Minal!» Taob vastu rinda. Ma oleksin ta ke-
näruse kõiejupiga ära kägistanud, või siis toppinud foori-
— uiu, õpi elu...»

«Keegi lõhub seal, Fessenko! Võib-olla mõni oma la-
tiklane?» kostis kapteni hää. «Lase sisse.»

...võtt, uks paotus. Uksel seisis nokastanud Paška
...juustega, flanellpluusis, millel rip-
...hõõrutud medal «Vapruse eest».

...kes ilmselt arvas kohtavat komandöre, oli näole
...naeratus. Ent silmates meid hämmeldus
...münd liikumatute, imestunud silmadega. Ja selle
...teretada, lipsas äkki kajutisse.

...klappima rusikaga.

...on, Fessenko? Lase sisse, olgu ta kas või
...hakkas kapten karjuma. «Mis sa seal

...jälle ukse. Nüüd oli tal peas mitšmanimüts
...Panin jala ukse ja läve alumise serva
...õlaga.

...olen mina, Lagunov!»

...sirutas Paška mulle käe:

...ammust aega näinud!»

...ingasi oma meelepaha hakkasin Fessenkot
...ning selle haige venna jämeda kohtlemise
...kõne avaldas Paškale hoopis teistsugust
...oodanud.

...muutus tema poos, üha
...armulikuks naeratus. Viimaks, kuulamata lõpuni
...meremeeste käitumisest merel, heitis Paška
...võttis minu käest ülevalpool ranget kinni, pigis-
...ukse juurest eemale:

...vennas...»

...enam välja ja lükkasin ta jõuga
...kes oli ühel hoobil näost halliks muutunud,
...uks kajutisse paiskus raginal lahti. Laua-
...Mihhal Mihhalõtš.

...kapten oli kiitlita, ainult triibulises alus-
...palliks tema tugevad karvased käed. Läbi-
...vahtisid mind ainiti ja ma märkasin, et kogu
...pinguli, nagu hakkas tõmbema. Ta silma-
...verd täis. Tõenäoliselt oli see inimene viha-
...moodis.

...oleks lõppenud, kui Dulnik poleks
...tulnud. Ootamatult sattus ta minust ettepoole ja
...häälega kõigi määrustiku reeglite kohaselt
...põhjusest. Pärast käsklust «valvel» püsis

Dulnik ideaalses seisangus, tagasiheidetud õlgadega, langes kätt oma meelekohalt.

Mihhal Mihhalõtš oli rabatud kolmanda isiku alimusest. Tema viha möödus, silmad naeratasid, hõõritud sõrmed hakkasid trummeldama lauaklaasile sellele plekikesi.

Tähelepanelikult ära kuulanud Dulniku, võttis Mihhalõtš pudeli, valas kaks tassi konjakit täis, asetaski peopesale ja ulatas meile.

«Äh, laevastiklased, laevastiklased,» lausus ta rõõmsalt «rohelistel noorukid! Laske hea maitsta!»

Mihhal Mihhalõtš silmitses meid sõbralikult ja ütles Dulnik üritas korraga juua kapteni terviseks, kuid Mihhalõtš peatas teda otsustavalt pruunikspõlenud kätega.

«Joome, noormehed, selle peale...» Meid silmitsedes leidis Mihhal Mihhalõtš käega kobades pudel, andis endale konjakit, «selle peale, et ka viiekümne-aastaselt teile sihuke iseloom... et... te ka viiekümne-aastaselt saaksite sooritada nõndanimetatud mõtlematu tegusid, sõna kõige paremas mõttes.» Ta näris mõned korrad tumedaid huuli. «Joome, noormehed, et inimeste vahel ei oleks poleks alalist arvestamist, tagamõtet, et sõber oleks sõber. Mõistke mind õigesti, noormehed. Soovin teile, et elaksite sada aastat, aga kui hakkate rumb rumbi järel teguselt koosilt kõrvale kalduma, siis paluge jumalat, et ta ei daks teid delfiinide juurde, enne kui muutute lurjusteks.»

Mihhal Mihhalõtš jõis konjaki ühe sõõmuga ära ja läbi hammaste Paškale:

«Keri kõik kiltsud-kaltsud kajutist välja.»

Fessenko viskas meile kurja pilgu.

«Seltsimees kolmanda järgu kapten, ma mõtlen...»

«Ma armastan mõtlejaid inimesi,» katkestas teda Mihhalõtš, «praegu aga kogu mehisust ja kõige esmalt järel oma eksisammu üle...»

Mihhal Mihhalõtši sõber istus koil, toetus vastu seinale ja jälgis kõike tähelepanelikult. Ta ei lausunud ühtegi sõna. Tema näol püsis ikka sama solvunud ilme, mida olin näinud juba meie esimesel kohtumisel.

Fessenko hakkas kimpse-kompse kokku panema, ja kogu aeg olla seljaga meie poole. Mihhal Mihhalõtš kol

si, pani selga kitli, nõõpis kinni, võttis taskust taskust oma harvu halliks tõmbuvaid musti

«Tõnu ümber sinu pinnale, Pavluška,» ütles ta, «muidu teeb see teenistusvalmis tõlplane händuse.»

«Kõrgutas sõnatult pead, tõusis ja väljus koos

meie koos Fessenkoga, kes polnud veel lõpetanud

«Tõnu hõõitsevalt, pühkis järjest higi oma valgelt

«Tõnu pooleldi varjatud mitšmanimütsi sirmiga.

«Tõnu meilt andestust. Otsustasin mitte kanda

«Tõnu tema lahkumist leppisime kokku, et koh-

«Tõnu kõigest.

«Tõnu tema vend ei väljendanud sõnadega oma tänu.

«Tõnu põlvikust ja vabandas end millegipärast. Õige

«Tõnu vend pingutatult kõhima. Rätikule, mille õde

«Tõnu sai juurde, ilmus veri. Tütarlaps süngestus,

«Tõnu kõhku rusikasse, tema ripsmeile ilmusid pisa-

«Tõnu kame, saanud teada, et nende noorte inimeste

«Tõnu oli Parmutanov. Tütarlapse eesnimi oli Kame-

«Tõnu nimi — Viktor.

«Tõnu tekkide, sinelite, suurtükkide ümbristega,

«Tõnu teki piserdava vihma käes.

«Tõnu varjanud taeva. Ainult ühes kohas paistis kah-

«Tõnu naku, nagu akvarellvärviga kaugusse kadunud

«Tõnu kallaste kohale tõmmatud.

«Tõnu osistasid omavahel. Kuuldus, et raadiotelegra-

«Tõnu juoksnud mootorlaeva kapteni juurde tea-

«Tõnu ilmumisele meie teele.

«Tõnu Mootorlaeval tundsin oma eraldatust Krim-

«Tõnu teadnud, mis ootas mind Suurel maal. Oleksin

«Tõnu jütelda, jagada oma mõtteid.

«Tõnu kellegi puudutusest. Minu kõrval, pöördudes

«Tõnu, seisis Paška, süüdlaslik ilme näol.

«Tõnu langesid tema sinelile, hõbetasid musta

«Tõnu varisesid mütsisirmil.

«Tõnu mu peale vihane, Sergei,» ütles Paška, «elus

«Tõnu

«Tõnu peaksin sinu peale vihane olema?» vastasin ma.

Fessenko taipas kohe minu umbusaldust ja võõr-
naeratas virilalt, tõmbas taskust paki paberosse ja
minule. Ma keeldusin. Siis pani ta ise suitsu põlema,
allatuule külge, toetus küünarnukkidega reelingule, vaikus
tuul puhus suitsu minu peale, ajas Fessenko seda kätt
jälgides mind kõõrdi oma rohekate pilukil silmadega. Ma
meenused Mihhal Mihhalõtši sõnad, mis olid lausunud
siirusega. Mulle näis, et olen Paška suhtes liiga karm
ole me ju mõlemad ühesugused osavõtjad võitlusest, in-
alanud tõsiselt ja kauaks — elu ja surma peale. Ja ma
dutasin käega Fessenko külma kätt.

Üheksas peatükk

«SA EI ARMASTA OMA POLKUI»

Valveteenistuse punaväelane viib mind mööda lennu-
polgu komandöri juurde. Ta ei astu minuga mingisuguse
kõnelustesse, kuigi tunneb mind hästi ja suhtus minusse
hiljuti aupaklikult; kuid nüüd olen ma temale muutunud
dagi võõraks, kahtlaseks.

Mulle näis, et põhjuseks oli padjapüürist leitud lah-
tud automaat, mille ma oleksin pidanud üldise käsu kol-
ära andma Gudautõs formeeritavate parašütistide relvaste-
seks. Pidades end parašütistiksi ei andnud ma automaati
Mind leiti lennuki juurest, pandi istuma peavahli
baladude kõrval asetsevasse kivist aita. Mind hoiti peavah-
kaks päeva ja nüüd lõpuks viiakse polgu komandöri maa-
Tšernogai enda juurde.

Minu süü näib niivõrd tähtsusetu, et ma ei kahtle
kõneluse õnnelikus lõpus, mis mul polgu komandöri-
seisab, hoolimata majori muutlikust ja hirmu sisendavast
loomust. Sammudes saatevalvuri ees mõtlen ma läbi
komandöri võimalikud küsimused ja oma vastused, mis ol-
tavad oma loogilisusega isegi mind ennast.

Madalad pilved roomavad merelt meie orgu, mis on
mest küljest mägedega piiratud. Pilvi ajab edasi vastu
tugevamaks muutunud tuul. Mäeharjal valendav värske, kol-
lumi ei sobi roheline rohuga, mis katab kogu lennuvälja
kui vaip.

Patitavad hiljuti lahingust tagasijõudnud hävita-
nagu oleksid lennukid higised ja äärmiselt väsi-
se harrjunud suhtuma neisse nagu elusolendeisse.
Tänu talvine niiskus tungib kõikjalt läbi. Tahaks
kinnase, tahaks hõõruda käsi. Saatevalvuri juures-
d meid hoiduma liigseist liigutustest.

Ekho sõna «vahialune» sunnib mind häbist võpa-
nukite juures on inimesi. Nad tunnevad mind ja ma
peetud peitu inimeste pilkude eest, kiiremini kõik
la klirendan tahtmatult sammu. Saatevalvur jõuab
la l'akauke sõdur rihmadega võõtatud vatikuues,
rihmadega, vimmas õlgadega ja sineli lühikestest
väljaulatuvate suurte külmetunud kämblatega, tori-

matult:
«Kuhu sa jooksed? Küll jõuab veel, täitsa-
komandör on täna kuri. Kolm lennukit ei tulnud

komandör põdes kolm ööd-päeva grippi ja angiini,
otaa haigusest hoolimata isiklikult kaks-kolm lahing-
lõudu. Täna ta kaotas Tuapse kohal oma kolm
põlvi ja oli äärmiselt ärritatud. Punaväelasel oli
ala õigus. Ei maksa praegu sattuda majori ägeda käe

ant klankis mind oodata ja läks minust majorile tea-
la naise, mis polnud tihedasti suletud, kuulsin ma
lõuad ja vastuseks minu aadressil lausunud mitte-
lõuad. Mul tõusis veri näkku. Lennukivärviga vär-
lõuad vincerist ukse taga oli minust juba kujunenud

omaa,
com laskis mind komandöri juurde sisse astuda. Suru-
l kokku, astusin tuppa, jäin lävele seisma.
Tšernogai, karusnahast lenduriülikond seljas, istus
eev ja jõi kuuma piima boržommiga. Tema kõrgeis
et saabastes jalad olid laiali. Põrandal oli kaart,
de olid joonestatud nelinurgad ja mis oli värviliste
vatas kirjutatud. Siinsamas põrandal vedelesid len-
matt ja nahksed säärekaitsed. Lendurimüts koos selle
klindatud prillidega lamas laual küünarnuki all. Tele-
matt nahksed karbid olid mugavamaks kõnelemi-
matt äärele kokku lükatud. Laua peal, avatud nõõbiga
nakkus, oli näha püstol. Majori mereväelasekittel rippus

seinal riidepuul. Kithle olid kinnitatud lahinguordet
õmmeldud külge puhas kaelus. Suur lahingtegevus
Musta mere basseini kohta kattis seina laest kuni poe
Major jõi piima boržommiga, vaikis, nohises ja seet
mul aega hoolikalt silmitseda tema põletushaavade
tatud nägu.

Major oli alles hiljaaegu olnud piltilus mees — nle
lesid tema sõbrad; lõpmatu osavusega otsis ta üles
lennukid ja põletas nad koos meeskondade, kiirlaske
ja ülitarkade aparaatidega. See oli Hanko poolsaare
tegelikult võõra maa kohal. Majorit luurasid vaenlase
rid, nad tungisid suure rõõvparvena talle kallale, ja olid
küllalt narritanud, sundisid hüppama langevarjuga po
lennukist; seepeale aga ringlesid nad tema ümber, po
lasta teda maha ohvitseride kiirlaske-«walther'itest». I
peopesadega oma riidetelt leeke maha laskus major
natuke maad poolsaarest eemal ja leidis endas jõudu
vene krooliga ujuda rannakaljude ni.

Tema tugev tahtejõud astus leppimatusse võitlus
maga, ja ta võitis selle.

Nüüd kihutas major Tšernogai kui tuldõhkuv mürsk
maa kohal. Peaaegu iga päev maalisisid tehnikud tema
kerele uusi tähti — allalastud vaenlase lennukite arvu
komandöri lennukit nimetasid isegi vaenlased «komeet
ja kui palju oligi ta ümber olnud ässasid — «komeet»
tes lendasid kõik laiali, püüdes põgeneda tema kustu
viha eest.

Nüüd tõstis polgu komandör minule oma silmad, mis
ümbrisetud vigastatud nahaga.

«Mida sa siis tahad? Tribunali?»

«Lubage seletada, seltsimees major?»

«Kõik, mis segab...» Tema põsed, mis olid ka
tatud samuti nagu silmadki ja kaetud armiliste
muutusid ebaühtlaselt punaseks, moonutatud rusikas ähva
õhus.

Nägin tema rusika kõrvetatud nahka, sõrmede
ohjadena hargnevaid roosasid ribasid, ja ma jäin vaik
line inimene võis karjuda ning mind ähvardada. Ja kui
jub ning ähvardab ega soovi kuulata minu seletusi, tähe
see, et kõik on õige ja karistus tuleb kõhklematult vastu
Ning ma jäin vaik.

propagand higitasid, silmade ees hakkas muutuma

Majori karkimisest. Ta seisis mu ees, vaadates
oma luminate silmadega. Neil olid paljad alumised
ete ripunud oma armide roosaka nahaga peaaegu kuni

«... ja vaikid?»

«Lubage, seltsimees major.»

«Maga!» Tema huuled kõverdusid salvavaks mui
«... ja kõneled? Kas tantsuõpetajaga?»

«...» komandör pahandas polgu komandöri, viha lämmatas

«...» nägema oma polku!» karjus major. «Täna huk
...» kolm oivalist pilooti, aga sina vaikid.
«...» üleviimiseks teise üksusse. Sind oleks
...» pärast oma polgu vastu tribunali kätte

«...» Tõepoolest oli see polk mulle võõras. Minu
...» kuskil Sevastopoli kinkude kohal, kaitse
...» juures, kindluse tänavail, kus ranniklaste
...» tagusid täpselt rännakumarssi. Mulle viiras
...» minu silmili langenud sõbrad.

«...» Major võttis toru, asetas jala toolile ja
...» kuulma. Seejärel istus ta, tõmbas enda ette paberi
...» pliiatsi ning hakkas kirjutama, korrates vahete
...» jah, jah!». Nägin tema tihedaid kräsus juuk
...» pääsenud tulest tänu lendurimütsi tihkele
...» püüdnud kukalt, jälgisin, kuidas ta õlg
...» püüdnud pliiatsit hoidva käe liikumisele.

«...» viimase «jah», võttis teise telefoni ja lau
...» häälega, millesse polnud jäänud varjugi
...»

«...» Sevastopoli karavani... Jah... Lendame
...» polguga.»

«...» Tema silmad libisesid üle minust kui täiesti
...»

«...» komandör tõmbas kiiresti pähe lendurimütsi. Len
...» tõmbelukud sõõstsid kuiva raginaga ülespoole.
...» külge püstoli, võttis põrandalt planšeti. Siis pea
...» ta velt jooksvad silmad imestusega minul.

«...» hüüdis ta.

Adjutant jooksis sisse.

«Teda,» polgu komandör näitas sõrmega minu suuna. «Peavahti! Lendan tagasi ülesande täitmiselt — lõpetan kõneluse.»

Merelt puhus soolane tuul, tungis ihuni, pani külmetada. Jalge all lirtsus. Elu tundus vastiku tembuna.

Ja sellesse koledasse talvisesse udude, tuule ja vihma sega, dikku kruvisid endid möirgamise ja vilinaga metallised ja mootorilised masinad, summutades lainemurru müri.

Tuhmilt nagu elavhõbe helkisid ääretasa veega taolised pommiäugud. Põhjapoolsete mäestikuvarude kohal kerkisid tuul pahaendelist pilve nagu nuuti.

Mind saatev punaväelane tõmbas ninaga õhku ja pigistades kokku ja avades kitsaid, tuulest lõhkenud hõlmeid.

«Tuapse põleb ikka veel. Lendab teine Krimmist, et oma pea lõhki lööks» Mees hõõrus külmast kohlmetest käsi, puhus sõrmedele.

Meile tuli kiirustades vastu vatikuues meremees. Nad mütsi linnid olid pigistatud hammaste vahele. Meremees kallutanud pea, et tuulele vastu panna. Ta saabaste all peidusid laiali pritsmed. See oli Dulnik. Tema ilmumine polnud seletatav juhusega.

Dulnik jõudis meie kohale ja hüüatas imestunult, nagu oleks ta kohanud mind ootamatult:

«Lagunov!»

Peatusin kõhklevalt, teadmata, kuidas minu olukorras tunda.

Dulnik lõi käed kokku:

«Vaata minul juhtus sama lugu, Sergeil Akki hakkas meid šeflususest mootorist õli välja lööma. Lennuk tuli tagasi, mul võeti tutist kinni... Ai-ai-ai, milleks siis nii ebavõimalikult?»

«Mine, mine oma teed, uljaspea. Noh, hakka peale, aha, arss!» ütles saatevalvur.

«Nii ei saa ometi,» ütles Dulnik etteheitvalt. «Pole süüdimõistetud... Kohtusid sõbrad.»

Pööramata tähelepanu kulme kortsutavale punaväelasele puudutas Dulnik peopesaga minu kuklal pikaks kaarjate juukseid, vangutas pead:

«Sa ei soe end, Serjoža. Ai-ai-ai! Vaata, et ei signaali «elutarkust». On peavahis igav?» Ta pistis käe sügavale

taskusse ja tõmbas sealt välja tavalise tiht-
kõrre kingitus, loe... ptüi... soel» Ta noo-
põltsandavalt ja lootustandvalt. Väristas kül-
la, vottis lindikesed hammaste vahele ja läks
edasi.

See lukk oli valjusti kinni klõpsatanud, tõmba-
võlts, kompisin seda pimeduses: pealispind
oli lumbi, istusin seljaga akna poole ja lugesin
sõnu: «Kamelia kohtus Stronskiga, kes on
tõttu. Ära heida meelt».

See taht, sarnane vanaaegse aadlivapiga, lõpetas

tahtmatult. Isegi sellises asjas ei suutnud
Lagunov vigurita läbi saada. Ta oleks võinud mulle
sõnaga lihtsamalt. Tingimata pidi olema kamm,
alvõnad...

«Tõttu korda kohmakaid tähti, süvenesin mõtteisse.
«Muidugi tütarlaps «Abhaasialt». Stronski?
«Mihhal Mihhalõtš: «Kui ei näkka tavalises
olukorras partei liinis Stronski poole, tema mõistis
lootust juba enne Aadamat».

«Meie töölistmajakesse tulnud kõhetu paljaks-
kõhetu inimene tähelepanelikkude, julgete silma-
münd rabanud tätoveeringutega madrusekätel. Ja
et nimelt need käed tirisid meie pärast «Meduusi»
võrksiks jäänud vetesse mootorpargased «Iljiti
«Kommunismi Võitleja». Stronskil Isegi ühendu-
mine haalikutega tekkis kujutus millestki ülevast.

«Kõhklevalt peksvat aida seinu. Uduseks muutunud akna
välisõduri tume, nagu suitsuvärvilisest karton-
pildist siluett. Sõdur valvas mitte ainult peavahti,
tõttu, mina aga mõtlesin, et ta on pandud valvama
et keda hakkab tahtmatult värisev tihedas, vastikus,
võltsust olenematus värinas.

«Tõttu hirmsam on mulle see, et ma ei saa aru oma
«Mulle näib, et ma pole murdnud vannet, mille ma
«Lagunov poolsaarel neljakümne esimese aasta esimesel

«Kõhklevalt kirjutasin laevastiku kaadrite osakonda kirju, mil-
«Mulle näib, et ma pole murdnud vannet, mille ma
«Lagunov poolsaarel neljakümne esimese aasta esimesel

vormiliselt ma tohtisin seda, mul oli õigus paluda ühte teise väeossa, mis tegutses vahetult rindel. Jah, mind ei saanud ainult sinna, ja võis olla õige, et ma ei andunud oma tööle ega armastanud oma polku nii tugevasti, nagu teie. Jah, ma ei andnud ära automaati, hoolimata sellest, kuid mulle näis, et ma toimisin õigesti: ma ei tahtnud mitte loovutada seda, mida ma pidasin osakeseks loomisele, mille nimi oli mulle kallim kõigest — Sevastoopoli!

Kõrvus kõlas tungivalt Mihhail Mihhalõtši hääl: peab läbi tegema õigesti, ükski ei pea tohtima sinule näidata».

Lennukid lendasid mürisedes madalalt üle aida. Kuulendale nende kitsaid keresid, mis mõõkadena lõhustasid elastset, sademeist küllastatud õhku.

Just praegu lendas üle tahvelkivist katuse moopaga polgukomandör, kes äsja oli päästnud Sevastopoli kaitses. Kahtlemata suutis ta selle päästa. Ta ei saa temale ülesannet halvasti täita. Kui «komeet» on tagasi tulnud, tähendab see, et lahingülesanne on täidetud.

Hüppasin koikust välja, liibusin kuumenenud laubaga aknaklaasi. Meri ründas pahaendeliselt kallast. Valgus pigistas prožektor kinni oma heleda silma. Terashall pöördus laskus väljale. Aeglaselt sammus mööda tunnimetsa tema profiili.

Nüüd viskas Tšernogai kupli tagasi, ronis välja tiivahüppas raskelt maha. Hakkasid kahisema tõmbelukkuide kerked, märjast peast on maha rebitud lendurimüts. Otsustades, kas keegi komandöri nägu, ja ta on lõbus ning leidus, kuid kuigi pahvataksid põlema tuhanded lambid! Mõõn on nägu, aga mitte hing! Seetõttu ei märka ta sõbrad tema inetust, ja kunstnikud maalivad endiselt tema pilte.

Virgusin, mind oli äratanud polgu komandör ise.

«Sind, Lagunov, nõuab enda juurde kõrge ülemus,» ütles Tšernogai sõbralikult. «Kui peaks midagi juhtuma, hoolitse, ma nüüd sind kaitsma, Lagunov. Ägestusime — ja aitab

KINDRAL SUVALOVI OTSUS

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

«Kas tunneb keegi selle vastu huvi?» Kindral Suvalovi lühikesed sõrmed viirast väikese paberi, lehvitasid seda õhus. «Kas tunneb keegi selle vastu huvi?»

Vaat milline on kindral Šuvalov, kes on mulle tuttav kapten Kožanovi jutustusest seal, Krimmi mäestiku...
«Seetõttu ma otsustasingi isiklikult juhtida teie...
Lagunovi asjale,» ütles Stronski, tõstis kõhna tätoveerimise käe suu juurde ja kõhatas. «Asi oleneb sellest, kuidas võtta... Polgu komandöri seisukoht on teile teada.»

Šuvalov silmitses mind uurivate, heasüdamlike, kavatsustega silmadega.

«Komandör on kohustatud tundma kõiki mitte ainult... vaid üksikult,» ütles ta kähedavõitu häälega. «Tundma... temale usaldatud isiksuse moraalseid ning füüsilisi omadusi ja nõudma igaühelt vastavalt tema moraalsele ja füüsilisele võimele. Aga sina, Lagunov, kas sa tead, kes on komandör? Kas oled õppinud teda austama kui isiklikult... inimest, aga mitte ainult kuuekümne päeva pärast?»

«Meie polgu komandör major Tšernogai on Hanko saare kangelane...»

Šuvalov peatas minu:

«Seda on teile õpetatud. Tunnen teie polgu komandöri lugu, nagu see on läbitöötamiseks kinnitatud. Aga teie näiteks, kuidas hukkus teie polgu komandöri isa?»

«Ei, seltsimees kindral!»

«Seep see ongi, noormees!» Kindral tõstis sõrme, polgu komandöri isa hukkasid koltšaklased kodusõja... Siberis. Hukkasid hirmsalt. Koltšaklased sidusid ta polgu lehtmänni külge ja jätsid ta ärasõõmiseks kihulastele, vaadates kuile putukaile. Jenisseil on olemas selline kihulane, mis näeb nagu moskiito, neid lendab seal päeval pilvedena. Ta... verd nagu sääsk, vaid istub ihule ja närib enese lihaseid. Kindral näpistas ennast kaelast, virildas näo nagu füüsilise... valust. «Istub, tungib sügavale sisse, sööb välja tükikese... ja lendab ära. Nii nad kandsidki laiali sinu komandöri... tõelise kommunaari, tükkhaaval, ihusid siledaks kontole... jätsid nõõride külge luukere... Ja poega, see on teie polgu komandöri, põletasid sakslased. Ajasid taga, ajasid taga... said kätte. Põletasid... Ülejäänud sa tead. Teie komand... pole vajadust paberikestel aru anda, tema elulugu on te... näolt loetav... Vaat millised on kahe vahetava põlvk... inimesed. Isa ja poeg. Mille eest on nad siis kannatanud... selliseid piinu? Kodumaa eest, Lagunov. Neid õgis kontol... vastik putukas, neid põletati kontideni, aga kodumaa ja...

... Sellised asjad tuleb immutada verre, aga...
... hukust pähe tuupida. Millega tegeleb sinu isa?

«Seltsimees kindral,» vastasin ma.

«Sina isa ammu,» Stronski lähenes lauale, «tema...
... esimees Psekupskaja staniitsas.»
«Kui kolhoosi esimees, aga poeg on kollektiivi vastu?»
«Kõrgema kulmu ja ümardas sihiliku imestusega oma...
... tühjalt silma.»

«Olin masendatud uuest süüdistusest.

«Olin langevarjurit-diversanti, nuga hambusse, võitluse lahil Rokamboolid!»

«Mõnuseid mu õnnetud avaldused, milledes taotlesin...
... kolhoosi gruppi. Jah, ma kirjutasin sügavale...
... sisestungimise vajalikkusest, et halvata...
... gruppide ning üksikvõitlejate südide ja julgete...
... andega.»

«Ma jätin mind tähelepanelikult ja nägi muidugi minu...
... lähenes mulle ning küsis, püüdes sõnade karmi...
... paljendada hääle lahke intonatsiooniga:

«Kui küsib... miks oli sinu isa kolhoosiliikumise juht,...
... traktorist, aga sina oled vastu...»

«Ma vastan,» lisas Šuvalov.

«Vastasin ma.

«Seda,» soovitas Stronski. Tema nägu ja kael...
... punaseks.

«Stronski,» segas end äärmiselt huvitatuna vahele...
... «Kas siin on vahet?»

«Seltsimees kindral.»

«Stronski heitis lootusetult oma tätoveeritud käega. Eemal...
... juurde, istus ta aknalauale, pannes ühe jala teise...

«Kas vahet siis seisab?» uuris Šuvalov.

«Tõus kumpes põllumajanduses ja annab seal tõhusaid...
... sõnas on minu arvates vastupidi...»

«Tõde, patka, ära koge!»

«Kui... on hea, kui kaks, on halvem, kui on...
... võib korralagedus.»

«Tõde, hasartmängudes osa võidust, mida kasutatakse...
... ja julgimises partiis. Toim.

«Nii,» kindral jalutas üle kabineti rahuloleva nägu, mis kirkastas tema nägu kuskilt seestpoolt. Ta vaik kaalutledes ja pöördus taas minu poole: «Kui kaua me sõdime?»

«Pool aastat, seltsimees kindral.»

«Nii...» Kindral ohkas kergendatult. «Aga kui kaua sõdinud... kollektiivne põilumajandus?»

Kavalad tulukesed hakkasid hüplema tema silmade ümber, led venisid naeratuses.

«Kui arvata kolhoosiliikumise õitsengust peale, see tähendab kahekümne üheksandast aastast, siis...»

«Siis?»

«Kolmteist aastat, seltsimees kindral.»

«Kolmteist aastat,» kinnitas kindral. «Näed, mulline võtt?» Ta püüdis kinni Stronski pilkava muige, sastreid, pöördus tema poole: «Sa arvad, Stronski, et ma kas sen sõjaski nii pikalt hoogu võtta? Ei, ei, isake, nii lühike hoogu ei võta. Aga hoovõtt on vajalik. Ent vaat mõttekesed, mida nii julgelt väljendas see noormees, kiiremini välja söövitama.» Ta pöördus jälle minu poole. «Üks ei saa lahingut pidada. Nii ei tule asjast midagi välja. Kui palju jõudu on ühel inimesel?» Šuvalov vaatas mu silmi, lõi käed kokku: «Seif seisab ju jälle samal kohal! Paik küll talvine, aga lõuna paiku ta ikkagi kõrvetab läbi külmuse, sulatab piserite vaha... Lagunov, vabanda, et katke kõneluse, lükka õige seif sinna jahedasse nurka.»

Mulle näis, et kindral on otsustanud minu üle naljelda ja ma ei liikunud paigalt. Šuvalov kordas käsku.

Lähenesin seifile, kuid mul ei jätkunud jõudu seda kinni liigutada, isegi mitte veidi kergitada. Polnud kusagilt ka haarata, käed libisesid mööda poleeritud terasest kulp.

«Ei anna järele, pagan teda võtaks,» ütles minu asemel mist vaatlev kindral. «Noh, ma aitan, Lagunov.» Ta lahkus teiselt poolt, haaras laialiaetud kätega kapi ümberlõik ähkis pisut. «Stronski, mida sa vahid? Tule siia...»

Stronski ei taibanud veel, mida kindral kavatses, ja käed kapi alla, sikutas, sirutus, vaatles peopesi, millele ta oli jäänud ämblikuvörke.

Šuvalov aga, ilmsesti rahul oma kavatsusega, lükkas esikusse:

«Tulge sisse! Kes seal on?»

... ruttu mitu komandöri, nende hulgas oli Kindral näitas neile silmadega, mida on

... Mihhal Mihhalõtš. Ta lükkas segava pilguga silma oma sõbrale, meile tuntud sõbrale peale, otse kleepus selle külgedele oma sõrmest pronksi värvi kätega.

«Veel kord, korragal!» hüüdis ta lõbusalt, näidates Šuvalovi poolt näidatud kohta. Löötsutama komandörid valjusid ooteruumi. Mina seisin kohal, kus keset tuba.

«Kõrgetus näitliku meetodi järgi?» küsis Stronski

«... asja juurde, Stronski,» vastas kindral lõbusalt. «... ammu nihutada seif minu tugitoolile lähemale, et sa saaksid kergemini võtta, aga... dokumendid salajased...» Šuvalov valas klaasi tühjaks. «Näed, Lagunov. Mingi... ega keerubid ei aidanud. Asus kallale üks, aga mitte paigastki. Võtsime käsile kahekesi, aga kallale suure hulga — ja seisabki sihuke kohal. Aga Saksamaa? Nendel on Ruhri... ja veel hulk igasuguseid basseine ja basseini... surma, meie aga elu, kollektiive, traktoreid, heinaniitjaid, veejõujaamu, me ei seganud... lahendamise asjad kogu kollektiiviga. Üks ei... Aga sina tahad üksikuna sõja valmis... saavutada... Vaat mis on kõige täht-

... täitis õhu jämedate oktaavidega. Šuvalov... peatus, toetas oma haraliaetud sõrmed vastu raami. Stronski pöördus samuti akna poole, näidates, mida ma siit ei näinud. «... õnnelikult Sevastopoli,» ütles Šuvalov. «... kolm, neli, viis, seitse... Ja need valvekaatrid... endid siin vahele. Kui lapiliseks on need... Laev sõidab aga peale rahulikus meres, valge... silm puhkab, kuid tuleb neetud sõda, niigi on... võtame veel maha kõik rõõmsad var-... sisalike, rästikute, mulla sarnaseks...»

Suvalov astus nurgas oleva raadiovastuvõtja juurde, oli kaetud linikuga, millele olid välja õmmeldud laud ja lülitas sisse.

Peagi hakkas kõlama tüse mehehää, kätteõpitud sega pateetilistes kohtades. Praegu skandeeris ta ametlikku ülekannet: «...Sevastopoli lähistel...» päeva jooksul kõikides rindelõikudes ägedad lahingud, armee väeosad löövad kindlalt tagasi vaenlase rünnakuid, tekitades talle hiiglasuuri kaotusi elavjõus ja tehnikas. Kujutlesin endale neid verrega niisutatud korpused, rajoonis hävitasid meie allüksused kahepäevaseis lahingu peaaegu poole diviisi koosseisust ja palju materjalosa.

Kindral lähenes kaardile, tõmbas nõõrist. Eesriie kerkis, voltidesse.

«Tš. rajoonis.» Suvalov maigutas huuli. «Arvatavasti on Tšorgun?»

«Tšorgun, seltsimees kindral,» prahvatasin mina.

«Kust sa tead?»

«Võitlesime seal, seltsimees kindral.»

«Pärast Karašaid?»

«Jah, seltsimees kindral.»

«Õige, õige, ta võitles...»

Kindral kummardus laualaeka kohale, tõi nähtavale kummutatud kaaned siidlindikestest sidemetega. Tema sõrmed valendasid oskamatult lindikesi. Stronski lähenes kindralile, vaatas sinna, kuhu osutas Suvalovi sõrm.

«Ta esitati autasu saamiseks.» Kindral libistas mihu oma uuriva pilgu. «Näed, Tšorguni eest... Lahingulõpp. Paistis välja. Mõtlesin esitamise kinni pidada, aga nüüd...»

Eetrist kostis sama hää:

«...Meie üksus läks üle vasturünnakule. Algas vastastikune lahing, mis arenes lähivõitluseks, milles sakslased kannatasid suuri kaotusi. Üks võitleja — Aleksander Redutov — võitis ükssinda üksteist saksa sõdurit ja ühe ohvitseri.»

Sašal Aleksander Redutov! Hetkeks unustasin ma kõik, mis oli mind nii erutanud ja rahutuks teinud. Ma kuulsin Moskvas lausunud sõnu oma sõbrast Saškast, kes isiklikult oli tapnud üksteist saksa sõdurit. Saška! Ta valmistus nägus arhitektiks, praegu aga sõdib Tšorguni küla all, Sevastopoli lähistel... Kujutlesin endale neid verrega niisutatud korpused, dikke, numuliitkaljusid labidate, ning kirkade jälgedega.

...väikeste tükikestega, kuulidega puruks.

«...õnne ootenuumis,» ütleb Suvalov. «Tee korraldust. Isa ju pole lähedal... Võtan vastu veel ühe, ja siis räägime temaga jutud lõpuni. See on oluline. Võib-olla saab temast tõeline inimene.» Kindral pehmele diivanile. Mihhal Mihhalõtš silmitses mind uudishimulikult.

«...» paistab, et sellel motoristil on viimane toss. Kindral sõbra poole. «Kui ta tuleks minu juurde, võtke divisjoni, läheks kohe tuulekese käes tugevalt, vennas, jalgadel ei tuigerda, hakkad vaa-

Kindral hüüdis valju häälega Mihhal Mihhalõtšit.

Kindrali kabinetist, hiline ning särav, haavunud Pavlušal käe alt kinni ja vedas ta enda järele, tõusis üles ja istus sisse.

Kindral ja Stronski istusid nahkdiivanil ja olid ilmselt just lõpetanud kõneluse, mis valmistas neile mõlemale

Kindrali lausumise, ja vasta kiirelt mu küsimustele,» ütles

Kindral kullase nahaga ülelöödud tooli servale.

Kindral on lugenud «Kapteni tütar?»

Kindral on lugenud, seltsimees kindral.

Kindral küsis koostanud sellel teemal kirjandeid? Istu, kindral, püsti.

Kindral on olnud sellel teemal me ei kirjutanud, seltsimees

Kindral kergitas kulme. «Kas sa mäletad sellel teemal kirjandeid?» «Kui oleks kaardiväes, ju homme kapteni tütar. Ei seda mitte, ta arveesse mingu teenima». See kindral. Veidi kurvastust las tundku ka...» Niisiis, mis kindral selle pühenduse ette, lehekülje parempoolsele servale, ah?»

Kindral noorest east peale,» paiskasin ma õhinal välja sõnu, mis sagavasti sõõbinud sõnad.

Kindral tõusis, kogu kehaga kummardudes vajutas ta laua all olevale nupule. Astus sisse adjutant, üleni üleliia kindrali ülesandega, peatus ukse juures, et kindralisse oma sametised silmad.

«Narsaani,» käskis Šuvalov.

Adjutant pöördus järsult, klõpsatas kontsadega, ega jõudnud vanaaegse kabinetkella messingist pendel pooltosinat võngetki, kui mees tuli tagasi kahe pudeli narsaani niga. Osavate liigutustega rebis ta lameda võtme abil pudelilt stantsitud korgi, pigistas võtme pihku, ja lüüsis samade sametiste silmadega sõnatult luba, eemaldades selle ilmega, nagu läheks ta lahingusse. Kindral saatis teda pilguga, jõi narsaani, kuivatas rätikuga huuli, viipas ukse poole.

«Näe, kus ometi on välja arenenud niisugune adjutant hingelaad, Stronski. Kogu hingega vihkan sellist mees. Tunnen end vahel selle eputaja tõttu mingi Mai-Majev. Tont teab, milline hävimatu alatus on keedetud mees hinge...»

Stronski muigas, ragistas sõrmi. Kindral pani minna istuma, ise istus diivanile.

«Niisiis, rõivast hoiad sellest peale, kui ta on alles mees, aga, a u noorest east peale.» Kindral pani käed kõhu peale kokku, puuris mind uuriva pilguga. «Näed, Lagunov, kui tuli koos sinu taadi ammuse sõbraga mängida midagi hea, ohvitser Zurini taolist tema teises maises olemises.»

Šuvalov vaikis viivuks ja ütles minu poole pöördudes rangelt:

«Kui au noorest east peale oli tähtis juba Puškin, siis nüüd, sõja ajal, mis on haaranud kogu maailma, on see seda eriti. Nüüd on eriti tähtis hoida meie noorsoo noorlikku au, säilitada meie nõukogude isamaa au, tema vabadust. Sinule avaneb võimalus karastada oma iseloomu, teada inimeseks. Kui see teostub, siis ei suuda sind lüüa miski kõigutada, sa oled valmis sepistatud, karastatud teritatud nagu damaskuse terasest pistoda. Aga mida sina, Lagunov? Kodumaa on hädaohus, aga sina pead tinguid. Lobised palju...»

«Seltsimees kindral, lubage.»

«Esialgu ei luba.» Kindral maigutas huuli. «Armees täitma käsku nagu kord ja kohus, täitma hästi ja voolavalt, kui kästakse, mitte elu, vaid surma peale. Otsustades peate andmete järgi,» Šuvalov heitis pilgu minu toimimise mis lamas tema laual, «pole sa rahul taganemisega. Meie aegses elus õpetati teid arvustama. Väga hea. Aga nüüd

peate kuulata kriitikat. Jah. Ja mida sina tead? Kas on teie mees kellatornikõrgune vaatluspunkt?»

Kindral pühkis ennast rätikuga, vaatas kindralit kõõrdi ja hüüas vastu:

«Ma tean, et ka praegu peavad meie reasõdurid täitma oma kohustusi ja pöiklemata täitma sõjalisi käske, kuid nad ei teostama oma südamega, või koguni ei teostama täpsete teadmistega, poliitiliste teadmiste

ga peavad teada.

Kindral, sa mõtled, Stronski, et ma olen teadlikkuse poolest pimesi täitmise poolt? Ma olen nende käske täitma vastu, miitingute pidamise vastu.»

Kindral ei ole vaieldav,» ütles Stronski, «asi ei seisa

meie leninismist, võin sulle valmistada meelemeelset,» jalkas Šuvalov, ilmselt puudutatud Stronski sõnadega, «ütlen: palju sellest, mis on arusaamatu praeguses maailmas, mul kas või iseendale selgeks teha ei saa, kui teaduse abil. Näiteks paneb paljusid, eriti meid, uljaid kollanokki jampsima meie krooniline mees?»

Kindral?» ütles Stronski, kallutanud oma pea nii, et ta näeks tema järskude kulmupealsete varju. «Kuu-

te kuulata? Loe uuesti tähelepanelikult Stalinit. Meie mees on kõik selgeks, nagu kõrge mäe otsas heledal päeval. Mida kõneles ta poliitilise strateegia alustest? Meie mees rääkis omade sõnadega. Kui taganemine on vältimatu, kui vaenlane on tugev, tuleb taganeda reservidega tagasi. Tuleb taganeda, kui on kindlalt ette teada, kui poolt pealesunnitud lahingu vastuvõtmine pole võimalik, või kui taganemine antud jõudude vahekorra juures oleks abinõuks viia eelvägi löögi alt välja ja säilitada reservid. Sellise strateegia siht, nagu kõneles Stalin meile neljandal aastal, on võita aega, desorbeerida vaenlane ja, kuula nüüd, Stronski — me peame üleminekuks pealetungile. Sa ei mõtle välja midagi muud, põhjalikumad meie praeguse strateegilise meeleandamiseks. Millistes sõjaasjanduse õpperaamatuis me peame uurimustes sa ka ei tuhniks, midagi

sobivat sa ei leia, kinnitan sulle, olgu pealegi, et nad hästi või halvasti jõudnud lõpetada akadeemia, küllalt mälunud igasuguseid Clausewitze, Moltkesid, Schlieffeni ja ka mõningaid meie sõjaväe-teoreetikuid... Oip ja jääb kõikumatuks strateegiline kavatsus, ja nimelt sõda. Aga taktika muutub, olenedes olukorrast. Võib viisil võita ühe või teise lahingu, ühe või teise sõda. Taktika on ainult strateegia osa, mis on temale alluv teenib teda.»

See pikk kõne väsis kindrali nähtavasti ära: vanad lihtsalt lõtvunud põsed olid muutunud kollaseks, sügavalt did suu ja kõrvade juures joonistunud teravamalt. A meelest tundis Šuvalov sellepärast piinlikkust, et ta oli nud oma kaalutlused reasõduri juuresolekul.

Stronski vaatas enda ette, pannud peopesad vastamisi surunud käed põlvede vahele. See tegi ta ühel hoobil tsiviilisikuks ja ühtaegu armsaks perekonnainimeseks. meenutas mulle millegipärast Ustin Anissimovitši, ho aastate vahest ja täielikust välisest erinevusest.

«Revolutsioonilise võitluse strateegia,» ütles Šu poole häälega, muutmata oma asendit, «on sugulusvahel sõjalise strateegiaga, seda enam, et praegugi peetakse t selt sõda revolutsiooni säilitamise eest, peetakse klassi Fašism pole ainult sõjaline vastane, vaid ka kl vaenlane...»

«Seetõttu on ta ka hädaohtlikum,» ütles Šuvalov. P nud minu poole, lisas ta rangelt: «Tee järeldused. p anna teistele edasi; mingisuguseid saladusi siin ei tasta. Mõista: tõeline võitleja pole see, kes ilmutab mehise dukate lahingute korral, vaid see, kes leiab endas j t ajutiste ebaõnnestumiste, taganemise perioodil, ei satu p kasse ega lange meeleheitmesse. Need, vennas, pole s sõnad. Nad olid lausunud enne mind...» Šuvalov k t kitlit, lähenes lauale. «Kui minna üle sinu loo juurde oled sa palju lobisenud, ajanud ärevile päid.»

«Ma pole kellelegi midagi lobisenud, seltsimees kind Ma...»

«Ära salga,» Šuvalov kummardus laua kohale, l kollastes kaantes toimikut, peatas pilgu mingil väikesel graafilise käekirjaga kirjutatud paberilehel. «Vaata... sin... Mootorlaeval «Abhaasia», mis lahkus Sevastopol

11. novembril, kogusid sa gruppidesse madalaltaliskuid ning rääkisid neile, et ei sõdita sinu meele. Kindral koputas kõva küünega vihaselt

laeva valguna minu aju.

«Fessenko, seltsimees kindral Fessenko!»

«On mitteroetav, nagu öeldakse.» Kindral luges üht «Nii osavasti välja maalitud, aga näe, allkiri on t d nagan. Jah. Paistab, et Fessenko. Aga mis siis?»

«Kaugelt mulle otsa, «Tähendab, see on tõesti sünni, kui tundsid ära autori.»

«Ootasin üksnes temale kui lähedasele sõbrale. Tahtsimele «üldant...» algasin ma katkendlikult ja jutustada ja kuivanud suuga minu ja Paška vahelise

«... lukestanud mind. Ärevus ja ülekohtus pigistati kokku, ma jäin vaht.

«... toimus kõnelus nelja silma all?» küsis Stronski. «... ma, «alituule küljel, ahtri osas, umbes...»

«... muli kaldast.»

«... kummardus kindralile lähemale ja kõneles temaga

«... tühjard valgusruudud aknavõrestikust, millest tungisid «... pükse kasinad kiired, lamasid minu jalge ees. «... karjaks kuskil kaugel laevavile kähisev, külmeta- «... Piki tänavat veeti kahureid. Raskelt tõmbasid t l l'ingutades tagusid traktorite roomikute lülid, nii «... vundament. Lahtisest õhuaknast tungis sisse tutta- «... hõnnuvalja lõhnu, põlenud ligroini ja autooli lehka. «... tuskel astus akna juurde.

«... on selline, Lagunov,» ütles Šuvalov: «sinul tuleb

«... Apa kuna iseõppijana metsikul ajal õiget tolku pähe «... panna, maarama sinu sõjakooli. Qpid, saad komandö- «... tul oskuslikult, saad õigele otsale ning annad teistele «... oma teadmisi ja kogemusi...» Šuvalov istus laua «... ja pühkis sule puhtaks. «Aga kõik need parašütistid «... vundid, džiudžitsu ja pistodakesed — on muidugi «... asjad, pole kahjulikud, kuid sinule kui keskharidusega «... on see ikkagi palliativ. Ja ka poliitiliselt pannakse «... koolis» rauad alla. Jalaväe-sõjakoolides on komsomoli «... dõmud tavaliselt tugevad organisatsioonid, partei

Lõpetanud kirjutamise oma nimelisse märkmikku, kindral kärinaga lehe välja, luges läbi, pistis ümbriku

«Aga valetaja,» — kindral patsutas kämbлага ümbrikule, «saata tõelisele võitlustandril lähemale. peaks ta alati tagalasse viima. Kõik on valmis. Alustame!»

Uheleistikümnas peatõkk

Pärast vajalike formaalsuste täitmist lubati mul kuni kella kahekümne neljani oma äranägemise järgi aega veeta. Kuha nud staabis Mihhal Mihhalõtsit, arvasin ma kohe, et see Fessenko on samuti linnas. Lootsin leida sadamasilla, oli Mihhal Mihhalõtsi torpeedokaatrite baasiks.

Staabi ees käis tunnimees — ümarike põskedega mees lane, laias klošis, mis laksus sammude taktis nagu puri. Tunnimees püüdis eemale ajada poisikeste parve, kes üritasid jonnistada sõega tähti staabi valgendatud vundamendi kividele.

Ma taipats mind oma tugevate kätega ja vaatas selliste
inimustega, et oleksin tahtnud teda siinsamas südame-
dada.

«Ma teen sulle kohe rõõmu. Kamelia on siin.»

«Kamelia?» Kohendasin nokata mütsi, heitsin silma rännale langenud linnid.

«Ma olen tõepoolest siin.»

Tütarlaps seisis minu ees. Tundsin Kamelia vaevu ta oli muutunud väga kenaks. Peaaegu midagi polnud jäänud sellest kahvatust, haiglasest olevusest, kelle me sime kitsikusest mootorlaeva «Abhaasia» pardal. Puhk kohmetult ja saamatult tema kitsast kätt.

«Ma tahan teid tänada, Kamelia,» alustasin ma eest...»

«Küllalt, küllalt,» katkestas ta mind. «Ma lihtsalt peatasuda teile pisikese osa, küünevõrragi oma tänuvõlga. Pealegi ei maksnud see mulle midagi. Teie sõber minu juurde, sattusime jutuhuugu, koostasime teie plaani...»

Meretuul heitis kõrvadelt tagasi tema pehmeid pikk seid, helepunaste kõrvanibude peal olid rohelised kivid ja pikkade kuldsete tundlatega pisiputukad. Dulnik ei pööranud pilku neilt kõrvarõngastelt ja ma märkasin: tema silmad olid täis sõnatu jumaldamine.

«Siiski tuli teie «küüneke» just parajal ajal, Kamelia.»

«Aga võib-olla minu kamm,» ütles Kamelia kinnispeal heitnud pea tagasi. Tuul haaras jälle tema juukseid ja lised kivikesed hakkasid sätendama sügisese sinkjashalluse tagant hetkeks ilmunud päikese käes.

«Me kavatsesime veeta ülejäänud päeva üheskoos,» ütles mulle Dulnik. «Kui tahad soovitada midagi algusmat, lao välja...»

«Me otsime üles Paška Fessenko, aga pärast...»

«Milleks sulle Paška Fessenko?»

«Paška on mind laimanud.»

Dulnik hüpatas kohal.

«Ahaa, mis ma sulle rääkisin?» hüüatas ta võidukalt.

Dulnik, asus arendama teooriat sellest, et olevat ka kogu maailmas kui sõprade hulk su ümber kasvab, sest inimesel pole tundmusi, mida ta võib teistele pühendada, sugugi ei mõtlenud ralt, et ta võiks pihustada neid raasukesteks. Dulnik otsustas daste sõprade kitsa ringi pooldaja, kuid nende eest ei ole valmis, kui vaja, kasvõi oma südame tükkideks kiskuma. «Kas sa tõesti oled otsustanud temaga arveid õigustada?»

«Ei soovita, Sergei. Selline etendus päise päeva etendus taeva all ähvardab kaasa tuua tellisaida kor-

ralduse ühte — vaadata korraks tema silmadesse ja teha, mis neis õieti on. Miks oli ta otsustanud mind teha seda seda tegema.»

Dulnik läbi divisjoni asukohta, kuigi ta tundis oma tutvust komandöriga. Me läksime sadamasilda ja sellel laudehitist, mis grammofoni helisid ning kõõgilõhnu. Seal olid laevastiku sõjavaekaubastu söökla.

Me ülesseatud kuulipildujad ja väikesed kahurid olid paigutatud sadamasillast kõrgemale. Sillal valmistuti laevastiku ümbrust ja mulle tundud lamedaid kaste ja kudega erlikonide jaoks.

Dulnik mimesi. Sadamasilla laudpõrand nagises laevastiku all. Pingutasin silmi, et Paška mitte ei näe, lõpuks ta väljuski sööklast, paberist laudalt, hoides käe alt paksu meremeest komandöri- ja laevastiku raglaanpalitus. Lähenesin joostes jalgvärava ja laevastiku majakesele, hüüdsin Fessenkot.

«Paška, vaatas teraselt ringi, hüüdis mulle midagi ja läks tagasi.»

Dulnik ütles Dulnik, «ta on taibukas inimene, vältis teadlikult ja arukalt ebameeldivuse.»

Me tekkond kulges mööda kaldale tõmmatud pargastest, mis olid mootorpaatidest. Neediti, keevitati ja remonditi laevastiku, mida võib-olla valmistati ette dessandiks. Ükskord olid nende kalurite laevukeste hulgas isa kaluriartelli laevastiku pargased. Sõda viis kokku, sidus, pigistas uuesti laevastiku laevapillatud inimsaatused ja materiaalsed vää-

rik ütles:

«Kui sul raha on, peaks möödaminnes midagi ostma.»

Dulnik, minul ja ka sinul on tarvis polku

«Miks?»

«Ma ei tahaks sattuda patrulli kätte.»

«Miks siis teeme?»

Dulnik Kameliaga hüvasti, signaliseerime veidi maanteel ja läksime mõne möödasõitva veoautoga polku.»

«Ei, ei. Me peame veetma õhtu lõbusalt. Rõõmusündmuse puhul joome vahest koos pudeli veini.»

Kogukad pilved surusid vastu mägesid. Nagu sulatulekis mere kohal loojakueelne lõõm. Mustade hõõlmöödusid patrullhävitatjad. Kuski löi kumedit laevadele.

«Rõõmustava sündmuse puhul?» küsisin ma. «Tead, et meil tuleb lahku minna.»

«Meil? Lahku minna?» Dulnik lükkas nokata muust lase.

«Jah.»

«Miks siis?»

Võtsin ta käe alt kinni ja jutustasin talle kõnelusest taliga.

«Nõndaks...» venitas Dulnik. «Nüüd ma mõistan tal väljendust: «Kassid hakkasid südamele kraapima». Kas osanud minu eest sõnakest kosta? Et vaata, on ma sihuke väike truu ilmetu välimusega sõber, keegi Dulnik. Ta on valmis ennast sõbra eest puruks kiskuda laskma seda ainult printsiipiaalsetel kaalutlustel... Ta ei kunagi alatut tegu, mis oleks vastuolus kommunistliku südametunnistusega... Ta peab samuti õppima seda sõjaametit... Ta on väga rumal ja juhm, tal on ainult tüvõtlik süda, aga tal jätkub südant selleks, et... Sa ei nund muidugi seda neile öelda, Sergei. Sind mässiti nii et polnud aega väikest paharetti meenutada... Mis sinu ma ei jäta sind, ei vaheta isegi tütarlapse vastu, kes on veseks tunginud mu südamesse. Lähme, Sergei, ja veed lõbusalt viimased tunnid, mis meile on lubatud. Ärge mekem sõprust.»

...Kahemootoriline pommilennuk kandis mu üle hõõtuiskudest haaratud mägede. Me tõusime õhku lennuvälja Abhaasia piiril.

Püüdsin läbi piloodikabiini härmatisega kaetud pööklaasi näha mägitse looklevat joont, mida mööda kunagitas mäeharja meie perekonna kummvanker. Minu ees pooldal poollamas lenduri kiivris, karusnahast pihtkuues ja geis kaukaasia lambakoera nahast saapais kuulus piloodi oli sõdinud Püreeneede, Kollase jõe, Halhin-Goli ja Sa kohal ning kes nüüd jätkas võitlust seal, kuhu saatis väeiuhatuse käsk.

Kuulipilduja kattus samuti härmatisega. Lennuk hõõ

hõõmunud kabiini klaasseina sisse vaateaugu, nägin lennukil järel kõrgusse sõõstvaid valgeid, härmatisest lennukeid, millede tiivad peaaegu üldse ei eralduid tihedast tihedast.

«...», kaugele lennuväljale meie taga, banaanide hõõlede juurde jäi maha minu truu sõber Dulnik. «...» teda veel kunagi?

...armeevorm istus mu seljas turris. Kõik ajas üle. Pentsusin peegli ees, milles olid end kunagi peed Martin Instituudi neiud, ja mööda neidsamu pöran... poeksnud nende kerged neiujalad, kolistasin... minna, olles teel kooli ülema polkovnik... lootti.

...valtselt kuivavõitu, katkendliku häälega, mis oli... kasklustega, ei äratanud Gradov enda vastu... tema ees valveseisangus. Ebasõbralik... laugudega, ebaharilikult heledate silma... vastu mattis mul hinge. Tema kulmud ja... kordumisel korraga.

...Suvalov palus pöörata teile erilist tähele... Gradov minuga kõneluse. «Noh, mis siis ikka,... hea komandöri. Kõik, kursant Lagunov!»

...mind Viktor Nehhoda, kes oli sattunud... kaks nädalat enne mind.

«...?» küsis uurivalt Viktor, kes suhtus... nagu ennegi.

...sonatult käega.

...Gradovi eest on iga kursant, kui ta muidugi... valmis hüppama seitsmendale majakorralt alla...

...sõiduteele. Kas said aru?»

«...» vastasin ma. «Millega ta siis suudab...

...aususega, parteilisusega, pailaste puudumisega,... põlgusega igas toonis ja varjundis pugejate vastu. ... on sellest vähe? Gradov on sõjaasjanduse alal... mees, armastab initsiatiivi. Vähe? Ütlen veel, et... kooli taandumise puhul lahingus. Täielik surma... Kurjandid austavad teda...»

«...» ei andnud ma alla. «Miks ta siis... ei ilmuda?»

«Pane tähele, Sergei, et inimesed, kes kohe peavad ideaalsed, jäävad harva sellisteks. Kui paljud inimesed peavad pehmeid asemeid, millel on kõva magada! ...»

«On sattunud ette selliseid, on sattunud,» nõustusin Viktor muigas virilalt, tõmbas saapasaäred sirgu tema poksija moodi püगतud valkjat kukalt, pöördus kaela, mis oli hästiõmmeldud pluusi kraest pinguli tõttu. Kitsa kaeluse ääri oli Viktor külge õmmelnud kinnikusega, mida ema lapsepõlvest peale temas oli kasvanud.

«Ja satub veelgi,» ütles ta.

Viktor tõmbas taskust paberossipaki.

«Oled hakanud palju suitsetama, Viktor.»

«Jah... Nagu näed.»

«Mäletad sa, me andsime töötuse mitte suitsetada.»

Nõrk naeratus puudutas Viktori huuli.

«Paljugi mis. Lapsepõlv, eriti meie oma — see on palju fantastika. Jutusta parem endast, kõik, varjamatult, mööda. Meil on täna aega. Sind täna ei puudutata, muud olen päevnik.»

Jutustasin Viktorile kõik, mis oli juhtunud minuga aastate vältel.

«Kui palju on tulnud üle elada, Viktor,» lõpetasin ma.

Ta mõotis mind tõsise pilguga ja ütles pärast pikka pausi.

«Aga mina nägin, kuidas Poltava põles...»

«Ja mis siis?»

«Järeldus tee ise...»

Kaheteistkümnes peatükk

HÜVASTIJATT

Püsis kuum lühiajaliste vihmadega juulikuu. Nisid ägasid saagi raskuse all ja päevalilled helkisid kullana.

Me olime lõpetamas jalaväekooli. Meile, kuraandomistati komandöri auaste.

Läänes mustendasid mäed, mille jalameid näisid ümbritsevat palava Kubaani-taguse stepi kangastused.

Mägede taga võis aimata merd. Pärast Sevastopoli langemist meie poolt olid seal verised lahingud ajutiseks peatunud.

...biku jalami juures, kuskil üsna lähedal, mattunud ...

...maja oli nii lähedal! Kui paiskasin ... ja roomasin, rebestades ennast vastu ... ma, et lähenen oma kodule.

...kahetkümmet neljaks tunniks. Hästi sobivas ... Punalipu ordeni rinnal ... Tšorguni juures), püstol kollases nahk- ... jargi tehtud kroomnahast saapad jalas, ... maha ning suundusin kodu poole. ... oma univormi: mulle meeldis kalifeede ... valge rant, uued rakmed ja eriti ... uljalt laagri juuksuri Tigrani poolt ... juustel.

...koju ootamatult. Ma ei mõelnud, et see ... Minu käsutuses oli ainult kaks- ... mis olid mulle kohtumiseks lubatud. Taht- ... aega võimalikult täielikumalt. Selle asemel ... otsustasin ma saabuda koju jõe ... vasakule ja jõudsin Fanagoriika ... tema kallast mööda ning käänasin hiljem ... juurde. Vana, kõverdunud pirnipuu seisis endiselt ... maapind oli üle külvatud kollaste puuviljadega. ... puu karedat koort, vaatasin puuõõnde, ... jäeti sedeleid, ja ohkasin mind vallanud mäles- ... meie tara juurde, peatusin mõtiskledes. ... me ehitasime Iljušaga seda tara, kuidas ... lökkel ja hautasime tõrvas tammeposte, kuidas ... marraskile, tagudes naelu tihkesse puusse. Mulgu ... kuivanud pori jäljed. Võib-olla oli see olnud ... käinud jões pesu pesemas.

...alderd, mille minu käed olid armastusega üles kas- ... võtsid mind vastu mitmevärvilised jorje- ... helde varre küljes olid puhkenud kümned ... tamme alles avanemata nikerdatud lehed, mis ... kinni pingul nuppe, ja eredad kannad — ei ... mis on neis kaunim, kas laiapinnalised eksooti- ... või julgelt ülespoole visatud purpurpunane õisik. ... ning pehmelt laotusid afgaanrätiku mustri- ... panõisid, segatud kannikese lõhnavate väikeste

Nende okkaliste akaatsiate ja kerataoliselt pügatud l. puude juurest läksime meie, pioneerid trummi... metsasarve lõikavate hüüete saatel sõjaretkele herilaste vastu.

Kättemaksuks süütasime pesa kohal lõkke: ei and... herilased meile mahti ühtegi magusat tükikest suhu... Herilased keerlesid, põlesid ära, langesid maha.

Ja me puhusime sarve, tagusime trummi — Vitka Nelh... Jaša Volõnski, vennas Kolja ning koguni Iljuška. kui uuristasime sisse augu, lendasid pesasse peitunud lased parvena meile järele. Ma kukkusin põõsaisse ja lased kihutasid teisi jälitades minust üle. Kui kirjutas nad Iljuška kukla ja Vitka seljal.

... Äkki silmasin ma aias õunapuude vahel heled... selist tütarlast.

Tundmatu polnud vististi vanem kui kuueteistküma... tane, kuigi ta püüdis näida täiskasvanuna.

Kuid ei olnud temast veel tütarlapse nurgeliste h... varjajat; küünarnukid olid tal alles kuidagi lapselikud ja juuksed sassis.

Läbi lehestiku tungivad keskpäeva-päikese kiired h... kujule pehmeid kápataolisi varje.

Ma armastan siguritaimi, ehk, nagu teda lõuna pool... tatakse, pitriv batigi õisi. Siguritaim õilmitseb kogu... heledais sirelivärvi õites. Vaadake lähemalt seda mu... väärset õit, kergelt nagu liblikalend, ja teile näib, et tuu... rohust jälgivad teid päraniavatud, puhtad tütarlapse mu... mis ei tunne veel häda ja viletsust.

Just sellised silmad, silmad tulvil sõnatut imestust ja... matut hingelist puhtust, vaatasid mind.

Tütarlaps silmitses mind imestunult. Oli ilmne, et ta... taibanud, miks ma aias nii kaua vaatlisin iga rohul... «Võib-olla te kostitate mind õuntega?» ütlesin ma.

«Mul ei ole õigust selles aias käsutada,» vastas ta, lo... silmad maha.

Tema näpukesed hakkasid sõrmitsema sitskleidi... äärast. Kleit hoidus kergelt tema väikese arenenud k... Punase helgiga pärlnutrist nõõbikesed, mis olid õmmeldud kleidi ette rinnaväljalõikest kuni punase vööni, kord... kord tõusid. Tema silmad vaatlisin mind siiski k... nägid muidugi minu püstolit apelsinivärvi nahast p...

... eaputult puudnud seista mu, et minu relv... tema pilgule.

... tütarlaps, kui teie kategooriliselt keeldute mind... võtan ma ise.»

... tütarlaps lõkendama. «Õunad pole... On olemas peremehed, peab küsima»

... hakkasin noppima kõige küpsmaid õunu ja neid...

... tütarlaps ja... võtta võõraid õunu!» ütles tütarlaps ja...

... välja, sattus ta päikesepaistele, ja tema... kahardunud juuksed hakkasid helkima nagu...

... võlutud sellest uuest nägemusest, kuid... kiiresti maja poole, mille heledakslub...

... paistsid puude vahelt.

... kiiremini, kuni peatusin «isabella»... roosidega põimitud lehtla juures, et hinge...

... Pilotka minu käes vārahtas. Ma nägin ema... kuulas kohalejooksnud tütarlast, hoides...

... taldrikut ning käterätti.

... Nikolajevna,» kõneles tütarlaps kiiresti, «keegi... õunu... paneb kohvrissi... Ise on pealegi...

... Nikolajevna,» kōneles tütarlaps kiiresti, «keegi... õunu... paneb kohvrissi... Ise on pealegi...

... usutles isa naljatades. «Aga võib... tõepoolest maha lasta?»

... rutake,» palus neiu.

... erutusega seda stseeni nägin ma, kuidas... võpatasid, kuidas silmapilkselt peatusid ta...

... käded, kuidas tema rahutu pilk ruttas vaa...

... kui kaugelt ta aimbab!

... salmi viinamarjaväälidega põimitud seinalt, tuli... minu poole. Tahtsin söösta talle vastu, teda...

... kuid mu jalad ei kuulanud sõna.

... ema hetkeks, silmitseb mind, ja taldrik kukub... vastu maad katki.

... tema juurde, emban teda. Suudlen tema lohku... silitan tema õlgu, mida katab sitsist pluus.

Me istusime laua ääres kõrvuti. Vahetevahel puutuvad küünarnukid kokku. Jutlemisel ilmutas Ljusja teravat meelt, oskust kiiresti haarata ja nähtamatu sõlmekesega korrapäraselt väljendatud mõtete peeni niite. Ta nägi arukas ja täiskasvanud oma kuuteisikümne aasta kohta. Äkki hakkas ta ilma põhjusega laginal ja valjusti nautuma. Ohel hoobil võtsid võimust kuusteist aastat ning siis kogu kuhugi nii tema arukus kui ka osas püsimine: Ljusja meeleks, kes ta oli, see on noorukeseks tüdrukuks, suraks armsaks oma puhtlapseliku, kohmaka vallatusega.

Ja lõpuks tõi meie kuller, naabripoisike, kohale Anjuta. Ta jooksis õue säravate, pärani silmadega ja etteantavate kätega. Tema helepruunidesse juustesse, mis olid paljuski keeratud ümber pea, oli pistetud põllulilli.

Anjuta oli parajasti jões ujunud, kui kõlas meie suudatav südantlöhestav karje. Ta oli visanud pluusi selga, noorukikäigul kinni seeliku miidri ja tormanud ülepeakaela poole.

Hingeldades jutustas ta kõike seda ja tema silmad näidustasid kogu aeg, kuid põski mööda voolasid pisarad.

«Sa, Serjožka, ära vaata mind, rumalakest nõnda,» jättis ta nuttes ja naerdes. «Kuuled küllalt, loed küllalt isegi unes näed küllalt näisugust, nagu näidatakse kinokraanis. Noh, miks sa ometi, miks sa ometi vaikid?» hakkas ta murelikult raputama. «Noh, lase ma vaatan sind. Oo, mihuke tüdruk... tähtis, Serjožka.»

«Näita keelt, Anjuta.»

«Ep ole, ep ole enam lapsepõlv, Serjožka. Kui vaadata vahel meie fotosid, mis me laskime teha, kas mäletad? Igaüks naljakad me kõik olime! Ma toon kohe.» Ta jooksis mööda ning tuli tagasi albumiga. Lehitsenud seda kiiresti, peatas ta meie kamba ülesvõttel, mis oli tehtud enne reisi Musta mere äärde.

«Kui naljakad! Poisikesed. Ei tunne ära. Siis oli mul teie vassiline sporditrikoo,» ütles Anjuta.

«Ja kes see on?» küsis Ljusja. «Iljuša?»

«Muidugi Iljuša,» ütles ema kurvalt. «Mäletad, isa, me ostsime talle need kingad Krasnodari laadalt.»

Iljuša seisis ennast tähtsalt kalju najale toetades, vaadates ühe jala üle teise, püüdes ilmselt näidata oma uusi saapaid. Käes hoidis ta paberossi, mis noil päevil oli meie silmis olnud

...aluse tipuks. Minu vanusekaaslased suitsetasid siis juba kohutavalt täiskasvanuid peitsid suitsuotsa varrukasse. Kõrval istus Vitja Nehhoda valges sporditrikoo, mis näitas tema kohmakad käed. Tal olid sandaalid paljajalgsele otse ja kitsukesed püksid jalas. Tema taga istus naine, parem käsi üles tõstetud, vasak puusale asetatud. Kõrval seisis Jaša Volõnski, sirutanud oma kaela ja ajanud silmad pärani. Vend Nikolai oli juba tulnud, ta oli liigutanud pead ja vehkinud käsi, sarnanes lehvikuga. Me kõik näisime külmade, kõhnukesed, väljaulatuvate rangluude, suurte õlgade ning liialt pikkade kaeltega.

«Kõik nad sõdivad,» ütles ema. «Ammuks see oli...»
«Aga kus on Jaša Volõnski?» küsisin ma. «Kas ta võttudki armeesse?»

«Võttud, kui palju ta ka ei palunud,» vastas Anjuta, «kõik ta peakski armeesse minema.»

«Kui tema siis sattus?»

«Me koos Ustin Anissimovitšiga Krimmi,» ütles isa. «Ta on seal onu, keskkooli direktor. Otsustas sõita tema

...lühike aeg?»

«Kui ta lähemal,» ütles Ljusja.

«Kui ta lähemal,» küsisin ma, vaadates Ljusjat.

«Ta läheb ärasõitu. Ma isegi saatsin teda autobusega.»

«Kui mind... kas sa mind saadad, Ljusja?» küsisin ma

...võimalust.»

«Kui Vitja ei saanud siia sõita?» küsis Anjuta.

«Ta ei saanud.»

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

«Kui ta ei saanud,» ütles Ljusja ja sosistas midagi tasa Anjutale.

Olgu talvel või kevadel, kaupluses meil
lillelõhn ikka, võimust siin võtab.
Olgu sepp olgu lendur, — mu juurest kui lilled
lillekorviga ära siit tõttab.

Hallisilmne tankist, või siis noor traktorist,
kõik nad kauplusest lilli meilt viivad,
sest et lilled on arm, meie lootuste tarm,
õied annavad õnnele tiivad.

Varakevadel siis nooruk leitnant kord viis
korvi lilli me kauplusest kaasa,
pilgul tulvil mis tuld, otsa vaatas ta mull',
viis mu südame korviga kaasa.

Te tulge lilli vaatama,
ja ärge kartke hinda.
Anjuta ei jää ootama
teil roosi paneb rinda.

Koos lilledega ikka arm,
ei kahtlust selles suhtes,
lill pole nagu sõna karm,
ta kaunim seletustest.

Meeltliigutavalt ja südamlilikult hakkas laulu viimaste
juures Anjuta käes helisema kitarr.

Ilma armsata rahu ma leida ei saa,
aeg on oodates igav ja kole,
ma küll põhjust ei tea, kuid see pole ju hea,
et noor leitnant ei kauplusse tule.

Ja äkki purskas Anjuta valjusti nutma, kattis näo
ning jooksis maja poole. Tema järel sõostis Ljusja,
paukusid.

«Mis on?» küsisin ma, kuigi ajus juba vilksatas olete.
Ema heitis murelikult naeratades käega:
«Pole viga, läheb mööda, Serjoženka.»
Isa kummardus minu kõrva juurde:
«Ega sa Viktorilt temale midagi toonud?»
Tundes rõõmu puhkusloast põlnud ma suutnud

Ma ei suutnud
et ühtegi minutit. Kell minu käel mõõtis mulle
balutamatut kiirusega.
Järel sõostis. Olin ametis ainult iseendaga.
«Kõik ma ennast.
«Sa, Serjoga, nüüd pärast puhkust lähed? Kas
«Kõik ma ärevusega.
«Tõstama kooli juurde, papa.»

«Janna?»
«Janna... võib-olla rühma komandörina.»
«Kas see nii?» küsis isa umbusklikult. «Oled liialt
«Peata mind, Serjoga. Otsustasid luisata, et jääd
«Noh, mis seal siis ikka. Luiskame emalegi koos.

«... komand...»
«Lul...» küsisid nad mind. Anjuta ulatas Viktorile
«... väikeses ümbrikus kirja.
«... Ljusja silmis. Ahastus muljus mu südant,
«... surunud tugevasti tütarlapse pisut värisevat kätt,
«... sõrmede peatavat liigutust. Mul oli raske maha
«... kollekti, suitsuvinet suviköögi kohal, akaatsiate latvu
«... Oktoobrituules pudenes nendelt tammelaastudest
«... väikesi kolletanud lehekesi. Süda hakkas pakitsema
«... vaimini, kui jõe ääres kadusid silmist viimase kää-
«... silma nii suitsuvine kui ka akaatsiad ja endiselt, igaveses
«... püsisid ainult tumedad mäed.

«... autobusest laagrisse viiva tee kohal. Tahtsin otse-
«... Viktorit. Aga mis oli siis juhtunud? Ma ei usku-
«... silmi. Minu äraoleku ajal oli laager liikuma
«... ja kadunud. Telkide vaiad, autokummide jäljed,
«... sissemuljutud rajad, kolletanud rohi maha-
«... äärel.

«... kiiresti maanteele tagasi. Mööda teed sõitis meie
«... auto heinakoormaga. Peatasin ta.
«... meie laager on?» küsisin autojuhilt.
«... läksid.»

«...»
«... Kiire käsk, seltsimees leitnant.»
«... mi äkki?»

«...» Autojuht kutsus minu enda juurde
«...» «Sõidan ka linna. Kogusime järeljäänud hobuse-
«... seltsimees leitnant.»

Kihutasime maanteed mööda linna poole.

Linnas ma leidsin kooli, see oli valmis pealelõpetanud. Nii kursandid kui ka kooli lõpetanud — atesteeritud lapsed — kõik olid «seljakotiga». Ilmusin pataljoni komandori riietusin ümber ja otsisin seejärel üles Viktori.

Ta jändas oma tulerühma suurtükkide optiliste pakkimisega.

«Vaata kus mul hulkur, pole midagi õelda,» tõrjus Viktor, «ei võinud hetkeks sisse hüpata.»

«Viktor, kallid, andesta,» ütlesin ma sõbrale. «Juhul vahel nii, Viktor. Su õlgade külge kasvavad äkki tükid, viivad ja viivad aina.»

«Miks sa kätt taskus hoiad? Kiri? Kas tõesti kirjutad? Viktor hüppas püsti, peaaegu rebis minu käest Anjula luges läbi esimese rea. «Mine, mine, Serjoga. Kõik on ešelonis.»

«Tead sa, kuhu me sõidame?»

«On teada ainult üks asi,» vastas Viktor, «et me peame laadida ja sõita. Aga kuhu — eks me mõtle sellele, hakkame liikuma... Mine, mine...»

Vaadanud lävelt tagasi, nägin ma Viktorit ahnelt lugemas.

KOLMAS OSA

Esimene peatükk

KURSANDID

... relvastatud tehnika viimase sõna järgi, mõõdu-
... Tihhoretskajast ja pööras Stalingradi haruteed
... poole. Nüüd polnud enam vaja küsitleda sõpru
... marsruuti: me läksime Stalingradi poole. Sinna
... Punaarmee väeosadega ka suurepäraselt relvas-
... varustatud Krasnodari, Ordžonikidze ja Groznõi
...
... olid seljas uhiuued suviriided, jalas juhtnahast
... saapad, sinelid olid taljes ning seljavoldiga,
... helepunased tähed.
... palju relvi: automaate, tavalisi vintpüsse, vint-
... püssikutega, kergekuulipildujaid, raskekuulipildu-
... jaid, tulistamiskiirusega tuhat lasku minutis,
... püstoleid.
... miinipildujaid, polgu- ja välisuurtükke, sidepida-
... lendeid kuni väli-raadioreproduktoriteni, meditsiinilist
... varustust, sapööri-abiväeosi ja palju muud.
... liikusid väljaõpetatud lõbusad julged noored
... kes põlesid soovist vaenlast suure linna juurde
...
... pilkasel pimedal ööl astusime kuskil stepijaamas
... maha.
... leitsakust alles jahtumata stepist hoovas puju-
... avate ja viljatute alade ähmaseid lõhnu.
... kauguses süttisid ning kustusid pälgid, nagu kaugel
... annes kõrva vastu kõmisevat maad võis kuulda kaugel

suurtükimürinat ja tunda maad värisemas nagu maavärisemilistest võnkumistest.

Tühjendatud rongid lahkusid kustutatud tuledega.

Saime käsu kaevuda maasse.

Kooli ülem polkovnik Gradov kutsus meid, kooli kaubajaama hoonesse.

Kuiva selge häälega luges polkovnik meile ette kaardid kustutas elektripliatsi.

Käskkirja analüüsist võis teha järelduse, et me olime bina kaitsesime rinde vasakut tiiba, et mitte lubada tungida Stavroopolmaale ja Kaspia-äärse läänepoolse avarustesse. Muidugi ei tulnud seda ülesannet täita ilma meil.

Koondudes õlg õla kõrvale ulatusid väed kuni Volga. Nii oli ka jõe alamjooks kaitsitud pataljonide, polkude ja side raudsete ahelatega.

Meie võitlusparool oli Stalingrad.

Viktor lahkus minu juurest. Meil olid erinevad taktikalised ülesanded. Minul kui luurerühma komandöril käskisid ülem viibida enda juures. Viktorit aga — valmistada tükkidele tulepositsioone.

Lahkudes pigistas Viktor mu kätt ülaltpoolt küünarniku ja laulis tasa:

Ah, kui saaks elada
seni, kui naitun ma!

Koidikul me uinusime madalais ja alles lõplikult kaevamata kaevikuis. Kindlustustöödest väsinud kooli mehed magasid rahutult, avanud kraehaagid ja lõdvendanud.

Polkovnik heitis pujule, mille olid kitkunud meie kooli. Gradov oli sõnaahter. Tema sünnipärane sõnaahter talonid nüüd väga meie erutatud närve.

Õõ teine pool möödus meile, eriti aga kooli ülemale tulet. Sidemehed seadsid jalule side tiibadega. Polkovnik koolis isiklikult naabrite saabumist, märkis kaardile nende tuse. Elektripliatsi peenike kiir valgustas kaarti ja maapinnale kohal ainult valgeid laiike — polkovniku käsi.

Piki polkude ahelikku, mis ulatus kümneisse kilomeetrisse, pidasid inimehade hommikuni sidet lühikeste, nagu sõltunud lausetega. See, lahingupositsioonidele väljunud mehed

granaatide taha varjatud ahelik hakkas muudatavaks.

Alasid kursandid kaevikute kaevamist kivipaiskese käes paatunud ja sügavalt kuumene

kaevati ühenduskäikudele harusid, süvendati tulepositsioonidele suurtükke, miinipildurid paigutati nõgudesse ja kaeti moondamisvõrkudega. Lühitud täis pujukimpe — peaaegu ainsat kasvatat kasvatat rohtu. Pujudega moondati ka

paikade päike tõusis kiirelt, heitmata varju. Meie poolt võtmata vajutasin mällu kõik, mis avastati.

Moondanud mind miski. Stepp oli ainult kohati

paikade ebaselget kungaste rida ja siinseis paikades meid unustati. Kaardi järgi jõudsin selgusele — Selle lähedal olid kaitseks kohased, stepi ja loomendikud ja isegi järv.

Meie poolt suurtükikõmin. Tee Volgale oli esitatud. Operatiivteade rindelt, mille sai meie poolt. Meie vägede vastupidavusest, kes olid välja poolmiljonilise saksa armee tugevate eelvägede

armee suurendas vastupanu. Oli olemas kodumaa kandis Stalini allkirja. Seda käsku me teadsime suurtükikõmina saatel andsime vande hoida meid kooli lipp.

Edasika meile kõigile unustamatu augustikuu päev. Meie tagasi lööma tankirünnakuid. Lahinggranaadid «vaenlase» pihta, tankid rullisid üle väikesed, kuhu olid end varjanud selliste masinate koolid. Harjusid mootorite mürinaga, kahurite granaatide lõhkemisega, tankitõrjepüsside «regulatsioonide» peremeheliku häälega: du-du-du.

Meie poolikuse ajal kuulsime lähenevat undamist. See meid ületanud ja maapinnale veel paiskumata koolinaga.

Meie läheneb vaenlase poolt küljest. Paljud meie hüljavad, mis on õhurünnakud. Algajaid võis sõrmedel loendada ja siiski, visanud ära lõpuni suitsetamata pabe-

rossid, pöörasid kursandid nagu käskluse peale oma
läände. Nüüd kostis juba lennukimootorite paisuv hää
oli nagu lähedase vahemaaga summutatud tormise linn
kohin.

Hävitajate sääseparvedest kaitstud raskete pommitajate
armee lendas Stalingradi peale.

Olime suurest linnast ligikaudu viiskümmend kilome
eemal. Olime ette valmistatud plahvatusteks, suitsupile
mis tõusid linna kohale. Olime ette valmistatud natu
selt linna lähiseid võotavate seniitkahurite meieni koo
laskudeks. Ja siiski tilkusid meie südamed verd.

Mulle näis, et ei varise üksnes Stalingradi müürid
variseb ka kogu meie elu.

Juhi käsk põletas minu südant.

Kursandid pigistasid relvi käes, nii et liigesed rüü
Kostsid valjud hüüded: «Sinna! Stalingradi kaitsele!»

Hallipäine polkovnik, meie komandör, tõstis kumari
taljonid jalule, möödus rivi eest, ja siis, käsutanud meid
pöörduma näoga põleva linna poole, lausus pühalikult
«Töötame! Me tasume kättele!»

Gradov andis käskluse ja me hakkasime liikuma. Me
näis, et me lähime kiiresti stepi ning ilmume linna me
ette. Mulle näis, et meie lähenemisel hakkavad hüüdma
gisugused hõbedased pasunad, linna elanikud nutavad
must ja tänutundest meie, oma poegade maleva vastu
on neile appi tulnud. Me õigustame nende lootusi...

Saapatallad paiskasid kõrgele tolmu. Tahtmatult, k
rääkimata sammusime kiiremini.

Teel kohtasime oma majandusosakonna autosid, mis
sõitnud Stalingradi toiduainete järele. Puhkepeatusel
üksikasjalisi teateid õhurünnaku kohta. Linnas on tulekah
põlevad mitte ainult puumajad, vaid ka suured hooned. P
vad Volga-äärsed naftalaod. Autojuhid on otsinud ko
vaevaga võimalusi põlevast linnast väljapääsemiseks, h
kabiinide uksed lahti, et oleks võimalik iga hetk autost
hüpata. Elanikkond lahkub Volga taha, kasutades üh
Punasesse Slobodkasse ja saartele... Linna lähisteles
jalavägi, tankid, suurtükivägi. Tulevad välja võitlusmal
organiseeritud Stalingradi tehaste, randumissildade, ümb
dimisbaaside töölisel.

Pärast puhkepeatust asusime teele. Meie ees püsis lo

... kongeletõusnud must suits. Mulle näis, et tun

... rõhutatud meeleolu, mis eelnes lahingule
... kui ma tuleristsete puhul Krimmis jõudsin
... me ei mõista kollektiivselt sõdida, siis taht
... oma öla seltsimehe öla vastu, nüüd mõist
... on võidu pant.

... puhkepeatuseks seismajäänud Siberi jala
... lased, toekad lõbusate silmadega poisid, võt
... meie kõrvale. Sellistele naabritele võis toetuda.
... sammul möödusime kaardiväelipust. Siberlased
... nii mõnelgi sarved ära murda. On võima
... üksused vapratest Siberi korpustest, kes
... Moskva all von Bocki ja Guderiani. Meil polnud
... leetleda.

... kolonni pea metsani, mida olin näinud juba
... ma siis pidasin kuuma stepi terenduseks.
... tammi, mände, jalakaid tiheda alametsa ja põo
... voolas tilluke jõgi, mis oli kunstlikult siin
... väikeseks järveks. Ühtegi lindu ei lennanud
... olid lahkunud itta, Volga taha.

... kulgesid piki kõrgendikke, mis olid nagu saa
... poolt kaitseks valmis seatud.

... kohale, asusime rännakult otsekohe tööle.
... Stalingradi pinnas on petlik. Palju sajan
... kuivatanud tuuled ja kõrvetanud päike, kuni ta
... nii kõvaks, nagu oleks ta tsemendiga kokku

... oli teha mullatööd selles kõvas pinnases. Isegi har
... kattusid rakkudega. Need lõhkesid ja nahk
... georilabidate peenikeste varte külge. Väljakanna
... kuivad tolmuksed tuuled ja vee kasinus tugev
... meie füüsilisi kannatusi. Ent öösiti, kui lõuna
... tahed, ei kuulnud ma nurinat. Poisid toetu
... vastu kaevikuseinu ja vaatasid sõnatult üles
... poole, ahmides aplalt õõ tulekul veidi värske
... lühem suikusime lühikesse, rahutusse unne.

... kindral Suvalovi käsk, milles olid niisugused
... kaitset te ei täida ainult oma komandö
... vaid hoiate iseendid rumala, asjatu surma eest.
... surmale ei tähenda veel surra. Kui astute

surmale vastu oskuslikult, te võidate, surma aga leiab lane».

Vaenlase luurelennukid märkasid meid, kuid meil ametis Stalingradiga ega tülitanud meid. Hiljem avaldasid päevast päeva käima meil «Junkersite» kuuikud pommitasid meie positsioone. Me ei tulistanud, et vaenlasele mitte võimaldada meie tulepunktide avastamist, olid tugevat relvastust omades oli raske hoiduda vaenlasest mast.

Lennuvagi tuli sageli öösel, et peilida kaitsesüsteemi selgitada selle iseloomu. Tulepahvatused on kaitsesüsteemi. Meie ei täitnud sakslastele seda ankeeti.

Viktoriga kohtusin harva. Kuid kohtumiste puhul, pidevast jõupingutusest, jutlesime kaua, jagades teineteise kõige salajasemaid mõtteid.

Viimane kohtumine enne meie esimest lahingut vaatluspunkti «kärsal», väikesel ülevaadet võimaldaval gendikul, mille oli valinud polkovnik, hõlpsate väljapaistva staabi muldonnideni, mis olid kaevatud järskude peroonnõkku. See jutuaajamine ei toonud kergendust. Staabi põles. Ohtu poole sulas must suitsusammas aegamööda taevaga. Ta laotus laiali üle taeva ja liikus nõrga aetuna nagu kähar äikesepilv. Ohtul lõomas tulekum tugevasti, värvides suitsu alumised kihid purpurpunaseks.

Võtnud peast pilotka, heitis Viktor minu kõrvalt. Ta oli nukker ja sõnaaher. Ka minul oli tahtmine. Tol hetkel ei olnudki sõnu eriti vaja. Oli lihtsalt hea teineteise lähedal. Silmitsesin Vitka poksija moodi jutatud linalakka, tema pilves nagu, tugevaid päevitunud püstolit nii tugevasti kulunud püstolitaskus, nagu oleks seda eluaeg oma puusal kandnud, ning võrdlesin oma üleannetu jõugu eestvedajaga Fanagoriika kaldal.

«Miks ei ole sa senini kordagi huvi tundnud sellest, mida mulle seekord kirjutas Anjuta?»

«Pidasin ebasündsaks küsida.»

«Miks?»

«Kui see oleks olnud võõralt tütarlapselt, aga kindlasti minu enda õelt. Neis asjus peab olema dehkane.»

«Võib-olla,» venitas Viktor mõtlikult ja alustas taas valjusti: «Kas tead, ta ei kirjutanud mulle sõnagi. Ta sõna omalt poolt. Ta saatis mulle laulu.»

«Laulu».

«Ma tean ju tema südamelähedasim laul, Viktor. Kui-
... kuides, kui oli selle lõpuni laulnud! ... Jook-
... oleul pimarais ...»

«Kergitas ennast, pigistas minu kätt. Üsna oma kõrva
... ma tema allasurutud sosinat:

«... aeda mulle varem ei öelnud, Sergei?»

«... see oli kuidagi piinlik. Ode ... Ja pealegi, kas
... aega, Viktor?»

«... selleks aega.» Viktor laskis minu kae lahti.
«... kind aru — selleks aega. Ma armastan väga
... Ta on hea tütarlaps. Hakkan hästi võitlema,
... püüda olla ja temaga kohtuda. Selles armastuses,
... minu jaoks osake suurest mõistest — kodu-
... pead mind mõistma. Ma tean, et igaüks ei mõista

... kuuldusid kellegi sammud: keegi läks vaat-
... Viktor jäi vait.

«... , kostis ettesõitnud auto turtsatusi. Kuuldus
... avalovlik, katkeline, kähedavõitu hää.

«... on teie jalge all, polkovnik, tagapool pole
... okka. Tungige selle maa sisse nagu postid, nii et
... mitte mingisuguse kangiga sellest välja kangu-
... Hei, ei, vennas, mingeid seeraveid ega keerubeid
... kindral Suvalovil nende üle võimu. Kui kavatsed
... peavani — pea vastu ...»

«... kõneluse järgi tuleb jalga lasta,» urises Viktor.
«... poža. Ma lipsan alla mööda seda rajakest, et
... minnepäevani.»

«... joudnud kaduda.

«... Suvalov läks vaatluspunkti ja sulges oma täidlase
... sõbra taandumistee.

«... polkovnik Gradovi poolt õpetatud rividrilli kõi-
... kohaselt valveseisangu.

«... Kes teie siis olete, vägilased?» küsis Suvalov pea-
... hinge tagasi tõmmata.

«... peateerisin tasa, kuid küllalt selgelt, et kindral mind
... kooli taga seisev kooliülem ei tarvitsenud kooli
... panast punastada. Meie juba oma polkovnikut alt

«Lagunov? ...» venitas kindral imestunult. «Lagunov me sinuga kohtusime! Tere, tere, Lagunov.»

«Tervist, seltsimees kindral!»

«Mitte nii ametlikult, Lagunov.» Kindral ulatas mull ja ma nägin üsna lähedal tema tarku, pisut kavalaud, davaid silmi. «Noh, kuidas käsi käib, individualist?»

«Väga hästi, seltsimees kindral.»

«Või veel... Kas olete juba saanud ülenduse?» I silmitses teraselt eraldusmärke minu lõkmeil. «Õnnitlen nant. Pole unustanud Karašai orgu?»

Küsimus kostis uurivana, vähimagi pilke varjundina.

«Karašai orgu mäletan alati, seltsimees kindral.»

«See on õige, ära unusta.» Kindral pöördus tema poole: «Sevastopollane; krimlane!»

Suvalov vaikis viivu, vaatas tulekuma poole Stalini kohal, liigutas huuli.

Ärevad varjud libisesid üle kindrali näo, ja ma sain ainult mina märkasid, kuidas tema rasked laud võpata.

Komandopunktis pirises summer. Meist vasakul kolis pimeduses labidad. Kindral võttis mütsi peast, võttis taskuräti, pühkis sellega kaela ja kuivatas kuidagi oma peaaegu vanamehelikult oma laupa.

«Kas ka see on sinu kotkas, polkovnik?» Kindral osutas mütsiga Viktorile.

Gradov nimetas Viktori nime ja tema ametikoha lühikava järgi.

Suvalov kummardus Viktori poole, uurides tähelepanuga tema nägu.

«Ka minul on kaks võrukaela,» ütles ta nukralt. «Lapsamasugused lapsukesed. Lõpetasite vististi alles hiljutise kooli? Hiljaaegu käisite sussides, spordisärgkides? Minu on samuti rindel, kahes eraldi kohas. Üks... Kolja... mikesigi kirjutanud. Ta võitles seal kus sinagi, Lagunov. Praegu pole mul temast teateid... Teine on elus, aga kiri.» Kindral tõstis oma lühikese täidlase käe kithi juurde. «Aga Kolja... Ega sina, Lagunov, kuskil pole Suvalovit kohanud?»

«Ei ole, seltsimees kindral. Pole kohanud.»

«Ja mis ongi inimene sõjas? Niisuguses sõjas! Nagu heinakuhjas.» Kindral ohkas veel kord ja pöördus teda vate komandöride poole, kes olid kogunenud kaeviku kää

«Ma olen hakanud koguni värsikesi lugema. Kõik- need meie ajakirja või ajalehte, otsin luuletusi. Äkki mõni poja kirjutatud laul?»

«Jah, edasi. Meie surusime endid vastu tranšee... Meist möödudes tõstis Suvalov oma täidlase käe õnnitlusi sinu juurde.

«Jälgitakse tugevasti minu kätt.

«Tervad meie omad, Serjoža?»

«Kas räägid?»

«Kui lapsed.»

«Kui mildest sina räägid.»

«Kui häbene. Ära häbene. Kui Ljusja, siis tähendab,»

«Kui Ljusja. Kui keegi teine vaatab meie armsa-»

«Kui mis on siin erilist?» Ta ütleb seda

«Kui Serjoga, et pole eneses kasvatanud üllast... ja kui tahad, austamise tunnet...» Viktor hakkas naerma. «Sõdurilüürika. Huvasti...»

Teine peatükk

INIMENE LAHING STALINGRADI KILBI JUURES

«Lend lendasid Stalingradi suunas meist üle suured komandante koondised. Suurtükkide mürisev kõma muu-»

«Kui üks. Suitsupilved tõusid endiselt linna kohale.

«Kui lennukite ja komandöri Kim Bahtiarov jaotas kap-»

«Lend peal ruhmale väljaantud lihakonserve. Need olid»

«Kui jäägid, mis olid saadud veel Stalingradist. Selle»

«Kui ma puutumata. Polkovnik kutsus minu välja ja»

«Kui tema juurde vaatluspunkti.

«Kui istus padrunikastil käärpikksilma taga. Ta silmit-»

«Kui tähelepanelikult, hinnates muidugi nii minu eriti»

«Kui otustatud rühti kui ka hoolega puhastatud saapaid.

«Kui leht, leitnant,» ütles polkovnik. «Mäletate, te jutus-»

«Kui mulle... Kas pole see sarnane... Karašai oru ava-»

«Kui»

«Kui juhtkangidest kinni ning suunasin läätsed pol-»

«Kui poolt osutatud kaitsesektorile.

Vaatluspunktist avanes vaade pujustepile, mis oli la-
gatud kaitsejoonele perpendikulaarselt asetsevaist ma-
Nõod hoiti meie poolt tule all ja seepärast põlnud nad
vad vaenlase jalaväe koondamiseks. Silmapiiril paistis
küla, mis eemalt sarnanes suure lambakarjaga, tule-
võis pidada tukkuma jäänud lambakarjusteks.

Mööda steppi, külast meie poole, tõusis õhku mitu
viirgu, mis pikenesid silmanähtavalt. Vaadates neid
viirge meenus mulle pilt kaugest lapsepõlvest — kui
sed vedureid kujutades jooksid «tu-tu»-hüüetega mööda
Siin nägin ma kaugeid musti täppe — juhtmasinaid, ja
käigulistele tankidele iseloomulikke tolmujooni, mis
kolonni.

«Lõpuks oleme neile meelde tulnud,» ütles Gradov
tahavad meie kallal teha tõsist tööd.»

Veendusin, et vaenlase taktika pole muutunud. Nagu
tagasi, lootis ta nüüdki kõige esmalt mõjuda pauside
Ning mulle meenusid jälle minu sõbrad, kellel olid rel-
vintpüssid, viltukistud lindiga kuulipilduja, ja ees ka
dik... Nii oli see siis, Karašai kirjaoskamatusel liiku-
mise koolis.

Nüüd lamas meie kaitsekeem minu ees nagu õppeli-
reljeefkaardil. Ma aimasin eespool miinivälju, mis olid
tud kahekordses malekorras ja moondatud susliku urgude
Ma võisin mõttes kindlaks määrata tankitörjekahurite
-püsside positsioonid, mis olidki jäänud õhuluure poolt
tamata, rebaseurkad «ka-es»-i tagavaraga, laskurroodude
vikud ja nende taha varjatud tankid «T-34».

Meist tagapool on soomuskõvasse pinnasesse osku-
sisse kaevatud erinevais kalibreis suurtükid: seal seisab
tükiväelaste komandör Viktor Nehhoda oma nelja kuul-
kahuriga.

Gradov andis telefoni kaudu käsklusi. Staabiülema
sinelil, selg minu poole, ja kõneles samuti telefoni teel
arutasid nad midagi omavahel, binokleid silme eest võt-
ma.

Tankid tulid võrdlemisi lähedale. Peegeldades po-
valgust võisid käärpikksilma läätсед reeta vaatluspunkti.

Gradov ei esitanud enam küsimusi, kuigi oleksin po-
tahtnud talle öelda, et tänast päeva ei saa kuidagi
lahinguga Karašai orus. Oleksin tahtnud oma kooli
palju öelda, mõtted tulvasid korjatult.

... ja vaikus, ja minul endal ei sobinud kõnelust
... aga põlnud enam aega...

«... ma, leitnant,» ütles polkovnik, «püüdke rahu-
... vaenlase süsteem. Teie rühm paiknegu siin

... kätarovile käsu tõmmata rühm vaatluspunktile
... polkovniku juurde.

... stepis kõrgendikkude vastas lahingu-
... rinna-akule. Oli ilmne, et sakslased lootsid

... liikusid jalaväe transportautod, seniitkahu-
... veojõul liikuv välikahurvägi.

... meid eimillekski,» ütles Gradov, muianud
... ei taha isegi avada suurtükiväe ettevalmistavat

... telefoni teel lühikese leppekäskluse. Tiibadelt
... Miiniväljadeni jõudnud vaenlase tankide pihta
... Maruline tuli üllatas vaenlast. Mõned tan-
... ja puistasid välja väikesi musti kogusid, teised
... Olejäänud pöörasid tagasi. Kuiva, rabeda,
... omase raginaga tulistasid meie tankitörje suur-
... nõrka külgsuurt. Lõikudes läbi õhu langes ja
... mis tagusid kiilu tankide esigrupi ja rünnaku
... vahele.

... klammerdus sõrmedega maasse ja kordas üksi-

... «Niil» pomises ta, ja pisarad voolasid mööda

... plahvatustest värisedes. Kõrvus püsis mürin,
... kuulipildujate kestev ragin.

... taandus, ajanud oma ranged rünnakukorrad sega-
... kaugele, kui silm ulatas, oli stepp kaetud tolmu

... pani mütsi enese kõrvale, kammis hallid juuksed
... võttis telefoni.

... suurtükiväe tulelööki,» hoiatas ta alatasa.

... vahetult vaheaga alustasid sakslased meie posit-
... tulistamist suurtükkidest. Ja täpselt tunni möödudes

... pommilennukid, kes siis kogu päeva jooksul

... oma lende kuuest või kaheteistkümnest masinast
... gruppideks. Uusi jalaväerünnakuid ette ei võetud.

LUURERETK

Saabus lõunamaine tähis-öö. Pommilennukid jätsid viimaks rahule. Pujulõhnaga segunesid põlenud varvi, kummed kõrbenud raua ja purgimistorudest rohule laialipritsatud tpuva põlenud mootorikütte lõhnad.

Täna jäi kool sooja õhtusöögita. Kursandid sõid atumatusse tagavarasse kuuluvad konservid ja kuivikud toodi eesliinile ämbrites, metsaallikaist. Mõõda ühendat viidi välja raskesti haavatud, sanitarid abistasid neid suutsid käia.

Ma instrueerisin oma rühma viimast korda enne luno. Päevased tähelepanekud vaatluspunktis võimaldasid mul laks määrata saksa välikaitse süsteemi, tulepunktide a õppida tundma maakoha topograafiat ja umbkaudselt l laks määrata lahingjulgestuse skeemi. Ent vaenlase kav võis selgitada ainult temaga lähemalt tutvudes. Meid kuu tungida kaitse sügavusse, välja uurida vaenlase jõud, ko võtta «keel».

Kooli ülem käskis mitte liialt hoogu sattuda, lahuda mitte astuda ja kaotusteta tagasi tulla. Ja peale «Kandke ette sellest, mida te seal näete, aga mitte all mis teile näis».

Laskusime hanereas jõekese äärde, sammusime sellel ja jõudsime mõõda nõgu küla servale. Me libisesime v mõõda tankipiilkondadest. Paisatud tagasi lähtepoale, ei võtnud sakslased arvesse õppetundi. Nad lahingjulgestuse endist viisi välja lohakalt. Kui mul Kuu tuli vahel kogeda ebateadlikku hirmu tundmatu vaenl kelle vägevusest liiga palju karjuti, siis läksin ma nüüd ande täitmisele mitte ainult kui üheväärne, vaid isegi tund et olen vaenlasest üle.

Lüüdnud sisse akumulaatorlambikesed, võtsid sakslased kides oma raadiojaamadega muretu vastu fokstrotte. K käsk ei lubanud mul kasutada vaenlase muretu.

Luurajate mustad varjud järgnevad mulle. Maahit jõuame majakeseni küla serval ja läheneme üle kõõv t aedade teisele majale.

Saadan ette piilurite kolmiku ja käsin paigutada kergel

... võimalikule taandumisteele. Minuga jääb neli ... on väljaõpetatud ja julged kursandid, kes on ... Krasnodari krai staniitsadest. Neid ... Kuulen enda lähedal nende hinga- ... luureretkel meresõiduterminiga «tuulte ... et minu peale puhub üheaegselt neli ... järgi nimetan ma oma kaaslasi: ... «West», «Ost» ja «Süd». Ei tea, võib-olla naerab ...

... piiravad majakese ümber. Vaatlussfääris on ... liitekohad ja kõik, mis on luurajate selja ...

... on kõik aistingud ja tajud äärmuseni teravne- ... et sa tunned inimese ja masina jälgede ...

... vaenlased tahavad viia meid tagasi barbaar- ... meid, kes me oleme tunnetanud töö õilsust ja ... Millal ometi jõuab ülejäänud maailm tõusta meie ...

... kutsu püstolit koputan kolhoosimaja uksele. ... vana naine, kes on endale rätiku õlgadele visa- ... otsa vaatamata suundub vanaeit tuppa, kus põleb ...

... läve ja hüüan tasa perenaist. Ta pöördub kii- ... poole, tõstab tattnina pisut kõrgemale ja silmitseb ... Näen naise näol rõõmu ja hirmu.

... siin on sakslased ... pojuke ...» sosistab ta. ... Sulgesin ukse, et valgusega mitte tähelepanu ...

... selles tares ... just praegu läksid välja.»

... kuhu. Tapsid sea, käskisid valmistada õhtusööki ja ... välja. Lubasid tagasi tulla.»

... Slin kõrval on baas. Umbes kakssada siga. Kolhoos ... et ajada Volga taha, Ahtuba juurde, aga järsku ...

... kandub lihakeedu lõhna. Neelan sülge. Minu näl- ... biendaksid praegu seaga kähku arved. Minus ... võtta sead. Kuulanud minu ära, tuleb vana- ... lähemale ja ütleb:

«Neid on palju, väga palju. Siga ei astu kiiresti A pojuke. Andku jumal teile õnnel!»

Väljunud õuele, kutsusin enda juurde kolm valeda t santi kuulipilduja-tõkkest ja seletasin neile, mida on teha.

Poisid mõistsid mind väga hästi ning jooksid avama väravaid.

Seakari valgus tasa rõhkides aedikust välja. Meie algas lähedal nõoke, mis oli meid juhtinud selle maja juurde.

Me ootasime, kuni poisid jõudsid külast eemale, ja siis läksime luureretke.

Mööda juurvilja-aedu pääsesime külla. Juurvilja aed kasvas mais. Käisin ees mööda kastest rohtu, lükates k kõrvi ja tundes kord peo all, kord küünarnuki all jaiku, kord murdumiseni paindunud tõlvikuid.

Nii me läksime mööda juurvilja-aedu kuni kvartaalini, ulatus peaväljakuni.

Siin oli heledast tsiingitud plekist katusega maja. Meie pisut eemal seisis kõrvalehitised — ait ja pikk labas. Stavroopoli mail nimetatakse kuure veokite ja põllutööriistade hoidmiseks.

Ouel oli vaikne. Maja ees käis mööda tänavat tüdruk. Kuulsime tema rütmilisi samme tara juures.

Paigutasin oma mehed laiali, ise aga roomasin koos «troosiga» tarale lähemale. Minu kõrval oli «West» — dušväärne Kim Bahtiarov, Kimi kõrval piilus läbi platoon «Süd» — Danka Zagoruiko, kolhoosi esimehe poeg. Ta rajoonist, taibukas madalavõitu kasvuga kursant, kuma vasakule, sirelipõõsaste taha olid heitnud maha kulg vastu kaks venda Gumenkod, Kirill ja Vsevolod, kes kutsutud kooli Aasovi mere ääres asetsevast staniitsast. Just nagu täiendasid teineteist vaprust, otsustavust ja võime tuiskava tarmukuse poolest. Neile sobisid igapidi nende pen'ned — «Nord» ja «Ost».

Kuu tõusis mõlemal pool tänavat kasvavaist aknast kõrgemale. Puud meenutasid kõrgeid kaljusid, mis olid kadunud tumeda samblaga.

Nüüd kuulsin vasakult meile läheneva jalaväekolonnimilist sammu: tupp-tupp-tupp! topp-topp-topp.

Kolonn lähenes. Ees käis ohvitser.

Sakslased kandsid kuuvalgel valgatlevaid teraskiivrit

kiivrit, mis olid varustatud ss-lastest märkidega — ristid, mis olid asetatud sääreluude kohal.

Meie saapad, vööd, püssirihmad, ja näis, et meil olid alla lastud Krupp'i kiivrite rihmad.

Meie moodus: topp-topp-topp.

Meie hakkas jälle tara ääres edasi-tagasi sammuma. Meie arvatakse, tähendab see, et selles peatub tähtis

meie «pell tuult» tunnimeest jälgima, hiilisin ma ettevaatavalt tagatrepi juurde.

Meie plimendatud aknast kumas valgust. Teadsin, et ohvitserid alati elutube, ning koputasin tasakesi aknale.

Meie kuulsin noort naisehäält:

«Kas seal on?»

Meie vastasin tasa.

«Petja?» Uks paotus ja hää hakkas sosistama. Meie ühtlasi hirmunult: «Oi, jumal küll, Petja!

Meie naine ruttu ära, Petja. Oi, jumal küll! Meil on ohvitser.»

Meie küsisin: «Kas kodus?»

«Jah, just minema.» Naine taipas nähtavasti oma mehe ja kes teie siis olete? Teie pole Petja! ...»

Meie palusin ma tasakesi, «oleme venelased, punaar-

meie pooleldi ja lävele ilmus tütarlaps, lahtipalmi- meie valgust paljastatud õlal, tõmmud käed ristamisi rinnal. Meie käe nimetissõrmes helendas lihtne hõbesõrmus, meie paistsid odavad kõrvarõngad.

Meie tütarlapsele lühidalt, mis meid huvitab. Ta meie päris minu lähedale, ja põletades mind oma meie jutustas, kus paiknevad seniitkuulipildujad ning meie kui palju eile ja täna oli saabunud saksa autosid meie meenutasid teda hämmastanud märgid olid neile joonistatud. Meie uurinud välja paljugi, otsides oma Petjat, kes oli meie tulles kohe kadunud.

Meie tihkas otsida teda Podsolnetšnaja nõost, kus paiknesid meie otsis teda vangide hulgast, kes olid kokku aetud meie juurde, ja pidas meeles, kui palju oli seal olnud meie kaevalud seniitkahureid.

Meie palunud teda kõike teraselt tähele panna ja lubanud, et

tulen veel korraks külla, ütlesin «nägemiseni» ja välistrepi juurest eemale.

Akki jooksis ta trepist alla ning pistis mulle pilku. Torkasin paberi taskusse, ja tulvil mingit uhket rõõmulinisin tagasi endisele kohale, püüdes hoiduda kuuri nurgast gete pirnipuude varju.

Tunnimees läks aeglaselt ja taarudes minust mööduma poole.

«Tuleb võtta tema, «West»,» ütlesin Bahtiarovile.

«Mul on tarvis paarimeest,» sosistas Bahtiarov kõrva, «ma võtan «Süd'i».

«Hüva.»

Bahtiarov jäi seisma sirelipõõsaste juurde, mis olid hõlunud oma oksad üle tara. Need tumedad oksad ja need gevad pimedad varjud peitsid Kimi.

«Süd» — Zagoruiko — kükitas Kimi jalgade juurde.

Paremal pool Bahtiarovit, kes oli tardunud nagu mähkjalgteepost, lamasid vennad Gumenkod. Tunnimees lahkus Nüüd on ta peaaegu sireli kohal. Kui ta astuks kolme sammu võrra kõrvale, oleks teda raskem kinni võtta. Üks hetk, ja «West» lööb käeseljaga sakslasele kõhule. See on džiu-džitsu võte. Kim pingutab kogu oma tugevat keha, mis on nagu terastrossidest punutud, tõstab fašisti üles ja viskab ta sireli juurde juurde maha. Kim hingab raskelt, nohiseb, rõhudes vahisõdurit põlvega. Osav Danko tõusis kiiresti vaenlase suu takku täis.

Kuu on muutunud kahvatuks. Varsti koidab, on aeg minna.

Päeval ei saa me sama teed kasutada. Tankipiilkonnad laseks meid läbi. Pöördume tagasi pikendatud marsruudile üle Tsatsa stepijärve soise madaliku, mis külgneb meie serajooniga.

Bahtiarov kannab vangi. «Keel» kaalub vähemalt kolmekümmend kilo. Kim tassib teda vaikides, ja ainult hõõr kui pärast minutilist puhkepeatust on tarvis «keel» viia teisele olale, müksab rusikaga küljesse.

Kui märkame endi lähedal liikumist ja oleme suures ohtu peatuma, paneb Bahtiarov vangi näoga vastu maad ja rõhub talle põlvega selga, hoides kinni sakslase rihmaga kolm kukõidetud käsi.

Eespool liikuv piilkond avastas traattõkke, mille sakslased

olnud punuda, et sulgeda pääsu kõrkjate juurde.

«Meid meid kinni. Minu käsul löikab Zagoruiko

kuuldub iseloomulikku kääride lõginat. Vasakul ohkette. Kas meid on tõesti märgatud? Heidame me peaaegu ei hingagi. Raketid valgustavad maastikut põigata paremale, kõrkjate poole ja siis hoiduda

me, et jõuda oma kõrgendikeni. Lõikustasid. Jooksime järve poole ja jõudsime kiiresti. Meie taga hakkasid töötama kuulipildujad. Mõned olid kuulid tirtsatasid põõsaste juures rohekate magneetidega.

Meie jõudnud järve äärde.

«Kõik eemal, nagu kuulipildujahäält jäljendades, hakkasid nad ja vaikis varsti. Kerge külmavõitu udu langes. Oleks tahtnud juua ja süüa.

«Kõrkjais piki kallast kulgevat jalgrada mööda, meid olid sisse tallanud jahimehed. Vang sammus

«Kõrkjad hakkasid katkeliselt, riikalt haukuma. Heit-
«Haukumine kostis sealtpoolt, kust mahaniidetud
«Kõrkja paistis väike järveäärne kõrgendik. Märkasime
«Kõrkjal panutatud torudega seniitkahurite kontuure.

«Kõrkjades oli arvatavasti välijahtkonna valvepost.

«Kõrkjal on luurajale kõige ebameeldivam asi. Neid on
«Kõrkja lüüdata.

«Kõrkja odasi madalas vees, lükates ettevaatlikult laiali
«Kõrkja, et neid mitte murda. Viimasena tuleb «Süd» —
«Kõrkja, sest me läheme põhja poole.

«Kõrkja meenub mulle kiri.

«Kõrkja võib mulle kirjutada tundmatu tütarlaps? Meenutan
«Kõrkja ehmunud silmi, mis läikisid otsekui sooja vihma uha-
«Kõrkja mõistramarjad. Ja siis meenutan teisi silmi — põllu-
«Kõrkja, pilti, mis on kauaks ajaks säilitatud minu südames!
«Kõrkja läbi vee, tõstan vaevaga jalgu. Minu mõtted pöör-
«Kõrkja ja jälle tagasi sedeli juurde.

«Kõrkja kõrkjasihi juures. Meie ees oli voolukoht. Lõin
«Kõrkja maha kompassiklaasi külge kleepunud tilga ja
«Kõrkjatud asimuudi järgi kindlaks, et tuleb üle minna
«Kõrkja.

«Kõrkjasin noored kõrkjad laiali. Kaldal oli rohi maha tal-
«Kõrkja ja kolletanud.

Umbruses polnud kedagi näha. Ent järsk küngas mulle kahtlane. Koht sobis kuulipilduja ülesseadmiseks. Kuidas küll läbida ligikaudu kakskümmend meetrit dat vett?

Mulle meenusid lapsepõlve-aastad ja Ustin Ananovi huvitavad jutustused. Arsti jutustuse järgi oskasid nad vanemad, muistsed slaavlased vaenlast peita ega jäänud vee all, hoides suus seest õõnsat pilliroogu. Igal minna oli terav nuga ja püssivarras. Meid ümbritses vana pilliroog. Igaüks puhastas ühe pilliroo seestpoolt. Et tused voolukohast üleminekuks viidi kiiresti lõpule.

Otsustasin ületada voolukoha esimesena.

Enne kui sukeldusin vette, võtsin peast pilotka ja torkas selle vöö vahele: ta oleks võinud veepinnale kerkida. Ma ahelikku anti edasi minu käsk — järgneda mulle, nagu olen jõudnud vastaskaldale, järgneda mitte korraga kahekaupa.

Sukeldunud üle pea vette, kõverdasin põlved ja liid mõõda põhja. Viltu lõigatud otsa pidi hoidsin pilliroogu masti vahel ja surusin huuled kõvasti kokku, et mitte neelata. Liikusin lahtiste silmadega ja nägin tumerohke jerohtu — tšmarat, mis kerkis kummaliste põõsastena poole. Paar korda kargasid minu jalge alt välja kilpkonn mingisugune väike kala vilksatas ehmunult mu automa raua kõrval. Need kakskümmend meetrit veealust tundus näisid mulle väga pikad.

Lõpuks jõudsin pilliroo libedate keppideni, sealt pilliroog tihenes, moodustas püstise seina. Astusin mõned sammud, pistsin pea välja ja neelasin aplalt õhku.

Nooruke jerohul istuv triiton tõstis hämmastunud väikese pea ning sukeldus vette. Mõned kaanid olid jäänud end imeda minu käte ja kaela külge. Tõmbasin nad maha viskasin pilliroogu.

Mu luurajad ületasid juba voolukohta. Nägin pilliroo, lõigatud otsi ja õhumullikesi.

«Keel» täitis üpris täpselt kõik võimsa Kimi nõuded. Siis me silmasime järveäärses nõos hõbepajude juures andma lõkete tulesid. Selliseid lõkkeid oskasid süüdata meie koka kokad. Olime omas kodus. Kahe remmelga juures, mis me nutasid mulle jõesadamat Fanagoriikal, seisis vahipost ka

lid meid samuti määrganud ja jälgisid meie edasilükkumise vahel. Tõstsin käe ja hüüdsin:

«Hoolitse mind tagant ja rõõgatas kõrva ääres:

«Hoolitse mind oma embuses.

«Kallia,» kõneles ta rõõmustades. «Serjožal!»
«Hoolitse mind kaldani, pani rohule istuma, ja silmita tahelepanuga minu nägu, hakkas valju hää-

«Hoolitse lõusta on kuradid sulle soos teinud!»
«Hoolitse temeteist, ja näis, et me ei jõua küllalt vaa-

«Hoolitse ajasid juba keskööl sead siia,» jutustas Viktori loekari ajas teise roodu ärevile. Iga poiss jõudis alla vee. Minu suurtükimehed ei kaotanud samuti. «Hoolitse praegu lõkkeid? Kõpsetavad sealihha.»
«Hoolitse me ei saa selle eest polkovniku käest pähe, Vik-

«Hoolitse või?»

«Hoolitse mitte kõrvale kalduda.»

«Hoolitse, oled sa oma ülesande täitnud?» Viktor osu-

«Hoolitse meenus sedel. Vaja ta kiiremini taskust välja võtta ja kulvatada. Päike oli juba tõusnud ja hõre udu hajus. Lõusta tuul, hakkasid sosistama järveäärsete paplite

«Hoolitse vaatlikult sedeli.

«Hoolitse ennast uudishimulikult minu poole.

«Hoolitse valmistab mulle pettumuse. Tütarlaps pöördus minu poole seltsimees Karatazovi poole, et... Ent mil-

«Hoolitse sedeli sisu edasi omade sõnadega, kui see sedel

«Hoolitse Karatazov,» kirjutas tütarlaps, «palun võtta minu kiri ja lugeda ta lõpuni. Mulle on selle kirja kirjutamisest tähtis, sakslane on korteris ja vaatab mind kogu aeg. Hoolitse, seltsimees Karatazov, kui midagi pole hästi kirjutan, kirjutatakse öösel, lambikese juures. Ma poleks teie poole pöördunud, kui te ei oleks enne lahkumist sõitnud läbi meie ja poleks kõnet pidanud. Te ütlesite: sakslane on ajutine ja me tuleme varsti tagasi, olge valvsad. Me jääme see-

pärast, et ei olnud küllalt hobuseid, kellega laulda kõik ühes võtta, aga maha jätta ei võinud. Meenub aeti aga Ahtuba taha, nagu meile selgitati. Ja seepärast des ära lambad, aeti ära ka kõik minu lüli saavutamise teate kindlasti, et me valmistusime sellel aastal Moskvasse. Nüüd aga meie, tüdrukud kardame, et meenused lähevad laiali mööda Ahtuba-tagust, mööda steppe, sepp on seal suur, ja kui te tulete pärast sakslast tagasi, siis näitusega jääb? Kirjutan tihedalt, katsuge aga sest petrooli on vähe ja kirja jaoks pole paberit. Ma teab kõike Anton Perehvatov, kelle hoolde on meid meid lüli lambakari. Võib-olla te mäletate mind raparpidamiselt. Teile kirjutab Katerina Protassova «Seitsmenda kümenda Kongressi» kolhoosist.»

Istusin, märg ja mudane. Tundsin nälga. Tahtsin kuid helged mõtted erutasid mind. Mõtlesin tütarlapsust, et varsti avatakse Moskvast jälle näitus ja seintele pannakse üles kogu maale vaatamiseks teinud näitajad.

Ning see kiri, mis kuivas minu automaadi lael, meenutab mulle talurahva, kolhoosi töörõõmu. Minu kodu oli selgel. Ma ei teadnud, mis on juhtunud minu vanematega alusega, meie käte abil üleskasvatatud õunapuudega. Ma teadsin: siin, vähetuntud Tsatsa järve juures, kõrgendikes, mida hiljem vereõiguse põhjal nimetatagu vaprate kuitide kõrgendikeks, pole elu seeme põrnu tallatud.

Silmitsedes õpilasvihikust väljatõmmatud lihtsat paberit meenus mulle isa, kui ta laskehaavast tuikus, ja ma kuuldsin jälle tema vannet: «Aga midagi... ma ei jäta... ei teelt kõrvale».

Viktor võttis mu käest kinni.

«Kas tead, Serjoga, tema ju usub meid... Ma sinu anda see kiri edasi meie poliitasetäitjale... Ta oskab otsida selle Karatazovi ja kasutab kirja kaitsel ja tungil.»

Mind nõuti staapi. Vang oli juba sinna viidud. Polkovnik võttis mind vastu seistes, ulatas käe.

«Tubli poiss,» ütles ta ja silmitses mind sõbralikult pealaest jalatallani. «Kui sead siia aeti, ehmatas mind, Laganov. Mõtlesin, on läinud hasarti. Aga nüüd pole viga, sa näid ennast õige mehena. Istu.»

Laganovi vastu plankudest laua taha, mis oli telefoni-õhuga üle kuhjatud. Igale aparaadile oli kleebitud number. Sedelid olid tehtud korralikult. Paberid olid kääridega lõigatud. Laual lebas mulle tunnus «ettekandeks», mille peale oli kullakarva tähtedega kirjutatud meie kooli nimetus, polkovniku merevaigust kirjutatud. Prille hoidis polkovnik sangapidi käes ja ütles:

«Täna sind jälle,» — ta tokerdus, mängis veidi prille, ütles: «Serjoga.»

Ma olen polnud mind kunagi nii nimetanud. Kuuldes ainult oma nime võpatasin ma ootamatusest, kohmetuselt punastasingi.

«Ma vaban ja seisukoht lubavad mulle nimetada sind just...» Ja otsekui ennast õigustades lisas polkovnik: «Kui...» Ta tõusis, kõndis mööda muldonni, ja ütles, andes minu õlale: «Nüüd sa jutustad, mida nägid, ainult seda, mida nägid, mitte seda, mis sulle näis.»

Ma polnud polkovnikule SS-üksuse õist rännakut. Gradov elanud minule.

«Kas pidasid sõdurid tõesti sammu? Kas neil tõesti krigeerisid ja rihmad? Kas see ainult ei näinud teile nii?» polkovnik.

Ma tundsin tähelepanelikult minu vastuseid, noogutas ta lihtsalt pead.

«Kas üks küsimus. Kas sina, just nimelt sina, noor inimene, ei tundnud hirmu, kui sa neid nii lähedalt nägid...?»

«Nägin, seltsimees polkovnik.»

«Tule järelle. Sa vastasid liiga kähku.»

«Ma ütlesin kõike uuesti.»

«Kordasin kindlalt.»

«Gradov noogutas pead.»

«Ma ütlesin kõike jutusta meestele. Kõigile meestele, mitte ainult meestele... Mida rohkem, seda parem. Aga praegu,» ütles mulle kae, «mine. Sea end korda ja puhka. Mis sul on?»

«Ma ütlesin tütarlapselt, kellest ma kõnelesin, seltsimees polkovnik. Võib-olla peaksin selle komissarile edasi andma? Ja ma ütlesin veel autasustada Bahtiarovit. Ta püüdis...»

Muldonni sisenes staabiülem, pikakasvuline major.

«Hea keele püüdsid kinni. Esimene klass!» ütles ta taskut lehvitades. «Jutukas härra.»

See oli kell kaheksa null-null. Ja täpselt kell kümme kadisid saksased jälle meie kõrgendikke.

Neljas peatükk

VOITU PEAB ETTE VALMISTAMA

Öösel, kui olime luureretkel, tugevdati kooli koostöötiivmiinipildujate — «katjuušade» divisjoniga. Peale määrati kindral Šuvalovi korraldusel meie juurde veel suurtükiväe-polk Ülemjuhatusel reservist. Šuvalov ootas kordset lööki just meie lõigus.

Raskesuurtükke kohaletoonud traktorid kadusid alade järsu nõlva taha. «Katjuušadelt» võeti maha katted suurtükiväelaste kaitsevarjendis, väliplannettidel-laudadel sid peenmehaanika seadised, suurtükiväelahingu tahvel-reguleerijad.

Hakkas puhuma tugev läänetuul. Vahuseid põiklaine löstes veeresid saksa tankid mööda steppi meie peale.

Soomuskolonnid rivistusid rünnakuks: sakslased olid muutunud ettevaatlikumaks. Olid jäetud intervallid loommanööverdamiseks. Ja jälle, nagu lapsepõlves mere ääres nägin ma tormiseid laineharju. Ent see oli sõjatorm. Ma näinud torme. Teadsin, et seda kauget ähvardust pole karta. Ma teadsin, kuidas veereb kallaste poole halli ja kiharaga laine, keerutades teraseste servadega.

Kui ma siis, ähvardava mere ääres olin olnud jõuetu, teadsin ma praegu meie suurtükide müra: nagu oleksid hiiglasuured käed mänginud gigantse kitarril pingulitõmbes keeltel.

Seepeale näis kõigile, nagu oleksid kuskilt selja tagant tulnud lennukid ja visanud meie kaevikuile pomme. Kim Bahtiarov surus enese ehmunult maa ligi ja tema kiindusid minusse.

«Katjuušad!» karjun Kimile. «Katjuušad!»

...naerule. Tal on veidi häbi oma ehmatusest, et ka ülem kuulatab neid podisevaid heli-

...müra mikrofoni juurde, kust reproduktorite

...d esliini kaevikuisse, võtab peast mütsi ja

...«...leotavad meie kaardiväe miinipildujad!»

...kõikjal asuvad

...Polkovnik helistas staapi ja mikro-

...adapteri edasi Issakovski laulu «Tuli

...Katjuuša». Me kuulsime muusikaheliseid ja

...alateisele.

...Väli oli kaetud mustade suitsupilvedega.

...nais, nagu oleksid üle välja sõitnud trakto-

...Nii võivad põleda kuiva karuohaka,

...kõrkehina puhmastikud.

...vahetavad «Katjuušad» tuleposit-

...seada tehakse isegi meile märkamatuks. Seal,

...ripub alles tihe pilv, pealt valge ja altpoolt

...Pikeerivate lennukite kuuik ring-

...jarel sõostavad nad alla.

...nimetama «sokkudeks». «Junker-

...esikülj ja piloodikabiinid meenutavad

...päid, kui need asetavad sarved kehaga

...Pikeerijad tabavad faktiliselt tühja kohta,

...on ammugi positsioone vahetanud. Kaks

...radio-onnis heliplaat. Jälle mürisevad reak-

...«Junkersid» lahkuvad. Nendele kihutavad

...havitajad. See on uus tüüp «jakke». Meieni kan-

...motorite laul. Valged jutid õhku läbilõikavate

...on nagu taeva laotusse kirjutatud tähed.

...jätkab rünnakut. Süttinud masinast tõusevad

...Ründavad tankid hoidusid tihe-

...«Keel» ei valetanud ülekuulamisel. Seal on

...Neid paiskavad käigult puksiirmasinad, mis

...ise siksakkides, andmata tolmule aega rahuli-

...Tagapool tulevad arvu suurendamise

...tavalised autod. «Keel» ütles, et vacnlane on

...meid kohutada tehnika ohtrusega. Meid, tuhandete

...traktori ja amade omanikkel

...kursante raadio kaudu. Tema kõnet peavad

...kõik:

«Masinad on arvu suurendamiseks! Neid võib peagi nagu küünlaid!»

Vaenlase jalavägi asub ründama kõrgendikke. Teda kuulipildujate koondtuli. Tulistavad eeskujulikult kursandid, kes esimestena koolis sooritasid katsed 2-se astme märgile. Neil kõigil on tugevad lihased ja kus leninliku komsomoli pilet. Kuulipildurite poolt alustatud töötused on kommunistlike noorte organisatsioonide seifis, meie kooli lipu juures.

Jalavägi ei talu marulisi valanguid. Binokli abil võib kuidas sakslased kukuvad, suruvad endid vastu roodu roodu kaevuda püüdes sapöörilabidatega küünarnuki all maast on raske jagu saada. Meiegi labidate külge peopesade nahka, enne kui me suutsime end varjata betoonitaolise maaga. Sellises asendis temast sapöörilabid kesega jagu ei saa.

Kursandid jätkavad tulistamist kiirlaske-kuulipildurite «DS».

Väliale jääb laipu. Ootan ss-laste rünnakut. Ja nad ilmuvadki mustad mundrid. Ss-lased lähevad rünnakule roodu vastu. Neid aina hüppab ja hüppab maha tühjalt. Rünnak tekitab mõjuka mulje. Fašistid püüavad hoida sama sammu, mida neile on õpetatud õppeplatsidel marssimiseks võõraisse vallutatud linnadesse.

Rünnak muutub üha pingelisemaks. Polkovnik ühendas ühikuliselt kokku number «kolmekümne», «katmata» divisjoni komandöriga. Gradov teeb piinliku täpsusega loendus, kas kogupauk võiks riivata teise roodu asukohta.

Lõpetanud kõneluse, liibub polkovnik vastu rinnatist tema tugevat selga, kortsunud käiseid, siidsärgi polkude kätiseid ja kullatud mansetinööpe rohekate jaspiskivikate.

Mustad mundrid loodavad psüühilisele mõjule. Gradov usaldab teist roodu. Seal on head, julged poisid — spordimehed, kes on tulnud esikohale riistvõimlemises ja hüpetes.

Nakatun polkovniku ärevusest. Mis saab siis, kui peetakse teist roodust veavad alt ja värahtavad? Nad peavad vaenlase vastu võtma lähedastel distantidel. Aga lähedastel distantidel näevad kursandid ühikuliselt kõike: riimad, kiivreid, uusi saapaid, sõjavarustust ja süngeid SS-i kaubamärke.

Gradov lütab enda poole mikrofoni väikese nelinurga, kinnitab kinni ja lausub selgelt ning rahulikult: «Täna! Siin Gradov! Kursandid! Neid on ainult üks lümmend rida neljakaupa!»

Gradov lütab oma informatsiooni, vaikib minuti, vaatab kella ja kõneleb jälle mikrofoni:

Gradov müri summutab vintpüsside kogupaukude taga marulise tule. Gradov võtab masinlikult suurevaigust pitsi ja hammustab seda.

«Täna! Poisid,» lausub ta tasa teise roodu kohta. «Nad tagasi löödud. Stepi kohal suitsevad mustad

«Täna! Tormijooksu kõrgendikele ja ... vaikus. Gradov! Šuvalov. «Täna, kursandid!»

«Täna! Hommikul ilmus meie kohale lahingukäras meid eksinud kanakull. Ta lendles meie jalaväe kohal.

«Täna! Kõrgusid rõõmustunud kursandid. «Lind!»

«Täna! Lendles kaua aega meie kohal.

«Täna! Ajas linnu meie juurest ära saksa lennuk.

«Täna! Viakas alla lendlehti:

«Täna! Teie võitlesite vapralt saksa armee vastu. Me ei andnud, et teist saab asja. Kuid mitte Nõukogude lennuk saadetakse surma, tegemata teist ohvitseri. Meie võitluse tagalasse. Lõpetate kooliskäimise ja võtate loomuse vastavalt teie andele. Meie toome teist väe-

«Täna! Šuvalov:

«Täna! Sakslased-siberlased said kutse astuda saksa sõjatehnikale. Mis sa arvad, polkovnik, kas pole nende asjad võimelised värbavad endile ohvitseri Volgalt?»

«Täna! Langenud meie kõrgendike surnud aladele.

«Täna! Meie nad kursantide sineleis, mis olid ömmeldud kaitse fassonglõhikuga, nende rinnale asetamine pilotidele. Meie nad võisid viimast korda oma kätega enda vastu kaitse fassonglõhikuga. Meie ei nutnud langenute haudadel. Meie ei andnud nutta. Me ei andnud saluute, et mitte peletada meid. Meie ei andnud maha oma sõbrad, kes hukkusid Stalini lennukis.

«Täna! Meie aga eemaldus. Keeris pöörles piki kallast oma

terasest ribidega. Sakslased püüdsid meie kaitsesse auku rida. Siberlased ei lasknud neid läbi. Läbi ei lasknud samuti ei Groznõi ja Krasnodari kooli ega ka Ordžonikidze linna kursandid! Sakslased aga tõttasid oma sihi poole, sid kuskil liitekohad läbi ja hakkasid meie kaitsesse sisse voolama.

Öösel jätsime kõrgendikud maha ja liikusime rannamarsiga, mis arvestas võimalikku kohtamislahingut, lähemale, et lülituda Stalingradi väliskaitse ringvööndi.

Viles peatükk

KOMMUNISMI KÕRGENDIK

Kui keegi soovib otsida sõjaväe topograafiliselt kõrgendikku 142,2, siis orienteeruge Pestšankast vasakult on Stalingradi lähedal.

Siin võitlesid meie diviisid. Siin hukkus rohkesti noori inimesi.

Lahingud Pestšanka juures tõmbasid vaenlase poolt Stalingradist eemale. See kangelasstegu teostus kodumaa lahinguseksimehelikkuse nimel ning kõige pisema asjus läbimõeldud stalinliku strateegilise plaani kohaselt täitsime seal ausalt oma sõjaväelise kohuse ega meeldi vannet.

Jutustan nüüd kõigest järgemööda.

Informatsioonibüroo teadaannete kaudu teadsime, et lasel oli õnnestunud forsseerida Don ja tungida Krasnodari piiridesse.

Viktor andis mulle edasi, et teadaandes oli mainitud staniitsat. Krasnodari hõivanud vaenlane oli Kubaanil ja lähenes Kaukasuse mäeaheliku idapoolsetele sellele osale, mis asub Kubaanimaal. Me olime oma konna rindejoonega ära lõigatud. Sakslased liikusid Groznõi ja Ordžonikidze suunas. See tee viis Bakura Tbilisi peale.

Meie Viktoriga ei teadnud midagi omaste saatuse tundsin tõsist rahutust. Ükskõik millest me kõnelesime Viktoriga, ikka lõppes jutt küsimusega: kuidas on seal?

Ohise mure tõttu tugevnes meie sõprus veelgi. Ei me

linna kohtumiseta. Kui meil aga ei õnnestunud teinaha, meelitas telefon kuulama sõbra häält.

Ja Gumenko olid samuti kaotanud ühenduse sõbraga. Zagoruiko sai kirja oma kaugelt sugulaselt, Muzdoki juures. See teatas, et Zagoruiko perekond jäänud lahkuda. Praamid evakueeritud eraisikutega kuskil Primorsko-Ahtarskaja juures kinni. Zagoruiko Buzulukki riiklikule elanikkonna ülesotsimise poole, kuid seal ei teatud midagi.

ei suutnud endale mure tõttu õiget kohta leida. Pea- ja lahingukoolid üle rinde reservi. Järelejäänud kurtarmeeriti koondpolk. Lahingusse meid esialgu ei saadeti. Kurantide polgust ammutas kindral Šuvalov otse- ja vahetult ohvitseride koosseisu. Meie ootasime ja

lõpuks saime. Meie võitlesid rindel, tegelesime meie riivilise, poliitilise õppusega.

Meie eesliinile ei küpsenud ainult minus. Sellel mõtteid Bahtiarov ja Zagoruiko, vennad ja Viktor. Muidugi oleks meid omal ajal lõpuks ikkagi lahingusse saadetud. Aga millal see aeg

meile saadeti läbirääkimisteks polkovnikuga. Gradov meid vastu savist seintega onnis. Nagu alati, seisis meil. Nurka laotud padrunikastidel lamas nahast kott, paunake käterätiga ja seisis pudel uzbeki punast

polkovnik hoidis käes raamatut. Palunud mind käeviipega ta, panni ta raamatu kõrvale, heites sellesse meie kõneluse ajal neg-ajalt pilku, nagu kasutaks ta iga sobivat hetke

meile. Gradov kuulas tähelepanelikult ära minu kaalutlused. Ta mõtles mind. Siis esitas ta mõned küsimused. Need tulid perekonda. Kui ütlesin, et eesliinile üleviimist ei ole minu luurajad ja Nehhoda, peatas Gradov mu sõna: «Nendega ma räägin eraldi».

Meie laua lähedal ja võisin jutlemise kestel lüüa silmad meile, mida polkovnik luges. See oli «Hadži Murat». Meie näis, et ta loeb seda jutustust üle mingi salajase mõtte. Meie allakriipsutatud kohti ja tundsin nende vastu

«Meel oli erk, rahulik ja reibas. Sõda seisis tema ainult selles, et saata ennast hädaohtu, võimalikult kaua pälvida sellega nii autasu kui ka seltsimeeste ning sõprade lugupidamist. Sõja teine külg: soldatite, ohvitseride, mägilaste surm, haavad, nii imelik kui see ongi, ei olnud üldse tema kuiutluses. Et säilitada oma poeetilist sõjast, ei vaadanud ta kunagi isegi ebateadlikult surma haavatuile».

Märganud, et ma loen tema poolt allakriipsutatud lae naeratas polkovnik suunurkadega ja nihutas kõrvalise sõrmedega ning hoolikalt puhastatud küüntega.

«Poeetiline kujutus sõjast,» lausus ta, nagu vastates geile oma mõtteile.

Kerge naeratus libises jälle üle tema õhukeste huulte.

Me vaikisime. Gradov tõusis, avas taskunoo korpuse ja jagas veinipudeli, kallas täis kaks klaasi ja lükkas ühe lähemale.

«Joome sinu õnne peale, Lagunov,» ütles ta tasa.

Jõin veini ühe sõõmuga ära ja panin klaasi kõrvalise polkovnik jõi mõned lonksud ja jätkas minu vaatlemist.

«Sa oled liiga üles kruvitud eesliini jaoks,» ütles polkovnik, «nii võib kergesti sooritada ennatlikku teo sõjas on iga viga — veri. Ja komandöri järelekaalutegu on tema alluvate veri.»

«Eesliinil ma rahunen, seltsimees polkovnik.»

«Leidsid broomipreparaadi,» ütles polkovnik laupäeva silmadega. «Eesliinile tuleb minna rahulikuna, arukana, veidi tigestunult.» Polkovnik kallas mulle veel klaasitäie valas oma klaasi pisut juurde. «Ma tean, et poeetiline koalus sõjast on sulle võõras. Sa oled liiga lähedalt tutvunud ametiga, millega meie noored inimesed tahtmatult on sunnitud tegelema. Ka minul oli perekond, Lagunov.» Oma hammustas huulde, tema nägu võpatas närviliselt, kuul võttis enese ilmselt kokku ja lisas mulle silma vaadates. «Minu perekond tabati Riias. Olen kommunist.» Gradov tas tulemasinal paberossi. «Ma luban teil enda juured leida kuhu... sinul ja sinu seltsimeestel. Kuid ma pean igal juhul neist kõnelema üksikult. Ma juhatan juba ammu kooli, kord kujunenud niisugune komme: saabub hetk, ja sügav pesast lendavad jäävalt ära linnupojad, kes on oma kooli ning nokad tugevaks kasvatatud. Võib-olla see harjumus

on sinu labku minna aitabki mind praegu. Kuigi... Ma olen kaotanud perekonna... Ma olen kaotanud teiega, noormehed. Teist kõigest, peaaegu... Ma olen saadames saanud minu pojad... Eriti pärast... Tinguta kõrgendike juures.»

«Märganud, Oleksin tahtnud palju, palju öelda sellele... Ma olen ebaõiglaselt olime pidanud pisut jahedaks. Need pigistasid mu kõri kinni ja ma ei suutnud lausuda.»

«Olen heitis mulle pilgu ja mõistis minu seisukorda. Ta... Ma tõusin tema järel. Polkovnik ulatas mulle käe.»

«Võin öelda,» ütles ta. «Olen veendunud, et sa ei vea alt oma... Mulle näib, et sa tuled toime roodu juhtimisega.»

«Ma olen kõrgendiku 142,2 juures. Ma olen laskuroodu tavalises laskurpolgus, mille lipul pole... Ma olen ordenit ja millel puudub kaardiväepolgu nime... tavalises numbri-laskurpolgus.»

«Ma olen allub palju erinevaid inimesi. On noori poisse, on kalureid, tugevaid, päevitunuid, eriliste harjumustega, on inimesed mereäärsete asulate elanikele, olgu need kas... Ma olen Lanžeronist, Horla sadamast, Kertši poolsaarelt või... Need on julged poisid, isegi liialt julged, lauljad... Ma olen armastavad kanda pilotkat nii, et näib, nagu... Ma olen tuleke ta otsekohe viia peast. Nad kõnelevad... Ma olen arset žargooni, on omandanud õõtsuva kõnnaku, on... Ma olen tingimata oma tugevate lihastega kehade peale... Ma olen tühulised aluspluusid, püüdes jäljendada meie... Ma olen laskukohtadele tulnud Vaikse ookeani laevastiku mere-

«Ma olen nende tublide poistega võib kohata väarikaid kol... Ma olen rahulikke ning arukaid, õlevärvi, pleekinud vunt... Ma olen laskukohtade kastikestega vooris, väljaõmmeldud käterät... Ma olen laskukohtades, mugavaks sobitatud riietuses, korralikult... Ma olen laskukohtadele saabastes. Need mehed hoiduvad kolhoosi-harju... Ma olen laskukohtadele kokku — on nad ju rahuaegses elus harjunud... Ma olen laskukohtadele, lülidega, üksteise toetamisega, hea ning kindla... Ma olen laskukohtadele tugevast naabrist. Nad tulid Stalingradi alla nagu... Ma olen laskukohtadele või rehepeksule. Nad vaatasid oma korpunud peo... Ma olen laskukohtadele või väsimatult taeva poole tõusvat Stalingradi suitsu,... Ma olen laskukohtadele: nafta ei põle enam, põlevad majad, ja needki... Ma olen laskukohtadele Nad kobasid sõrmedega mulda, muljusid seda peos,

tegid kindlaks: sigitab vaevaliselt, kaevata tuleb... aga oled kord temasse kaevunud, ei ole vaja karta metalli, varjab vaenlase eest emake-maa, päästab ka lahingus.

Nad on hoolikalt õlitanud oma relvad, sobitanud... mad — praegu istume, aga võib juhtuda, et läheme... megi. Nad aitasid noorukeil koduneda. Hea ja kurnap... kisid nad enam padruheid, nühkisid nad üle, olit... mahutasid uuesti kartongist pakkidesse.

Uudishimu tõi nad patarei juurde — vaatama ka... kas võib nendegi peale loota. Nad vaatlesid kahu... tulepositsioone ja soovitasid üht-teist omasugustele... sõdureile. Olgu muuga kuidas on, aga emakesel-m... vad masinad on neile lähedased. Talupojad oskasid... aegses elus kohaneda igasuguste maakohtadega... lumeväravaid, istutada kuraagat kaitseks kuiva kõrvet... vikatite abil koristada lõunapoolsel päikesepaistelisel kül... remini valmivaid nisusorte, enne kui asuvad tööle komb...

Kui nad silmavad tanki, küsitlevad nad tingim... komandöre kui ka seltsimehi: mitu hobusejõudu selle... missuguse kütusega töötab, kuidas teda külмага ka... kas mootori jõud pole ära kurnatud?

Need inimesed usaldavad tehnikat täiesti. Kes juhib... õnnele? Kas mitte needsamad tehased, mis nüüd on suu... tegema tanke, ei varustanud neid varem traktoritega... dega, mis rebisid puruks ribapõllu-orjuse. Neid talu... Stalngradi sõjameeste sineleis pole vaja kaua veenda, et... hoiduksid rünnakul tankisoomuse lähedale, pakitsegu pe... hiljem jalad, mis on vaevatud pikaajalisest talupoja... Nad teavad: tank kaitseb eksinud kuuli ja lõhkeva gra... eest ning rajab teed, tallates enda alla nii kuulipildu... kui ka saksa jämeda okastraadi keeru.

Need sõjamehed on usaldatavad ja ettenägelikud. T... unistavad kiirest tagasipöördumisest oma kolhoosidesse, r... remast asumisest kasulikule tööle, nemad juba ei hakka tal... gus venitama ning aeglustama võidu saabumist.

Neid vaatavad tähelepanelikult uljaspead-poisid, kes... vad neilt üht-teist, samuti nagu need arukad kolhoos... laenavad kaspialastelt nii elavust kui ka lõbusust surm... eelaimuses, mille vastu keegi pole kindlustatud lahingus.

Need targad poliitikud on oma rakkus peopesadel kõik...

...ad lahutasid koost saksa trofeerelva kuni vindi... ...on ja kiitsid meie töölisi, kes on neile saatnud... ...on vaenlasel: «Vaat kus pagana poisid, ei... ...mõeldada üksnes hangusid, kombaine, traktoreid, ...valmistasid ka igasuguseid muid rakmeid!»

...nähka seda, kui tähelepanelikult nad õpetasid... ...uuga ka keerukat töö noorele osseedile või... ...olud sattunud laskurroodu. Harjunud põlluma... ...struktaaziga, leidsid kolhoosnikud sõnu ja mõis... ...et arusaadavalt seletada kõike, nii et viimaks löid... ...le Samili ja Hadži Murati järeltulija silmad... ...müüsid oma relva, oma lahingukollektiivi... ...rühvastest ja erinevate keeltega, kuid... ...mumeste jõudu.

...oli oma rõõme ja veel rohkem muresid. Ent... ...nukraks muutuda, kui juba keegi neist... ...minu mõtted eemale vangipõlve sattunud... ...soolase kaspianaljaga või aruka ja kaaluka... ...mis on nagu kuldne viljatera.

...duses, tranšeedes, mis olid urgitsetud peaaegu... ...142,2 jalamile, asus esimene rood. Kuid esimese... ...Andrianov ei olnud mulle kohe meelt... ...oli umbes kolmekümne kolme aastane. Kasutades... ...vanema õigusi püüdis kapten Andrianov mulle õpe... ...Algul otsustasin kuulata tema nõuandeid. Kool... ...kasvatanud lugupidamist vanemate komandöride, ...aegse ohvitseride-kaadri vastu. Aegamööda hak... ...oma tema nõuannete segasusest, kuigi need esi... ...valju häälega, kategoorilises toonis. Ma kuulasin... ...tõuga tema häält. Võib-olla orienteerus ta sõjaasjan... ...paremini — ta oli armeega koos liikunud juba... ...peale. Ent mind rabas kapteni suhtumine alluvaisse... ...leulnud kordagi, et kapten oleks andnud mõne kor... ...huhku häälega. Kõiki käske kinnitas ta tavaliselt... ...amuga. Esimestel päevadel püüdsin ma temale lähe... ...pöada muljeid oma võitlejaist. Minu sõnu lõpuni kuu... ...hakkas ta laginal naerma, tõmbas välja välipudeli, ...jooginõu ja ütles: «Tehkem parem üks naps». ... ...polgast peale oli mulle sisendatud vastikust viina ja... ...pölgate vastu. Minu vastikustunne viina vastu oli kapten... ...Andrianovile alaliste salvavate pilgete aineks.

Isegi kapten Andrianovi väline kuju ei sisendanud paatiat. Kujutlege endile lohakat mustajuukselist inimest, laiades kalifeedes, lühikeste jalgadega, ebaproportsionaalselt pikaks venitatud ülakehaga, sügavale aukuvajunud nägu. Need ei naernud kunagi, kuigi kapten ise alati lõlendas, kes ja kauem kui ükski teine. Mulle näis, et kapten Andrianovi silmad olid alati põhjust pilkeiks.

Pärast lühikest jutuaajamist kapteniga ütles Viktor:

«Raske on töötada kõrvuti sellise inimesega.»

«Ma pole teda lahingus veel näinud,» ütlesin Viktorile.

«Võib-olla on ta lahingus kotkas?»

Viktor silmitses mind tähelepanelikult ja vangutas pea.

«Tema suled ei ole seda värvi.»

Nehhoda oli komandöriks kahurite patareis, mis olid positsioonil meie polgu taga. Viktor tõendas, et lahinguroodude rünnakoperatsioonide puhul on vajalik, et lahingupolgu kahurvägi eesservale ja manööverdades tuleks rünnata ratsastega olla jalaväele toetuseks. Selline meetod ei ole uus, sellest oli juttu ka määrustikes. Ent meie polgu komandör oli ettevaatlik mees. Pealegi oli tal isiklike kogemuste põhjal, nagu kõnelesid polgu põliselanikud, hästi teada, et kahurite kaotused on polgu komandörile pulitamis- ja pahanduste poolest eriti tagajärjerikkad.

Oma patareikomandöri lahinguindu ta siiski ei jätaks ja töötas järgmises, «tõelises» lahingus lubada kaugel lähedasemaid distantse.

Märkas, et Viktor vaatleb tähelepanelikult mind ja roodu komandöri. Ta esitas mulle õige tihti igasuguseid taktikalisi küsimusi. Neis märkas, sõbra murelikkust, kuidas tulen toime oma uue osaga.

Mõnede taktikaliste küsimuste seltsimeheliku arutelu ajal tuli Viktoril leevendada minu ägedust. Ta õppis tähelepanelikult tundma minu võimeid ja isegi teadmisi. Mul ei olnud mõeldagi selle üle, kuidas Viktor juhib oma patareid. Kui ta ütles, mis ta tegi polgu komandöri aadressil, ei leidnud ma poolt mingeid vastuväiteid. Võib-olla ei süvenenud ma kunagi mõttesse, kas mu sõber mõtleb taktikaliselt õigesti, kas ta on tee vigu.

Kord ütles Viktor:

«Tahaksin olla sulle lahingus lähemal, Sergei. Minu patareid on tugev number. Tugevam sinu roodu-miinipildujate

arvud meid lahingus, Viktor.»

«Ma ei sa oleksid elus, Serjoga. Mõistad? See on minu suurim võimalus, et määrustikku rikkumata saaksin talle tegelikult just sind, oma sõpra. Seetõttu vaatlen tähelepanelikumalt silmas teie Andrianovit.»

«Juba jõudnud temaga «komplimente» vahetada?»

«Kas ta rääkis sulle?»

«Ta ei rääkinud, komandörid.»

«Kas sa mõtlesid, vaikus. Jõime koos temaga ka

«Kas sa, Sergei,» kõneles ta mõtlikult, «et komandöri määratlemisel oleks komandoosakond siiski pidada oma üksuste komplekteerimisel psühholoogilisi aspekte. Mina näiteks oleksin nende asemel sellise Lagunovi kombinatsiooni suhtes teisiti toiminud...»

«Kas juhtivate kaadrite osakond pidanud uurima sõjaväe administratsiooni, vaid psühholoogiat ja võib-olla midagi termomeetrite taolist sõprusvahekorra loomiseks.»

«Kas sa ei näinud, Sergei,» ütles Viktor rangelt. «Võib-olla ei osanud väljendada sulle oma mõtet. Lühidalt öeldes olema veidi rohkem tõelisi inimesi. Ja sellises maailmas on sõda, peavad inimesed olema kristallpuhtad, ei ole ka partei ja iseenda ees.»

«Kas sa tead, millal harilik tulevahetus ja luureret-tingimused meie lõigus kestnud kogu nädala, tuli asendada muusikaga.»

«Kas sa ei näinud, Sergei,» ütles Viktor rangelt. «Võib-olla ei osanud väljendada sulle oma mõtet. Lühidalt öeldes olema veidi rohkem tõelisi inimesi. Ja sellises maailmas on sõda, peavad inimesed olema kristallpuhtad, ei ole ka partei ja iseenda ees.»

«Kas sa tead, millal harilik tulevahetus ja luureret-tingimused meie lõigus kestnud kogu nädala, tuli asendada muusikaga.»

«Kas sa ei näinud, Sergei,» ütles Viktor rangelt. «Võib-olla ei osanud väljendada sulle oma mõtet. Lühidalt öeldes olema veidi rohkem tõelisi inimesi. Ja sellises maailmas on sõda, peavad inimesed olema kristallpuhtad, ei ole ka partei ja iseenda ees.»

«Kas sa tead, millal harilik tulevahetus ja luureret-tingimused meie lõigus kestnud kogu nädala, tuli asendada muusikaga.»

«Kas sa ei näinud, Sergei,» ütles Viktor rangelt. «Võib-olla ei osanud väljendada sulle oma mõtet. Lühidalt öeldes olema veidi rohkem tõelisi inimesi. Ja sellises maailmas on sõda, peavad inimesed olema kristallpuhtad, ei ole ka partei ja iseenda ees.»

küsimusi, kus võitlejad pidid nägema oma komandorilist ja füüsiliselt täiesti tasakaalustatud seisukorral tema käitumine mind hingepõhjani.

Püüdsin temaga mitte kõnelda, et kas või sellega oma põlgust tema vastu.

«Hee, vennas, noor oled,» noomis mind kapten jätkuks, «küllap harjud märjukesega sinagi. Kui sa sattunud korda kümme vaenlase rõngasse nagu mina, sa sid hakanud neelama lämmastikhapet...»

«Kuulge, seltsimees kapten, kas külgmised orientiir teile hästi meelde?» küsisin ma, kartes, et tema pead duvad lahingülesande hoolika ettevalmistuse tulemusel.

«Serjoga, minu pärast ära erutu: kapten Andriani Suvorov ega Hannibal, kuid oma tööd ta tunneb. Mitu sentimeetri võrragi ei lange ma välja oma orientiiride joontest... Sõda, vennas, on nagu kaardimäng. Lõpet kokku, et me seitsmeteistkümne pealt enam juurde ei ole ja pea sellest kinni... Nägemiseni!... Ma helistan Serjoga. Julgustan... Hoia saba porgandinal!»

Lahkusime ühenduskäigu lahkmel. Ta läks oma professoristseeruva noole järgi, mina — oma järgi.

Käisin oma roodu läbi. Unustasin ütlemata: polko Gradovi korraldusel lubati «tuulte roosil» tulla koos meile Leitnantideks ülendatud, töötasid minu taibukad luurid roodus.

Bahtiarov võttis vastu esimese rühma. Danka Zagorud kolmanda, vennad Gumenkod olid lahutatud — Vsevolod pikakasvuline ja paindub nagu pajuviits, oli komandörina pialastest kuulipilduritele, noortele poistele, kes poolelt mõistsid oma komandöri-aasovlast. Kirill Gumenko p enese määrata roodu miinipildujate juurde. Täitsin ta vastutades tema eest polgu komandöri ees. Olin veendunud, see lihastest pununud tugev mees sobib uuele teenistusele.

Esimese rühma asetuspaigas nägin ma võitlejaid, kes olid hulgana kogunenud kõhna ja pikakasvulise intendandituse kapteni, polgu finantsüleva ümber. Teenistusala meenus ning rahutu, hoolikas iseloom olid toonud ta esile. Võitlejaid kogunes murruna finantsüleva juurde, ainult ühe märgiga: astuda võib-olla viimast korda ühendusse oma ühe. Ühed andsid talle ära raha, seda hoolikalt üle lugedes, teised andsid edasi kirju.

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Mille matusebüroo organiseerija, Bahtiarov?»

«Aga endas sa ei otsi korda, Jakuba.»
 Meie ümber kogunes jutlemisest huvitunud võitle-
 see pani Jakuba kohmetama.
 «Kuidas nii, seltsimees komandör?»
 «Määrad enese enneaegu surmale?»
 «Mis tulema peab, sellest ei pääse, seltsimees komandör.»
 Kui mängiksime kulli-kirja, oleks teine asi, aga nüüd...
 gest näha, et tuleb otse rünnak.»
 «Sa küsisid minult, miks ma ei kirjuta testamenti, et
 ära raha, ei valmistu, tähendab, teise ilma minema?»
 «Oli niisugune küsimus...»
 «Ma ei mõtle surema hakata, Jakuba.»
 «Kas teate võlusõna?»
 «Olen selles veendunud, et jään ellu... isegi otsustades
 puhul.»
 «See võib ju nõnda olla, seltsimees komandör,» ütles
 Jakuba põiklevalt. «Teie — see on teine asi...»
 «Miks «teine»?»
 «Roodu komandör pole ikkagi rühma komandör, see
 pole ta reasõdur.»
 «Aga ma lähen rünnakule sinuga kõrvuti, Jakuba,»
 tahad? Või tahad, et lähen sinu ees? Esimene kuul on...
 Miks siis mina, kes ma lähen sinu ees, ei mõtle surma-
 sina mõtled minu järel tulles hukkuda? Ei saa ju kuul
 kahte inimest korraga läbi lüüa.»
 «Aga vahest neil leidub kaks kuuli, seltsimees komandör,
 vastas naljaga Jakuba, kelle tuju oli lõplikult rikutud...
 et järjekord oli kaotatud ja finantsosakonna ülem, kes tundis
 et läheneb rünnaku aeg, püüdis lõpetada oma operat-
 ning rutem tervete kontidega minema pääseda.
 Mulle meenus, et mu plaskus on viina, mida käskjal
 igaks juhuks varunud.
 «Jakuba, joome parem kumbki ühe lonksu,» tegin ma
 paneku, «aga teised kaks lonksu võtame peale rünnaku.»
 Meie ümber kogunenud võitlejad elavnesid ja vahetasid
 omavahel naeratusi. Nesterenko müksas Jakubale külje
 kääksatas, kohendas vurrusid.
 Jakuba peitis raha taskusse, tema käed olid nüüd valad
 «Keegi ei teadnud, et teie joote, seltsimees leitnant.»
 «Aga vaat sinuga joon lonksu... Krossid peida...»
 Jakuba. Mine tea, tuleb ehk käsitsivõitlus. Tean juhtu, kui

... enesest ühte võitlejat täägiga ja tabas rahataskut.
 ... rahadesse, ei liikunud paigastki... Päätsid,
 ... elu sellised paberid, Jakuba.»
 ... oli jõudnud rüübata minu plaskust. Ta tundis end
 ... muheles.
 ... vanakuri neid krosse, seltsimees komandör,»
 ... Jakuba hoopis teise häälega. «Paljuke neid krosse
 ... võit? Ja kui pistetakse tollel kõrgendikul sur-
 ... mul on sada aastat elada? ... peret aga aitab
 ... olete võib-olla kuulnud: enne sõda oli Stav-
 ... kuulus kolhoos «Uus Elu». Aga milleks te peak-
 ... kama? Ja kes teid lasebki ette, seltsimees koman-
 ...
 ... et tahtnud surra. Mulle näis, et see oleks ülekohtune.
 ... endale, et siin, tuldõhkuva Stalingradi all,
 ... ahtse-eelses vaikuses, lõpeb minu elutse. Ma
 ... nägema steppi, nägema päikesetõusu kõrgen-
 ...
 ... vaimamatust väliettekande plangi. Sinna, kus sei-
 ... stikulu,» ma kirjutasin: «Kõrgendiku 142,2 lähedal.»
 ... «Palun mind vastu võtta Üleliidulise Kommunist-
 ... detsyviike Partei, Lenini-Stalini partei ridadesse. Töotan
 ... ta oma kohust kodumaa ees. Kui mulle on määra-
 ... kunda lahingus, palun lugeda mind kommunistiks...»
 ... tulevast küljest täitis lahing kõrgendiku 142,2 pärast
 ... vaenlase kaitsesest läbimurdmise funktsioone.
 ... lahendamise pearaskus lasus jalaväel. Me pidime
 ... peatamatult edasi liikuma ja võimalikult kiiremini
 ... võitluse vaenlase reservidega, mis asusid kaitse süga-
 ...
 ... lahinguks nihutati suurtükiväe patareid ette. Seetõttu
 ... ehk juba neljandat ööd-päeva minu lähedal. Me
 ... labi nurinud lahtimineeritud läbikäigud, mida mööda
 ... pidid rünnakule minema, samuti ära märkinud
 ... punktid, teostanud hoolikat luuret.
 ... komandör püüdis polku hoolikalt ette valmistada.
 ... pealetungi ebaõnnestumine kõrgendikule 142,2 sundis
 ... võitluse vaenlase kogu kindlustuste süsteemi, vaenlase
 ... nong tulevahendeid ja võimalust tulevahenditega ning
 ... lahinguga määnoöverdamiseks.
 ... lahingulise ettevalmistuse korraldamiseks oli polgu koman-

dör meid korduvalt viinud lähedasse tagalasse. Meie maastikulõigu, mis sarnanes selle lõiguga, kuhu me peale tungima. Nii tekkis meie tagalas dubleeriv kogu 142,2 kogu vaenlase kaitsesüsteemiga, mille me võitma. Siin me võtsime läbi pealetungilahingu takistuste lahingulaskmisega, juurdeantud ja toetavate tugevdustega — suurtükiväe ning tankide osavõtul.

Polgu komandör valvas selle järele, et jalaväe suurtükiväe tulevalli ülekandmist järgmisele joonele viisid sisse vaenlase kaevikusse, et ei tekiks vahemikku, mille läbi tavaliselt kasutas varjendeist väljumiseks ning meid tule avamiseks meie lähenevate ahelikkude pihta. Selle taktika vältimiseks töötati välja suurtükiväe ettevõtte graafik arvestusega, et vaenlasel oleks raske kindlalt määrata suurtükiväe ülekandmise aega. Me viimistlesime rünnakut «hurraa»-hüüdeita, hüppega, mis ei ületanud viitkümmend meetrit meie lähteasendi tranšeedest vaadates eelservani.

Erilist tähelepanu pühendati automaatrite hüppetele, et hoogsusele, nende oskusele lasta käiku käsigranaadid ja viituseta jõuda teise kaitsejoone tranšeedeni.

Luure kandis ette, et sakslased olid loonud mitte ainult ees-, vaid ka tagapool oma esimest tranšeeini. Sel viisil nad moodustasid midagi meie vahelise eelminivälja taolist, mis raskendas hoogsat liikumist kaitse sügavusse.

Vangivõetud rumeenia sapöörid selgitasid miinivälja teemi. Selleks et mitte loota ainult sapööridele — need vähevõitu —, õpetasime oma võitlejaile lahtimineerimist.

Sõda nõudis suurt meisterlikkust. Vaprusest üksi ei saanud. Ülemjuhatus nõudis vägede ja komandöride luba väljaõppe täiustamist suuremal määral kui kunagi varem.

Kindral Šuvalov jälgis meie õpperünnakuid, sundis neid kordama ja vastas meie kurtmise peale: «Oli, mehed, vanas armees üks staabikapten, kes vallutas mitmel kaksikümmend aastat ühte ja sama kungast ja ekraanid kord».

Nelikümmend tanki «T-34» asusid lähteasendisse. Need olid avatud luugid, et täita teraskarpe õhuga: tankistul polnud varsti lahingusse astuma. Nende masinad seisisid muld- ja

õhuga suurtükide terastorud maapinnale. Uraali suurtükiväe lahinguväljale.

Me hakkasime mürisema teras, kui ta alustas kõnelust sõjate kaudu, kui hakkasid oigama mürsud, mis olid sõjate tehaseis, kui ilutulestikuna lendas õhku lõhke- ja meid rünnakule kõrgendiku 142,2 vastu.

«Tõotav, suur rahvas! Au sulle, partei, kes sa meid võitlusele kodumaa sõltumatuse eest!» Selle sõnad roodu rünnakule.

«Tõotav» ees. Kuid mina olen noorem ja mõõdun oma tema vöö vahele pandud hõlmadega sinelit. «Tõotavelt riides, sinelita, püstol käes.

«Tõotav» Danki Zagoruikot. Tema rühm, mis tunnustas paremal, pidi astuma lahingusse koos kolme. Minust vasakul tungib peale Andrianov. «Tõotav» keskel ja peab seni täpselt kinni orientiiride käsk komandöridele: «Võimalikult kiiremini» — täpselt täpselt. Me liigume kaetuina suurtükiväe rünnakust, Vsevolod Gumenko roodu kuulipildri meid peade lendavate Kirill Gumenko miinidest.

«Tõotav» pilduv «nord-ost» teeb oma tööd korralikult. «Tõotav» rindab tempot aeglustamata. Vaatan kella: meid täpselt tormijooksu arvestusi. Esimene ja kolmas «Tõotav» meist maha. Nad ronisid tranšeedest välja pool- ja hiline misega ega jõudnud järgneda suurtükiväe. Meie jõudsime ette ning jäime üksi. Teine roodu «Tõotav» mingisuguse tahtmatult kujunenud kiilu tera-

«Tõotav» oli Andrianov otsustanud mitte tõtata. Meile «Tõotav» heitis paremal tiival asetsev rood maha. «Tõotav» avas suurtükiväe. Fašistide kavatsus oli ilmne — «Tõotav» liitekohtadesse. See oli äraproovitud võte kõrgendiku vastu suunatud rünnaku tõrjel, mis oli neile alati «Tõotav». Täna ei andnud see võte tulemusi: me ei aeglustanud rünnaku tempot ja hakkasime lähenema keskelt. «Tõotav» hakkasid järk-järgult nihutama tulevalli, nähes «Tõotav» roodu katmist. Tulevall lähenes. See oli tihe, maru- ja millimeetriteliste mürskude raju.

«Tõotav» teha?

«Tõotav» jätkata edasiliikumist oma orientiiride vahel? Need «Tõotav» on minu ees nagu planšetil. Kui palju kordi on

tulnud nende pärast pead murda! Makettidel ja up-
tikul näis kõik olevat selge. Kui hästi kooskõlastatud
sid roodud! Kui suureparaselt, peaaegu täies pikkus
rännakule madalakasvuline tugevate lihastega tõmmu-
nov. Nüüd pole teda näha. Andrianov vedas alt. And-
hilines. Tulevall läheneb meile. Veel üks hõtk
pühib ära minu roodu. Juba löid lõõmama väiksemate
rite kahvliplahvatused, mis märgistasid tule ülekande
Peab ruttama!

1.004 Bahtiarovi ja esimese ning teise rühma

«Nüüd aga tahame teada: kuidas sa pidasid oma lüü täita mehiselt oma kohust kodumaa ees?»

Tõusin ja hakkasin ärevusest väriseva häälega juhtida, kuidas olin juhtinud roodu lahingus.

Nii polkovnik Gradov kui ka pataljoni komandör peatasid mind mu esinemise ajal vahelehuüetega, kinnitades noogutustega. Minu siiras, kuigi katkendlik jutustus tõenäoliselt minu vastu poolehoidu ka enamikus pataljoni liikmesis.

Muidugi oleksin ma pidanud peatuma ja esinemise lõpetama. Kuid ma märkasin minule suunatud Andrianovi halvustavat pilku, muigele virildunud huuli, kuulsin mees sugust sõna, mis oli pillatud minu aadressil. Ma ei peatanud ennast ja ütlesin õhinal välja kõik, mis kiipis mu südamel. Veri lõi mulle pähe.

Viktor tõmbas mind käest, püüdes peatada. Mitmed lised rõngad keerlesid minu silme ees, kõik vajus maha.

«Aeti lõkkele,» ütles pataljoni komandör, «aeti lõkkele vaesekese viha.»

«Ta on haavatud,» ütles Gradov rahutult, «näete ta haavatud.»

Šapkin lähenes mulle, võttis käest kinni.

«Sergei, sa oled haavatud, võib-olla lükkame sa järgmise koosolekuni? Kas tunned ennast halvasti.»

Mulle anti vett.

«Palun sind mitte edasi lükata,» ütlesin ma. «Kui sa lükkad, on mul palju halvem!»

Andrianov palus sõna.

«Ära katkesta teda,» sosistas mulle Viktor, «sa jaha neid niigi kokku igasugust lora. Võta ennast kätte.»

Andrianov tõusis kohalt, vaatas ringi ja avas tahtlataud märkmi ku.

Mulle jäi meelde see kokkukäänatud oranž märkmi kollakas pliiatsijupp, mida Andrianov oma rütmilise rahut kõne taktis aeg-ajalt veenmiseks vibutas.

Andrianov ei teinud mulle kordagi etteheiteid, ei tõstnud kordagi häält, kuid tema poolt öeldu valguses paistis mu käitumine poisikeseliku upsakusena. Ta kõneles minu distantsi lineerimatuses, minu oskamatuses roodu juhtida.

«Olen äärmiselt imestunud,» lõpetas ta, «et meie toredad nõukogude võitlejate juhtimine usaldatakse jompsikate k

juhtidele, et sõjaski mängitakse kurni... Inimese elu pole kurninui, seltsimehed. Teda ei tohi loopida vastu sõda see mistahes mängufiguur. Sõda — see pole kaar, kus on ainult sinu asi, kas ostad seitsmeteistkümne kurni või jääd seitsmeteistkümnel peatuma...»

...eluga tutvudes märkasin ma, kui veenvalt mõju- lised kõned, mis on suunatud oma isikliku vaenlase vastu, formaalselt aga on rajatud parimaile soovidele ja ühise eesmärgi suhtes.

Gradov järel võttis sõna Viktor. Ta juhtis rahulikult kapteni poolt minu pihta antud löögid. Kuulasin tera- lise sõnu ja mulle näis, et tema väljendab just seda, mis ma mõtlesin, kuid ei osanud esitada.

...kõneles väikeste üksustega peetava pealetungi- t meetodikast, šabloonist ja initsiatiivist, kiirusest ja eesmärgist ja kõrvalepõiklejaist...

...tuleb välja, et kohut tuleb mõista minu üle!»

Andrianov. «Haigelt pealt veeretatakse süü tervele!»

...minu seotud peale vastas Viktor:

«...murelt haigelt tervele.»

...mureid.

«...» hüüatas Andrianov.

...muutus näost kahvatuks, pilutas silmi, hoidis vaevu

...et soovitaks kellelgi nimetada poisikesteks Punaar- tikomandöre, seltsimees Andrianov,» ütles Viktor iga sõna rõhutades. «Meie, samuti nagu teiegi, seltsimees, juhime inimesi. Ja keegi ei tee meile kergendusi

...parast.»

...oleksid taldadega läänepiirilt siia põristanud, siis

...mis on vastutus!» ütles Andrianov. «Olete alles

...juttu süüanud.»

...see pole põhjendus, kapten,» väitis Viktor rahulikult

«Savoia Eugeni hobueesel läbis temaga koos kaks- münd sõjaretke, kuid jäi ikkagi hobueesliks...»

Gradov kummardus pataljoni komandöri poole ja ütles:

...peale pidasid. Hobueesli nimetasin neile ainult mööda-

...ohud tarvis enda kaitseks välja astuda. Peale Neh- ta kaitseid mind polgu komandöri asetäitja rivi alal ja

...anda roodu komandör.

Pataljoni komandör palus sõna ainult selleks, et kõigile minu autasustamisest Punase Tähe ordeniga diki 142,2 vallutamise eest ja järjekordse — vanemkonna auastme andmisest mulle.

See oli nagu lõppakordiks sellele imekaunile laulule, oli katkestanud kapten Andrianovi jöhker karjuna gendikul 142,2.

Olin pisarateni liigutatud. Viktor ütles naljatleva puhutusega:

«Pisarad hakkasid voolama sinu silmist ja veeresid, mata sinu sõjaväesärgi parkunud riidesse.»

Ma ei häbenenud oma pisaraid. Tiivustatud ja sammusin ma sõjatopograafilise punkti 142,2 poole, komisjoni kõrgendiku poole — selle nime andsin talle oma muutunul —, sest siin muutusin ma kommunistiks ja nägin ma tulevikku.

Kuues peatükk

ON VOLGAL KALJURAHN...

Pole midagi hullemat vaikusest, kui vahetatakse paika ja koduseks muutunud kaevikuisse, kus sulle on tutt küünarnuki poolt vajutatud lohuke, asuvad sõnatult mekalt teise polgu võitlejad, sina aga siirdud omadega polle sele. Sõjast on võimatu välja puhata. Vabal ajal naab sus hinge veel tugevamini, tal pole siis otsa ega äärt on omaksed? Milliseid kannatusi elab üle ema? Kas ta enam elus? Kuidas leppis õnnetusega isa? Kas ta jättis oma maa või võitleb sellel?

Mecnub kõik: nii pargase «Meduus» hukkumine ema ahastav nutt, kes pärast vanema poja enneaegset järsku vananes. Silme ette ilmub purpurpunane loojak kalju juures, vastu kaljusid taguvate lainete ja kirka dad löögid. Võitmatud on lapsepõlvemälestused vaikust del, kui oled jäänud üksi iseendaga.

Minu silme ees on koidutähe helesinine sätendav Madal udu, tõusnud Fanagoriikast, matab paplid, õunpuit varjab ära Abadzehhi seljandiku. Kaste katab halli sena rohu, mis kooldub raskuse all. Puukonn trillerdab k dalt, ja nagu temale vastuseks ragistab ritsikas.

... hakanud majade juures aga lākastavad āre- kaukaasia lambakoerad, kes on haistnud

... joogikohta viival rajal nähtavale kaitsepiir- Marganud karu jälgi, hüppavad nad neist ilusad, peenejalgsed, haraliste sarvedega. ... aimab hommiku lähenemist. Kuulen, kuidas ... naerda. Meeletus hirmus, nagu jubedast ... karjatab siniraag...

... sammub toimekalt Jakuba, võtnud peast pilotka ... põõna vahele. Näen tema sügavaist ... tugevat kaela ja nädalase hariasega ... Uhkelt kannab oma suurt pead Bahtiarov. ... kuulipilduja rataste kõminat. Sõdurid haa- ... katele, et ületada vihmaveelompe.

... kaugemale nõkku, tagalasse, seda jutukamad on ini- ... on rõõmsad, et on tänaseks pääsenud surmast. ... Jakubat: eile ulatas kirjakandja talle väikese ... mis oli pakkimispaberist kokku kleebitud. ... «Pole naiselt... Küllap vist jälle ületasid ... kolhoosis. Annavad aru...»

... Jakobale kirju kolmnurkseis ümbrikes. Naine ... Jakobale selge käekirjaga, ümardades iga tähte. Ta ... mittetäieliku keskkooli, töötab lülivanemana, ja ... Jakobale aru, jutustab üksikasjaliselt tema ... tööangelastegudest Grebenski külas, Tereki ...

... on võtnud nõuks alustada pesu pesemist ja lasku- ... Volga kaldale mööda allatulistatud saksa lennuki duuri- ... Temaga on ühinenud veel teisi võitlejaid, et ... kaevikuhigi laigud; siin on naljahambad-kaspiad, ... Murati järeltulijad ja abhaaslane, kes nukralt ... naftakorraga kaetud suure vene jõe vett.

... Viktoriga Volga ääres, mängime «turakat». ... võidunud kaartide mõttetu ja hasardita loopimine ... varsti. Vaatame taevasse — ujub rebenenud pilveke, ... siia Moskva jahe tuul. Meist vasakul, «Barri- ... tehase juures püüab «Junkersite» kuuik tabada märki. ... mõirgavad Jakovlevi hävitajad. Jakovlev- ... mängib uljalt «Junkersitega». Taoti kaob

«pistrik» Stalingradi suitsupilvedesse, ja siis mõtles sega: «Ega ta kerged tiivad ometi kõrvetada saanud?»

«Mulle näib vahel, Serjoga, et kõik on unenagu,» ütles Viktor tõsiselt, krimpsutades kannatajalikult nägu. «Prahvatab sinu kohal maa, laest hakkab pudeneb, mõistad, et kõik on ilmsi...»

Viktor nagu loeks mu mõtteid.

«Vahel ei suuda uskuda, Viktor. Jään sageli mõtlema. Mõtlen ja mõtlen: see on ju ometi sõdal! Sõdal! Kuningas seda ainult kinos või jutustas sellest isa. Aga nüüd on ees surm, hauad, meie kodukohad on okupeeritud. Me mõlemad nuusutame Stalingradi steppides paju, hirmu, kartsahaisu ning laipade lehma. Ja tead, Viktor, tahad tunda jälle emalikku hellitust. Sa ei naera?»

«Ei... ei naera... kõnele.»

«Kas saab edasi anda oma elamusi?... Ja sinu hirmu keema selline viha. Kes, kes on süüdi? Võtad süüdistused heidad varitsema ja äkki märkad teda! Uhele annad pöör, aga maa alt ronib veel teisi. Kui palju neid on?»

«Kas sa salajas... oled nutnud?» küsis Viktor poole häälega.

«Mina?»

«Ära ainult salga, Sergei. Kas oled nutnud?»

«Jah. Ainult omaette. Aga kui kõrval oli kuulda ka ainult tasast kahinat, kuivasid silmad kohe ära...»

«Ka minuga on seda juhtunud...»

«Kuid siis ma ei märganudki... Usud sa mind? Ei tohtunud pisaraid. Tundes rünnaku ajal haavatud peast poolverd, otsustasin, et see on higi... higi valgub ju tihedalt silmi, küllap sellepärast...»

«Küllap vist.»

Viktor istus, hoides kätega kinni põlvede ümbert, mõeldes võidunud alalisest pugemisest läbi patareivarjendi kitsa rüüga.

Volgal triivis siis palju rususid: põlenud laudu ja puitvilla, tselluloidist nukke; sealsamas ilmub äkki kuskil pinnale ülespidi jalgadega tool, temale aga jõuab järele või hiiglasuure viinalähkriga sarnanev tursunud lehmakopp, vilksatab lainetes punaväelase pilotka, ärarebitud sinelavakas poliitjuhi tähega või näoga põhjasügavuste poole pööratud saksa grenaderi laip.

«Prahvatab meist mööda oma laineid Ahtuba luha alla, selle taga on stepid ja sajandite tuha alla maetud mongolite lossid, kes olid otsustanud just siia püstitatud maailma stepipealinna lossid.

«Taan voollejad on märganud midagi musta, mis ujub Jakuba kätte on siginenud pootshaak. Samasugusest ajast, ainult veidi pikemaga, on relvastatud ka Bah-lake dagestanlast jooksevad piki kallast, et püüda tervet ujuv tünne. Jah, see on tünne, ja mitte tühi. Tühi on temast üle. Tünne ujub, välgutades põhjal aubamärki ja raudvitsu.

«Kas pealtpoolt sisse, seltsimees leitnant!» kuulduv hoo-annud Jakuba hääle.

«Taan on sidunud kõie ümber tuletoorjepootshaagi ja seda nagu harpuuni. Pootshaak kukub sihini jõud-veepuuku laiati pritsides vette. Tünne pöörab laisalt mööda margistatud põhja üles ja jätkab oma teed.

«Kas jõudu, poisid! Laine uhub ta kaldale!»

«Ei keegi kriiskava häälega.

«Kellele?» karjub Jakuba süngelt.

«Kas jookseb paljaste jalgadega kiirelt sibades, tõmbab käi-velist pluusi koos pesuga, viskab selle oma sõbra, sünge Artjuhhini kätte. Ainult hetk peatust.

«Mina, Artjuhhin!» karjub ta valjusti, «Pluusil on medal kätte — tuhat ükssada kolmkümmend.» Jakuba tammub ja arvutab nagu kukk jalgu, kavatsedes sukelduda vette. «Kas ette, seal ligidal on uppunud «messer»!» karjuvad tagumistest juurdemeelitatud seniitkahurimehed.

«Kas kogu lõhki! Sinna sukeldus «messer»!»

«Jakuba on juba vees. Tema arvestused püüda tünne kinni talas vees ei osutunud õigeks. Jakuba ujub, töötades kiire-ge tugevate kätega. On näha, kuidas lihased tema sel-

lommavartel märglevad. Keha on Jakubal täiesti

«Mistad on ainult käelabad, nägu ja kael. Siit näib, Jakuba Jakuba kinnastes. Nüüd ta laksutab käega tünni poole. Jakuba juhhib rinnaga saaki kalda poole. Artjuhhin te viimata kõieotsa. Jakuba on juba leetseljaku, peab

«Kas kinni.

«Kas kangesid, kana!» karjub ta kiunuvalt.

«Dagestanlased karjuvad midagi kurguhäälel Jakubale.

«Taanlarov roobib pootshaagiga, aitab Jakubal saagi välja

tõmmata. Jooksevad kokku võitlejad meie polgust ja lased ning Vaikse ookeani madrused, kes seni unustatud veski löövi all «jalaväe samovarid» — miinipildujad.

Poole tunni pärast tuleb lõbus Bahtiarov meie poole. Kamakas sõrmejälgi täis võid lamab tema peopesal. «Tünn võid!» bassitab Bahtiarov. «Kalaõnn pole ahl!»

«Kim, vaata, et tarbetult ei raisataks,» ütlen mina.

«Jakubalt ei jõua välja manguda,» Bahtiarov naerab katelokid võiga. «Ka teile toome patareisse,» lausub pöördudes Nehhoda poole.

«Hüva, Bahtiarov. Küllap ma veel toetan teid tule,» kem kui üks kord.»

Juhtum tunniga hajutab meie halvad mõtted. Või nad on uuesti alla surutud, peitu pugenud hinge saland.

Stalingradi alt puhkusele tulnud laskurpolk asub onnides. Näen noori võitlejaid savi ning tahmaga määrit, suviriietes; sinelirullid meenutavad mulle äsja püütud vitsi. Inimesed naeratlevad närviliselt, suitsetavad ja küsitlevad naabreid, kuidas nende juures on. Lasknud ja võid ja võtnud maha pluusid, laotavad nad sinelid laot soojendada end kasina septembripäikese paistel.

Aeglaselt, nagu rööpaid nuusutades roomab soomus. Alles äsja toetas ta rinnet kõigist suurtükkidest. Soomus mülke, pallastiplatvormidel lamavad haavatud; et mitte ülekäike, toimetatakse nad õhtul kiiresti teisele poole. Vasakule kaldale, kus paistab haljendavate puudega lühike.

«Võitlejad Stalingradi polgust on kogunenud kahe päeva ümber. Populaarse laulu sõnad kanduvad meieni. Me teame sime seni ainult kahte esimest salmi laulust, mille on kirjutanud siia kindral Tšuiikovi 62. armee sõdurid. Viktor võtab välimärkmiku.

«Sa pea meeles teised read, mina võtan kaks esimest» ütleb ta.

Laul algas valjuhäälelise duetiga, millele üksmeelne koor rina hakkasid kaasa laulma sajad hääled. Seda laulu laulavad inimesed, kes olid äsja tulnud lahinguliinilt, ja nad laulavad seda kord nagu ülevat ning kohutavat hünni, kord nagu kurbuse laulu, kord nagu laulu suurest rõõmusest ja usust võid. Sellised laulud on südamele armsad.

Volgal kalju on seal,
teraskantsid ta peal,
mille me vaprusteest siia on kantud.
Kogu maailm ju teab,
lugu kindlusest peab,
mille nimeks on Stalingrad antud.

Kõrgel kaljude peal,
voitluspostidel seal
kõitsel seisavad Stalini kotkad.
Vaenujõuk rindel taas,
kuid ei iialgi saa
Volga kaljule nad, kus on kotkad.

Mürsud lendavad siin,
kahjutule laviin,
Volga — emake tumeneb üha.
Püsib kuid Stalingrad,
vaprad siin seisavad
naja eest, mis on õige ja püha.

Võitlussuitsude sees
seisais surm silme ees,
niiski vaenlane tagasi aeti.
Verd siin uhtusid veel
Volga tumedad veed,
niis kui sõprasid hauata maeti.

Aastaid hulk mööda läeb,
rahval meelest ei läe,
kuidas Volgal kord lahinguid löödi;
kuidas unetuil õil
vaenlast tagasi löid
need, kes kaitsesid suurt Stalingradi.

Laulu sõnadest ja äsja üleelatud erutatud võitlejad pöördusid nagu käskluse peale Volga poole.

Hei, sa Volga, su veed —
võimsad, sügavad need,
palju lahinguid üle sust käinud,
aga iialgi veel

säärast võitlust kui see
pole keegi su kallastel näinud.

Laul kõlas nagu töötus ja ajaloolise lahingu sõdurite
sed näod helkisid kindlas usus.

Kui kord saabub me võit,
löödud vaenlased kõik,
päikse naeratust ümber nii palju,
laul las kõlab meil siis,
vägev pidulik viis
Stalingradist, sest terasest kaljust.

Teisel päeval pärast Viktoriga kohtumist sain ma
Iljalt kirja.

Minu rõõmul polnud piire. Ta ei võinud nimetada
tankipolgu lahingutegevuse kohta. Ent sõjamehe alateadvuses
on tunne, mis rea teisejärgulise tähtsusega vihjete abil
võib ära öelda väeosa täpse aadressi.

Ma ei kahelnud selles, et Ilja viibib Stalingradi piirkonnas.

Nüüd ma ei suutnud ühtegi tanki ükskõikselt mööduda.
Silmitsesin neid tähelepanelikult lootuses, et mu väike mees
ütleb, kas Ilja on seal? Kui meile saadeti tanke toetamiseks
küsitlesin ma tankiste. Jah, Ilja viibis siin, Stalingradis.
Ilja'd tundsid paljud... Tema polk paiknes Volga rannal
formeerus ümber, sai täiendusi, valmistus ette. Tema
Iljuškalt oli täis pealetungivaimu. «Läheme lahingusse
sega, et purustame jultunud vaenlase».

Nüüd ma ei jätnud järel vaatamata ühtegi vigastatud
tanki. Sageli, avastades seal tundmatuseni põlenud tankide
kontrollisin ma langenute dokumente. Ja alati värisin ma
süda: «Aga kui see on tema, Ilja...»

Vahel tõid mulle tankistide dokumente luureretkedel
luurajad. Ei, Ilja'd hoidis saatust.

Ilja küsis oma kirjas minult teateid meie vanemate
kohta. Ma ei saanud teda millegagi rahustada. Teadame, et
lahinguid peetakse mäekurudes, meie staniitsa rajoonis, I
goriika ülemjooksul, kus jõgi poolitas sakslaste ja meie
lähiseid kaitsvate nõukogude vägede positsioone.

... Lühike puhkus oli lõppenud. Meile saadeti teatav
Paljud olid välja registreeritud haiglast. Need olid kogunud

haig, kes olid kaitsnud Leningradi, pidanud lahinguid
Moskva ja Rostovi all.

«Võitlejate hulgas oli mehi, kellele ma oleksin kõlva-
ne. Märkasin — mind vaadeldakse imestusega:

«Komandör. Kuidas on?» Aituma minu vanadele lahin-
gutele. Nad hoidsid ülal minu autoriteeti, kiitsid.

«Nad tulid Jakuba, et selgitada küsimus: «Kas
all on inglise vägesid?»

«Nad hoidisid käes naise kirja ja vaatas mind vastust
minu kavalate silmadega.

«Nad nägigi Stalingradi all näinud?»

«Milleks nad peaksidki siin olema? See oleks ju meile

«Nüüd mõtlesin nii, Jakuba.»

«Vahet nad on Volga taga? Tulid üle Kaspia Pär-
tanguvi kaudu.»

«Nad on seda võtsid?» küsisin ma imestunult. «On näi-
tus, et nad lähevad?»

«Nad kirjutab. Sakslane on visanud staniitsale,
lendlehti, seltsimees vanemleitnant.»

«Nad sakslaste lendlehti usub? Nad on ometi meie

«Nad lüüa sunnib neid kirjutama igasugust loba. Pea-
me nad, peksame läbi, vaat hakkavadki ennast õigus-

«Nad meelen samuti, aga näe, kolhoosist päritakse järele.»

«Nad naine teada sai, et sa just Stalingradi all

«Nad kirjutad talle?»

«Nad seda tohib?»

«Nad kuidas siis?»

«Nad seltsimees vanemleitnant,» vastas Jakuba muhel-
dusega.

«Nad ta võis seda aimata?»

«Nad viisil. Mõttega. Kuigi ma veel midagi ei tea, kuid

«Nad täpselt: meie roodule on tulnud käsk minna ees-

«Nad seda tead, Jakuba? Kes ütles?»

«Nad ütles? Ise aiman.»

«Nad ütles sa siis aimad, Jakuba?»

«Nad ütles, et te olete vahetanud kroomnahast saabaste

«Nad ütlesid — esiteks...»

«Nad ütles?»

«Ja teiseks? Loobite liigseid pabereid taskutest välja... Kui juhtub mingi õnnetus, milleks lasta... lasel irvitada meie mõtete ja murede üle. Mina kah... endaga ühtegi kirja eesliinile. Medalid puhastan läikima krossid... ja see on kõik...»

«Aga misjaoks raha?»

«Pärast seda juhtumist, seltsimees vanemleitnant... kõnelust teiega kõrgendiku 142,2 ees. Juhtub sukk... giga — ja krossidesse.» Jakuba pilgutas mulle... hakkas naerma. «Lubate minna, seltsimees vanemle...»

«Mine, Jakuba. Puhasta medalid läikima, loobu paberid taskust välja. Tunni aja pärast läheme sinna...»

«Just niil!»

Et mitte end korrata, ei hakka ma kirjeldama... lahingut. Võib-olla arvas vaenlane, et vahetuseks on... vähem vastupidavad üksused, võib-olla katsus... Kubaanis — Stavroopolimail viibinud Manstein... tule ning metalliga kobada Stalingradi «katla» seinu.

Asunud koidu eel eesliinile, pidasime õhtuni vastu... suurele, suurtüki- ning lennuväest toetatud rünnakule... rood kandis temale enneolematuid kaotusi — enam kui... kümme protsenti koosseisust. Kogu päeva jooksul... me ivakestki hamba alla.

Sakslased suutsid tungida kiiluna meie positsiooni... Andrianovi roodu lõigus, mis asus arbuusiväljal. Puru... tud valgekoorelised arbuusid punasid jalge all. Arbuusid... olid kaevunud maasse saksa jalaväe ründerühmad. Andrianovi... muutus närviliseks vaenlase sellise lähedase naabruse... Ta helistas mulle. Tema kuiva hääletooni, mida ta... kasutada teenistusalasest kõnelustes minuga, oli täna... ärev-paluvaid intonatsioone. Mõistsin kapten Andrianovi... seisukorda ja ergutasin teda kogu roodu nimel: alt me... võtame löögi vastu seltsimehelikult, nagu see on sünnin... gradlastele. Solvangute asjus õiendame arved pärast võitu...

Ma ei võinud isiklikke vahekordi teenistuslasel... üle kanda. Mulle näib, et kollektiivis pole inimest, kes... riks enam põlastust kui see, kes õiendab isiklikke arved...

Fedja Šapkin, kes kuulis minu kõnelust kapten Andrianovi... viga, kiitis minu poolt öeldu sõnatult heaks. Olin... teda silmadest mõistma.

Õösel tungisid sakslased harva peale. Nad kartsid...

...vajalikud korraldused, siirdusin ringkäigule. ...endid selle päeva jooksul tugevasti ära kurnanud. ...polnud võimalik enam kindlaks teha, et nad olid ...pühkumel. Nad olid jälle võtnud kaevikusõduri ilme. ...juhtumid välja haavatuid. Vanemad polnud jõudnud ...kohale toimetada. Elatanud mees uhiuues, pisut ...eluelis, uue võõrihmaga ja uutes saviga määrdunud ...tervitas mind mornilt. ...vastasin tervitusele. Võitleja vaatas mind silmi ...Tema sügavale aukuvajunud silmade tuhm helk ...midagi. Tõstnud loiult kõhna käe tõrvajälge- ...sõdur midagi põselt, langetas silmad, ...

«Mis on, isa? Miks sa pea norgu oled lasknud?» küsisin

...naeratas pisut ja pööras väsinult ning laisalt silmad ...vigastatud kaeviku sisemise lõigu poole. Polnud veel ...kohendada rinnatist, auku ääreni täis ajada, polnud ...tallata surma jälgi.

«...ole sa nukraks jäänud?» kordasin oma küsimust. ...ikka, seltsimees komandör,» vastas ta poole hää- ...kakkeme, teate... alles hiljuti tulin haiglast. Päev otsa ...midagi söönud... Haiglas võib-olla võõrdusin... seal ...

«...ole nõuab oma osa?»

«Jäldugi, seltsimees komandör.» Taas libises loid naera- ...tema näo. «Milleks kõlbab ärakurnatud inimene. ...jälle lahti?»

«...sakklane öösel alusta. Kui aga alustab, siis võtame ...Võtame ju vastu?»

Vanem inimene tahab puhata, seltsimees vanemleitnant. ...lakkas ärritama tema peataolek ühestainsast lahingu- ...Ent sõdur oli minust kaks korda vanem. Ei tahtnud ...

«...ole viga. Kohe tuuakse sooja toitu.» Ulatasin talle väli- ...«Võta, joo, isa.»

«Võitleja võttis pudeli, jõi mõned lonksud, kortsulise naha ...hakkas liikuma esiletungiv kõrisõlm. Ta andis mulle väli- ...tagasi ja tänas.

«Palusin sidemehelt paki püreed, võtsin sellel paberi ümbert ...ulatasin sõdurile.

«Hammusta kõrvale.»

«Mis te nüüd!» Sõdur muutus näost. «Ega ma pärast... Võite minust veel halvasti mõelda, seltsimees komandör. Ma sain Moskva all kaks korda haavata.»

«Söö, söö, kulla sõber. Mul on veel.»

Võitleja võttis pakutu.

«Täna, seltsimees vanemleitnant. Kui haiglas harjutatud...»

«Harjud, kulla sõber,» ütlesin ma. «Stalingradi elame ainult öösel. Öösel võtame hommikueinet, sööme nat ja õhtust. Päeval kukume vaenlasega vaheldumisi laulab ku-ku ja meie kah ku-ku...»

Võitleja sõi aplalt. Toidust kiiresti jagu saanud, vabandust mind kohmetuse ja tänuga.

Jakuba seisis minu ees valviseisangus. Ma ei mõelnud tema näol väsimuse jälgi pärast tänast hirmsat võitlust. Meil tuli vastu pidada kuuele vasturünnakule, mida toetasid õhust «Heinkelid», «Junkersid» ja «Messerschmittid».

«Kuidas käsi käib, Jakuba?»

«Ilma inglismannitagi saime hakkama, seltsimees komandör,» vastas Jakuba lõbusalt, ajanud enda sirgu kõige paremate reeglite kohaselt. «Ainult et surnud lehkavad, seltsimees komandör. Fritsud... Vahest pöörduda nende poole... kaudu, ehk koristavad ära?...»

«Seda ei tohi, Jakuba.»

«Kahju. Mihukese arbuusivälja panid sõnnikut täiesti lootan ega mõista, kas on päris arbuus või see arbuus, mis fritsud oma õlgadel kannavad.»

«Nagu näha, oled sõjakas meeleolus.»

«Ega me seda esmakordselt läbi tee, seltsimees komandör. Peab ju kuidagi välja rabelema.»

«Mõjuta teisi, hoia meeleolu üleval. Moon veetakse kogu padrunid tuuakse, aga meeleolu, kõige tähtsam on meeleolu.»

«Meeleolu jätkub, seltsimees komandör,» ütlesin ma tõsiselt, vastutustundega. «Ma leppisin rühma komandöri kokku: või, mille me Volgast püüdsime, jagame vaenlaste sõduritele ja täiendusele...»

«Õige, Jakuba. Ainult ärge jagunege vanadeks sõduriteks ja täienduseks. Ka nemad on juba jõudnud sõdida. Moskva all ja Leningradi all ning mujal.»

«Minu on tubli seersant, moldaavlane Mossei Suhhomlin Leningradi all. Kui ta hakkab Leningradist mööduma, loob selg külmaks. Terve kuu ilma ivakeseta.»

Mihukesi koledusi seal oli, seltsimees komandör! Komandör minust poole ja lausus poolsosinal: «Näete, see Mossei Suhhomlin. Vaadake, kuidas mehed tema ümber kogunenud...»

«Seda tuleb, tõmbas minu sõna tõsisel mõttes kättpidi ja piltanud inimsalga juurde.»

«Näete, ta tähelepanelikult seersandi nägu. Kus ma teda näen? Kus olen kuulnud seda korrapärast, venelaste kurguhäälset kõnelemisviisi...»

«On ju seesama moldaavlane, kes meie pere kummagi mehe mehele vedas!»

«See oli tema, mees, kes otsis teed ellu. Mulle tundus ta lõkke ääres istudes minu isalt küsis: «Kes teie elu? Kommuunid?» Ja isa uhke vastus: «Kolme.»

«Minu oli minule kõige kallimaks inimeseks: tema oli hästi minu vanemaid. Temaga kõneles minu seltsimees noor ja tugev isa, kui me mägedes ööbisime. Isa kõneles minu ema, kellel siis olid lõbusad, armsad ja ilmad.»

«Minu sai mulle osaks saata rindel seltsimees Stalinit,» Mihomlin tasase häälega. «Seltsimees Stalin käis kaotavate, mõõda soid, oli eesmistel positsioonidel. Et sakslane meie rahvast ei murra. See on aida tõsi,» Mihomlin kindlalt, «seda tõsi.»

«Minu segas end noor sõdur, kes hakkas ägedalt rääkima, tõhustades seejuures «o»-häälikut:»

«Minu kas olete kuulnud, et Moskvast oli Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul metroos, «Majakovski» jaamas koos...»

«Minu esines seltsimees Stalin ning kõneles rahvaga. Ja ta kandis maa alt laiali tema sõnad. Teie kõik teate...»

«Minu... Siis sõideti koosolekule rongides. Ma ise ehitasin «Majakovski» jaama, olin seinakatja. Minule pole...»

«Minu... minust jaamas esines seltsimees Stalin ise.»

«Minu katkestas ilmselt tööliste hulgast pärinev elatanud...»

«Minu... mida ta ütles hiljem paraadil? Sakslane on ümber...»

«Minu... vastab teine kiikriga, aga seltsimees Stalin vastab talle:»

roostes on sinu masin... Aastaks jätkub, aga mina tugilaagrid läbi...

«Egas seltsimees Stalin ometi nõnda kõnelenult kauge Umani elatanud kolhoosnik rangelt.

«Aga mina räägin nii, kuidas mõistan. Olen motorist!»

«Motorist!» vangutas Jakuba etteheitvalt pead, minu poole oma laitust väljendava näo. «Oh motorist... «Tugilaagrid»»

«Igaüks mõistab seltsimees Stalinit vastavalt,» ütles homlin veendunult.

«Vastavalt?»

«Vastavalt oma elule. Kohandab teda oma elule,» ütles kutsele, oma lihastele — nii mõistan mina...»

«Eks sa siis nii padranudki,» nõustus rahustatult Umanimailt, «aga muidu «tugilaager, tugilaager»»

Seltsmes peatükk

VIKTORI SURM

Kui inimese nõrk mõistus teaks kas või kakskümmend tundi ette, mis juhtub tema enda ja tema lähedastega. Kui palju suuri, ennastohverdavaid kanglastegusid ja siis inimhinge suuruse kroonikasse! Kas poleks meid keha varianud oma sõpra Vitja Nehhodat, lüües mänguseltsilist ja noorpõlve kannatuste eakaaslast?

Arbuusiväljadel lamasid alles valgeküljelised adid, veel polnud närtsinud nende lõigatud pealsed, alles kroonohakate vabarnapunased turbanid, kuid mehed kogunud enam lõhnavat mett, sest sõda oli kogu ümbruses mesilased hävitanud.

Minu ees lamab viimane, naljatlev sedel Viktori, kui saaks elada seni, kui naitun ma! Minu laual on laast, kui me koolipõlves tegime retke Džubgule, ja parteipileti ülesvõttest suurendatud rinnapilt tähelepil tarkade, trotslike silmadega. Tema huuled on kõvasti pigistatud — kunagi enam ei lausu nad ainsatki sõna tema iulge rinna on õlarõhm ja lõkmeil kaks kuupi.

Minu oivaline sõber! Milliste sõnadega saab enese tunnetada mu hing, mis on rabatud sinu surmast? Kuivõrd

inimese keel, kui vähe on talle antud sõnu rõõmuks ja mureks.

Minu mees sattus patareile, kus oli komandöriks Viktor. Ta haavas kergelt kaht suurtükiväelast, koolutas pisut kühel, lõi ära panoraami ja haavas patarei komandöri Nehhodat surmavalt rinda ning kõhtu.

«Minu varjati minu eest kuni õo saabumiseni.

«Ta, tulnud pärast viimast edukalt tagasilöödud rünnakut, kuulsin, et mind kutsub välja polgu komandör.

«Polkovnik helistab oma telefonil ainult erandlikel juhtudel.

«Tavaliselt võttis ta meiega ühenduse pataljoni komandöri kaudu.

«Ta muldõnni, aimates mingisugust õnnetust. Istusin.

«Ta ulatas mulle kuuldetoru.

«Ta komandör, seltsimees vanemleitnant.»

«Ta tõstis kätt ja vaatasin tardunud pilgul toru.

«Ta korinat.

«Ta toru, teid kutsus välja polgu komandör,» kordas

«Ta ennast, ja toru on mul käes. Polkovnik Medõntõn mulle:

«Tõsta...» Ja vaikib. Nii juhtub siis, kui temas ärka-
tõlitud tunded, kui me pole temale enam alluvad, kellelt
me võime nõudma vande täitmist, vaid poisid, tema enda

«Ta kuule, ei mõista trööstisõnu. Kuulen ainult ühte...

«Ta kuulab nagu kirikukell: Viktoriga on midagi juhtu-

«Ta nimelt, mis? Toru ümber klammerdunud käsi

«Ta saa sõrmi kuidagi sirgeks. Ma kuulen:

«Ta, Viktor Nehhoda sai surma.»

«Ta me pidime kõnelema. Astunud üle selle kaitsevar-

«Ta, oleks Viktor kummardunud palkidest ja rõõpmeist

«Ta all ja võtnud pilotka oma heledajuukselisest

«Ta moodi pügatud peast.

«Ta seltsimehed: Fedja Šapkin, Kim Bahtiarov,

«Ta, Zagoruiko.

«Ta on langenud», mõtlesin ma, ja minu peas küpses

«Ta kättemaksukava.

«Ta viin sõdu,» ütlesin endale, pigistades kokku rusikaid.

«Ta viin ta käsust hoolimata. Teeme äkilise rünnaku

«Ta talle. Tormame vaenlaste hulka. Ma jõuan lõpuks

nende alatute südamereni, tulistan püstolist paremasse kusse silma, südamesse, kuklasse. Ma viin oma roodu suurtükipoositsioonidenil...

Fedja Šapkin ei lasknud mul püstolit haarata. Ta ütles minu segase pomina ja ütles rahulikult:

«Sa ei tohi nõnda teha, Sergei.»

«Ei... ei, ära sega mind!... Ma pean seda teha. Just sedal Me lööme neid pisut, kägistame pisut, hõõtsame pisut. Nad katkestasid rünnakud, ja meie samuti. Töötame meie nagu tehasevahetuses... See pole rüüstade tehas, Šapkin!... Käi minema minu juurest...»

«Sa tahad viia mehed lahingusse?»

«Jah... Ära sega mind.»

«Need on ometi inimesed, Sergei.»

«Pöördun nende tunnete poole... Ära sega!...»

«Aga kus su mõistus siis on, Sergei? Sinu meestel on emad, lapsed, naised. Nad on usaldanud sinu kätt, armastatud, oma toitjad. Noh, olgu, me astume lahingusse. Viktor Nehhoda eest kätte maksta. Hukkub Bahtiarov, ja nad silmili vennad Gumenkod! Nad täidavad kindlalt sinu käsu ja võitlevad metsikult... Sa paiskad järelmatult lahingusse seersant Suhhomlini, aga sa ju tead, et on viis last... Sergei, mis sa ometi teed? Sergei!»

Muldonni sisenevad Medõntsev ja meie pataljoni komandör. Nad võtavad sõnatult istet. Alistudes polgu komandöri käsule, lahkuvad muldonnist kõik peale Fedja Šapkini.

Klaasita petrooleumilambi valgel on näha, et polkovnik Medõntsev on erutatud.

«Sergei,» pöördub minu poole polgu komandör, «sa ei tohi. Kui meie kõik elaksime nii tugevasti läbi, kui meile vaenlasega võitlemiseks ei südant, taipu ega jõudu.»

«Kuid...»

«Ära räägi, Sergei,» jätkas polkovnik häält tõstes. «Vaenlane ainult seda soovibki, et ühe kangelashiku surma läbi langenu kõrvale variseks järelemõtlematute tagajärjel kümme konda tema liiga närvilist sõpra...»

«Seltsimees polkovnik...»

«Vaiki. Ma teadsin, mis juhtub pärast minu helistamist. Seepärast tulingi külla. Sa tahtsid roodu lahingusse pääseda. Ära vasta. Muidugi tahtsid. Nehhoda oli sinust rahulikult...»

... ja oleliia tuline. Tead sa, Sergei, kuidas sinu komandör Viktor Nehhoda? Viktor Nehhoda — ta on mees, kes on ju kõik, poleks valanud ühtegi pisarat. Ta on kokku tõmmanud nagu terasvedru. Ta oleks oma elu pühitanud pikaks ajaks, aastatepikkuseks võitluseks. Ta oleks alul kõigiti iseennast kontrollinud, nagu kontrollinud meelivõime, ja alles siis oleks ta teinud otsuse. Ta oleks oma vihkamise kasuliku mõju koefitsiendi ja sellele iga grammi arukalt ning täpselt, paanikata, südamega, nagu on kommunisti kohus... Ole kindel välja, et me võtsime sinu asiast parteisse vastu, et me oleksime kapten Andrianovil õigus? Ole vaik... me oleksime Nehhoda homme mätta Beketovkas... Täna oleksime temaga hüvasti jätta. Ta on mul komandopunktis, aga me saluteerime Beketovkas...» Polkovnik tõusis ja ütles: «Lähme koos...»

«Lähme õige, Sergei. Lähme koos...»

Polkovnik polgu komandöri järel kaitsevarjendist, komandopunkti poole. Peatusin, toetusin õlaga vastu tranšee muldlaudu. Mul oli raske hingata, kuigi siin, tranšee ahtas lõhes, septembri jahe õhk, tulvil stepi lõhnu. Polkovnik andis käsu hinge tagasitõmbamiseks, siis aga talutas ta mind rahulikult enda järel.

Ma mõeldisin, tundes seda käskiv-isalikku puudutust ja seda, kuidas stepilõhnadesse segunes tubaka ja rihmrakelõhnu.

«Vaiki siin tranšee peakäigus,» ütles polkovnik.

«Kohal oli rinnatise vall ja üle selle pujumätaste...»

«Kui meid paistis kuu, jäänud liikumatult ja külmalt meie rippuma. Minu roodu võitlejad, kes istusid kaeviku kõrgendikel, tõusid püsti.»

«Kui meid, et sõdurid vaatasid mind tähelepanelikult ning nad igahel neist olid oma isiklikud mured, kuid nad ei kaasa komandöri õnnetusele. Nägin seda pilkudest, sõnadest, lühikestest, ilmekast žestidest ja tajusin selles lahingukollektiivi ühtekuuluvust.»

«Kui me mööda ühenduskäike polgu vaatluspunkti poole. Meid kaitstud ühendustranšeed võimaldasid käia sirgjooneliselt, ma nägin meist paremal asetsevat sakslaste poolt loodetud kõrgendikku, suurtükiväe mahaloigatud metsasalu ja lahingutiste varemeid. Viktor aga ei näe enam kunagi ei...»

seda tähistaevast ega oma vana ema, kes ootab ja jatab aastaid ootama oma poega.

Liikumatult lamasid kolm telkmantlitega kaetud. Mulle ei seletanud keegi, kes neist kolmest inimesest asetatud selili ja kaetud rohelise karmi khakiga, on Viktor Nehhoda. Ma tundsin ta ise ära ja heitsin kõrvale test plingiks muutunud telkmantli:

See ta on, minu sõber!

Viktor lamas näoga ülespoole, poolkinniste silmadega kirebitud ja verega määrdunud pluusis, millel olid laigud neis kohtades, kuhu ta varem kinnitas ordo märki «Eeskujulikule suurtükiväelasele».

Tema üks käsi oli küünarnukist kõverdunud, nii et pigistatud rusikas lamas rinnal, teine käsi oli sirutatud keha.

Päevitunud ja, nagu mulle näis, kõhnukesel, peenikesel lal, mis oli nagu kümnenda klassi lõpetajal enne ekskursiooni Džuhgusse, helendas kaeluse kitsas ääreke.

«Vitjal Vitjal» hüüdsin ma, ikka veel lootes, et ta oma trotslikud, julged silmad.

«Sergei,» ütles polkovnik mind puudutades rangelt, «võib ennast kokku.»

Kaheksas peatükk

«IMEST» VOLGAL

Stalingradi rinde väed valmistusid vastupealetungika, mistusid hoolikalt, visalt, koondades võimsaid jõude vaks löögiks.

Detsembris saabusid püsivad kontinentaalkülmad ja Siin kohtusid Kara mere tsükloonid, mis otsekui libasid mööda Uraali mäeaheliku äärt, ja Kesk-Aasia šurkani need iselaadi, Pamiirist kuni Volgani ja Volgast kuni kaasia eelmägedeni laiava stepiookeani lumetormid. Meie see emake-talv, vaenlasele näis ta kindral-talvena.

Ent kuigi talv oli meile tuttav ja hea meie vastu, kuulsid meilgi käed, ninad, tankide ning lennukite mootoreid raske käivitada, teed jäätusid ja sügav lumi takistas autolonnide edasiliikumist. Kuid me tundsiime tänulike kaasmõlaste hoolitsust meie eest.

Meie juurde sooja muldonni tuli reavõitleja Jakuba, kes tema punapalgelist nägu ja hästi lõunastanud inimehoolust. Sineli asemel kandis ta nüüd vatikuube sellel karusnahast vestiga; pluusi all oli soe pesu; tepid olid topitud siberi viltide säärtesse. Pilotkat asendatud karusnahast läkiläki, kaelas aga oli sall.

Liikumetega laaditud autode rattad keerlevad sügavalt palgalt liikumata. Pole vigal! Sõdurid abistavad ahnapilk. Need masinad veavad leiba, liha, vorsti, teed, ninaevõtmiseks, konserve, šokolaadi, tubakat ja

vaatluspunkti kõrval asuvale tasaseks sõtkutud lumema lumeküngaste taha laiali paigutatud mitme suurtükke, alates pataljoni-kahureist kuni piirakideni, niisuguste torudega, et igäiks neist oleks kuulutanud endasse hiiglase Bahtiarovi. Need piirakid olid suunatud siia Volga-tagustelt positsioonidele.

Meie kohal lendavad hävitajad, undavad vaikimatult pikeeritud pommituslennukid, mis tambivad vaikseks jäänud vaenlaste lühilise täpsusega. Vahel ma kuulen lendurite rääkimist, isegi nende toonis tundub nüüd peremehelikku puudub esimeste sõjakuude ägedus. Kuulen rahulolevalt: «Saša, frits tuleb peenemaks vahetada. Vahetame päästikuile.»

Meie keerutades üles lumetolmu, kihutavad lähtejoontele värvitud tankid, nagu torpeedokaatrid vahuses meres. Meie Iljušall Kuskil lumetuisus sõidab ju temagi

Meie hirmuäratavad masinad on saatnud meile meie abiliikumiseks Irkutskist, Džambuli oblastist, Gruusiast, Tbilisist, Moskva lähedalt, Vologdast, teadlased Teaduste Akademiast, kommunistlikud noored ja pioneerid Volga- ja Sverdlovskist, Suure teatri näitlejad, kunstnikud, kirjanikud, kaevurid... Nende aadressidega on ilustatud lahingute külgsuunas.

Meie hobuseil lähenesid valgest lambanahast pihtkasu- ja hobukolonni ees aga ratsutasid ahhaltekiinlaste ja domi ratsudel komandörid, moonpunased paslikud üle meie lükkade.

Mööda raudteeliini liikusid toetuseks soomusrongad. Nagu helmed reas, venisid õõsiti eesliini poole autid. Autod vedasid ja vedasid ning kuhjasid reaktiivmürske, mida nimetati «Ivan Groznõideks», olid tasakesi saabunud kolmeteljeliste «Katjuušade», neid praegu naljatamisi nimetatakse — «Raissade» siis me taipasime: on jõudnud lähedale aeg, kus, pärast tagasivõidetud maale, me hakkame minema ühes edasi.

...sellised komandörid, nagu kindral Suvalov
...Gradov.

istuvad koolipingile ja õpivad tundma meie poolt loetud kursust.

Saksamaal oli isegi neil päevil, kui sooritasime oma tava sõjakäigu Berliinile, küllaldaselt hulgal bensini ja haruldasi metalle, alumiiniumi, lõhkeaineid ja relvi. Nõud saanud teatavaks Hitlerile esitatud Speeri andmed, kuid ei tekitanud tõsist, hukatuslikku kahju Saksamaa tootmisele. Samuti ei tõmmanud nad enda peale küllaldaselt petrolit, saksa peastaap ajas vägesid ainult itta, pöörates vahetult läpanu läänele.

Mis siis juhtus? Sakslaste elavjõud oli purustatud juba enne, kui lähenesime nende eluliselt tähtsaile keskusele. Vaenlasele Stalingradi all antud nõukogude õppetund arvestatud. Vajalikul hetkel polnud vaenlase väejuhtumise tupealetungiks tarvilikke diviise. Kui võrreldamatult kiiremaks osutus stalinlik strateegia saksa peastaabi konservatiivsest, vananenud strateegilise doktriiniga strateegiast, mis ei võinud juba sõdade manufaktuurajajärgust.

Kodupinnas seadistatud kaitsevarjenditeis meie, Punaarmee ohvitserid, vaidlesime ja ägestusime, tõestasime ja lükkasime ümber. Meid valdas meelchärm, kui meile miski kippus jääma saamatuks jääma, kuid me pidasime alati meeles, et me ei ole päästmise eest, oma tuleviku eest me võlgname tänu ainult inimesele, kes kasvatas meid suurtes lahingutes kommunistlike kõrgendikel.

Üheksas peatükk

RÜNNAK

... Veidi aega enne talvist koidikut äratas mind suurtõrjete kide kanonaad.

Terasene piiramisvöö hakkas kokku tõmbuma. Muinasajast pärinev mõiste «Cannae», mis sadu aastaid polnud kadunud sõjaliste õpikute lõhekülgedelt, andis ruumi uuele strateegiale ümberpiiramise ja täieliku purustamise sünonüümile «Stalingrad».

Mõne tunni möödudes saabus meile esimene teade võetud vangi kolmteist tuhat sõdurit ja ohvitseri. Niisugane «võitmatu» armee, mis oli läbinud Euroopa, marssis

Antwerpenit, Brüsselit, Pariisi, hakkas lagunema nõudvate löökide all.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid. Me ei hābenenud oma tundeid.

alustavad tankid, alustavad miinipildujad. Kus on paraku...
tunud sakslasel seal enam aega on igasuguseid jalaväe
kujusid tähele panna!»

«Seepärast peangi mina alustama,» ütles Kim, keda
mustas Atake toetus.

«Mis asjamees siis sina oled, Bahtiarov!» ajas enesest
vile väike Zagoruiko. «Kui jumal on andnud sulle
ega see veel tähenda, et ta sellele on lisandanud ka
Pataljoni viin rünnakule mina.»

«Selgita põhjused!» väitis Bahtiarov ägedalt vastu
aja naljajuttu, Zagoruiko!»

«Ma olen pisike, kärmas — see esiteks. Ja teiseks
sin alles hiljuti roodu komandöriks. Ma pean ju omale
võitlejaile silma paistma...»

Ka mina tahtsin pataljoni rünnakule viia. Oli viimane
bunud aeg kätte tasuda Viktor Nehhoda surma ja
perekonna kannatuste eest — kõige eest, mis vaenlane
toonud minu ellu. Mulle näis, et kuskil kõrgel kurgamaal
mas hommikuses koiduvalguses seisab ja vaatab meid
mene, kelle nime ma koos kodumaa nimega pean lausa
enne rünnakut. Olin veendunud, et ta on meie lähedal.

«Nii ei saa, seltsimehed,» ütles Atake tõsiselt. «Me
teisiti. Me teeme, seltsimehed, õiglaselt: heidame liisku
olete nõus?»

Saanud meie nõusoleku, rebis Atake neljaks osaks
mikust väljatõmmatud lehe, joonistas ühele lehele viltu
tikese ja pani nad mütsi sisse. Raputanud oma käharat
mille ümber hetkeliselt hakkas keerlema aur, ütles Atake

«Käed!»

Neli kätt laskus mütsi. Kobasin kätte paberi, keda
lahti. Minu paberil oli viltune rist.

«Nüüd olemegi otsustanud,» ütles Atake mütsi pähe
nes. «Rünnakule viia tuleb Lagunovil. Serjoža, sa k
välja pool sekundit enne meid. Siis aga tõuseme meie ka
nagu vedrudel. Otsigu kuul sind siis kõikide hulgast.»

Fedja Šapkin, kes oli nüüd minu asetäitjaks poliitilisel
ja kellele ma olin jutustanud liisuheitmisest, silmitses
ülelõhestatud sinelikrae alt, mis varjas teda küljelt puhuva
tuule eest.

«Ega sa ise nüüd araks löö, Sergei?»

«Muidugi mitte... Aga miks sa esitad sellise küsimuse?»

«Kõik juhtub nii: uhkeldad, uhkeldad inimeste juu-
al...» Kuidas on sisemusega, Sergei?
«...» Ootamata minu vastust ütles
«Pole viga, küll veab ka seekord, Lagu-

...võttes kella.

Erutus möödub. Ma ei mõtle sellele,
Ma mõtlen Viktorile, oma hukkunud sõbrale.
et just need mõtted aitavad mind tõusta ilma
ilma hirmuta edasi minna. Mind on kasvatatud
inimese vastu, kuid minu süda on praegu tulvil
on küpsenud minu murepäevil. Ma tõusen
rünnakule mitte üksnes mingi Westfaleni või Baieri
N. jalaväepolgu N. pataljoni vastu — ma tõusen
ja tageduse vastu, tulevaste sõdade vastu. Ma
Viktori mõrvarite vastu.

1942. aasta granaadi. See annab heleda
valmis, mis on pikitud pisimate kildudega. Kaevun
mis on pikitud pisimate kildudega. Kaevun
al, looma kombel, lumme, varjan ennast. Laman kaua
tuleksab minu kinni. Ent läheneb koit, läheneb
mõõnema.

...puhub meile selga ja kannab lumise voolu sakslastele

...otsekui oleksid prahvatanud tuhanded lõunamaised
...tulistab kogu rõnga suurtükivägi. Lähedased kõue-
...sulavad kokku kaugetega. Kõmin pörkab kokku,
...ja jälle löövad helilained üksteise vastu — müri-
...ainult vask ja trummid, trummid ja vask.
...kogupaugud katavad meid.

...lumes vaenlase tranšeedele lähemale ja lähe-
...meie ees. Me roomame, kaevates oma keha-
...põigiti vallidena kokkupuhtunud lund. Igaüks tõt-
...mahajääjaid. See pole määrustiku pimesi täitmine,
...tuhandete kangelastegu omaenda südame käsul.

...lendab üles kaks raketti: roheline — see on meie
...värv, ja punane — meie lipu värv. Ning mina, tõus-
...pikkuses, karjun: «Kodumaa eest! Stalini eest!» ja
...sinna, kus möllab tuli. «Sõber Viktori eest!»
...Šapkin, püstol käes, on juba eespool. Ta on toekas,
...käsru, kuid näib mulle praegu hiiglasena.
«Anna pihtal!» karjub Šapkin. «Anna pihtal!»

Jakuba jookseb valges mantlis, pööramata pool
käs on vintpüss, kolmetahuline tääk sihib ette
kütid käivad nõnda karujahil ja salvavad karu
lähistades kõva, tiheda karvaga kaetud naha.

Uhel ajal Jakubaga langen ma lund täistuisanul
Sakslaste mustad varjud on kuhjunud paremale, no
vad. Ning ma karjun Jakubale ja tema juurde
sõdureile:

«Pikalil!»

Heidan granaadi ja langen rinnuli lumme.

Tumedavõitu plahvatuse raginale järgneb kuulide
kaevikutaplus. Tapame neid, kes jätkavad vastupanu.

Fedja Šapkin karjub mulle kõrva:

«Serjožal Pataljoni komandör käskis tranšeedes me
vitada! Tranšeed uhub läbi teine lainel Tankid on po
Sergeil!»

Fedja veab mind peaaegu. Möödume meie
laibast laialivalguva verelaiguga moondamisühikonnid
pame üle betoneeritud kuulipildujapesa, kus on linn
kestade hunnik, ja kogume vilede abil roodu huppike.

Meist kihutab mööda suusapataljon — kehakultuuri
kommunistlikud noored, kes on saabunud Stalingradi
erilise valiku järgi.

Lõbusad punapõselised poisid kihutavad meist mööda
segiajamata suusarivis nagu vallatu tuul.

Siin nad on, need askeldajad ja vaidlejad, tantsu
lauljad isetegevusõhtutel, hiljutised pioneerid, karr
staadionide, kinode, kirjandusõhtute külastajad.

Neil on rinnal püstolkuulipildujad, kettad väike
maadipadrunitega, nagu seemned päevalillepeas.

Suuskurid kihutavad mööda stepi otsekui jaquard
valgete purjede all.

Pikakasvuline lõbus poiss lehvivas valges mantlis
minu, võib-olla ka mitte minu poole, ja karjub:

«Stalingradi eest!»

Suusapataljonid lõikuvad nagu rakettmürsud
kaitse sügavusse. Pikakasvuline lõbus poiss langeb, l
selili. Tuuleil rebib maha purjetaolise mantli. Ver
purjel kattub äärtel härmatise harjastega.

«Edasil!»

Suuskadel kihutavad kannikesi meenutavate

lõbusad, kelle juuksed on kuklal sõlme keeratud.
nalliste lilledega hakkab õilmitsema Stalingradi
lutarlaps-sanitar sööstab mahalangenu juurde.
leisatud lumise, tuulise mere kohale. Poiss
longu armsais tütarlapsekätes. Ära sure,
oma elus veel kannikesi nägema! Ava silmad!

Alles, et rutem jõuda töö juurde, et rutem maha
lõbusriided, et padrunid taskust välja puistata, et
puhtaks käed. Et puhtakspestud kätega tuua
lõbusale. Paistku ta meile igavestil!

Tranšees on rumeenlased. Nad tõstavad käed
lõbus, et pealööb tuleb anda teisele kaevikule: seal
lõbusatunud tankistid «Vikingi» diviisist. Sealt käis
rumeenlaste ja meie ründava jalaväe pihta.

lõbus, kundas võidelda ss-meestega. Mitte mingil tingi-
lõbusada ülestõstetud kätt: teine käsi sihib sinu pihta.
lõbusd juhul usaldada! Kui ta on pöördunud seljaga sinu
lõbus, et ta sind ei jälgi. See on võte, kavala, drill-
lõbus looma vigur. See on tehtud selleks, et kõrvale juh-
lõbus tahulepanu, et sind petta.

lõbus pusib minu lähedal, tulistab ihnelt, hoides kokku
lõbus! Ta ilmsesti kaitseb mind. Kui ma midagi ei
lõbus, meenab seda Jakuba. Kui me mõlemad jätame
lõbus, olede panemata, abistab moldaavlane Mossei Suh-
lõbus. Ta peab mind just nagu oma pojaks, sest ajast
lõbus me meenutasime oma kummvankri reisi.

lõbus on raske jagu saada «Vikingi» tankistidest. Minu
lõbus jookseb Fedja Šapkin, teatab, et Bahtiarov on haa-
lõbus, tema nähes on langenud maha pataljoni komandöri
lõbus poliitilisel alal, et Zagoruiko rood võitleb veel teise
lõbus. Fedja karjub käigul. Tema katkendlikud,
lõbus laused lendavad välja koos hingeauruga.

lõbus lahleb meist ette. Tema rood likvideerib sõnatult
lõbus, valgub mööda ühenduskäike laiali kaitse süga-
lõbus kord näen ma Ataket. Ta seisab otsetabamusest
lõbus soomuspunkri tipul ning vehib energiliselt
lõbusates võitlejaid mööda ühenduskäike, hüüdes aeg-
lõbuski keeles, ja naeratab.

lõbus, Ataket hüppasin ma rinnatisele, et mehi süga-
lõbus, Šapkin lõi minu rinnatiselt alla. Kukkusin tema

kõrvale rinnatist pühkivate kuulide vingumise saatel seni varjatud kuulipilduja. Hakkas jooksuma lõhkevate kuulide lint.

Kui «dum-dum»-kuulid lõhkevad õösel, on ilmselt nagu mitmevärvilised lillekimbud. Päeval aga võivad ainult lühikest plaksatust ja tillukeste mürgiste killukite guvat laialilendu.

Ühendustranšeed viivad meid välja nõo juurde jõudnud Kuporosnaja nõkku. Peaks me mitte sattuma lõksudele! Seepärast me jõuame kolmanda liinini taand sakslaste kannul. Me surume nad välja ühendustranšee nagu tuubist ja alustame lähivõitlust laskur- ja kuulipesades — herilasekongides, mis on Kuporosnaja nõo teele külge kleebitud. Hea, et siin on juba töötanud lennuvägi, suurtükivägi ja miinipildujad. Plahvatused väljavisatud mullaga ülepritsitud lumi on muutunud mo. Palju värskeid laipu, suusajälgi ja suusapöörangute jälgi. On näha tapetud suuskureid. Ja näe, pööran silmad kooning mu süda muutub rauatombuks — tütarlaps-sõdur. Silmad-kannikesed on üle ujutatud verrega, huul on lõõrdunud. Veri ujutab üle paljastatud neiukaela.

...Pikakasvuline, tugevalt hallikstõmbunud juustega Vaenlane, nooremohvitseri pagunid õlal, on oma kõrgete punadadega viltjalatsitega otsekui pehmeks sõtkutud savil aheldatud, kuldhambad helkimas veidi kergitatud üldesalt, automaat kül mavõetud kätes, sõrmused punsunud liisööbinud...

Vaatlesin tapetud tütarlast sekundi võrra kauem, kui vaja. Sekundi jooksul võib teha kaks lasku; ühest sekundist piisab, et vajutada automaadi päästikule. Tundsin, kui kuul lõi minu paremasse jalga ja jalg silmapilkselt tõusis. Mind valdas mingi ängistav teadmatuse.

Tulistasin püstolist.

Sakslane lõi taaruma, laskus põlvedele ning kukkus maha. Nägin tema pead, sassiläinud juukseid, sineli rebitud põlvi.

Tahtsin tõusta, kuid ei suutnud.

Minu kõrval ei olnud kedagi.

Ligilähedal kostis sakslaste automaatkarabiinide tülid. Põrin, kuuldus iseloomulikke, meie omadest erinevaid kooning granaatide plahvatusi.

Katsusin pisut roomata. Tuimenemine oli möödas, jalg

valis tahtsin karjuda. Võib-olla karjatasingi. Minu kõrval polnud äkki Jakuba. Roomas ligi, avas kokkukleepunud, kooningstunud huuled:

«Kõhameer vanemleitnant, kuidas siis nii?»

«... et olen haavatud, Jakuba.» Pingutasin, et tõusta.

Jakuba langes minu peale. Tundsin mahorka ja küüslaua lõhna. Jakuba hoidis mind õlgadest ja minu rinda tema vintpüss.

«Tohi, On sisse lasknud... Lamage...»

«... et lasknud mind lahti, püüdes ühtaegu kobamisi teha määrata minu haava. Tundsin pealpool põlve teravalt. Jakuba sõrmed olid jõudnud haavani. Hakkasin ma. Jakuba võttis kohe käe ära ja pomises tasakesi, hinnates uuesti näkku mahorka ja küüslaua sooja lõhna.

«Tohi. Kui oleks kild, siis oleks rebestanud sineli. Kuid te ei jõua õdede juurde.»

«Hinnates jõuan, Jakuba.»

«... Heitke minu peale. Ma vean teid nõoni. Ei... argo tõstke pead.»

Jakuba nihutas mu kuidagi väga osavalt enda peale, käsipöidla kätega õlgadest ja hakkas mind tirima mööda kooningstunud pinda. Ta roomas lumes ja puristas raskelt hinnates.

«... et Jakuba oli mu nõo nõlvakuni tirinud, nägin ma oma kooningstunud poliitilisel alal. Šapkin tõusis, sööstis meie juurde. «Lapavad ära,» pomises Jakuba pahaselt. «Kuidas ometi saadad midagi toimida? Ja kas sihukesed lapsed üldse tohivad rinnatist...»

«... et jooksis ligi, kummardus, haaras mind kätest ja tõusis kandma. Ta kallutas oma laia tõmbininalise ja alati kooningstunud näo minu poole. Tema kulmud olid härmas, kiiv- ja villane kaelus kattis suud.

«... et tohi, Serjoža, ei tohi,» kõneles ta, katkendlikult kooningstunud. «Nõgu tehti ju peaaegu puhtaks. Vaenlane tugevdas kooningstunud Voropanovi juures. Meie juurde tõmmatakse jälle kooningstunud siberlasi... Praegu alustab suurtükivägi uuesti, ja... edasil Ah sind küll... Kindral Šuvalov käskis kooningstunud esmajoones tehnikaga jagu saada. Stalini käsk...»

«... et Ah sind küll, Serjožka...»

«... et kuulati meie suurtükkide kõmisevat peremehelikku häält, kooningstunud kooningstunud mõirgamist.

261

hirmus vaenlane, keda me pidime ainult vihkama...

Lugesin nüüd uuesti Stalini sõnu: «... Punaarmee ei hävitada saksa fašistlikke okupante, kui võrd nad orjastada meie kodumaad, või kui nad, olles ümber meie vägede poolt, keelduvad relvi maha panemast ja vangide andmist. Punaarmee ei hävita neid mitte nende päritolu pärast, vaid seepärast, et nad tahavad orjastada kodumaad. Punaarmeel, nagu iga teise rahva armel, õigus hävitada ja ta on kohustatud hävitama oma kodu orjastajaid, vaatamata nende rahvuslikule päritolule.»

Mürisesid tankid ja kahurid. Vaatasin jäätanud piinlesin tegevusetusest.

... Ja siis astus ükskord minu palatisse Ilja. Ma avastanud oma silmi. Näis, nagu oleks sõja mõjul kõik lõppenud kõik lahutatud, purustatud ja laiali puistatud. On kaotatud perekond, on muudetud rusudeks maja.

Ilja seisis minu ees, kittel õlgadel, tankisti kiivri karm, mulle tundmatu naeratus näol. Saanud kaudselt minu haavataamisest, oli ta jooksnud kümneks minutiks minu juurde. Ta oli otsinud mind kogu Beketovka, näinud Bahtiarovit, kes samuti tegevusetusest kurvatses. Kim oli siia saatnud.

Pakun tooli. Ilja istub. Meditsiiniline õde, täidlane tüdruktähtiline ja armas tütarlaps nimega Bunina, jätab mind kahekesi.

Minu palatikaaslased mõistavad, et Iljal pole üldse ja püüavad seepärast meie omavahelist jutlemist segada. Kergestihaavatud komberdavad koridori, raskelt avavad silmad või pööravad näo seina poole.

Meie istume teineteise vastas ja vaikime.

Ma silmitsen tähelepanelikult venda. Kuidas ta on muutunud! Nägu on hoopis teine. Kus on ümarik-pehmed posoonid naeratus, mis avas tema huuled? Kortsukesed on joonunud mööda nägu laiali, nad on silmade juures süvenenud kordadeks, lõiganud läbi ninajuure. Suu piirjooned on muutunud karmimaks, võib-olla neist kõvasti kokkusurutud, tuule karedaks muutunud huultest ja kortsudest, mis piiravad suu kahelt poolt. Ka silmad on muutunud valvsaks, napp suguse sügavusse peidetud tige, vaevava tusaga.

... vahe, ta peamiselt kuulas, silmitsedes mind

... ütles ta, vaadates voodi kapikesele, kus

... hoidsin oma ordeneid. «Sinu?»

... Iljuša.»

... poleks!»

... «Sina?»

... on, Serjoga! Jutusta Viktor Nehhoda surmasaami-

... jutustuse kestel istus Ilja longus päi.

... Iljaasi krabises jäisi teri. Kostis lakkamatu suur-

... Palatisse vaatas korraks Bunina, kergitas oma

... kõrbitud kulmukest ja lahkus.

... «Läti Anissimovitš on, Sergei?»

... «Mina, Feodossias.»

... on halb.»

... «Fessenko — kah Krimmis?»

... «Jah, on Krimmis, aga Fessenko... sõdib.»

... «Nikolai kirjutas mulle sellest juba neljakümne esi-

... aastat.»

... «Kahem sa pole Koljast teateid saanud?»

... «Keda oli nähtud Millerovo all. Kas ta praegu elus on,

... «Aga Viktorist on kahju, väga kahju!» Ilja pani

... «Teie juures suitsetada muidugi ei tohi,

... «Kui käes ei jätku üheks mahvikski, puhub välja. Sa

... «Minu eest...»

... «Lahen hospitalist lahkuda, Ilja.»

... «Ei tohi.»

... «Kui ju võitleb.»

... «Jätkub veel. Sõjast jätkub kõigile, tüütab veel ära.»

... «Aga ometi aru, Iljuša, Stalingrad.»

... «Ilja vaatas mind sõbralikult:

... «Oled ise komandör, otsusta.»

... «Ilja kui auastmes vanemalt.»

... «Pole minu väeosast. Pole voli korraldusi teha.» Ilja

... «Näe mõtteisse. «Isast ja emast on kahju. Nad on head

... «Serjoga. Hoia ennast kas või nende pärast, Serjoga.

... «Kui ekas juhuslikult, aga teine võib tabada...»

... «Ilja nälgus kokku lõpuni suitsetamata paberossi, pistis

... «oma pihtkasuka taskusse ja suudles mind huultele, lau-

... «Ilja üng põskedele: nii tegi ema meid magama pannes. Vii-

mast korda nägin ma tema õlgu neile visatud kätte
nägu, peanoogutust ja... oleksin tahtnud nutma
Rahustasin ennast kogu tahtejõuga. Kas näen ma veel
vend Ilja'd? Võib-olla oli täna meie viimne kohtumine
viimne käepuudutus...

Tuli Bunina. Tal olid käärid käes. Pearätt oli
koketselt, meelekohtadel paistsid korralikult käharad
tanpruunid lokid. Ta tuli minu juurde õotsuval kõnet
nii käivad täidlased tütarlapsed, ja istus sinna, kus
nud Ilja.

«Ta jättis minuga kättpidi hüvasti,» ütles Bunina ja
tas nagu vastust oodates oma kaares kulmukesti.

Ma ei vastanud talle midagi. Mulle meeldis, et Ilja
mahajäetud koht ei jäänud tühjaks, et sellele asus elav
poole hoiduv inimene.

«Täna,» ütlesin ma, ikka veel mõeldes omi mõtteid.

«Mille eest?» küsis Bunina kohmetult punastades
ulatas mulle ise esimesena käe. Jah... Andke mulle
mulle oma käed, Serjoža.»

Ta võttis minu käe, silitas seda. Siis nagu ümber
punastas ja hakkas pisikeste kääridega mu küüsi lohkama.

Mulle meeldisid need sagedased puudutused, tema
ja sõrmedest hõõguv soojus, ning üldse oli meeldiv
enda kõrval sellist noort, häbelikku, armast tütarlast.

«Ka minul on õde, kes on abielus suurtükiväe komand
riga,» ta silmitses mind leebelt ja langetas jälle silmad
juhtus suur, väga suur õnnetus.»

«Keegi sai surma?»

«Jah... Ja mitte ainult... Kas mäletate esimest õnnetust
kut linnale?»

«Mäletan, kuigi ma ei olnud siis linnas endas.»

«Nõnda siis... Minu õde — ta nimi on Juletška
otsustati evakueerida Volgat mööda üles, Kamõšini Valla
suunas. Ta paigutati kuidagi aurikule, aurik asus ühes
teele. Samal ajal aga viskasid sakslased ujuvaid mine
Aurik sattus miinile, hakkas vajuma. Juletškal oli kak
viieaastane poisike ja kaheaastane tüdruk. Mida ta
tegema, Serjoža? Aurik on iga hetk põhja vajumas, ta
viskuvad vette. Õde võttis tüdrukukese, pani ta oma
istuma ning otsustas koos temaga vette hüpata. Põhik
aga ütleb: «Petja, sina hüppa isel» Poiss vastab: «Ei lea küll,

«Ainult luba, et ma sind suudlen.» Nad suudlesid ja
«Ei tea kuidas, kuid õde tütreaga jäi elama.
«Ma ei mäletagi, kuidas kõik juhtus. Näib, et ta tõmmati
«Aga poisike, Petja, uppus. Viskus vette ja läks kohe
«Ta oli ju alles viie aastane, Serjoža!» Bunina

«Munaid pisarad, ta pühkis neid rätikuga, pures huuli.
«Kõnele meest. Kui see sai teada, et poeg on hukkunud,

«Ta nutma ja läks Juletška juurest ära. Ei kõnele
«Ei vilkub teda. Et miks Petja hukkus! Kuidas õde

«Ta armastas Petjat ebatavaliselt. Kaotas tasa-
«Ei, loka mustaks nagu süsi. Praegu elab Juletška Lenins-

«Täna pool Volgat. Oleks parem, ütleb ta, kui ka mina
«Ei uppunud. Selline õnnetus juhtus temal, Serjoža. Noh

«Kummal neist on õigus?»
«Aga poisikest polnud kuidagi võimalik päästa?»

«Kuidas siis? Kui õde vette hüppas, kas ta siis tõesti
«Ei, et jääb elama? Peab kujutlema kogu seda õudust.

«Ei vajub, ülalt tulistavad «messerid». Juletška ütleb, et
«Ei olnud meeletu. Oleks ta mõlemad võtnud, oleksid nad

«Ei olnud kõik kolmekesi...»
«Ei jätk jälgis mind lakkamatult ka pärast seda, kui Bunina

«Ei hukkunud, kui külm õõ jäi vaikseks ega ulatunud enam
«Ei tulistamine. Ma ei suutnud hommikuni uinuda.

«Ei hommikul tuli Bunina jällegi, naeratus täidlastel huultel,
«Ei korralikult värvitud ja punav punase risti märk puh-

«Ei praatil, mille alt vaatasid välja koketsed lokid. Mingi-
«Ei õuduse, ängistava ärevuse poetas minu hinge see

«Ei olap. «Hea küll, mamma. Ainult luba, et ma sind suud-
«Ei tulid siia ja mõrvavad meie lapsi? Miks kaldume

«Ei ole nii ruttu neile andestama?»
«Ei palitas mind. Mulle käis üle jõu viibida siin, eemal

«Ei hõlmetest, Volgast, kus võitles minu rood, minu sõbrad.
«Ei määras mulle veel nädala. Seejärel komisjon. Ja

«Ei Ma ei korranud enam oma palveid: tuli uinutada
«Ei Otsustasin põgeneda, ootamata õõ saabumist. Oma

«Ei polnud mul raske kätte saada. Kuid püstol,
«Ei hõlmitult võeti haavatuult ära haiglasse saabumisel, oli

«Ei seda polnud võimalik kätte saada. Otsustasin ajutiseks
«Ei hõlmitada oma püstoli, kui ainult saaksin põgeneda!

«Ei põgenesin Beketovkast eesliinile miine vedava veoauto

kabiinis. Jõudsin oma polku. Algul lonkasin natuke hiljem paranesin püstijalu.

Me tungisime peale. Oli saabunud aeg, millal me võitsime püssipäradega taguma «katla» malmseintele. Lõid läbi Jelšanka äärelinnast, sisenesime purustatud, hävitatäisehitatud linna.

Linna, kus oli möödunud minu isa võitlev noorus.

Võitlesin Stalingradi varemeil, majakorrustel, kelderköikjal. Ainult seitseteist meest viisin ma oma roodust päevani, millal signalistid puhusid lõppsignaali.

Viimasel päeval võtsime vangi kakssada nelikümne sakslast. Armetuina ja külmavõetuina väljusid nad keldreist meie juurde. Jah, selliseid ei tohi tappa.

Kui vähe sarnanesid need mäardunud, külmavõetud sõdurid nende sõduritega, kes olid mehise kõnnakuga astunud Stavropolimaa kuuvalgel ööl!

Lähenesin ühele vangile, küsisin ta nime.

«Merelbahn,» vastas ta, «Friedrich Merelbahn.»

Merelbahnil olid tugevasti külmavõetud käed. Võib öelda «tugevasti» liiga vähe öeldud. Tema käed olid lihtsalt lüüritavad, gangreenne liha oli kaetud härmatisega. Tema varrukakäänised olid jäänud kitsaks, olid külmanud külge ning lõhki rebenenud. Sõrmed ulatusid valja nagu puuklotsid. Võtsin tema sõrme ja äkki... sõrm, painduis ülespoole, murdus pooleks. Tõmbasin käe ära. Sakslane laskas aupaklikult pead noogutama. Ta ei tundnud valu.

«Pole viga,» pomises sakslane rahustavalt. «Võetud käed teevad mulle raudsed käed, et saaksin kägistada Hitleri.»

«Viige vangid staapi,» andsin käsu Suhhomlinile ja talibale, «ainult tõelisse staapi. Ja ärge sõandage neid puudutada! Sa ära vaata mind nii, Jakuba.» Pöördusin Šapkin poole: «Meie mõlemad pole ainult sõdurid, vaid oleme ka suured humanistid...»

Pestšanka küla Stalingradi lähedal.

Kindral Šuvalov luges reservkolonni rivistatud vägedes ette Kõrgema Ülemjuhataja käskkirja Doni rinde vägedele «Doni rinne.

Vägede Ülemjuhataja Peakorteri esindajale suurtükiväe marssalile sm. Voronovile.

Doni rinde vägede ülemjuhatajale kindralpolkovnik sm. Rokossovskile.

«... ja Doni rinde vägesid Stalingradi all ümber- ja vaenlase vägede likvideerimise eduka lõpuleviimise

«... kõikidele Doni rinde võitlejatele, komandö- ja polittootajatele eeskujuliku lahingutegevuse eest.

Kõrgem Ülemjuhataja J. Stalin.

11. juuni, Kreml, 2. veebruaril 1943. aastal.

Kindral Šuvalov tõstis käe ja hüüdis:

«...»

«...» hüüdes:

«... suurele Stalinile!»

«... lähedal Pestšanka küla külmas õhus mürises

«... võit võtsime vastu kaardiväelipu. Sõna-sõnalt kor- me oma komandöri järel vandetootuse sõnu. Mitte ainult «... kõik Stalingradi rajoonis tegutsenud armeed said

«... teadnud veel, kuidas kellelegi meist edaspidi naera- lõpuks, kuid me teadsime ühte: kaardiväelased on «... võitlema veelgi paremini.

«... pöördusid näoga läände. Me läksime Kurski-Bel- etele. Seal oli meie armeele koht kindlaks määratud. «... päästke endid, Kurski metsade ööbikud!» ütles «... kõrvuti sammuv Fedja Šapkin. «Me lööme seal lahti «... laulud.»

«... Kurski-Belgorodi kaarele liikus Gradovi polk. Oma kolon- me nägime autol möödasõitvat polkovnikut.

«... silmad otsisid tuttavaid. Nüüd nägi ta mind ning «... tervitades käe, mina aga oleksin tahtnud söösta tema «... ja emmata teda nagu oma isa.

«... meenkas pikakasvulist Bahtiarovit, kes sammus kinni- teul peaga, ja viipas tervitades käega. Näinud Zagorui- «... vendi Gumenkosid, pani Gradov käe sirmi külge ja «... Doni sügavasse nõkku. Ta tahtis Medõntsevile järele

«... Me ei teadnud siis veel, et meil tuleb kohtuda jälle kõige «... tulevases olukorras, et tema terassilmaid hellitavad mind «... ja et ta jagab minuga veel ühe karmi tõetera.

«... lähene iidsete Venemaa linnade Belgorodi ja Kurski «... mis on ikka veel vaenlase poolt hõivatud. Me läheme «... läände.

NELJAS OSA

Esimene peatükk

TAGASITULEK

Manudari õhkulastud jaama juures väljakul seisis Pse-
njanke sõitev matkaaautobus.
Autojuht, pleekinud, käisteta särgis, mis jättis paljaks
õhukes käes pruuniks kõrbenud armilised käed, lõpe-
tas õnigi seest keedetud kaimaki¹ söömist.
Auto kõrval päikeselõomas seisis naine, korv käes, ja
kui juht söömise lõpetab, annab tagasi anuma ning
ab raha.

Õnne mind, heitis autojuht higise juuksekaulu otsmikult

Õnne kame kohe liikuma, seltsimees kaardiväe-kapten. Kas
õnne?

Autobus oli inimesi, kompe ja kotte täis tuubitud.
Õnne tasasel häälel lõikusest, viljast, rindest. Hiljuti
õnne käinud saksa lennukid ja seepärast ruttasid inimesed
õnne linna piiridest välja.

Viljanda kuusteist paremat hoonet lõhkus ära, aga ikka
vare, ütles õpetajaga sarnanev mees, «näed, leheski sei-
viljanda kuusteist.»

«Mia hooned need olid?» küsisin ma.

«An te seda linna varem tundsite?»

«Tundsin.»

«An te pole pärast sakslasi siin käinud?»

«Ei.»

«Kõikmest valmistatud toit. Toim.

«Teil oleks huvitav läbi sõita. Kui ma evakueeritud tagasi jõudsin, käisin kohe kogu linna läbi, kuni staniitsast. Kurb pilt, seltsimees kapten. Andestage, mitses tähelepanelikult minu rinda, nägi kaardiväe «kaardiväe-kapten... Pole taliteatrit, pole kraaniteed, meditsiinilist ega pedagoogilist instituuti, endal ei ole ühtki likku kooli, Aleksandri reaalkooli ja riigipanka. Annan panga kariatiidid ripuvad tänava kohal, hinnanõukogu järel ainult rusud — see oli endine määratud atam... Oli ilus hoone ja sobis hästi muruväljakuga. Kull... fašistid aga peremehetsenud...»

«Aga jalaväekooli hoone?»

«Endine ratsaväekool?»

«Jah.»

«Samuti. Kõik nõukogude võimu ajal ehitatud ehitiste reeglina — õhku! Kui vaadata seda välismaalast ei usugi enam, et inimene on kõrgeim ning arukaim loom, õgib, joob, rõhitseb... Mingisugune protoplasma... need litsuda taldadega nagu limukaid.» Opetaja ohkas ja ütles: «Võib-olla, pöördus põlastava grimassiga kõrvale, võttis prillid.»

Autojuht pühkis käed takkudega puhtaks, sulges uksed andis signaali. Autobus hakkas liikuma.

Poole tunni pärast jõudsi Kubaani äärde. Veevõrgud ja voolas kiiresti. Silla kandetalad olid kinni jõe. Raudkonstruktsioonide kõrval loksusid haralised, rikud kännud, pöörlesid veekeerised. Kirjuid mänukeid lendas madalal vee kohal. Vasakule kaldale sõitsime paadid tõusime Adõgee piiridesse viivale tammile. Igivanad tammid kõrval olid maha saetud — sakslased kartsid puude varitsussalku. Luhas pesitses parte. Jahimehi polnud, pardid lendasid kartmatult luha kohal.

Tammi taga hakkasid ikka laiemalt ja laiemalt tulema metsasalud. Pitsidena kokkupunutud lõunapuu puude saarekesed oleksid end nagu lahti kiskunud Kaukaasi metsarikkast mäeseljäandikust, mis paistis silmapäriselt ja kurdude murdjoonena.

Maastik muutus ikka maalilisemaks ja maalilisemaks. Kõrged Kubaani poole olid jõed savisse ja merglikult uuristanud sügavaid kuru-orgusid. Aedade tihedas roheline valendasid auulide ja huutorite kriidiste seintega tared.

Teivaste otsas olid rattad, mille kodarate vahel p...

ol mükannud ja potid. Humalaid täiskasvanud... ajasid oma pikki varsi kõrgele mitmevärvi... Tee kõrval lonkisid räpased sead. Vahel... ajakohatu «kukeleeguga» noor kukeke, ... Püüdes mitte midagi vahele jätta vaa... latselamata seda kallist elu ning hingasin taie

... laksid härjavankrid. Kogu pikkuses väljatõm... vankreil veeti mägedes mahasaetud ehituspuid. ... viltkübarais tõmmud teravasilmalised adõ... kateadid hallide habemetega, mis langesid viimase... tühjendatud tšekmeenidele.

... poolt liikusid veoautod palkide ja põletus... lepoole, mäelööndustesse, voorisid autod puuri... torude ja toiduainetega. Krigisesid ja kolisesid... mis olid tehtud sapööride poolt. Raskelt koor... masinate kummid muljusid pehmes... sõjaeelse teehöövli rajad.

... naftatööstusi,» ütles õpetaja, «küll on siin... Kubaani naftast toodetakse lennukibensiini sortel... Kura-Tsetsel ja Asfaltmäel on juba jälle... nafta...»

... kahkul» väitis vastu mees nankingkuues. «Puur... taandumisel tugevasti kinni!»

... kinni toppis?»

... naftatöölised. Sakslased ei suutnud võtta ühtegi... naftat. Me piirasime igat naftatorni, ja kui tuldi... hävitasime nad, — ning jälle metsa.»

... ei lasknud jaale?»

... lasknud.»

... pool on mäed. Püsivad pilved suurendavad neid: näib, ... maaahelik pooleldi täis puistatud kohevat lund.

... on nagu kokkukeeratud purjedega mastid. ... nende vahel, aga kahel pool paplialleed on sõja... kodustaniitsa majakesed.

... peatub sanatooriumi lähedal. Lenini ausammast... Kellegi barbaarsed käed on graniidilt pühendussõnad... maha raiunud.

... oli toimunud esimese traktori katsetamine. Sel ajal ma... veel tara kõrgune, aga nüüd ulatub tara mulle natuke... Klubi katus on tulekahju tagajärjel sisse langenud.

«Kas ei tunne kodukohta ära, seltsimees kaardiväe...»
küsis autojuht.

«Ei tunne.»

«Nii tulime meiegi tagasi. Ei tundnud ära, kui...»
kaks päeva, siis aga hakkasime endist korda looma...
terveks, seltsimees kaardiväe-kapten. Küllap leidub...
siidi iga haiguse vastu.»

Ema polnud kirjutanud, kas meie maja on...
saatsin oma kirjad meie vanal aadressil. Jätsin...
hüvasti ja läksin maja poole. Minu käes oli kohver, mis...
atestaadis ettenähtud toiduannus ning Liskist ostetud...
sits, kingitus emale.

Kui õudne on äkki näha tühjust puude vahel, seal...
seisnud minu vanemate majal! Algul ma ei näinud...
silmi, arvasin, et eksin, et ma pole sattunud õigele...
Ja siis nägin roostes numbriplekki, mis rippus...
väravate juures, vana pürnipuud köögiviljaaia tagaküljel...
viinamarjapõõsast, mis oli langenud purustatud...
peale. Poisikesed loopisid keppidega maha valmimata...
meie õunapuudelt. Puude vahel sõid kitsed. Tuli...
õitega ülepuistatud muruhein varjas vundamenti.

«Kas te pole ehk esimees Lagunovi pojake?» kosti...
selja taga osavõtlik naisehää.

Pöördusin ja nägin tundmatut elatanud naist, kes...
haletsevalt silmitses.

«Jah, Lagunovi,» vastasin talle. «Kas te ei...
Antonina Nikolajevna praegu elab?»

«Teie ema?»

«Jah.»

«Lähme, lähme, ma juhatan.» Naine hakkas minema...
tänava, astudes paljaste karedaks muutunud jalgadega...
mööda okastaimi. «Teie ema elab Nehhodihha juures...
Viktori, teie sõbra ema juures. Oi, mis tüübid need...
on, no küll on tüübid! Piinasid meid, piinasid. Ajavad...
poole aastaga sihukesse kitsikusse, et paistis, nagu...
saakski enam lähedamaid päevi tagasi. Keerasid meid...
viks. Küll on jubedad tüübid! Teie peaksite viin...
Serjoža?»

«Jah.»

«Teie Koletškast on kahju. Oli tasane noormees...
paistsite ikka silma, aga teie Koletška oli tasane...»

«...» ta ei vana, ikka on ta karjas. Kord hobuste, kord kitse-
Maugib üks omaette vilepilli...»

«...» mis siis Koljaga on?» katkestasin teda kannatama-

«...» taipas äkki naine, «pole midagi kuulnud?»

«...» kadunuks neljakümne esimesel aastal — Donil.»

«...» Kolja on langenud,» naine seisatas, «langenud...»

«...» Uutamas. Siia saadeti kiri. Ka hauda kirjeldati ja

«...» inimesed valvavad seal hoolsalt hauda...

«...» megi päralt...

«...» jättis minu jalgvärava juurde. Majake, kus elasid

«...» oli mäe ligikal. Selle jalamil voolas oja mööda

«...» kasvas pähkli- ja virsikupuudest piiratud maja taga.

«...» akende ees kasvas vana küdoonia.

«...» kedagi õues ja puude taga, avasin ma jalgvärava

«...» mööda jalgrada edasi. Kuldkera õied kerkisid minu

«...» jalge all olid vihmast puhtaks uhutud kiltkivitahv-

«...» parti solistas künas oma kollaste nokkadega; puude

«...» linnud. Laudkatusel kuivas puuvili. Kuivamise

«...» meenutas mulle Viktorit; alati, kui põikasin tema

«...» tunde, tundsin ma seda vürtsist lõhna.

«...» küdoonia all. Keegi naine ilmus aknale, silmitses

«...» minult. Minuti pärast ilmus rutates verandale Viktori

«...» soovetanud ema. Ta tundis mu ära, ruttas mu juurde ja

«...» vastu minu peopesi. Tundsin tema pisarate soo-

«...» tema tööst vaevatud käed surusid minu omi. Oleksin

«...» teda rahustada, kuid ei leidnud sõnu. Kummardusin

«...» puudutasin huultega tema rätikut, juukseid, kortsulist

«...» latustime puu alla pingile.

«...» kuidas oli temaga, kas tal oli ikka sinel?» küsis ta sel-

«...» mureliku häälega, nagu oleks see küsimus teda kõige

«...» vaevanud.

«...» ütlesin, et siis oli alles soe ja saime läbi ilma sinelita.

«...» ahingradi all oli tuisune, tuisune,» kõneles ta, «meil käis

«...» mulati. Oi, mihuke tuisk seal oli!»

«...» jalgvärav. Mööda jalgteed tuli ema.

«...» nägi ta mind ja peatus. Tema peale langesid lehes-

«...» eselaigud. Nägin ema rätiku alt väljatulnud täiesti

«...» juukseid. Söötsin tema juurde. Ema ei nutnud, kuid

«...» tema kõhnunud keha värises ja ma tundsin seda tagasi-

hoitud erutuse võbinat. Ta oli nii väike, nii solvatud... Oleksin tahtnud võtta ta kätele ja kanda ta kuhugi kaugemale, kus pole seda neetud takjalikku muret.

Tema käed kompisid minu kaela, põski, juukseid, poleks nagu uskunud, et ma olen koju tulnud ja et ta pole nii halastamatult üksik.

Pisarad purskasid äkki minu silmist. Embasin olin seda tihti teinud kauges lapsepõlves, ja tundsin huultest tuleva vere soolast ja magusavõitu maitset.

Kuid ema silmad olid kuivad. Tema hingejõud endiselt kõrgeks. Hoolikalt sõnu valides ütles ta khaalirangelt:

«Sa oled kasvanud suureks, tubliks... Sul oli raske joža. Raske, Serjoža. Rahune, rahune... Nõnda ei maksa minu Serjoženka, ei maksa...»

Ta sundis mind ära võtma pluusi ja saapad, ennast pesnud, ulatas ta mulle isa õõtuhylid, õmmelnud metssoku nahast.

«Aga kus on siis isa, mamma?»

Ema tõstis silmad.

«Krimmis, partisaniks... Stronski juurest käis staniitsas, sa tunned teda. Siis oli isa elus, aga praegu tea.»

«Ja Anjuta?»

«Viidi minema... Viimast korda nägin teda peab... mise ajal Anapas.»

«Aga Ljusja?»

«Viidi samuti minema... koos Anjutaga.» Ema... tesse, võpatas. «Toas on ebamugav, Serjoža. Oues on parem. Sa vabanda, et võtame vastu maja ees.»

Varsti hakkas suitsema samovar. Puusüte lõhn kuivatatud puuvilja lõhnaga. Avasin kohvri, võtsin välja k... servid, küpsised, suhkru, leiva, šokolaadi.

«Võtke, ema, see on teile.»

«Aga sulle? Tee peale kaasa?»

Teejoomise ajal sain teada, et meie maja oli põletatud maha Sutšilin, kellest pärast staniitsasse tagasijõudmist... saanud midagi sõjakomandandi abi taolist, sest staniitsa rindele lähedal ja sakslased ei olnud määranud siia talv... võimu.

Enne taganemist, kui meeväe laskurbrigaad mure...

... juurest, põletas Sutšilin maha paarkümmend... nad enne üle bensiiniga puuviljapritsi... abil, mida tavaliselt kasutati võitluseks tubaka... Ainult Ustin Anissimovitši maja on juhuslikult... Praegu on seal metspuuvilja varumise...

... te ometi olete elanud, ema?»

... kätti iga päev kell üheksa hommikul registreeruda... Seisime kõik iga päev tundide viisi ukse taga... — päevast päeva,» ema pigistas huuled kokku, ... tulistasid meie suurtükid... Sakslased varjasid endid, meie aga sei...

... on praegu kolhoosi esimees, ema?»

... esimese põllutööbrigaadi brigadiir. Sa tunned... Orjol, Fjodor Vassiljevits. Tuli tagasi. On käest... ja peas on kild. Juhib majapidamist, kuid ootab...

... ema jutustada Nikolaist. Ta tõusis sõnalausumata, ... läks majja, tõi isa kirjatasku ja võttis sellest...

... inimeselt Ukrainas. Leidsin ikkagi Nikolai haua... Ta ulatas mulle kirja. ... paberile oli kirjutatud suure, hoolika käekir...

Me saime 23. juunil teie kirja, milles te palute, et ma... millal ta, teie pojuke Nikolai, langes. Ta langes... 1941. aastal, maeti 9. septembril. Pärast lahing... tapetud lahinguväljal kolm ööd-päeva, kuni ger... edasi. Mõned korjasime üles, mõnedel aga ei... aadress, noh, aga teie omal oli aadress. Aga pabe... ei olnud, kuigi puistasime taskud läbi.

... tegime hea, maantee äärde, kaevasime haua, ... kokku 20 võitlejat, kõik noored, panime hauda õlgi, ... kõik hauda, siis katsime näod sinelitega, jälle uuesti... ja siis ajasime haua kinni ja tegime kalmu. Tegime... punase tara, siis elajad ei talle, keegi ei astu... kevadel käivad külanaised seal ning nutavad, ja... kõik korras.

... Nestor Romanovitš Ptahha».

... Koljal! Tasasena ning tähelepandamatuna oli ta...

Ema vaatas mind erutatult.

Kõik ärkab uuesti ellu, korjatakse kokku raanikud, tükid, tehakse uus, kohtuvad perekonnad ja sirutavad poole oma külmetanud, relvadest väsinud käed.

Hiljem hulkusin ma üksi kalleis paikades ringi, läbi
mööda kive oma sõjaväesaabastega. Kõik oli nagu lapse
vesi, isegi jõeäärased kivid lamasid vanas kohas – need, mis
nend neid puidutanud. Ent Panagoriika näis mulle nüüd
väga madal ja sugugi mitte mõistatuslik: olin näinud Volga
ja Don'i. Jões suplesid lapsed; nad karjusid samuti nagu
Viktoriga, puristasid samuti nina, puistasid endid üle hõõ
Nad karjusid: «Tere, onu!» Vastasin neile kibeda hääle
sega, kuulsin enda taga vaimustatud sosinat: «See on Põu
Lipp, teine aga on Punane Täht, see kolmas aga on
orden, vaid on kaardiväe märk.»

Jõe äärde olid mustlased üles löönud oma lapituid Põlesid ääsid, kopsisid alasitele haamrid. Mustlased rohul, vööni paljad, habemed sugemata. Telkide askeldas paljakõhuline mustlaste lastepere.

Mingisugune fanagoriika Zemfira, ümiseses omaette la-
guhäälel laulda, korjas hõlma laaste. Tema helekollane
lik ja tõmmud paljad jalad vilkusid, väledasti pajuvõana,

... muatlanna põlevad silmad kiindusid minusse välja-
... Kul ta raputas korraks pead ja õlgu, hakkasid kõli-
... bakkre mündikesed.

...teed kandsid pangedega vett auku, kus teised oma tõm-
jaladega sõtkusid samaani jaoks mulda ja õlgi. Nii
teed measti elamud.

...ed palast võtmata ületasin ma jõekese ning istusin
...me kõnelesime Ljusjaga minu võistlejaist — mui-
...t kuningapoegadest.

... Vilja, Anjuta. Kirjutasin, kustutasin ja kirjutasin

„Jä nägin ma meie õunapuude latvu. Neist paremal ja
akul valendasid katustel, mida tõenäoliselt olid riivanud
õunurskude killud, uutest laastudest lapid Koolmele
koopaline metsatee, mis oli kasvanud täis kassinaereid
murakaid. Teisel kaldal suundus tee selle tänava
nulleni ulatus välja meie köögiviljaaed. Seal püüdis
Ustin Anissimovitš. Saarekesel, mis asus allavoolu,
lendasid žoisikesed. Seal lendasid üles heledad vainukäod,
glotid madalalt järsakuid...

Tänavast, mis oli teisel kaldal, ilmus nähtavalt pead
Valgete jalgadega hobused, ajades hambaid irvetele ja
sid pikkvankriga koolmele, tormasid vette ja peatusid.

Hobuseid juhtis nüüdne kolhoosi esimees Fjodor
Tema kõrval, pikkvankri porilaudade juures seisis tema
oma pimestavalt kollases seelikus.

«Kus ta siis on, Mariula?» küsis Orjol oma
bassiga.

«Ohvitserikel Ohvitserikel!» kutsus mustlanna,
kätega.

Orjol lõi ohjadega, ja keevalised hobused vedasid
vankri kihutades kaldale. Orjol viskas ohjad mustlanna
ja jooksis minu juurde.

«Sergei Ivanovitš, otsime teid juba kaua, otsime kogu
ei tohi ometi, ai-ai-ai...» ütles ta ärevusest kal-
häälega. «Olgu kuidas tahes, aga kõigepealt peab
esimehe juurde, juhatusse... Ai-ai-ai!...»

«Fjodor Vassiljevitš, tahtsin jalutada, üle hulga
kodukohti...»

«Mis on jalutuskäik ilma korraliku napsi ja sügava
Tuleb rahvaga kohtuda, jutustada, kus, mis ja kuidas
Ai-ai-ai, Sergei Ivanovitš!»

Istusime pikkvankrisse. Hobused tormasid jõkke
rased, kihutasid välja staniitsapoolsele kaldale ning
norsates ja ila pitsides piki tänavat edasi.

«Kakskümmend kuus sellist elajat saime trofeeksa
Orjol. «Madrused kinkisid, Sergei Ivanovitš. Oleme
kud elu lõpunil! Soetasid meile ungari ratsaväe. Aga
oleks madrustel hobuseid vajagi? Ah?»

«Kui saaks meie laagrisse sihukesti hobuseid,» ütles
lanna silmi valgutades «Luba õige, ma juhin praegu
vennas!»

«Mis siis ikka, võta! Pole kahju!»

«Zemfira» haaras ohjad ja piitsa, ajas enese üle
peale üles ja huigatas stepi metsiku vallatusega. Hobused
sed» sõõstsid järsku edasi. Tänaval hakkas keerlema
Kihutasime mööda Ustin Anissimovitši majast: roheline
gid ja tornikesed katusel aina vilksatasid meist mööda.

Orjol kahmas mustlannalt ohjad, hoidis hobuseid
«Võõrast varast pole kahju!»

... valgutas hambaid, hakkas naerma, hüppas
... pikkvankrilt maha ja hüüdis:

«... ohvitserikel!»

«... on nagu tulesäde,» ütles Orjol. «Näed, kuidas
... on tubli — järeleandmatu.» Ta võttis peast
... sinine põhi oli ratsaväelase toreda paelaga üle
...

... tahelepanu armidele tema peas.

«Rostovi all peast haavata,» vastas minu küsimusele
... Vassiljevitš. «Forsseerisime mööda jääd Don'i, laota-
... laskurkad, jää oli õhukesevõitu, — ja läksime mööda
... Sakslased ei teadnud midagi oodata, kui me juba
... divisjoniga sisse tormasime. Küll oli hingepal-
... Olshapadovka juures sain sähvaka kolu pihta... Kolm
... tont teab mida...» Ta tõmbas mütsi sügava-
... «Kaks kildu on sisse jäänud, pea valutab tih-
... läin invaliidiks, pandi majandusalale tööle, kolhoos-
... mu meie. Aga kas meie kasakad lasevad juba
... tõstist leent välja, ah?»

... maja ette, kus kolhoosnikud meid juba ootasid.
... istuma ema kõrvale küdoonia alla kaetud laua
... veini. Ema vaatles mind nukralt ja ühtlasi ka
... laual oli palju söögipoolist: seda oli toodud kokku
... Orjol tõstis klaasi isa terviseks, tema peatseks
...

... kakskümmend tuhat puuda andsime üle ainult meie kol-
... «...» ütles ta, «ja kõigi jõududega härgadega,
... traktoritega ja labidatega kündsime üles, külva-
... koristasime uudsevilja. Mäletate, naised? Töötasid
... tutarlapsed, noored pioneerid, kommunistlikud noor-
... lapsed kõik! Kuidas me hakkama saime? Ühi-
... hulgaga, noh, ühe sõnaga, kollektiiviga, nagu olema
... Joome aga Ivan Tihhonovitši terviseks, las tuleb
... napsi ja paneb kõik riiulite peale omale kohale. On
... halb ilma peremeheta...»

... tuli üha juurde, oli pühapäev. Läks pimedaks
... all läideti petrooleumilaternad.

... mustlased. Selgus, et nad rautasid kolhoosile hobu-
...

... koos tuli Mariula ning istus minu kõrvale pingile.

Orjol nihutas tema poole veiniklaasi, kuid ta lükkas oma tõmmu küünarnukiga hoolimatult eemale.

«Sul on kallim,» sosistas ta mulle.

«Kust sa tead, Mariula?»

«Sa ei vaata ühegi tütarlapse poole.»

«Ka sinu poole?»

«Kes olen mina? Ma olen nagu tuul, mind ei kinni ei püüa,» hakkas ta naerma. «Ei tahtnud lasta tulla, aga näe, ütlen siiski, sinu asjad pole just halvad.»

«Mis?»

«Leiad ta üles.»

«Kas võin sind uskuda, Mariula?»

«Kuidas tahad. Minu asi on öelda, sinu asi — kuulata või mitte kuulata.»

«Milleks on sul just mind vaja?»

«Kas taipasid?» ta müksas mind küünarnukiga, viinud selga ja hakkas naerma.

«Taibata pole raske.»

«Sa aimasid õieti,» ütles ta ja langetas silmad, «võtame mere äärde.»

«Miks sa arvad, et ma sõidan mere äärde?»

«Siit viib tee sinna.»

«Aga milleks on sul vaja mere äärde minna?»

«Ma pole kunagi merd näinud, aga minu oma... Mõni kes on minu oma? On seal, mere ääres. Kui sa mind lähemal lähen ma ise rännates mere äärde.»

«See on raske. Seal on sõda.»

«Olen vaba tuul.» Mariula hakkas naerma ja lõi meelepeopesaga käele, «tuul ju lendab, kuhu aga tahab.»

Mustlanna tõusis, sirutas ennast, tõstis käed üles, pani kokku peopesadega vastamisi ja hakkas laulma, esialgu tühja, aga siis ikka valjemini ja valjemini. Tema laulule lõid ka mustlased, nagu oleksid kõik olnud selleks varem ette valmistatud. Mariula tuli laulu katkestamata laua tagant ja väristas õlgu ning hakkas tantsima «romaneesi».

Laulu toetasid kitarrid. Musta habemega mustlane Mariula isa — haaras tamburiini ja paiskas karjude kiireid, pulbitsevaid laulusõnu.

Aed oli täis kära ja naeru.

Mariula väsis, istus minu kõrvale, ringi sisse astus Fjodor Vassiljevits, tellis «naurskaja» ja hakkas tantsima. Tema

noork, kellel olid nii laiad seelikud, et näis, nagu ta oleks kirjeldanud purjed teda tuule käes.

«Tõu, tõu, torka, raiu!» karjus Fjodor Vassiljevits ning hoolimatult tantsida.

«Sa vaatad kogu aeg mind. Tema pilk oli muutunud... just niisugused silmad olid tal siis, kui isa ostis traktorit ja ema käis selle järel äreva, alles see rõõmuga ning mesikud jätsid tema jalgadele kolmele.»

«Kui lõpuni õigesti sõdima, Serjoža,» ütles ta, võtnud kätte. «Pole viga... Vene inimene on tugev mitte ainult võimust...»

«Lahkumised lahkusid hilja.»

«Oli mulle valmistatud verandale, nagu nimetati laasid, katted ja maasse rammitud postidega katusealust... juures.»

«Hakkasin koidikul. Ema istus minu peatsis, silmad sulles, ta liigutasin end, ta kohendas tekki, patja.»

«Ma...»

«Serjoža!» Ta kummardus minu juurde.

«Lahkumised kohisesid tuulekese käes. Kuu valgustas mäge, lühike varjas katusealune, ja mulle näis, et me oleme lahkunud mingist tundmatust maailmast järsu seinaga, mis on muutunud täis karvast tuhandeaastast sammalt.»

«Ma ei ole nukk. Mulle meenusid teel nähtud Artšeda meel, põuast kõrbenud Stavroopolimaa põllud ja emad, nutasid «Kahekümne kuuendat aastat»... Mõtlesin meie kinnale, kelle sõda oli laiali pillanud, meie maja ahervale, murtud õunapuudele. Ent ma vaikisin, et oma mõrudega mitte rikkuda ema meeleolu.»

«Sul seisab veel palju ees, Serjoža,» ütles ta. «Peaasi, ära mähkumel painduda... Hoiu ta kõva, kuigi on raske, —... naga, nagu tuvi.»

«Ma, minul pole viga midagi... Aga teie? Teie?»

«Ma jutustas ema mulle jalge alla tallatud pajuoksast.»

«Kevadel pärast vabastamist on ema mööda jõe äärt tulnud... õunapõllult ja tee peal näinud jalge alla tallatud pajuoksast. Näis, nagu poleks selles oksas enam olnud mingit...»

«Päike oli kõik mahlad välja joonud, koor oli puruks... Ema tõstnud oksakese üles, viinud koju ja pannud... ja mõne päeva pärast on oksake tursunud, ajanud välja...»

lehekesed, haavad koorel on tõmbunud kokku, oksake on ajanud alla juured. Nüüd kasvab ta, tal on lehed, tugevad juured, kas või istuta mulda. Tema ainult hoolitseda, vahetada vett ning hoida teda niisugaseks, vaid päikesele lähemal.

«Täna, ema,» — ja ma suudlesin ema kuiva, tõmmut, tursunud veenide siniste oksakestega kätt.

Teine peatükk

MUSTAD PURJED

Minu kohtumisest emaga oli möödunud juba ligikaudu kuud. Oli vallutatud Novorossiisk, murtud läbi «Suur» ja vabastatud Tamani poolsaar.

Olin algul partisaniliikumise staabi juures, septembris aga läksin üle Balabani gruppi, kus minu armas Dulnik vastu võttis vaimustatud rõõmuavaldustega.

Tal oli jälle õnnestunud sattuda Balabani juurde, olles temale ustavate meeste vastu alati nõudlik, et tema oma õhuvalla vanemale armu. Dulnik täitis kavastustel keerukamaid ja täideviimiselt kõige ohtlikumaid ülesandeid oli seni kõigist seiklustest õnnelikult välja tulnud. Mõned ordenid tilisesid meloodiliselt tema rinnal, oli juurde vääriskust.

Sain teada, et pärast Sevastopoli loovutamist oli Leljukov väikese madruste ja sõdurite salgaga mürdnud sõnase neemelt läbi ning läinud ära mägedesse, kus ta hakanud juhtima Krimmi poolsaare idasektoris edukalt sevat partisaani-väekoondist. Leljukovi juures töötas ülemana mulle tuntud Kožanov, brigaadi komandöriks seal Semiletov. Uhte Semiletovi brigaadi kuuluvaist koostatud salka juhtis ei keegi muu kui Jaša Volonk.

Kožanov ja Semiletov, kellest ma läksin lahku Krimmi metsas, pärast lahingut Karašai orus, ei olnud suutnud neda 51. armee vägedega ning olid jäänud tegutsema partisaanidena. Esimesel ja eriti teisel talvel olid nad kannatanud hirmsat puudust. Tatarlased olid vaenlasele teada andnud nende toidu-, põletusaine- ja relvaladude asupaigad ja vaenlane oli need siis hävitanud. Partisanid olid elanud

neile lennukelt oli alla visatud, ja saadetiste varal juba mõni nädala töid kohale uljaspead-piloodid, kes riskisid masinail maanduda mägiiniitidele.

Õnnetute kaotused nälja ja külma tagajärjel olid palju suuremad kui kaotused lahinguis. Ent puudustega võideldes olid inimesed, lahinguis vaenlase vastu karastusid nad hõlpsalt Leljukovi partisaani-väe koondise vastupidava võimekusele, Leljukovi juurde oli õhuteel üle viidud juba enne seda, kui mereväe laskurbrigaad oli läinud angoriika ja vallutanud rünnakuga Psekupskaja.

Leljukov oli koos Kaukaasia mägedes tegutsenud partisanide Vana sõpruse nimel oli sellele kaasa aidanud kiiresti, pärast pikki ja tungivaid palveid isa poolt, kes kippusid, kuhu sakslased olid küüditanud Anjuta.

Samuti ei esinenud partisanide nimestikes ja tema jäljed kaotsi läinud, kuigi luureandmeid koguti hoolikalt mitmesuguseist allikaist. Samuti ei teadnud keegi mulle, kus on Anjutaga koos kinnivõetud Ljusja.

Tamani vabastamist suunati meid Gudautosse lühikese puhkusele. Sellised vaheajad olid ette nähtud paratavalt diversiooniväeosades, kellel tuli ülimal määral pinget ja füüsilist kui ka vaimset jõudu.

Meie telkidesse Bambura küla juures, Dulnik, mina ja Anja siirdusime kohe mere äärde ning asusime rannale. Anja tõmbas pähe kummist mütsi ja läks vette. Nüüd ta on talle põlvini, ta peatus, patsutas peopesadega vee all, sukeldus ja hakkas ujuma jõuliselt ning osavasti. «Tavaline on inimese elu,» ütles Dulnik, «lausa arusaadav.

«Miks?»

«Kõhtad tütarlast, hakkad unistama, kuid näe, juba lendab lühikese, nagu käsigranaadi killud.»

«Kas igatsed Kamelia järele?»

«Tema järele jah! Ja kas pole sinul Ljusjaga sama lugu? Tema sa kirjeldasid mulle tema silmil. Kas näeb siis minust suurem lurjus, välismaalane, schutzmann, millised imeilusad tüdrukud on meie tütarlastel?»

«Kui näeb, on veel hullem.»

«Oige, see on veel hullem.» Dulnik pööras selili, päike uples rõõmsalt tema elastsel oliivivärvi nahal. «Sa pead

teadma, kuidas ma sinu järele igatsesin, Sergei. Igas leparast, et sa oled mu sõber.»

Kalda juures, lainemurru piiril, seisid küpressid, mis sinise taeva ja lähedaste helesiniste mägede taustal meelde samblaga kaetud kaljusid. Siinsamas kasvavad rid, kõrgemal aga sarikpalmid.

Olgkübarais poisikesed, bambusest aerud käes, olid kollases kummipaadis sõudnud trosside juurde, kus kuivatasid mitte meriärnide püüdmiseks, olid aidanud trossi külge ja õõtsusid päikese käes läbipaistvaid laineid. Meri polnud veel hiljutisest tormist rahunenud,ained kandsid ikka veel kaldale liiva ja joodi järeljätmeid vaid sasisid vetikaid.

Asja longib kaldale, ajab käed hästi laiali, teeskleb, et ta väsinud, ja nõtkutab põlvi.

«Kas vajad abi, Asja?» karjub Dulnik.

Asja naeratab tõrjuvalt, möödub meist, rigistades kive, ning heidab kuumade kivide peale pikali. Tema hakkab voogama kerge terendus. Asja peab ennast hoidub meestest kõrvale, ei armasta vabadusi ja ei temasse suhtutaks ainult kui sõjaväelasesse. Tegelikult Asja veetleb just nimelt oma terve, tütarlapseliku rannas Balabanovlased armastavad Asjat, hoiavad teda talle liiga teha...

«Me lõpetame sõja, Sergei,» unistab Dulnik, «ja elab hea rahu.»

«Miks ehitada? Rahu tuleb ise.»

«Varem näis ka mulle nii, aga nüüd näib teisiti. Mida pärast näib mulle, et ka rahu peab üles ehitama sellisena nagu, mäletad, Zenoni torn Hersoneses...»

«Ja jälle laskelävedega seintes?»

Dulnik mõtles veidi, kortsutas kulme.

«Aga mis sina siis arvad? Muidugi. Rahu. Just ei peabki kaitsema.»

«Ja ambrasuurist vahib välja kuulipilduja?»

«Muidugi.»

Meie puhkus on lõppenud. Me läheneme sõudepradade transportlaevale, ronime mööda nõorredeleid üles ja läheme öösel rindele. Meie kõrval õõtsuvad lainetel valukaudselt Pikkamööda kaovad mägede piirjooned ja ainult (and)

«de krookamine ning lähedane šaakalite nutt näitab, et on liigub kalda lähedal.

«Kas on tuudanud pimeduses elamine,» ütleb Dulnik. «Kas on vastik alati moonduda, oodata õöd ja sõita minust mustade purjede all, pistoda hambus.»

«Kas oled veidrik, Vanja,» ütleb Asja.

«Kas saab koos meiega ahtril reelingu ääres ja vaatab fosforiliseid helendavaid laineid. Näib, et sõidame leegitsevas ja on ainult ime, et peame veel vastu ega lõõma ise. «Vaata, kuidas meri helendab,» ütlen Dulnikule. «Vaata, kuidas ta helendab fosforinal!»

«Kas on valgus,» toriseb Dulnik. «Selline ilutulestik ajab meid üle selja.»

«Kas tuleb Balaban. Seisab üksi, hiiglasuur, vaikiv ja... Millele ta mõtleb? Võib-olla meenutab ta aegu, kui kajakal, kus loksus meri, teda nimetati hulljulgeks kapteniks, millal tema hoogne laevuke lendas mööda merd järele laubavedajate felukkidele?»

«Kas on ajal möödusime Mustade Purjede kaljudest ja neist, kus oli möödunud minu lapsepõlv. Läksin üksinda mööda kaldalt. Sõnul edasiandmatu ärevus, et näen jälle pisimate sõdade südant. Mulle tundus, et näen jälle pisimate sõdade isa käega väljaraiutud tähti ja kollast põõsas-õit, mis juurtega on klammerdunud kasinasse mulda, mille peal on kandnud kaljulõhedesse.

«Kas on valguse kuulsed kaldjoad libisesid mööda mäelõhetel Mustad Purjed seisid ähvardava, tumeda rün-

«Kas on silme ette ilmusid tühjad ranna-alad, kus kunagi olid olnud meie artellid. Asjatult otsisin ma eukalüptusesalu vahelt meie maja katust. Lained, rasked ja ühtlased, sõudsid randa ning pritsisid vahtu tõusva päikese poolt üles kollatunud kividele. Need on needsamadained, mis kandsid meid igavestel harjadel Odüsseuse ja Mithridatase, Ušakovi ja Nahlhimovi laevu, piraatlikke ründajaid «Göben» ja «Bismarck» ja põhjavajunud mootorlaeva «Abhaasia», millel me sõidime oma valmimata, nooruslikke mõtteid.

«Kas on purjed püsivad veel kaua silmapiiril, enne kui kaovad sõidab ümber kitsa neeme. Palmid painduvad lainemurru juures.

«Kas on mootorite möirgamist ja kalda kohal sööstavad

meist mööda hävitajate nõeljad viltuste kitsaste tol-
kered, jalad enda alla tõmmatud nagu lendavaid tol-
kerd.

Dulnik väljub, käterätt õlal, seep, hambahari ja pe-
bike käes. Ta on vöödilises üleskääritud käistega alus-
rõhmas.

«Ma ju teadsin, et sa oled tekil, Sergei,» ütleb ta
laia naeratusega. «Kas tervitasid kodukohti? Sul vaba-
maa on vaba, aga näe Dulnikul...» ja ta ohkab, va-
mere avarusse — kuskil seal on tema kallis Odesa.

Kolmas peatükk

OHUDESSANT

* Purpurpunane loojaku kuma kustus mere kohal. Al-
tumenesid, süngestusid. Üle maa, üle kadakate ja tamme-
põõsaste sööstis kerge tuul, pani keerlema paberitükke ja
tolmu.

Tunnimehed lasksid veoautod dessandimeeskonnaga len-
nukite väljale. Valdus langes alla. Autod sõitsid lennukite poole
kadusid pimedusse. Ühe auto juhi-kabiinis istus Dulnik
diversioonigrupi komandör.

Me põikasime oma kergesõiduautoga paremale ja vas-
kale, et saada viimaseid instruktsioone. Peale minu
Balabani oli kooditabelite saamiseks välja kutsutud. Ta
kes istus vaikides minu kõrval. Ta oli võtnud peast ka-
pitaali tema lennu eel puhtaks pestud juuksed olid valgenud
ja levitasid maasikalõhna.

Maa-alusesse blokkhausi viisid betoneeritud sissekäi-
dud koridori. Tunnimehed-madrused vaatasid tähelepanelikult ja
restil läbi meie pääsmikud. Veel viimane metalluks pneuma-
tiseeritud liitekohtadega, ja me olime staabis. Seal olid
elektrilambid, kuuldus survepumpade abil sisseimetava
iseloosumise kahinat. Nummerdatud ustega koridori
jõudsimise avarasse tuppa, kus laudade taga töötasid
lennuväe ohvitserid.

Parempoolses nurgas, käsipuudega piiratud kõrgemal
laual, istus kirjutuslaua taga pikanäoline kõhn polkovnik, kelle
geleulatuvad paljakud pealael. Seinale oli paigutatud
reljeefkaart valgussignaalidega, mis näitasid pommilennu-
liikumist. Helkivad numbrid kaandi kummalgi küljel näitasid

lennukite arvu. Telefonide kõrval oli raadiomik-
rofonide võrgustik kõnelusteks avioflagmanitega.

Polkovnik andis meile peaviipega märku ootamiseks.
Kui telefonil teel edasi mõned käsud, pöördus ta meie
poole.

«Double-Richthofen!» See vaenlase lennuväli on omanda-
misesel ajal väga kaaluka tähtsuse,» polkovnik süütas
suu lauale tulemasinas, «sinna on nad grupeeri-
nud oma õised hävitajad. Sealsamas on ka mootoriküt-
te lennukipommide baasi laod. Sealt nad löikavad meie
lennuväli. Pärast seda kui nad aktiveerisid selle
välja, olime sunnitud idasektori partisanide abistamise
leppema. Partisanirajoon on blokeeritud maaväge-
ga lennuvälist. Täieliku pildi saamiseks piisab sellest, kui
meil on pilgu kaardile.» Polkovnik lähenes reljeef-
kaardi juurde.

Polkovnik lennuväljad Krimmi idasektoris Kertsist Solhatini
lennuväljaku suunas süttisid roheliste tuledena. Ühe rohelise
tule kohale pressipapist tehtud mägilõikajate lähedal olid
nõeltega kinnitatud tähed «WR». Polkovnik suitsetas ja
kuni uurisime meie trasse läbilõikavate hävitajate-öölin-
nukite raadiust ja orgudes ning mägilõikajate asete-
seid.

«Me ei saa meie lennukid enam maanduda,» ütles ta mus-
kale lipukestele osutades, «neid kontrollib vaenlane. Lelju-
kov on viiskümmend kolm raskelt-haavatut. Kui me aga
meil «WR» rivist välja, avaneb meil võimalus evakueerida
meil haavatuid merd kaudu. Leppisime kokku laevastiku juht-
konnaga — nad saadavad nende järele kaatrid... Kõik ole-
ma operatsiooni tulemustest, Lagunov. Kuni Leljukov pole
lõpetanud maandumisväljakuid — abistame merelt, siis aga
meil on taima käsku nagu varemgi ja varustame partisaane

«Kui Leljukovi raadiojaam vaikib?» küsis Balaban.

«Täna öö-päeva vaikib. Viimane šifrogramm, mille vastu
meil oli raskelt-haavatuist. Saksa seitsmeteistkümnenda
armee staabi teate järgi otsustades tuli partisanidel pidada
meil võitlust.» Polkovnik pöördus Asja poole: «Täna öösel
meil tule teatama operatsiooni tulemustest «Double-Richtho-
fen». Polkovnik lähenes lauale, sirutas käe kellade mitme-

värvilise klaviatuuri poole, ja ta pikk poleeritud sõrm vajutas rohelist nupukest. «Kohe te saate kuulda tagavaralaine pikkuse ning aja,» polkovnik uuris Aalepanelikult, «ja palun tungivalt: töötage ainult nendel antud kellaaegadel. Teil tuleb töötada iga päev eraldi.

Väljakutse peale ilmus kohale kapten hallivõitu juht, püüdnud vurrukestega ja teravate, väikeste silmadega, ta puurisid rippuvate kulmude alt. Ta astus kõrvale, laski mööda ja läks tema kannul metallukse poole, mis talle numbrit «12».

Polkovnik palus meid laua juurde, hõõrus oime, ja näis, et oleks see talle alles praegu meelde tulnud, pooldes ta poole:

«Öhu-dessantpataljoni komandör,» ta osutas Aalele Balabanile, «teatas mulle, et teil on oma arvamus teie andeks tehtud operatsiooni tegeliku läbiviimise kohta.»

Balaban langetas silmad, naeratus puudutas tema lühikesi suuri huuli. Ta tõmbas taskust välja oma piibu ja hakkas tubakaga.

«Kuid see arvamus, seltsimees polkovnik, lähedalt staabi seisukohast.»

«Võib-olla te põhjendate oma ettepanekut.»

«Kõnele, Lagunov.» Aeglaselt ja vastumeelselt, nähes, et piinlikus olukorras leida endale mingisugust toetust, toppis Balaban silmi tõstmata oma piipu «Kuldvillak».

«Minu kaalutlused, seltsimees polkovnik...»

«Istuge, istuge, seltsimees kaardiväe-kapten,» ütles polkovnik ja jäi mind ainiti vahtima uurivate, pisut põlised kummatute silmadega.

«Kõigepealt pidasin ma vajalikuks tugevdada gruppe.»

«Seda ei tohi,» peatas mind polkovnik, «te peate teostama diversioonilise operatsiooni, aga mitte langevarjuse operatsiooni. Teie ülesanded on kohalikku laadi. Jätkake.»

«Oma esimesest nõudest,» jätkasin ma, «loobusin juba, kui kuulasin teie juhendeid operatsiooni iseloomust, et kõigest aru teie hea kaardi abil...»

«Teil oli vastuväiteid kahe lahinggrupi — diversiooni kattergrupi loomise kohta?»

«Sellised kaalutlused olid tingitud dessandist oma väikesest arvust ning vajadusest teostada operatsiooni olemasolevate abinõudega kiiresti ja otsustavalt.»

«...aga nüüd?»

«...arvan isiklikult, et võib jätta kaks gruppi, seltsimees polkovnik, kuid lubatagu mul tugevdada diversiooni kattergrupi arvel.»

«...»

«...on palju ja nad on laiali pillatud: angaar-klubi, lennukite ja lennukipommide laod. Diversioon tuleb teostada kiire tempoga, seltsimees polkovnik, seni kui vaenlane on nõrgenenud ja meie jõududes orienteerunud. Seetõttu tuleb objektid ühel ajal käsile võtta, selleks peab aga olema kaks mehi...»

«...jätkake,» polkovnik laskus tugitooli korjule ja algas rääkida kasvava tähelepanuga.

Kuulipildujatega varustatud kattergrupp valvab ühenduse, «...seda,» lähenesin kaardile ja osutasin So'hatti viimastele, «sealtpoolt on võimalik abivägesid juurde Maantee tuleb otsekohe mineerida.»

«Lagunovi pealekäimisel lubasin ma kaasa võtta miinid,»

Balaban, imedes vähehaaval piibukest.

«Lennukeid hakkate hävitama süütepommidega?» küsis polkovnik.

«Süütepommidega ja granaatidega. Lennukit-hävitajat on meil rivist välja lüüa ka granaadiga... Ja kõige tähtsam on lahingust tagasitõmbumise taktika.»

Ma kandsin teile ette, seltsimees polkovnik,» ütles Balabanulikult: «Lagunov tahab tõmbuda tagasi mitte grupis, vaid üksikult, aga selleks...»

Polkovnik peatas Balabani käeviipega.

«Minu arvates on tarvis otsustada esimene küsimus — rühmituse tugevdamise küsimus. Lagunovil on asjast veel parem ülevaade, sest temal tuleb otseselt teostada operatsiooni. Mis puutub aga lahingust tagasitõmbumisse, siis tuleb mind selles veenda.»

«Vaenlane on välja töötanud oma taktika lahingu vastu — dessantgrupi sissepiiramiseks ja hävitamiseks, seltsimees polkovnik. Meil on olnud juba juhtusid, kus ülesandega ei ole toimetunud parašütistid hävitati taandumisel. Minu arvates peab muutma taktikalist võtet, hajutama vaenlase tähelepanu, teda desorienteerima... Peab kasutama ära seda, et vaenlane mõtleb šabloonide järgi. Tuleb kas üksikult või

kahe-kolmekaupa, mitte suuremal arvul, libiseda talle metsa, mägedesse, need aga on sealsamas lähedal

«Kus te nad siis hiljem kokku korjate?»

«Kokkulepitud kohas. Nii toimivad näiteks partisaanid, kes saavad resalgad.»

«Te olete teeninud ratsaväes?»

«Ma pole ratsaväes teeninud, seltsimees polkovnik, sin ma, «me õppisime tundma ratsasalkade vastu võitlemist taktikat jalaväekoolis.»

Polkovnik võttis toru, kutsus välja «Baikali» ja ütles kellegi ees- ja isanime.

«Kas saame saata «säasekese»? Partisanide poolt. Kelle juurde nimelt? Džeiljavasse. Olesanne on vabariiklik: võtta kokkulepitud kohas peale meie vägivald teel? Selles see asi seisabki, et lülitus välja... Saadame... Saadame Asja... Tähendab, et tuleb otsekohe... Leppekoha valime välja koos Balabaniga»

«Kas jõuab?» küsis Balaban.

Polkovnik lähenes kaardile, mõtiskles.

«Jah, jõuab,» ütles ta, «ta lendab välja enne teid, põlvitab kohale, maandub. Siis saadab Leljukov partisanid kohale, nad lähevad otsekohe... Muide, leppekoht on mahapõletatud ja novka küla. Juba möödunud aastal põletas Mendel maha. Tšabanovka rajoonis, Lagunov.»

«Just nii, seltsimees polkovnik.»

«Minu arvates,» ütles polkovnik Balabanile, «tuleb teie novi ettepanekuga nõustuda. Neil on seal nii palju tulist ja liikuvaid soomusväe-valveposte, et pole mõtet lahendada. Tapame asjatult mehi. Noh, Balaban, soovime teid»

Asja ootas meid eemal. Balaban viivitas polkovnikuga; me läksime staabist välja, peatusime tamariskide all»

Tähistaevas oli laskunud mäeseljandiku, tema metsa ja aheliku ja öösel nähtamatu neeme kohale, millest liikusid tihedad loksuvad lained, mis mänglesid vee peegelduvate tähtedega.

Sõitsime koos Balabaniga lennuväljale.

Salk oli võtnud aset lennukite kõrval muru peal. Mõeldamisel hüppasid parašütistid püsti. Märkasid langevõrkude kandmisest kohmakate kujude seas Dulnikut ja kutsusid end juurde, et anda talle täiendavaid andmeid.

Me läksime operatsioonile kolmel transportlennukil, kolm

oli kolm kahekilost süütepommi, automaat ja mitu ohvitseridel ja vanemil olid püstolid. Igaühel — ka padrunid ja seitse käsigranaati.

Kõik kolm kilo kakssada grammi šokolaadi, kolmsada grammi matkakuivikuid, piiritusega täidetud välipudelid.

Isikud, ordenid, paberid ja kirjad olid staapi all. Meie vormiks olid pluuspüksid ja sviiter selle all, kummed, küber, ranits. Balaban oli rietatud samuti, kuigi ta ei ootanud ainult kohale viima ning alla viskama ja seejärel tagasi pöörduma.

«Ma olen oma mälus veel kord läbi võtta hulljulge plaan,» ütles mulle Dulnik, võttes istet raudteelise sisemuses. «Langevarju-diversiooniala on eriti huvitav, hulljulge ala, kus nii grupile kui ka igale isikule on suurt tegevusvabadust.»

«Ma olen pidanud,» ütles rahulikult Balaban, kelle terav meel oli püüdnud Dulniku sõnad.

«Ma olen üht-teist meeles pidanud,» Dulnik koputas sõrmele, «juba Hersonesest peale, seltsimees polkovnik.»

«Jah, on sul aga õel mälu, vanem,» ütles talle Balaban rõhvalt etteheitval toonil.

Diversandil läheb mälu tarvis, sest tal pole pliatsit ja ütles Dulnik, «kirjutustarbed on Asja kasti.»

«Tuleksite kantseleitarvete magasinil!» ütles Asja. Dulnik lüps instrueeris tasasel, sõbralikul häälel varuradisti, ütles, kes oli siia saadetud sidekoolist ja võttis esmakordselt operatsioonist. Nooruk vaatas Asjat hämmastunult, et pilgutamata.

«Kui meid visati alla Ozereikas,» rääkis Dulnik tasa, «ma olen ainult minu poole, «osutus teine radist reetjaks ja ma ei andas ise temaga arved. Ainult Asjale sellest mitte rääkida, ta ei armasta niisuguseid mälestusi. Seda hakipoega on mittevasti informeeritud. Näed, millise hirmuga ta Asjat»

«Minu meelest on see aga jumaldav pilk...»

Dulniku duuralumiiniumist kere hakkas võbisema. Parda-
laanik keeras kinni laadimisluugi, vaatas üle akende ja andis signaali, läks kabiini.

«Tähtsates pöles kaks lambikest. Dessantlased istusid sõrmede kõrval, automaadid vastu põlvi. Turellkuulipilduja

juures rippuval istmel konutas laskur. Kabiiniüksused olid avatud. Juhtimisaparaatide numbrilauad helendavad tihedalt, kuid, meenutades kuuvalgust.

Mootorid rõõgatasid valjemini, põrand jala all vaband

Näen piloodi küünarnukki ja poolt selga. Kiinud mingisuguse liigutuse, selg paindub pisut. Kummardub, mõõda kiviklibuga kaetud maapinda, kivikesed peavad vastu masina alumist poolt — ja see ongi kõik. Olen Peame silmas kella, et ühtselt märkida aega. Nüüd on sime range operatsiooniplaani täitmisele. Meie peavad üle lennuvälja teine ja kolmas masin ja asuvad kursile. Vaatluspostid lasevad läbi meie õhubrikad, mis davad mustade purjede all ilma tunnusrakettideta. Nüüd püüavad lahkuvad lahingusse parašütistide-diversantide

Ja siiski ei jäta Suur maa meid saatuse hoolde. Õhulaevade pardalt lähetatakse leppemärgid. Suur maa lülitub meie marsruuti. Nii paneb kellamehhanismid võtma kuma kümneid ülekande-hammasrataid.

Raadiokabiinist kandub saatejaama linnupüksunud taolise «ti-ta-ta», «ti-ta-ta» järel lahkuvad eetrisse kord märgilised grupid.

Seda tatakitamist kuulatab Asia asiatundja tähelepanekulikkusega. Hiljem sulgeb ta silmad ja istub langetatud peaga, mis on näikese käes ära pleekinud. Tema kõrval noor radist silmitseb aupaklikult Asia poisikeselikku näinolist nägu, mis on tedretähtedega üle piserdatud ja rahuneb. Me mõistame selle nooruki tundeid; igaüks meenutab enne esimest lahingut kogunud sedasama.

Poisid vaatlevad teda. Nende näod kortsude voldid pool suud ja kibrutatud kulmudega hakkavad seisma, voldid tasanduvad. Radist ei märka esialgu neid pilke, ta tegeleb omaenda elamustega, kuid varsti sunnivad terased pilgud teda pöörduma; ta punastab, higitilgad laskuvad tema laubal, mida pigistab kiivri paindumatu nahk. Poisid naeratavad üksteisele, nooruk langetab laud ja tema sõnad med värelevad otsekui liblika tiivad. Lennuk liigub kohal.

Jälgin kompassi. Osuti on rahutu: läheduses on metalli; teen parandused, saan teada: sõidame esialgu laubale. Varsti pöörame maa poole, et läbi lipsata Feodossia ja teed vahelt, kus sakslaste õhutõrje on nõrgem. Sealt

... ja staap on ettenägelikult valinud selle marsruudi. Märkan: kompassi rihmake on hõõrnenud, seetõttu on suureks kulunud, pandla nõel liigub. Seda pahandavat lohakust ei saa enam heaks

... korda lepin ma operatsiooni üksikasjus kokku. Esialgu on raske kõike ette näha, olukord võib muutuste tegemist, kuid me jaotame ikkagi täpselt. Angaar-klubi blokeerib ja süütab viisik, mida me ei soovi, bensiinihoidlad saab endise allveelaevlase viisik, lennukid süütab Dulnik ise, enda hooleks lennukipommide lao õhkulaskmise, mis asetseb lennuväljal.

... tajuvad juba ise aega, müksavad üksteist küünarnukiga, küsivad, mis kell on. Puhtnaiselikult, kahe näpu vahel. Asja üles pluuspükste varruka, vaatab oma krombrilauale, pöörab silmad minu poole. Nõrk naerupõudatab tema lai huuli. Varsti, varsti...

... loksutab tugevamini, oleme nähtavasti jõudnud tõusma. Meenutan jutustusi purilennukite kohta Koktebeli juures.

... ilmub kabiini uksele ja, hoides kinni laetrossist, ütleb mulle, kummardub:

... oleks olla»

... komandot Dulnikule ja see levib kiiresti suust suu

... andmete järgi tean, et selsamal tunnil esineb lennukid «Double-Richtshofen» kontserdiga rindeteater, mis on toimunud Solhati linnast. Kontsert toimub lainelisest duurnumist angaaris, lennuväljast kolmesaja meetri kaugusel lennukus. «WR» grupi lennukid ei lenda täna ülesandele; lendurid peavad mingisugust natsistlikku püha.

... omastele, Ljusjale. Tuulevihin katkestab need erumolled. Laadimisluugi ukseid on avatud. Balaban küüalave juures. Hetkeks välgatavad tähed. Annan kuulda, seltsimehed jooksevad uksele ja hakkavad välja

... Lennuk manööverdab. Loksumine on tugev, kuid poisid on sellega vilunud.

... hüppab Dulnik. Ta karjub midagi lihtsalt üleanne. Näen tema kiivris pead, tema püstolkuulipilduja kaba.

Dessantlased kopsivad kontsaraudadega mööda jooksevad ukse juurde, tõmbavad end kägarasse jaavad umbes niisama, nagu poisipõngerjad sukelduvad vanalt remmelgalt.

Balaban hoiab ühe käega kinni luugi ribist ja annab jaga vastu sabapoolse ruumi seina, lööb teise käega poisile öla pihta: ta loeb nad üle.

Toimekalt jookseb kohale Asja, teeb käega lastelapseliku liigutuse, nagu kohendaks ta loka, noor pab jalad ees, ajanud küünarnukid laiali. Noorukid kõhkleb minuti ja kukub lennuki kaldu pöördumisel. Balaban julgustab teda, kuigi nooruk vaevalt on midagi kuulma. Tõukan teda õlaga tagant, ta läheneb del kiiresti luugile, ajab suu kala kombel ammuli, kuid tuul lämmatab karje ja poisike paiskub lennukist.

On saabunud minu kord. Lennuk õõtsub nagu tugevas tormis. Dessant on avastatud. Värviliste mõeldavendavad erlikonide mürsud — ees punased süütemürskud soomustlähbistavad ja kildmürsud. Helgiheitja tuli tunneb juurde sisse. Elektrivalguse juga ujutab silmipimestav lennuki sisemuse. Tulepritsmed pörkavad tagasi plekkide peegeldavalt nelinurkadelt, liitekohtade neetidelt.

Balaban viskub kogu kehaga tagasi vastu seina, vabab käega. Aitan ennast käte ja jalgadega, hüppan talle, oma tompu kokkutõmmatud kehaga helgiheitja kiire, sellest ja avan siis langevarju. Mind sikutab nii tugeva pöördun kaks-kolm korda ümber. Ajan jalad harki, kinnin relva ning laskun kiiresti keset tillukesi helendavaid kaid — trasseerivaid kuule.

Tõmmanud pea õlgade vahele, vaatan ringi nagu tavat laskumisel. Allaviske olid teostanud kaks lennukit. Kolmas alles lähenemas ja saabus lennuvälja kohale. Tema pool hakkasid lendama seniitmürskude helendavad mõõgad. Nii lahkunud oma lennukist, hakkasin ma jälle kuulma. Laskusin tulistamist ja meie kolmanda «LI-2» mootorite und.

Laskusin allapoole. Kogu minu tähelepanu oli pööratud maale. Mulle näis, et lennuväli on lehtritest tugevasti küntud. Kas tõesti pommitati teda enne meid? Vaatan lehtrid liiguvad. Mis viirastus see on? Otsin põhjust, tein pea, taipan — need pole lehtrid, vaid langevarjude siluettid. Siluettid kaovad, nende asemele tekivad siidtulbid, neist ei

inimeste kujud, süttivad automaatide ja kergekuulipil- teravikud. Dessant tegutseb juba, hoiab tule all õhku. On kuulda selgeid plakse, keegi katki paberit — need on kuulid, mis langevarjusiidi.

Kohale maandumiseks. Kerin trossid enda poole, keha maaga kokkupuutumiseks. Koht on tasane ja

tallad pörkavad vastu rohtu; teen mõned tõuked, et kukkumist paremini arvestada. Langevari lohis- lähemale ja mina, langenud küljeli, ära tõmbelangevarju — ruutmeetri siidi. Lõikan ruttu langevarju ribadeks. Vilistan kokku, ja me jookseme lennuvälja poole.

Nähes tulistatakse alla kolmas lennuk. Taeva taustale leegiga ja lennuk hakkab järsku allapoole. Nuud on leek juba jõudnud saba poole ning pike- sealt, põlevast lennukist, hüppavad välja inimesed. Lendame kuuvalgel kaksikümmend langevarju. Üks lan- must keha kihutab nagu malmnukk vihinaga ja pörkab ootamatult vastu maad mingi märja heliga.

Arnevad sündmused kiiresti. Kogu edu oleneb tem- dessant avastati õhus ja lennuvälja maapealne tule ning pani tööle helgiheitjad, ei tohi heita on ainult rünnaku esimene faas. Vaenlane on jah- tulistamine pole alati sihitud, parašütistide arvu lüüdatakse. Pealegi tuleb arvestada sõduri psühho- on õpetatud kohtama vaenlast täpselt enda vas- aga võib vaenlane ilmuda nii eest ja tagant kui ka

parašütist on maandunud ja dessant asub aktiivseid maapealseid operatsioone, on saabunud

peab kohtuma dessantlastega juba maa peal, dessant on sihiteadlik, kindlaksmääratud ülesan- allutatud, operatsiooni koht on agentuuri andmeil, aga on tabatud ootamatult, on demoraliseeri- killustatud. Me tunneme oma vaenlast — olles grupina lahinguvõimeline, kaotab ta üksikult täiesti pea. Noorem-

ohvitseridel ei ole initsiatiivi ja tarvitseb ainult kuulside vanema ja noorema ülevahe vahel, ja juba alustan nika — diversiooni edu pant.

Dulnik täidab täpselt minu käsku. Tema grupp on hajunult ründama objekte. Studnikov blokeerib angaari heidab sellele süütepomme. Seal kostab meie kergekuulide kuiva raginat. Paramonov peab iga silmapilk mootorikütelaod. Dulnik liigub edasi lennuvälja poole, sin seda leegisambaist, vihasest, lühikeste valgete tulevahetusest ja granaatide raksatustest.

Dulnikul on välja kujunenud oma erisugune diversiooni «käekiri»: ta läheneb eesmärgile kõrvulukustava mürast, matab granaate ja padruneid ning kisab vene ja saksa keelt.

Minu käes on kogu operatsiooni juhtimine ja kogu Aeg on piiratud ja virgatsid teevad ainult ühe otstarbega: meest jooksevad minu juurde ja teatavad ülesande tähtsuse objektide kallal; kolm sidemeest kattegrupist, kes on juba juba mineerida tee, lahkuvad minu käskudega Dulniku poole ja asendavad diversioonigrupist siia saadetuid.

Surun kattegrupi lennuväljale lähemale. Jõuame lennukipommide ladude juurde. Meie teed tõkestanud mustad kütelaod (pidasime neid kaponiirideks) osutusid kuhelikeks. Kuheliku tagant avab tule suurekaliibriline kuulipilduja. Kuhelikeks maskeeritud madrust jõuavad kuulipildujad juurde, loobivad sellele granaate; me tõuseme ja jookseme ladude poole. Meil on kaasas kastid tooliga. Sel ajal lõuendame arveid ladude valveta, lähevad meist ette ohkajad minöörid.

Ohkijad asetavad kohale laengud ning roomavad mööda juurde. Lennukipommide laod on kaevatud pooleldi maha ja on kaetud pealt moondamisvõrkude ning mätastega. Ohkijad kuniutavad endast midagi suure juurvilijahoidla taolist.

Kuulen lennuvälja idapoolsel serval mootorrattaste pesa. Sakslaste kuulipildujate tulistamine muutub rütmiliseks. Ladude kume ladude juurest. Põlevate õlipaakide tihe tahm löuab meie näole ja kätele; hingata on magus ja läila.

Lennuväljal tekivad üksteise järel plahvatused ja iseloomulikud, silmipimestavad tulekahjude kolded — põlevad haardab lennukite metallkonstruktsioonid ja nad põlevad meid mevärviliste, kiirete ja peaaegu suitsuta leekidena.

Tahtsin kontrollida aega, kuid kella polnud käel, natuke

lühikompas. Mulle meenus, et manööverdavas lennukis ei ole kuhandudes ma arvatavasti rebisin ära kella ja kompassi. Kõikisin aega Asjalt. Ülesande tähtaeg hakkas mööduma. Kõikisin anda lõpetamissignaali. Rakettpüstoli kuiv

ja taevast süttis kaks pudenevat rohelist tuld. Vaenlase kuulipildujale avasid maa peale tule erliid. Kostab ulguv, õhku kärstav seniitmürskude vihin. Lennuvälja poole kihutasid vaenlase mootorrattad. Kaponiiride juures, kus põlesid lennukid, vilksatasid transportid. Mõõda rohtu hakkasid jooksuma auto-helgiheitjate

laadustime metsaservale. Enne selleni jõudmist kuulsime kuulipilduja ja automaadi valanguid: tungis läbi Dulnik. Metsaserva asetatud kuulipildujad löikasid läbi meie tee. Meid haarati meid samuti ümber. Vististi olid transportid juba maha paisanud. Nähtamatud kombitsad löid meid. Kuulipildujaid ei tohtinud nüüd hävitada: oleks reetnud meie kavatsused. Käskisin taanduda enam poole, kuhu oli jäänud ainuke võimalus metsa pääseks. Kiiresti põhja suunas edasi liikudes jõudsin välja lennuvälja kohapealse kaitse alalt.

Maantee lähenedes autod. Autolaternad süttisid. Tõusid pimeduses. Nähtavasti saabus Solhatist abi. Maantee on meie poolt mineeritud. Sõitku pealegil meid metsa polnud ära lõigatud, tuli rutata. Asja ning kiiresti kiiresti. Jõudsin neile järele, käigul andsin edasi sõitumise teksti: «Liigume edukalt Dželjava poole.» Kõikjal vilistas tütarlaps korraks tasa ja läks kiirel sammul edasi.

Maantee rohi võis tarbe korral abiks olla, kuid esialgu ei olnud ta liikumist, pealegi juhtus sagedasti ette suslikumiseid, mis võisid olla ka moondatud miinid. Kivistel, rohuta maantee libisesid tallad nagu jää. Päästev metsaserv läheneb. Alk tormas metsast välja veoauto. Autol seisid saksa sõdurid ja kirusid autojuhti, kes võib-olla poolnes juhtis masinad roppakalt, nii et sõidukis olevaid inimesi pillutati ühelt kohalt teisele.

Radistide siluetid olid silmist kadunud... Viskusin rohu maha. Asjat ja tema kaaslast ähvardava hädaohu korral ei saanud vana kaitsta nende taandumist. Kobasin granaadisütikuid taskust, seadsin enese valmis.

Veoauto peatus. Ootas, et sõdurid hüppavad kooli ning piiravad metsaserva sisse. Ohvitser avas kabiini ukse karjus kurjalt sõdurite peale. Kõrge sõdurite hulgas jälle paugatas uks. Kuuvalgel oli näha automaatide löi laskudest sätendama. Sakslane oli otsustanud kooli metsaserva lõhkevate kuulidega läbi tulistada. «Dünn» kuulid süttisid kõrge umbrohu sees nagu mitmevärvilised kesed. Siis liikus valang mööda alametsa. Näis, nagu neksid vastu puid otsekui vastu aknaklaasi mingi leegitsevad öölinnud.

Auto kadus silmist. Nüüd võis enese usaldada loomemele hoolde. Kuskil polnud kuulda meie relvi, ainult automaadid tulistasid kord siin, kord seal hirmunult ja viliselt. Nii tulistatakse tavaliselt sihitu. Täheks, et varjurid on ükshaaval jõudnud metsa.

Tõusin, läksin metsa, lugesin sada sammu, kuulda Plahvatus vapustas õhku. Näis, nagu oleks orkaan hiigla jõuga puude kallale, raputanud neid korraks ning nad kasid ragisema tüved, ja tormanud siis ulgumise nurgast naga edasi. Uimaseks lööduna tõusin maast ning hõlpsalt edasi minema. Edu andis mulle jõudu juurde. Liikudes tundes sellele vaistule, mis juhib hobuse elamu juurde, et tuiskab ja teed ei ole.

Tulekahju kuma saatis mind veel kaua.

Janu piinas mind. Puud olid maa sügislehtedega ümber kaetud. Sahistasid sisalikud. Sattusin nõkku. Võib-olla pole see mind allika juurde? Laskusin kuiva jõesängi ääres ja meenutas mulle paiku Vägilaskoobaste lähedal. Samad aiamäed, pingutatud, ärev hädaohu-ootus nagu sellel aial, et kel käis minuga kaasas ka praegu.

Kividelt oli sammalt maha pudenenud. Ent ma ei siiski ühe kivi teise järel, et leida nende alt niisket lammast. Maa oli kuiv. Hakkasin pistodaga kivi alt urgima, kuid vett ei olnud.

Tuli rutata kokkulepitud kohta, kuhu ilmestati juba läinud sid minu mehed. Tõmbasin välja kaardi, taskulambi, otsustasin teerust puudel kasvava sambla järgi.

Salga kogunemispaiaga kohal oli sinine rõngake. Tõusis novka asetses umbes kümne kilomeetri kaugusel. Käisin teed dikuni. Mul oli janu, kuid surusin tahtepingutusega alla mõtte veest.

Neljas peatükk

PARAST «DOUBLE-RICHTHOFENIT»

Alustada mööda jõudsin varsti vanasse pähklipuuaeda. Eeldata kolletavate lehtedega kaetud pikad oksad moodustasid minu kohal midagi telgi taolist. Vürtsilõhnaliste lehtede vahel näisid olevat närbunud, rippusid valmimata marmeladiga sarnanevad pähklakorbarad. Võtsin pähkleid, eraldasin need ilma vaevata pealmisest koorest ja tagusin sügavale. Pähklid olid meeldiva maitsega, kuid nad ei suutnud kustutada janu.

Alustades pidi olema asula. Et kaardi järgi täpselt määrata, oli vaja kindlaks teha küla nimetus. Kontrollides automaati, läksin jämedate tüvede taha hoidudes mööda aia ääri. Rohi kahises jalge all — öösel polnud maha olnud ühtegi tilka kastet.

Alustades tõusid järsud trahhüüt- ja kiltkivirahnud aia ääres taga kerkisid terrassidena mäed. Aed laskus okkude vahelt läigatas oja.

Järsud vee juurde tõkestasid järsu kalda vastu nõjatuvad aia ääres lamedate saviga määratud katustega majakesed, mis laskusid astmeliselt allapoole. Hagudest punutud ja üksteisega võõbatud korstnaist tõusid suitsujoad. Teisel pool oja tõusid kalda külge samasugused onnid, kuna kõrgemal tõusid kividest tarastatud viinamäed.

Ulitatud piki külatara rajatud tee, heitsin kraavi pikali. Tõusid takjad varjasid mind ning võimaldasid hinnata olukorda.

Kalmetel pilgul ei avastanud ma asulas vaenlase tunnuseid. Polnud näha autosid, sõjaväe hobuseid, tunnimähi ega valvurite suitsu. Kuskil Valgevenes või Ukrainas oleks sellist olnud küllalt, et usaldavalt asulasse minna. Krimmis aga tuli olla kahekordselt ettevaatlik.

Ahmisest õuest kostis tasast ukraina laulu. Väravast väljus paljasjalgne tütarlaps, kaks vaskset kannu käes. Tütarlaps peatus, kannud kõlksatasid, ta võttis nad ühte kätte. Tütarlaps jätkas omaette laulmist ja tema laulus oli palju muud kui lüürilist nukrust.

Pea umbrohu seest välja, hüüdsin tütarlast. Ta ei kuulnud, vaatas ainult ettevaatlikult ümber ja tuli lähemale.

«Ärge tõuske, ärge tõuske,» ütles ta tasa, «muuda, märkab.»

Küsisin temalt teateid sakslaste kohta. Ta vastas, et on ainult kaks sakslast, kuid tatarlased korraldavad neid kaitset partisanide vastu. Ta nimetas mulle küla nime, mahapõletatud Tšabanovkast polnud ta kuulnud.

«Kas siin lähedal on partisane?»

«Ei tea,» vastas ta, endiselt ringi vaadates; tema värises ja kannud kolksusid kumerate külgedega vastu. «Partisane oli, kuid nad kihutati minema. Oli läbikammimine.»

«Kuhu nad kihutati?»

«Oh, ei tea, seltsimees,» sosistas ta, «metsa ja maale. Kuhu? Sellest ei tea ma midagi. Partisanid nagu seal,» tema kõhnuke käsi viipas mägedesse.

«Kas sa saaksid mulle anda juua? Olen väga janu.»

«Kui toaksin teile jazmat? See on sihuke hapu-hapu bapiimast kohupiima segu veega.»

«Ei, parem juba kostita mind veega, tütarlaps...»

«Toon kohe. Ainult pugege umbrohu sisse peitu tagasi.»

Tütarlaps läks kiiresti mööda tänavat allapoole. Ta uuesti kraavi. Tänavale väljusid kitsed. Nad haarasid kuivad takjate nuppe. Päike tõusis nõo kohale. Kuuliti kas kääksuma vanker. Jämedalt ning venitades ammu härg. Tütarlaps tuli lõõtsutades tagasi. Võtsin temalt kott. Tundsin rõõmuga märga ja külma sepistatud vaske ning sin huuled aplalt vastu kannu kitsast suud.

Kunagi pole vesi mulle tundunud nii maitsev. Kallid ilma kahetsuseta piirituse maha, täitsin oma plasku veega. Tõmbasin paunast kaks tahvlit šokolaadi.

«Võta, tütarlaps.»

«Oh ei, milleks seda, milleks?» Tütarlaps peitis selja taha.

«Küll sa oled arglik! Võta ometi, võta.» Tahtsin hüpata šokolaadi temale jätta.

Lõpuks võttis ta vastu minu kingi, ja teadmata, kuhu see panna, hoidis seda kohmetult käes, naeratas, punastas. Ent äkki tema silmad ümardusid ehmatusest. Vaatasin teda ringi. Minu selja taga seisis elatanud rasvane tatarlane, mis siledaks raseeritud, ilus idamaine bešmett rinna eest lühikesed.

Tatarlasel oli käes nõor, käsiyarrel rippus tal rihmaat

...pähklipuust varrega nuut. Nähtavasti polnud sellest ootamatust kohtumisest vähem üllatatud kui mina nagu väljendas ehmatust, hakkas higist läikima. Ta muunas oma mustade silmade pilgu kord minule, kord lapsele.

«Sa haires! Saban-haires!» teretas ta ja pani käe rinna.

«Kas sa tulid?» küsisin ma jõhkralt, tundes vaistlikult tema vastu.

«Ja viisin lehma metsa, raiusin puid...»

«Lävi, mine siit...»

Tatarlane eemaldus meist väikeste kiirete sammudega ja lävi.

«Mida te tegite, seltsimees,» sosistas tütarlaps, «see on minu bešmet. Ta toob kohe karistajad. Nad jõuavad kiiresti. Minge, minge ruttu metsa! Hoiduge paremale, et te partisanide juurde. Seal kõmisesid tunaeile suurtükid.» Tütarlaps läks hüvasti ja suundusin kiiresti metsa poole.

Möödunud joostes pähkliaia, jõudsin ma äkki mägisele mäele.

See nagu see on mägedes tavaline, oli rajatud piki iääd. Mõlemal pool kerkisid sammaldunud lubjakivikaljud, mis ilmselt laotasid oma oksid puud. Siia ei tunginud peaaegu päikest.

Äkki kuulsin tagapool ettevaatlikke samme. Peitsin enese kottide taha ja nägin nelja relvastatud tatarlast ning kahte kaks sõdurit üle tee iooksma. Tatarlaste hulgas polnud kummatki. Need olid noored poisid saksa pilotkades, kumkides ning vene sõjaväelõikega pükstes.

Hakkasin jooksuma ja püüdsin laveerida nii, et ma ei saaks pahtajate kirbule. Seepeale karjusid tagapool korraga mitme vene keeles, nõudes minu peatumist.

Pööramata hüüdeile tähelepanu jooksin kogu jõust mööda mäe edasi. Ranits ja relvad muutusid ikka raskemaks ja raskesti. Teadvus hädaohust andis mulle jõudu juurde.

Ilus valgenes, kaljud vähenesid, tee tasandus ja viis mu kätte kingule. Päike valgustas tormimurrust ümbertõugatud tatarlaste tüvesid.

Tatarlased hüppasid välja minu järele, peatusid ja sööstisid metsa poole, minule tee peale ette. Nende nõu oli

selge: nad tahtsid minu elusalt kinni võtta ega avastanud
pärast tuld. Saksa sõdurid karjusid neile midagi ka ei

Hüppasin üle langetatud puu, sattusin jalaga auku
kusin. Püstol kargas hüppamise juures vöö vahele
Kummardusin, haarasin püstoli, heitsin pikali, kuid ei
kaotatud.

Vaenlased pidasid vististi minu laulu laulduks ja
kergele edule. Nii tatarlased kui ka sakslased katatasid
otsides valjusti.

Juba Stalingradi perioodil olime meie, ohvitserid ja
harjutanud laskmist Tokarevi süsteemi püstolist. Minu
jad olid lähedal. Ma sihtisin külmavereliselt nime
kuus lasku.

Sakslane ja kaks tatarlast kukkusid otseti, nagu ei
kukuvad surmavalt tabatud inimesed. Ülejäänud heitsid
ning avasid tule. Kuulid rebestasid vingudes õhku, läbi
lehestikku. Pidin paratamatult lahkuma. Laadunud
pideme, torkasin püstoli vöö vahele, veeretasin eneset
tatud puust eemale, roomasin küünarnukkidel põõsaste
läbi, tõusin ja jõudsin nõoni. Nüüd ei kohutanud tapamine
mind enam. Mets ja tihe võsa varjasid mind jälitajate
Sviitris oli kuum, tuli vööni avada pluuspükste tõmbet
lõdvendada ranitsa õlarihma ning minna ikka kiiremini
selles suunas, kuhu oli juhatanud nooruke ukrainlanna
näis mulle, et kõik ohud on seljataga ja et ma Täab
juures lõpuks kohtan oma lahingusõpru.

Nõgu muutus peatselt kuristikuks. Vasakul tõusid kivi
mis koosnesid juura lubjakivi rasketest plaatidest, mille
vad olid väljapoole. Päike valgustas neid otsekui hõõguv
kaljusid silmipimestavalt, põrgates oma kiirtega nende
Minu pea kohal sinises taevas heljusid laisalt kotkad
disin, päikese järgi aimates mulle vajalikku suunda. Ma
olid abiks lapsepõlves omandatud oskused. Olin õppinud
mitte kartma metsa ja mägesid, mitte pikalt mõtlema kuu
ületamise viisidele, laskumisele mööda kuiva kosesänge, l
kandes laiali kaja, veerevad alla kivilaviinid ja raevukalt
paljuhääleliselt kisendavad mürast ärevileatud linnud
sõin ma tahvli šokolaadi, kustutasin janu inimekate
raikutud kivivaagnast, kuhu tilkhaaval koguneb kristallise
vett. Leidsin teel mitu sellist vaagnat, milles elanikud h
kalt säilitavad vett, sest siin ei ole kaevusid.

Ühine oma asukohta kaardi järgi, tegin kindlaks, et
peab olema armeenia mägiastulaid. Liikudes mööda
taevast tundsin varsti põlenud karvade lõhna ja
kõrge kohal kergelt suitsu.

Mööda maad, mis oli kaetud karukäppade ja
laepa, hiilisin metsaservale. Asula oli maha põleta-
mised palgid põlesid alles. Ahervaremetel vedelesid
tules paisunud lehmade korjused. Ühtegi inimest
ei nähtud. Kõrgel taevas heljusid kotkad, aga madalamal,
kõrge kohal, lendas läbilõikavalt kisades parv lõuna-
pölmide.

Choclad äratasid minus nälja. Šokolaad ei suutnud
minu harjunud toitu. Mööda metsaserva liikudes tegin
mõned kogu tulekahjuaseme. Teele oli jäänud soomus-
kivide kummide ja hobuste rautatud ning rautamata
jalgi. Veidi eemal, peaaegu metsaserval, lamas
kuiva piimalehm. Automaadivalang oli punkteerides
mõeld tema naha.

Heitsin pistodaga naha abaluu kohal ja rullisin selle
välja mõned paksud viilud liha. Tuki toomine
hõlpsa töö. Tegin lõkke, puistasin juurde süsi, torka-
sin liha pistoda otsa, küpsetasin selle ära ning sõin
tõukikutega. Kustutanud nälja, keerasin ülejäänud lihale
longvarjusiidi ümber ja panin ranitsasse.

Etel juhtudel tavatses öelda Dulnik: «Enesetunne hea
aeg ole erk». Kus on minu sõber praegu? Südamesse
süüdistused operatsiooni õnneliku lõpu suhtes...
Tõlla niiviisi, üksikult, hulguvadki ringi dessanti kuulu-
tameesed? Võib-olla pole kedagi enam elus, sest kõige
raskustades blokeerivad karistussalgad partisanirakooni
sõda poletavad maha külad ning peavad jahti üksikuile.

Liikudes jõudsin ma pärast keskpäeva mahajäetud suvi-
maja oli kaheverstasel kaardil märgitud metsavahi
maja. Üksildane majake seisis keset kõõgiviljaaeda. Maja
al vedeles purustatud «emka». Korstnast ei tõusnud
Metsavahi elamu näis olevat asustamata, kuid nähta-
võttis siia vahetevahel kokku ratsaväelasi. Paarkümmend
baltic horni siblis värskes hobusesõnnikus.

Liikudes enese kobrulehtedega, lamasin ma puupinu kõrval,
juba esimesel aastal oli kattunud piimalilled ja küüs-
lõhna eestega.

Kui päike langes seniidist allapoole, väljus maa halli, turris habemega taadike, sonimütsis ja poold... Vanamehel oli seljas linasest riidest särk, mille k... avatud, rinnal — vaskne vanausuliste rist.

Taadike hõikas kanu, viskas neile midagi pen... suundus metsa, minu poole. Ta käis noruspäi, küh... nagu teevad nõrga nägemisega inimesed, vaatas hõ... jalge ette. Kui vanamees oli jõudnud minu lähedale, te... teda tasakesi. Ta peatus kartlikult, vaatas ringi...

«Tule välja, tule välja, kui oled hea inimene.»

Väljusin peidikust, asetanud kae püstoli pärale.

«Ära mind karda,» ütles taadike, kergitas sonimütsi... tas.

«Aga keda peaksin kartma, isake?»

«Seda, kellega sõdite.»

Tundsin usaldust vanamehe vastu ja tema — muu... Näis, nagu oleksime vanad tuttavad, hingesugulased... praegu lihtsalt ning ootamatult on kokku saanud.

«Kas olete metsavaht, isake?» küsisin ma.

«Ei, metsavaht sõitis linna. Solhatti.»

«Kas te pole juhuslikult näinud partisane?»

«Partisanid olid siin, nad aeti minema. Ka meil... külas. Suur läbikammimine käis siit üle, palju sõjavä... siin nuhkimas, partisanid läksid ära.»

«Ehk metsavaht teab?»

«Tema teab, kuid ära sina teda eriti usalda.»

«Halb inimene?»

«Muutus halvaks.»

«Venelane?»

«Venelane, aga sõbrunes salaja sakslastega. On ven... ajal muutunud hoopis teiseks kui oli.»

«Kas tundsate teda juba varem, isake?»

«Kui ma poleks tundnud, kas oleksin siis tema juure... nud?»

«Milleks?»

«Et paremaid aegu oodata.»

«Kas olete Tšabanovkast midagi kuulnud?»

«Tšabanovka põletasid maha.»

«Kui palju maad on siit Tšabanovkasse?»

«Kuidas seda öelda... Kui minna otse läbi metsa... polegi nii kaugel, versta kaksteist. Aga ringi — saab h...

...münd.» Vanamees vaatas ümber. «Me ei tohi kõigi... alla jääda, pojuke. Tulevad jälle külalised, hukkume... Nende aeg pole veel lõppenud — on alles päev.»... puude alla. Vanamees silmitses mind sõbralikult... kallide ripnevate kulmude alt.

«Mina näen õige, pojuke, Ivanovkasse, seda külastasid parti... tult, aga sealt, kui vaja, juhib igaüks sind Tšabanov... Amult Tšabanovka ise on tühi, ei ühtegi elanikku. ...münd küla on nad siin ümbruskonnas juba maha... münd. Kas meie omad lähenevad Krimmile, ah?»

«Lähenevad, isake.»

«Lähenevad, et lähenevad... Kas nad Tamani on valluta-

...n vallutanud.»

«Novorossiiski?»

«Mulle.»

«Mina olen ju Novorossiiskist, pojuke. Mind uhuti lai... patteks Kertši, siis Feodossiasse, aga hiljem tuli meelde... tuttav metsavaht ja ma upitasin enese siia. Kas tuleb... üks talv nende juures kiratseda?»

«Mulle juhtub, isake.»

«Ei tohi — ära vasta. Tean. Ma ise teenisin kunagi Bogut... husaripolgus. See oli ammu.»

«Tund vanamehega hüvasti, suundusin Ivanovka poole... lahenesin õhtul külale. Kohtasin noorukit küttepuudega, ... mind nähes pööraselt ehmus. Tuli talle kaua selgeks... et olen venelane ega tee talle midagi kurja. Lõpuks tuli... nõutusele ja soovitas mulle noorusliku õhinaga nende... la lüügi mitte läheneda, sest et sinna on saabunud tatari... pataljone pataljon.

«Kas pataljon saabus ammu?» küsisin, et kontrollida vana...

«Jäi ööd-päeva... Siia aetakse kokku tüdrukuid, aga... sunnitakse neid minema jailöle, tatarlaste talviste lamba... lita kaupakadesse.»

«Milleks neid siis sinna aetakse?»

«Kuidas milleks? Lambaid karjatama, lüpsma, juustu val... tema, Ivanovka ümbrusest aga püütakse partisane. Üks... üht juba keldris.»

«Kuidas ta välja näeb?»

«...»

«See, kes keldris istub.»
 «Riides on ta samuti nagu teie, ainult noorem, vurrudeta.»
 «Olen ka vurrudeta. Ainult habe on teist päeva Nooruk naeratas üleolevalt.
 «Aga see pole üldse veel habet ajanud, minagi,» ta äigas peopesaga üle oma näo.
 Ivanovka asemel hakkasin minema Tšabanovka. Öösel eksisin teelt, käänasin suurtükkide tulistamisest hulkunud koiduni ringi, jõudsin äkki jälle metsavahikese juurde. Koputasin aknale, kutsusin vanamees. Vanamees ei kõhelnud kaua — väljus koputuse peale minu ära.
 «Nii sa kurnad enese välja, pojuke. Jalad ei ole õieti. Mul on sinust kahju.»
 «Aga mis teha?»
 «Teeme nii: oota siin, kuni keegi partisanidest tuleb, arutate juba ise.»
 «Aga kas poleks parem, kui teie ise juhiksite mind novkasse.»
 «Juhin, ainult enne tuleb metsavaht ära oodata. Märgkab ta minu puudumist ja aimab. Ja ka maja ei tohi jätta.» Vanamees vaikis viivu, kaalutles midagi mis... Näed sa seal seda suurt järsakut kuslapuul. Mine sinna ja poe päeva ajaks kuhugi peitu. Mina ootasin kan vett kandma, ja kui keegi partisanidest naksab, kutsu ämbri. Siis tule välja. Aga kuhu end peidad, seda teab. Minul pole sinu kohani asja.»
 Kuslapuupõõsaisse ma enese peitsingi. Võtsin ranne ja ist, panin pea alla, surusin automaadi kaenlasse ning kõvasti magama. Korgijalakad heitsid juba pikki, tühjaid päeva ulatuvaid varje, kui avasin silmad. Piki oja viivalt viivat jalgrada käis vanamees ja kopsis vastu ämbrit.
 «Mis sa ometi magad nii kõvasti?» noomis ta mind ajal kui sa magasid, juhtus õnnetus.»
 «Õnnetus?»
 «Hommiikul kella kümne paiku sõitsid siia tatarlased ohvitseriga eesotsas,» jutustas vanamees erutatult ümber sõitudes. «Toppisid kõik kanad elusalt kotti, võtsid mul poolsaapad, näed, olen palja jalu, ja tahtsid minu lasta. Kuid ohvitser ütles: kõõgiljajad pole koristatud

«Kul on koristatud, küllap siis leiame temale kuuli...»
 «Aga, pojuke, nad korraldavad veel haarangu, kui aru saad,»
 «Ei sa siin oled. Ei sa siis nende käest pääse. Tatarlased on murgakesed juba lapsepõlves läbi nuuskinud. Nende käest tulevadki sihukesed surudžid — teejuhid...»
 «Mitu ma peaksin siis lahkuma? Kas praegu kohe?»
 «Praegu ei või. Päeval nad luusivad mööda metsa. Tehtud öösel, kui nad kardavad. Aga lahkuma pead siiski, pojuke.»
 «Kas te ei tule minuga kaasa?»
 «Mitu ma ei tohi ära minna: varanduse kandsid laiali, ei kahmasid inimese käest ära. Kui tuleb, arvab veel, et ei ole midagi. Sellisel juhul ei tohi ära minna. Niipea kui tuleb, vajub nende tammade taha, tule mööda jalgrada kiiruga, maisikuivati juurde, majast vasakule, sa leiad Ma annan sulle teele kaasa toredat toitu. Annan kaasa toitu, et sa võid teda kuu aega endaga kaasas kanda ja ei lähe halvaks.»
 «Mitu toitu see on, isake.»
 «Küll näed.»
 «Kohal meenus mulle veiseliha, jooksin ruttu põõsast, toin liha ära.»
 «Ei tohi ma seda võtta, pojuke,» keeldus vanamees, «mis saaga peale hakkad? Ilmuvad jälle ootamatult, näevad: võtsid? Hakkavad kahtlustama, tapavad veel enne, kui on koristatud kõõgiljajad.»
 «Ma andis mulle ämbri toodud kartulid, lameda leivapätsi, keedetud kõrvitsa ja eraldi, sitsist kotikeses, jämedat saki.»
 «Ei oodata päikese vajumist tammelatvade taha. Legendid laskusid vähesed jahedad varjud. Tõmbasin pingule meel, suundusin hageriku poole. Umbusalduse riismed minne vastu hajusid lõplikult, kui mulle avanes oivaline, usumatu pilt. Põimitud maisikuivati juures, loojaku kiirtest õhupunaseks värvitud pookpuu lehtede taustal istus paju-õie korvil taadike, tõmmanud enda alla paljad jalad ja tõmmanud oma väikese habemega lõua põlvedele. Ta istus hõlpsalt ja häirimatult, päikesekiired puistasid ta üle, ning

«Nool, mida saadakse Saki soolajärvest Krimmi edela-osas. Toim.

näis, nagu oleksid nad seestpoolt kirkastanud tema k
väikest kogu, halle sassis juukseid ja kõrgeid vanad
limata selgeid silmi.

Vanamees ei märganud mind. Hüüdsin teda val
lega. Asendit muutmata vaatas ta peopesa alt minu
kutsus mind enda juurde. Tal oli käes punutud k
täidetud kuivatatud ploomidega.

«Võta, pojuke, need ei lähe kunagi halvaks, sood
mind meelde.»

Võtsin seljast ranitsa, puistasin padrunid välja,
panin kuivatatud ploomid, padrunid aga toppisin
ja põue. Kuivatatud ploomide peale panin liha. O
taadikest kuidagi tänada, käristasin tõmbelangevarju
ära tüki.

«Võta mälestuseks, isake,» ütlesin talle.

Vanamees võttis siidi; kortsutas seda käte vahel, k

«Aga mis see on? Seeliku otsast muidugi?»

«See on langevarjusiid, isake. Niisuguse siidi abil
dasin Krimmi.»

Vanamees kortsutas riidetükki veel kord käte vahel, o
midagi endamisi ja peitis siidi taskusse.

«Kui nad leiavad niisuguse asja, läheb mul halvasti
ma peidan ta kindlasse kohta, metsas on peidukoh
Nüüd aga mine...» Ja vanamees õpetas, kuidas
teelt mitte eksida. «Noh, vaata, pojuke, kas oskad
Kas oskad ise minna?»

«Oskan, aituma.»

«Kuidas on, kas purustame sakslase?»

«Purustame, isake. Tingimata purustame.»

«Ma arvan sedasama. Kui ta mõtleks võita, ei ta
siis oma jalgealust õonestama. Kui palju külasid on ta
põletanud, kole. Mine, pojuke. Sa said mulle väga
nende päevade jooksul, ma ei lasekski sind minema,
igauhel on oma töö ees, seda ei tohi unustada. Kui lõpet
sõja, siis sõida minu juurde Novorossiiskisse, ma elan
mendivabriku kõrval, minu majake on kindlasti purustat
Kuid ikkagi sõida. Linna aadresslauast saad teada, tule
külla.»

«Missuguse nime all otsida?»

«Larionov on minu nimi, pojuke. Küsid, kus elab Mihhail
Arhipovitš Larionov. Ega sa unusta?»

«Unustat ei unusta, Mihhail Arhipovitš.»

«Lõuna hüvasti jättes hakkas vanamees nutma. Suudlesin
müürit märki põski ja läksin ruttu metsa. Tunni aja
oli juba Tšabanovka lähedal. Hämarikus, kui silmad sele
veel esemeid ja värve, möödusin tatari asula servast,
mägele, mis kaardil oli märgitud kõrgust näitava
olulise, peatusin, et puhata. Mäed hargnesid lainetena
juurest, tõustes ikka kõrgemale ja kõrgemale. Siin-seal
olid pallid kaljud, mis sarnanesid metssea kihvadega.
Kõrgel kohisid kõrgetüveliste plataanide ladvad. Taevasse
puues vihmapiilvi.

«Ma meel muutus nukraks ja tusaseks. Kuski lähedal, ühes
kõrgusest või ühe tipu otsas asetseb Leljukovi laager,
siin relvastatud nõukogude inimeste vaprad salgad. Siin
on minu isa ja Jaška Volõnski oma Noortesalgaga, ja
siin on minu suutsuua juures, istub ehk Ljusja. Kas ootab
minu oma muinasjutulist kuningapoega?»

«Ma tean, et mind viirpuupöõsaist vaadeldakse. Kes
oli, kas metsloom või inimene, seda ma ei suutnud endale
mõelda. Ent minu teritatud meeled sisendasid mulle, et
juba sellel kõrgel kaljul üksinda. Mind vaadeldi selja
tagant, ja et mitte paljastada oma kavatsusi, seadsin laske
võtte oma automaadi, ilma et oleksin ümber vaadanud.
«Noh, Pöõsaia hakati tõepoolest krabistama. Pugesin kii
rult alla.»

«Ma langevarjuvägede pluuspükstes meest väljusid pöõ
saist ja tulid mulle vastu.»

«Ma tean kergendatult. Need olid Studnikov ja Paramonov
diversioonigrupi viisikute komandörid. Kolmas oli õhkiia,
oli asetanud lennupommide kuhjadesse toolilaengud. Nad
ustasid mulle üksikasju lennuväljale, ohvitseride angaarile
ja lennukihoidlale tehtud kallaletungist. Poistel olid kellad
ja kompassid ja me võisime nüüd orienteeruda absoluutse
täpsusega.»

«Madalamal, kalju juures on koobas,» ütles Studnikov.
«Nähtavasti on seal elanud mungad.»

«Juba päeval taevast hulkunud pilved kogunesid vastu ööd
lunapiilveks. Külmenes. Ja nagu see mägedes sügisel on
valne, halvenes ilm ruttu.»

«Laskusime koopa poole, et ära oodata öö saabumist. Ees
käis Paramonov, vilunud dessanditegija, sõnaaher ja kohuse-
»

truu. Studnikov oli pikakasvuline, tugev ja nõrk, sidunud kiivri vöö külge, uljalt lükanud teisele kõrvale rusemütsi, mille sisse pressitud pronkskiri oli tuhmunud. Oli hukkunud laeva nimetus, mida kiirete sõitude eest Sevastopolisse oli hüütud «helesiniseks ekspressiks».

Mungaerakla kujutas endast järsu kalju sisse rahunud bast, mille juurde viis põõsastikku kasvanud kütik. Koopa põrandapind oli umbes kaks korda kõrgem kui ümbruskond. Seinas oli väljaulatuv lõõriga kamin. Kamina kohale oli päris oskuslikult ehitatud rist, risti all oli karikas.

Hakkas sadama vihma.

Minu seltsimehed olid aegsasti varunud kuiva tulerõõru puukoort ja sammalt. Selgus, et meil polnud tikke. Studnikovil oli rakettpüstol ja seitse raketti. Ta urgitses õhust välja laengu, tulistas, tegi tuld. Koobas täitus suitsu. Sõime õhtuks liha, mida tule peal enne üsna kergelt küpsime. Pärast õhtusööki panid poisid suitsud põlema. Istumiseks polnud ruumi, istusime tihedasti üksteise vastu surutult. Teised jutustasid oma seiklusi, mina — omi. Samuti nagu mindki rabas üldine vene asulate hävitamine Krimmi tatarlaste reetlikkus.

«Raskeyõitu on siin partisanina tegutseda,» ütles Studnikov. «karda sakslast, ja tuleb välja, et peab kartma ka tatarlast.»

Lahkusime koopast. Tibas vihma. Kuskil kõrval nähti haubits ühtlaste vaheaegadega. Laskusime vaevaga, laskumerdudes põõsaste ja juurte külge. Et jõuda Tšabanovka kaidavamale teed mööda, selleks oli tarvis tagasi minna ja mööduda samast külast, millest ma hāmarikus kord juba mööda tulnud. Studnikov ütles, et tuleb minna üle jõe, nagu ta oli välja uurinud, olid koolmed mineeritud, siidud ja valvati. Otsustasime liikuda jõe äärt mööda, kaldale lähedale minemata, kuni avaneb võimalus teisele poole minna. Küla kohal lendas tihti üles rakette. Jalad libisesid kividelt. Vihm tugevnes. Vesi valgus alla mööda iku, põlvpuksid ja sviiter said läbimärjaks, ranitsarihmad muutusid tugevamini õlgadele.

Lõpuks nägime tormidest vette ümbertõugatud puid, tükid jakäpukil ja roomates, hoides kinni märgade tüvede ümber, läksime üle vasakule kaldale ja sattusime kohe tee, mis

meid edasi minna. Kõndida oli nüüd palju

hõlpsam, vahel karjatas läbilõikavalt mõni lind. Puud ja kalad olid kummalisi äärjooni.

Meie arvestuse järgi oleksime pidanud juba pöörduma Tšabanovka poole.

Kuulsid karjeid, rautatud kapjade kopsimist. Turt-õtted hakkasid krigisema käiguvahetused. Pöörasime tagasi, kükitasime põõsastesse. Varsti ilmusid puude vahel kaks ratsanikku, kes jutlesid omavahel tatari Nende vintpüssid lamasid sadulaharjadel. Oli tunda hõltsakarva lehka. Ratsanikud sõitsid meist mööda, pisut kaugemal, sõitis kõrge hobuse seljas üks

meie. Ilmus nähtavale aeglaselt sammuvate inimeste kolonni ees sõitis madalate külgede ja loperguse autoriga staabisoomusauto. Sõidukis istuv sakslane pööras vahetevahel ümber ja hüüdis osavõtmatu häälega:

«Schnell! Schnell!»

Vangistatud põõsast eemale hoides, karjades ja nuute kaitstes ratsutas tatarlaste ahelik oma karvaste vastupidamiste seljas.

Me mööduksime meist üsna lähedalt, ja saatevalve ratsanike kolonnid aeglaselt teel lonkivaid naisi. Nad käisid kolme kolonnis. Mõnel oli laps käte peal. Üks laps karjatas nagu lind ja ema kattis kohe kinni ta suu, kuid ta ei saanud saatevalvur naist nuudiga.

«Schnell! Schnell!» kostis eestpoolt käänaku tagant. Nad käisid vaikides. Ainult üks naisehää ütles äkki, muutuna talumatust vaevast:

«Oli heldeke, heldeke!...»

Meid oli neli. Meil olid granaadid ja automaadid. Võisin teha kaskluse rünnakuks ja poisid oleksid selle innuga täitnud. Kuid mul polnud selleks õigust.

«Jagu läbi udu nägin karvase papahhaga tatarlast, kes istus nagu stepinomaad vabalt ja läntsakil sadulas. Kuulsin tema lõbusat käratust:

«Bekir! Tõmba sellele mammikesele!»

Oli kuuldav nuudi vihinat, ja kellegi hää kolonnist hüüdis:

«Karjused! Mille eest me teid neetuid ometi toitsime!»

«Jälle mammikel Bekir!»

Kolonni sulgesid teraskiivreis ja vihmamantleis ankeetrid, kelle karabiinide rauad olid allapoole pööratud. Nad sõitsid mööda lülide kaupa, unised ja mornid. Igal hobusel kantav kuulipilduja.

«Schnell! Schnell!» kostis eemalt nagu kaja.

«Bekir!» karjus seesama lõbus hää.

Sellel krimmi ööl meenusid mulle ukraina rahvalaule, mida olin kuulnud Kubaani pimedailt:

Ja Ukraina kurvastab, sest kuskil pole elu,
hordi hobused on jalge alla sõtkunud lapsed
Oj jah, lapsed ära tallati ning vanemad siis
viidi seotud käsi julma khaani võimu alla

Viles peatükk

DŽEILJAVA PARTISANID

Öösel sattusime ühele Noortesalga vahipostidest, mis Tšabanovka juures olid kogunemispunkti kaitseks välja pandud.

Partisanid hõikasid meid, küsisid märgusõna, valges taskulampidega teed ja juhtisid meid välja raiesmikule, neljast küljest ümbritsesid kõrgete pöökpuude tüved.

Noortesalga komandör istus kännul, seljaga meie poole. Tema kõrval seisis mõned partisanid, pannud käted maadele või toetudes vintpüsside najale. Harkiaetud pöökjuures asetseva karbiidilaterna valgel viskas komandör duriplanšeti tselluloidil täringuid.

Meie saatjad peatusid aupaklikus kauguses ja vahetasid kõhklevaid pilke.

«Kandke komandörile ette,» palusin ma neid.

Ümara tõmbininalise näoga noormees, täheke baretil, maad ja nuut käes, silmitses mind. Nähtavasti kõhkles ta alles pärast seda, kui ma kannatamatult olin korranud oma palvet, lähenes ta mingil hüpleval, ettevaatlikul kõnnakul nagu ei puudutaks ta pehmeisse pühvlinahast pastlaseid kaitsetud jalad maad, komandörile selja tagant, tutvus lähedalt sellega, mida see teeb, ja tuli tagasi.

«Üks hetk, seltsimehed,» ütles ta rangelt, «komandör on praegu ametis.»

«Mida ta siis teeb?»

«Partisan partisan libistas minust üle oma kiire pilgu.

«Ta ennustab.»

«Mingitab?» Ma naeratasin.

«Jah nii. Ta teeb seda oma sõbra, kaardiväe kapteni pärast.»

«Mõeldas selles, et ma ei võinud valvesalgale ütelda oma

«Mida et suutnud Studnikov ennast enam pidurdada:

«Ma ongi kaardiväe-kapten Lagunov.»

«Mina minu poole istunud salgakomandör pöördus ja laternas valgus langes nüüd tema peale alt üles ja ma tundsin silmapilkselt ära Jaša Volõnski. Need on tema antud märgid, mis alati kiirgavad mingisugust sooja sära, see on alumine, veidi pruntis huul, see on tema harjumus pöörduda küljele kaldunult, nagu kuulatades.

«Mida lakkas kõrvale partisanid, kes ei taibanud, milles asi on, ja sööstis mulle vastu.

«Mida kohtusime meie pärast kauast lahusolekut.

«Mida pea kohal oli öine taevast. Rasked tilgad langesid lühikele okstelt ja peksid nagu elavhõbe. Karbiidilaterna valgus, planšeti siraval tselluloidil lamasid täringute roosad täringud, valged täpid tahkude peal.

«Mida laskis minu kae lõpuks lahti.

«Mida täringud ütlesid õigust,» lausus ta. «Vaadake, poisid, mis tähendab, kui täringud on pärit kreeka kohvikust.»

«Mida tõi meile oli kuulda tasast naeru, mis oli arvestatud partisanide tapsusega selleks, et anda naljale, mis nalja pärast, ja vaenlast mitte lähedale meelitada.

«Mida legendikul viibisid koos Jakoviga ainult valvejao võitlema, salga ülejäänud inimesed ja meie parašütistid aga magasid lähedal metsas, onnides, mida partisanid imetlusväärse häälega olid osanud ehitada okstest ja rohust.

«Nüüd võime Tšabanovkast rahuliku südamega lahkuda,» ütles Jakov. «Näib, et kõik on kohal.» Ta tahtis anda käsu, ja ma peatasin ta.

«Mida mul lahkumisega veidi viivitada, Jakov, on vaja kontrollida minu gruppi. Ütle muide, kus on diversiooni-grupi komandör?»

«Mida? Pean sulle ütlema, et see poiss on enese hullu-põhja ära rassinud, küllap vist magab nagu surnu...»

«Mis sa ütled!» Tähelepandamatult lähenenud Dulnik

surus enese minu ja Jakovi vahele. Nüüd pöördus ta minu poole: «Kahju, et meie kohtumine pärast sõda on veidi rikutud... Oodata oma lahingusõpra ja nagu surnu.»

«Nonoh, ära pahanda,» katkestas teda Jakov.

«Oigus nõuab, et kannaksin ette, seltsimees salgakom...
et poiss Dulnik aitas kontrollida grupi tegelikk...
siduda haavatuid ja... hoida neid tagasi järele...
sammust. Nemad, Sergei, tahtsid siit liikuma hakata...
neid poisse ootamata...»

«Küll oled sina, Dulnik, aga mürgise keelega,» ütles
 ralikult Jaša, «oleksime ju kellegi siia jätnud.»

«Double-Richthofeni» operatsioonis me kaotasime
tena neli meest; haavata said kuus, nendest kaks
Tuli välja, et radist, Asja abiline, oli sattunud
teel Tšabanovkasse. Asja kutsuti välja seletuse andma

«Aga kuidas siis teie... vaatate pealt? Ei saadaks seltsimeest hädas?» heitis tütarlapsele ette Jakov.

Asja viskas talle kiire pilgu, tahtis ilmsesti teravalt tunda, kuid talitses ennast:

«Mina toiminisin nii, kuidas tarvis. Nad olid relvad m...
Minul oli kaasas raadiojaam ja selle energiaallikas. Ma
võinud riskida.»

Jaša leebus.

«Te toimisite vististi õigesti.»

«Tänan,» Asja pöördus minu poole. «Mida siis teha?»

Mulle meenus nooruki jutustus Ivanovka küla juures kinnis
püütud parašütistist.

«Kus see juhtus, Asja?»

«Ivanovka juures.»

Utesin Jakovile, et Ivanovka juures tabatud radist ja keldris istuv parašütist, kellest jutustas mulle nooruk, on nähtavasti üks ja seesama isik.

«Raskevõitu muidugi,» ütles Jaša, «praegu seal prae-
polegi enam venelasi... Me püüame ta välja aidata. Koljat

Oks noortest partisanidest, nooruk baretis, kellega me tulime, astus sammu ettepoole.

«Mina, seltsimees komandör!»

«Sa kuulsid?»

«...altstimes komandör.»

«...võib ju alati, Kolja. Tuleb välja aidata.»

«...mit välja aidata.»

«...tuleb kaasa Boris Kariotti.»

Parcels 2a

«Kariott!» ütles Jakov kindlalt. «Kariott!»

... lühike pealiskuub ja tasku kohal punane lint.

Parlotti noogutas pead, võttis ära lindi, torkas selle tas-

«Al ke käsk! Pärast täitmist pöörduge tagasi Džeiljasse.»
 ... kindral Šuvalovi poeg, nagu hiljem selgus, ja Boris
 ... ehk Rivera, kreeklane Balaklavast, kadusid pime-

„Nad tirivad ta välja,» ütles Jaša veendunult. «Tirivad
lha, kui ta ainult on veel elus.»

«See on hädahohtlik,» ütlesin ma.

Nah, need poisid otsivad hädaohtu. Küll sa näed, nad
operatsiooni kenasti läbi. Nad ei tee selliseid asju esi-
konda...»

...salga komissar, Kaasani tatarlane Baširov. Saime teada, Jakov teatas temale lühidalt oma otsuse saata. Baširov ning Kariotti parašütisti päästma. Baširov noogutas. Jakov pead ja hakkas minema salga eesotsas.

... et vahemaa Tšabanovkast koondise kesklaagrini
... kuigi suur. Jakov lubas meid hommikuks kohale viia.
... mäed, tihnikud, ähvardavad paljad kaljud — see
... kuningriik.

...edasi hanereas, ettevaatlikult, kuid kindlalt, ... võõrale silmale vaevalt märgatavaid teeradu, üle pai-
mad, karedavooluliste jõgede. Noortesalga võitlejad olid
... hästi ette valmistatud, nende lihased olid trenee-
... silmad nägid teraselt ja eraldasid öösel igasuguseid
...marke.

...mis on tingitud kivimite loomulikust murenemisest. Kuid
...markasin, et kolonni eesotsas sammuv komissar vältis
...järsakute kohal, läbis uurded kiiresti, läks rabedate
...ümbert ringi.

Võim tugevnes. Tuli minna aeglasemalt, ettevaatlikumalt.

Teerajad, rohuga kaetud nõlvad muutusid libedaks, vettisid veel enam ja raskendasid liikumist. Jakov ei saanud, ei huiganud, vaid kõndisid kindlalt nõlvaste järele. Jakov oli saanud hästi kooskõlastatult väeosa. Ütlesin talle seda.

Jaša vastas:

«Miks sa arvad, et sain? Minul, kas tead, tuli teha kooskõlastatud tegevuseks ette valmistada... Tõsi, on kergem teha sellepärast, et minul on noored. Kommandoori on nende hulgas üle seitsmekümne protsendi lüüslisel tuumal on kaalu. Inimesed olid rahuaegselt harjunud distsipliiniga, organisatsiooniga. Kuid ikkagi tehti tööd, et kõik detailid omavahel sobiksid...»

Läksime vaikides üle libedaks muutunud kivide, mis sime nendest, alustasime tõusu.

«Näed, Sergei,» ütles Jakov, «kivid nõlvaku jalamil pinnasekatteta ning rohuta ja kivide varisemisest tuleb ühe uure — seda me hüüame «nõialõheks». Kuu aja eest kukkus kivi selle koha peal ühel heal sõduril pea puhtalt alla.»

«Tähendab, teil on olnud ka muid kaotusi peale kividest langenute?»

«Jah, peab jälgima ka loodust. Siin, vennas, on linnakesi, imetle vähem lillekesi, see pole stepp.» Jaša laienes ja Jakov hakkas sammuma minu kõrval. «Vaat, Sergei: salk suhtub minusse nagu... komandörisse,» ta ei leidis sõnu, «kohasesse komandörisse, usaldab mind.»

«Milleks see jutt, Jaša,» küsisin ma, ise peaagu sõna mille poole ta sihib.

«Noh, järelikult pole salga komandör neile see, kes... Sa mõistad mind?»

«Mõistan, Jaša...»

«Ei, ei ära sa ainult midagi sellist mõtle...»

«Ma ei mõtle midagi halba. Jah, tõepoolest sa ei ole enam seesama...»

«Seesama, Sergei, seesama... kuid...» Jaša hakkas kogeleva, «ära mõista mind valesti... palun sind kord...»

«Mõistan sind õigesti. Mitte üksnes sina, vaid igaüks on kasvanud suureks, astunud ellu. Mina käisin kodu, mis Psekupskajas, käisin sellel kohal, kus sa, kas mäletad, kuulsid nolguseid ja mustkõhte.»

«Kuidas ma saan seda mitte mäletada.»

«Kujutle endale, väikesed lapsed ütlesid mulle: «Tere, Jaša, sina oled muutunud onuks, Jakov.»

«Ja et sa mind mõistsid ega vihastanud minu peale. Kõik mul peal niisugune hingeline argus, nagu varju-ki näen ma ennast säärase tähtsusetu poisikesena, misena... Higistama paneb. Mõtlen: kas ma pole...»

«Olen petnud inimesi — mitte vähem ega rohkem kui...»

«Aga kes ma olen? Sulen silmad ja näen seda...»

«Lanagoriikat, kivikesi, suurte lõugadega nolguseid...»

«Viktorit ja Paška Fessenkot... Noh, mis sulle meeldib, sinul on samasugused negatiivid ajusse pan-

«Akki saab mõni teada, missugune nende komandör on.»

«Ma paneb tõesti higistama, Sergei. Ikka lööb vahel...»

«Lapsepõlve juhmunud olek.»

«Tule, Jaša,» küsisin temalt, «Baširov jutustas mulle...»

«Fessenkost. Tähendab, ta on sinu salgas?»

«Tõhususe korras.»

«Tule lapsepõlve juhmunud olek.»

«Tule meid juurde Suurelt maalt. Algul tundsin...»

«Tule, Olgu kuidas tahes, oleme ikkagi ühe nurga...»

«Tule, Ja kui võtsin vastu Noortesalga, tikkus ta minu...»

«Tule, Nurus ja nurus, sa ometi tunnud seda plaastritl Või...»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

«Tule, ta vastu ja vaevlen tänapäevani, Sergei.»

Ta lahkus vahipostilt esimesena ja kadus nagu vana sõdur. Kas sa kujutled, milliseks häbiks see on kogu mehele, kui ei tahtnud sellest sulle isegi rääkida, Serjoža. A Baširov kord juba ütles... Leljukov teeb melle säre...»

Väljusime kitsale, kõrvalharudega teerajale. Jätkas minu ette, andis piki ahelikku käskluse järele tõmbuda kuulsin, kuidas minu lähedal hingasid ülesmäge suures inimesed.

Teerada ahenes ja tuli sõna tõsisel moel tühjaks, okkalise põõsastiku. Valgenes. Kuski kilasid väikestest. Vihmasadu oli peaaegu lakanud, põõsad olid margal, langesid puudutusest, lõhnas pehastuse, niiskuse ja lubjakivide järele.

Olin väga väsinud, tahtsin, et retk viimaks ometi lõpetata. Jaša kõndis väsimatult edasi. Vaatasin, kui osavasti ta kõndis relva, nagu oleks ta seda kandnud eluaeg, ja niisama vasti ning taibukalt astus ta mööda juuri oma pühvli, pastlais, läks kivide ümbert ringi. Tema ammust ajast, mata, pisut käharail mustadel juustel istus elegantselt, laevlase kalevist pilotka — must müts valge äärisega. Lõu pealiskuub oli võõtatud laia rihmaga, «walther» suust nahast püstolitaskus, pistoda lennukiklaasist peal, enda tehtud, rinnal rippus tal automaat, kalifeed olid peristidest, kaelas sall, vasak käsi vehkis hoogsalt, parem oli küünarnukist kõverdatud, sõrmed kõvasti püstolkuubid, duja lae kaela ümber klammerdunud. Pistoda kõrval tagavaraketas, pikemaks lastud õlarihmaga välitaskus, ühešett. Võõpandla juures oli tal kaks granaati, kuub, pisut lahti nõõbitud, et taskukesest kiiremini haarata kogu, paistis käisteta vesti karusnahk, mille ta oli kuue alla tõmmanud.

Siin kõndis hoopis teine Jaša, täiesti erinev minu lapse vesõbrast, kelle vastu kuni viimase klassini meie hulgas kindlalt püsinud üleolev suhtumine.

Pärast vihma varjas maastikku udu. Mägede etteolud olid kadunud, nad kerkisid hallidena nagu sügisel, ved. Praegu ei leiaks Tšatõr-Dag'i! Minust paremal harrasid põõsad. Sinnapoole vaadates nägin kuristikku ja tühjaid kaljusid, mis tõusid alt nagu hiigelkaktused. Kohises laavooluline jõgi.

«Näed nüüd, kuhu vanasarvik on tuunud.»

Tal kostis kaugel, müristamist meenutavat suurtükikõla avaldas arvamust, et see on hommikune lahing meie partisaniväekoondises, ja kiitles, et tal oli õnnestunud nii temaga isiklikult kui ka kuulsate partisaniväekoondise komandöridega — Kotelnikovi ja kellegi Oktjabr Askoldovi.

«Meid ei lahikammimine järgneb teisele,» ütles Jaša. «Meid ei kinni kruvida nagu mutrit. Tõmbavad operatsioone rajooni koomale.»

«Lüüa taotleb saksa väejuhatust?»

«Meid tahavad suruda kõik partisanide salgad tihnikuisse. Kõrvaldavad praegu mustamerelaste ja Rannikuarmee vahel dekantoperatsioone ja värisevad oma kommunikatsioonid.»

Olin ilmselt seesama Džeiljava, kus viimasel ajal oli Leljukovi laager. Platoo oli kivine ja ebatasase pinna poolguti stepirohuga kaetud. Lääne poolt küljest tõusis murekalju ja selle kõrval kasvasid suured tammed haruliate võradega ning idatuulte painutatud jämedate

«Lõpuks peatusime lagendikul.»

«Me juurde tuli unise välimusega linalakk noormees telkida. See oli Leljukovi ihukaitsja — Vassil. Ta vahetas viha haigutades mõne ukraina aktsendiga lausunud sõna, mis mind talle järgneda.

«Lõpuks ja nohises ega vastanud minu katsetest hoolimata minu küsimusele. Lagendik oli tühi ja maha maad, kaidi ainult tema serva pidi, et laagrit õhuluurele teada. Meie aga läksime üldisi reegleid arvestamata, meid ei olnud kalju ning tamme juurde. Läheduses põõsad hakkas raevukalt haukuma koer. Vassil käratas: «Lõpuks jät vaia!»

«Lõpuks oli kolmnurgakujuline sissekäik, üks nurkadest oli lohaks. Lõhe kõrval oli kaevatud kolle, milles olid kivistunud sõed; maas vedelesid kirvega äratõksitud kivid ja kergelt roostetanud praevardad šašlõki küpsendamiseks.»

Vassil märkas praevardaid, vangutas rahulolematult ja kargas nad kimpu, tõmbas ühest sõrmega üle, silmitses neid roostet ja ohkas.

«Astu sisse,» kutsus ta.

Sissekäigu moodustas, nagu tavaliselt kindlustes, liiva- ja maaseina vahele lõigatud ühenduskaevik. Kaeviku ülemine mehekõrguse uksega, millele oli antud korrapärane lukk. Nõrk hommikune valgus, mis siia tungis, võitis ukse mõlemal poolel näha kunagiste rauast kiudude jälgi.

Sissekäigu ette oli riputatud vaip. Lükkasin selle kõrvale ja astusin koopasse. Selle sügavuses, looduslikult kaitstud alusel põlesid jämedad palgid. Kuluks oli see väga hea suitsulöör, puud põlesid jõudsasti ja tunda olid suitsu peaaegu tundagi.

Vasakul piki seina olid väljaraiutud nišid, mis olid kaetud stalaktiitidega. Nišside kõrval seisis mõned kivi vörudega tünnid. Seina löödud konksu otsas ripusid kere. Seal, kuhu oli löödud konks, võis märgata talle freskosid ja ebaselgeid kiriku-slaavikeelseid raidkirju.

Hauapealset meenutaval kivialusel paremal pool magas keegi heintel, katnud enese burkaga. Pärast viltusõtkutud saapais jalad.

Kõrval, puhtakspühitud kivipõrandal, olid paigutatud nende peal nahkne jopp ja seljast hooletult ära visatud: revolver koos õlarihmadega, saksa sarvautomaat ja dal maas oli termos pudel selle peale pandud topelkeskelt avatud paks raamat, nagu neid juubeliga annab välja ilukirjanduse kirjastus Moskvast.

Vassil tardus sissekäigu juurde ega vastanud minu pilgule. Otsustasin siis oodata. Võtsin seljast oma lõdvendasin ranitsarihma, avasin pluuspükste taskid. Nüüd ilmusid burka alt välja käed, läigatas kella ning minu poole pimedasse nurka venis elektrivalgu.

«Tere, Lagunov,» kostis Leljukovi tuttav hääl. «Vassil, mine välja!»

Vassil lahkus. Leljukov kustutas lambikese, heitis burka, tõusis, lähenes mulle lihtsalt, nagu oleksin ma lahkunud alles eile, surus mu kätt, katsus naerata pesaga minu pikakskasvanud habet.

«Aitäh operatsiooni eest. Töö tegite õigesti. Nüüd komissari juurde ja maga. Oled ju näost ära, või tule puutule valgusest või koguni harjastest? Enne kui komissari juurde lähed, pead sa, kulla sõber, habet ajama.»

«Mõeldud tahtnud läbi arutada...»

Pärast, pärast, Sergei,» peatas mind Leljukov, «oleme olukorrad, meil on palju aega... Vassil!» hüüdis ta. Vassil oli silmapilkselt kohal.

«...habemenuga, aga mitte sõduri oma, mis nahka kratsab kindrali oma, kas taipad, Vassil? Vesi on ter-

...
...just niil!»

«...meile kõnelusteks aega andmata, asus Vassil tööle...» mind oskuslikult «kindlalt» habemenuga. Vaadeldes oma kätetööd, viskas Vassil seebivahused pabepõlled tulle ja pilgutas komandörile silma. See naeratas ja

«...kõia.»

Vassil tiris välja väikese kohvri ning võttis sealt lihvitud kändi kolni veega. Kriuksatas kork, ja Vassil, lähendades minu näole, hakkas mind kolni veega pritsima, et eemaldada oma täidlast roosad põsed.

Nagu apteegis,» ütles Vassil, lõpetanud oma toimingu.

«Miks nagu apteegis, Vassil?» küsis Leljukov.

«Vabandage, seltsimees komandör, nagu juuksuri juures.»

«Nüüd on õigem. Noh, saada õige kaardiväe-kapten juurde.»

«Seltsimees Leljukov, kuidas jääb minu meestega? Te otsustate mind.»

Kõik on korras. Mehed paigutati laiali just selliseisse ruumidesse,» ta osutas tseremoniaalselt oma elamule. «Neid detikse, joodetakse, kuivatatakse, lastakse puhata. Noh, ma arvan kui vanemal ülemal tuleb veel veidi vaevelda...»

«...võttes, mine õige komissari poole!»

Lähimärgade riiete ja jalanõudega lahkusin ma Leljukovi juurde.

Ja ennäe, lehtonnis, mis ei sarnanenud Leljukovi koopaga, ma ei leidnud ma prillidega inimest, kes istus puupakul kasti juures ja kirjutas midagi küünla valgus. Põrandal okste peal oli vilt ja sellel padi ja korralikult kokkupandud kaamelikarvadest kott. Sissekäigule lähemal seisis kastid vintpüssipadrunitega kaetud vintpüssid, mis olid täiesti tühi. Hügisõbaga üles ehitatud lamava sadula kõrval oli virn rābalaiks loetud ajalehti, brošüüre ja projektsioonilatern spetsiaalsel stati-

vil. Kantavale vineerist tahvlile oli kleebitud plakatid, mis kogude Liidu Hümniga.

Oli näha, et laskemoonast on nappus, kui nende valmist toimetab komissar ise. Ajalehti anti tõenäoliselt nagu raamatuidki ega tarvitatud neid ära müüa müümiseks.

Projektsioonilatern pani mu naeratama: minu jaoks absurdne näha vaeva selle koguka näitliku propagandadiga kitsaks muutunud blokaadi tingimustes.

Kuni ma vaatlesin elamut, pööras laua juures istunud mik mees pea ja silmitses mind tähelepanelikult pealaua all tallani oma hallide, prilliraamidele rippuvate kuhu. Siis võttis ta prillid eest ja silus mulle tuttava hääle oma vurre. Tundsin ära oma isa.

Söötsin tema juurde, et vaadata talle silma, et tunda kae tugevat surumist ja haista isa lõhna, millist ei saa olla ühelgi teisel inimesel.

Suudlesime teineteist ja pöörasime mõlemad kolme kõrvale, et saada võitu oma tundeist.

«Riietu ümber, Serjoža,» ütles isa, vaadanud minu jalgadele. «vaheta jalatseid... Näe, kui lähimärjaks sa muutunud, sa aurad!»

«Kuule, isa, ma tuln ometi komissari juurde...»

«Aga mis siis, kas komissaril on midagi selle vastu?»

Panin selga kuivad riided, mis olid nagu minu jaoks mis pandud, ja võtsin isa kõrval istet.

Kuues peatükk

KOKTEBELI LAHT

Alles nüüd sain ma aru Leljukovi käitumisest. Igaüks ametlikud kõnelused mõneks ajaks edasi, aitas ta mind selle kohe isa näha. Saatus oli nad jälle kokku viinud ja nad mõistsid teineteist. Kõnelesin algul isaga teenistusasjust, see viimaseks selle tähtsa, mida kumbki meist teadis perikooli kohta, sest just seda oligi raske kohe puudutada.

Isa küsitles mind kõigest, alates sellest ajast, millal me jätsime hüvasti autobuse juures Psekupskajas, kuni projektsioonini «Double-Richthofenile». Ta päris minult ikkagi

«Kõiged lahingust, igast nöökesest, kõrgendikust ja külast, kõik oli talle ammust ajast tuttav, linna taassünnist. Vik-torinaast oli isa kuulnud juba Kubaanis, partisaniks olles. Ta keerutas vurru ja ütles kibedalt:

«Nikolaist tean samuti. Stronski teatas...»

«Ta ei hakanud temale edasi andma kolhoosnik Ptahha ja alati, ta püüis ema kohta ja hakkas keerutama ning purema vurru.

«Kõigega võiks rahul olla... kuid ta on üksik.»

«Tahud teada, et ma kohtusin kolhoosnikutega, palus ta teada üksikasjalisemalt kõigest, kuulas mind pingsa tähelepanuga ja teda rõõmustas teade, et Fjodor Vassiljevits

«Tahud tema tagasipöördumist endisele tööle.

«Tahad Fjodor Orjolil ei ole viga, kuid enne sõda oli «õnakuulmatu, lobasuu,» ütles isa. «Mõistis hankida paar hobuseid? Ravisid terveks?»

«Ravisid. Hobused on tublid.»

«Kas nad põllusiilu jõe ääres, pajude taga külvasid täis lüelaimi või teravilja? Kas panid tähele?»

«Mitte ei märganud.»

«Seda on õrn muld, ma harisin seda alati ettevaatlikult, ei löönud vägisi. Seda tuleb kergitada peaaegu sõrmedega, et see viirutaja... Sa räägid, et käidi labidatega põllul?»

«Ei küll, käidi labidatega.»

«Jah, lollus. Kujutle näiteks, me sõdime praegu kuulipildistitega, aeroplaanidega, tankidega ja äkki läheme üle tule- luga püssidele. Nii on lugu ka kolhoosi majapidamisega. Ma mäletad, millal me võtsime tarvitusele traktorid? Nüüd me töötame jälle labidatega. See on ometi hirmus, kui seda kiirelt arutada. Tulid fašistid sealtpoolt piiri, lõhkusid ja me saundisid masina juurest labida juurde tagasi pöörduda...»

«Ta kõndis mööda onni, kühmus, morn. Oksad murdusid ja langesid all. Rihmad olid läikima hõõrunud vatikuue, taalt paistis päevi näinud pluus, millele olid kinnitatud punase orden ja endine Punalipu lahinguorden, mis oli ta külge kruvitud ja riide sisse lõikunud.

«Tahud arutama partisanide asju. Tahtsin olukorraga tut-tuma komissari tulekut.

«Tahd selgusele jõuda staabiülema Kožanovi suhtes. Mulle

tehti ülesandeks vaadelda tähelepanelikult Kožanovit, et kindlaks tema edaspidine kasutamine sellel teel. Tema kohta olid saanud ebarahuldavad teated.

Isa sõnade järgi oli Kožanov viimase suure lahingu ajal kaotanud pea ja asetanud löögi alla Semiletovi brigaadi, kust olidki pärit raskesti haavatud. Väiksed kommunistid ei kahelnud Kožanovis, kuid ta tuli üles ajada. Brigaadi komandöri Semiletovi ja Kožanovi vahelises sõnatu vihavaen, mis peegeldus ka mõlema mehe näoilmes, oli hea brigaadikomandör. Kožanov oli mees, kelle närviliseks ja poleks paha, kui lõtvunud kruvid kinni keerataks.

Väejuhatuse poolt mulle antud ülesanne oli eriti delikaatne. Seda süvendas veelgi asjaolu, et Kožanov oli kaadrisõjaväelane, kellel ammust ajast, juba sõja ajal peale oli kapteni aukraad, mina aga olin noor ohvitser. Ma tundsin Kožanovit vähe, olin kuulnud tema arutelu, mis olid väga kained ja arukad.

Kui Kožanov sõja algul oli käitunud hästi, siis mis temas toimunud muutuse põhjus?

Minu küsimusele ei vastanud isa kohe, kuigi siin oli juba olnud Kožanoviga tegemist tehtud. Isa arvas, et Kožanov oli liiga kaua olnud eraldatud vahetust läbikäimisest ja maaga ja võis karmide murede, nälja, külma ja «vastumisel-lahingute» tõttu olla kaotanud kindlustunde. Tuleb arvestada, et siisuguseid muudatusi oli ühe või teisega toimunud juba mitu korda. Kui nad tulid sealt tagasi erksatena, moraalse jõu nurgast, siis nad olid juba varaka.

Selgus, et Kožanovile ei anna rahu mõtted perekonnast. Stalingradis oli hukkunud tema ema, jäänud kadunuks tema pruut.

Siirdusime üldiste asjade juurde. Palusin mulle juttu selle väekoondise olukorrast. Isa kõneles minuga avameelset ja otsest, sain kogu olukorrast tõetruu pildi.

«Oleme praegu tugevasti pihtide vahele võetud,» ütles ta. «läheme ikka kaugemale kõndu. Maa on järsem, inimene on vaesem, viljatam, aga ometi toidame oma salku sellel, mis meil on. On lähenemas talv. Eelmised talved olid hooajad — igast sajast inimesest hukkus seitsekümmend neli. Läksime valvesalka jalatsitega, kuid tagasi tulime paljalt

jaladega sõime ära... Nüüd on sakslastele antud ülesanne põletada kõik mägirajooni külad, ja nad põletavad

need oma silmaga.»

«Ja nad põletavad kõik maha, siis oleme metsas nagu loomad. On tarvis juua, süüa, on vaja padruneid, soola, tikke,» ütles ta. «Mida kaugemale kõndu, seda halvem on lennukeid saada. Lennuk ei maabu ometi mäeharjal? Ja peaasi, et nad ei põletavad sakslasi.»

«Nagu nägin. Toetavad aktiivselt.»

«On fakt, et aktiivselt. Aga mõned ülemused, Krimmi sõjaväe juhtid, arvavad, et me joonistame inglitele taha kuradisabade, et tegelge poliitööga põliselanike hulgas! Sa näed osmaneid, Sergei.» Isa pigistas rusikad kokku ja ütles: «Sa oled nüüd kommunist, ütle, mihukese poliitööga sa veenad seda kõrilõikajat Osman-beidi, kes kannupoisse, kes karjusid: «Bekir! Tõmba sellele mihukesele!» Kui palju nad avasid mõõnesid, mullad ilmutasid merepõhjust. Türgist sõidavad agitaatorid, nüüd on nad Istanbul — Sevastopol — Jalta, olge lahkel!»

«Nad sõidavad siia Türgistki?»

«Nad sõidavad siia igasugust rahvast. Enne kui nad Allahi nimel lulla saadame, jõuame mõndagi küsitleda... Sa hülkad ümber ainult ühe ööpäeva ja mida sa kõik nägid! Aga meie poisid kannatavad nende kõrval juba kolmat aastat. Me ei laheneleme küll nii, küll naa, toetusime küll ühele, küll teisele, aga mis tuli välja? Missugused kaadrid kaotasid? Mina sõitsin siia hiljem, aga küsi Stepan Leljukovilt kõnele sellesama Semiletovigale, aga milleks Semiletovi kõnele avameelselt Jaškaga. Enne seda, kui ta tikkus juurde Tšabanovkasse, puistasime siinsamas südalant. Ta ta kõneles? Tulevad lumesajud, koht on kõrge, ebarahuldav, karm, jõekesed hakkavad kohisema, suuri salku on vaja toita, nüüd ei varu enam sedagi mis enne — valmis toidatavilja ja hobuseliha... Sudžukid juhivad kohale laskesid ja püüavad kõiki nagu trappe kiilasjäl. Sa tunned kogu, kuigi sa tead temast praegu vähe; teda vormiti nagu abitud savipotti pottsepakettal ja tules. Isegi tema jäi elama. Sa arvad, et me hea elu pärast hakkasime sellele «double'i» vastu rohtu paluma? Meid hakati juba haavama plöksutama. Lennuk lendab ja peab jahti nagu sai-

gale. Aga nüüd ei lenda nad juba teist öö-päeva gata.»

Isa võttis uue küünla, süütas tahi. Kraapis noorikult ära vana küünlavaha, rullis kuulikeseks. Mullitud arusaamatuks, miks isa käitus komissari ommas mees. Kas ta oli määratud käskjala ametikohale?

Küsida suisa oleks olnud ebasünnis. Kõnele haavatuist: kui palju neid on, millal võib nõuda haavatuid ei olnud nüüd enam viiskümmend kolm, vaid kümmend kaks. Välja vedada on parem. Kõik need kus valvavad rumeenlased.

Lõpuks, kui oli räägitud kõigest tähtsamast, ennast täiesti ettevalmistatuna, et komissariga küsisin isalt:

«Aga kus on siis komissar? Kas on talle minu sest teatatud?»

«On teatatud, on teatatud, Sergei... Aga kuidas Leljukov on täpne komandör.»

«Aga kus ta siis on?»

«Sinu ees.»

«Kuidas minu ees?»

«Aga mina ju olengi komissar, Sergei.»

«Isa, sa naljatad?»

«Selliste asjadega ei naljatata.»

«Mulle nimetati teist nime...»

«Hüüdnimi, Sergei, hüüdnimi. Töötame nähtamatult.»

«Järelikult tuleb mul kõnelda sinuga?»

«Millest?»

«Ametiasjust.»

«Me oleme ju kõigest kõnelnud.» Isa vaatas muu selt, nüüd juba naeratuseta, tõmbas mu enda ligi, kuhugi öla peale, pöördus ära ja ütles: «Mine Leljukovi juurde. Nüüd vajab ta sind. Tule siia tagasi, näe, on sinu voodi.»

«Aga kuhu siis sina lähed?»

«Ma lähen ringkäigule. Enne hommikut ära min!»

Isa pani enese kiirelt valmis, võttis kaenlasse kinnu lehti ja lahkus.

Väljunud isa järel onnist, leidsin oma parašütistid servalt keset tihedat partisanide salka, kes kõik kuulda Suure maa uudiseid.

Paramonov kandis ette, et inimesed on ära paigutatud ning

lähene Dulnik.

«Nüüd uue vormi puhul, seltsimees kaardiväe-kapten!»

«Puhkuste asemel kandsin nüüd plingist khakist kalit, mis olid ömmeldud koormalangevarju gondlist, puhkustatud sõjaväesärki ja kitsenahast käisteta vesti. Kiiver tulnud vahetada peenevillalise kubanka vastu, mis oli isa. Kubankale oli põigiti külge ömmeldud helepunane

«Kas olete hästi majutatud?» küsisin ma Dulnikult.

«Väga hästi.» Dulnik viis mu kõrvale: «Kamelia on siin.»

«Kas tõesti?»

«Vannun, Sergei.»

«Kõnelesid sa temaga?»

«Aga mis sa siis mõtled? Muidugi. Kas tead, ma austan teda veel rohkem... Ja kuidas ta mulle vastu sööstis!»

«Suudles?»

«Jah,» Dulnik ohkas sügavasti, «mida ei ole, seda ei ole. Aga mis on suudlus? Väline kiindumuse avaldus. Kõige olulisem on seesmine hing.»

«Oige, Vanja,» ütlesin ma kurvalt.

«Kuhu sa lähed?»

«Leljukovi juurde.»

«Kas sa leidsid isa üles? Kohtasid teda?»

«Jah.»

«Meile rääkis sinu isast Leljukovi adjutant... Küll oli aga temp, mille nad sulle salaja mängisid!»

«Kas siis ka Vassil teab seda?»

«Aga kuidas siis muidul...»

Lagendikule sõitis ratsahobuse seljas keegi mees, rihmad anti-poiki ümber, juuksed kräsus, ilma mütsita, nahkpüksid jalas. See oli rühmavanem Gavrilov, kes täitis staabi juures teenistusülesandeid, mis vastasid umbes majandusosakonna ülesannetele. Gavrilov oli mustlane, kuigi ta ise ennast alati nimetas serblaseks. Nina kongis, hääli kähisev, istus Gavrilov mugavalt sadulas, hüljanud jalused ja pööranud saapaninad vallapoole. See paljastas temas inimese, kes polnud tuttav üldse väike hobune, sabaga, millest haarati kinni järskude tõnnude puhul, püüdis vabaneda suuraudadest, närts neid,

kahmates kord ühest, kord teisest suunurgast. Gavrilov teda kandadega külgedele, kuid sammust välja ei viinud. Vihastas hobust ja ergutas teda veelgi.

«Drillib,» ütles keegi partisanidest, kes vaatlis Gavrilovilt laitvalt, «ta drillib ükskõik missugust hobust, isegi need, kes on paras katlasse panna.»

«Sihuke iseloom,» ütles järelemõttlikult teine, silmitsedes messe kasvanud partisan, «tema üle ei saa ka kohutavalt. On juba kord niisugune rahvas. Ta püüab seljas...»

Gavrilov laskis ratsutid lõdvale, hüüatas. Hobune sööstis metsasihi poole, kuid ratsanik juhtis teda ringi: algas etendust meenutav «drill».

Koopa kõrval, tuliste sütega hõõgahju juures kükitas Vassil ja keerutas praevardaid neile lükitud lambaliha tükkide. Tema kõrval rohul seisis vaskkann soolaga. Kui Vassil lõõmama, võttis Vassil soola ja viskas tulle, et seda lõõmada. Praetud liha lõhn ja sütele tilkuvat rasva kõrbes ärritasid isu.

Vassil nägi mind, viipas peaga koopa suunas, ja ma läksin Leljukovi juurde sisse.

Nagu ennegi põlesid koopas heledasti puud, tule kogu kuivatati keppidel nahkpastlaid, millel olid roostetud konksud taldade all. Tuleaseme lähedal oli kastidest tühjad laud, mis oli õhtusöögi jaoks valmis seatud. Leljukov ja Semiletovi bivad komandörid aga istusid voodil — burkaga kaetud hauapealsel.

«Võta istet, Lagunov,» kutsus Leljukov, «meie pühendame sinu paugupealt asjadesse... jooksvatesse asjadesse. Ja me oleme tuttavaks nendega, kellega sa veel tuttav pole.»

Leljukovi juures olijaist tundsin Kožanovit ja Semiletovit, kes mind ära ei tundnud, kuid mina ei hakanud ennast meenutama. Ka Jaša oli siin, ta nihutas enese edasi ja istus mu enda kõrvale istuma.

«Arutame haavatute äratoimetamise küsimust,» selgitas Leljukov, osutades burkal lamavale kaheverstalisele kaardile. «Oleme selle asjaga Suure maa ära tüüdanud, aga me ei tea, kuidas teed — kui on sõda, on ka haavatuid.»

Jaša käitus soliidset ja väarikalt ega muutunud arutelu Asjaolu, et salkade komandöridest tema üksi viibis juba kordse operatsiooni arutelu juures, tõendas juba ette, et

... jaal seisis jälle ees ülesanne. Seepärast kuulas Jaša hõlpsalt, kibrutades otsaesist, nagu tal oli harjumus.

Leljukov lõi kaardi lahti ja tutvustas mind oma väekoon-
duse olukorraga, mis vastu talve uuesti halvenes. Leljukov selgitasena tegutses ss-laste polkovnik Merelbahn, kes
... kinnisõjaks spetsiaalselt välja treenitud.

... rühmad tõmbusid mägede ümber järjekindlalt koo-
... Partisanid märgistasid mahapõletatud külad punaste
... , mis sarnanesid tulepahvatustega. Need pahvatu-
... id kõikjalt partisanide rajooni ellipsit.

... , kuhu meid on aetud,» — Leljukov vedas pliiatsiga
... ümber ellipsi, «pruun on mäed, roheline — metsad.
... sarnaneb talimeloniga. Vaat selle «meloni» otsas me
... kumegi... Tirisime siia proviandibaasid, esi-
... , esialgu, kuid täiendada pole millegagi. Harilikult
... lahingoperatsioonid vähem mehi, kui toiduainete

...
... taanduda, kiskudes koormaid vaenlase küüsisist,»
... Semiletovi.

... kuidas on laskemoonaga?»
... laskemoona on vähe, muidugi ei hakata seda kullaga üles
... , sest kullal pole meie juures väärtust, meil valitseb
... majandus... Kuid ta kaalutakse üles verrega, lisas
... tovi.

... teab Kožanov paremini,» ütles Leljukov staabi-
... vaadates, vihjates seega viimasele operatsioonile, mille
... tunisest mulle kõneles isa.

Kožanov vaikis. Kare sugemata juuksekalil langes tema
... hall lühike saksa pealiskuub oli lahti nõõbitud,
... leedele oli jämedast vilkast kukkunud tuhka.

... rüüvalt staabiülemast oli Semiletovi hästi rasceritud, kan-
... kaitsevärvi pluusi ja ta juures polnud midagi saksa-
... — ei riiete ega relvade näol.

... arutama haavatute äratoimetamise operatsiooni.
... koonduisel oli puudu lahinguvõimelistest meestest, oli
... taldada tugevat saatemeeskonda. Leljukov palus mind
... haavatute saatmisel minu grupi parašüüstidega, kes
... pidid emamaale tagasi pöörduma.

«Me anname omased tingimused, et saame nad tagasi, kui
... , Jakov? Meest viisteist?»

«Raskesti haavatute väljavedamiseks kasutame kaarti,» ütles Leljukov.

«Hobuseid?»

«Jah.»

«Väikesed kohalikku tõugu hobused,» ütles Semel, välimuselt näotud, kuid ronivad nagu kassid.»

«Meie esimesel brigaadil on koobastallid rumeenia hobuseid,» ütles Leljukov, «singid on need nuumatud sigadel, kuid...» ta laotas käsi ja ütles «parem hoiame neid šašlökiks.»

Leljukov teadis isa arvamust haavatute ärastamise marsruudi kohta. Ka tema kinnitas, et kõige parem on teeruda lõigule Koktebeli ja Karadagi teadushüüdi vahel. Täpsemalt öeldes valisime Maltšini neeme kohaks, kuhu otsustasime nõuda kaatrite saatmist. Põhiküsimulle antud Suurel maal meeldejätmiseks, kuid kogu punkti ja aega tuli kooskõlastada.

Hoolimata sellest, et otsustati täienisti staabi komandöri kuuluvaid küsimusi, vaikis Kožanov, vahetas vahel mõne teravaga teravaid sõnu ning hoidus seltsimeestest vabanemise meelega kõrvale. Šifrogrammi viskas paberile Semel, tema ise läks ka Asja juurde, et seda raadio teel edasi anda.

Leljukov noomis Jašat sellepärast, et ta oli riskantne kasutada kaht paremat luurajat — Šuvalovit ja Karmatšuk — tumedaks kombinatsiooniks, mis oli ette võetud noorte teadlaste päästmiseks.

«Nad täidavad ülesande,» ütles Jaša.

«Vaata mul,» ähvardas Leljukov, «teinekord mõtle, et Ei tohi, vennas, alati ühtesid ja neidsamu koormata. Meie keste operatsioonide jaoks eduta uusi kaadreid. Muide, on Fessenkoga?»

«Jäi kuskil maha,» vastas Jakov põiklevalt, «me kontrollime.»

«Teda ma ei soovitaks operatsioonide puhul kasutada.»

«Aga mis siis temaga teha?»

«Kinnitada ahelatega kas või meie serblase — Gavrilovi külge. Sellel on silm nagu plaaster. Kui juba kord kleepud külge, ei siis enam lahti rebi. Ja püstolgi liigub tal vahetult püstolitaskus,» ning Kožanovi poole pöördudes ütles ta ühe

komandöri: «Aga sina, Pjotr, ära etenda kooliplikat. Kui pole sind keegi sinu kohustustest vabastanud... Leljukovist küljest jäta kogu ekspeditsioon serblase hoolde. Valib sobivad ratsapadjad, vaatab üle rautuse, laske- ja paremad hobused, aga mitte setukad.»

«Mõtle,» ütles Kožanov. «Kas võib minna?»

«Mõtle, kui luban... Vassil!» Koopasse astus Vassil.

«Kas sul šašlökiga on?»

«Jah, seltsimees komandör. Mitmele?»

«Kõik, kes siin viibivad, ja ära unusta brigaadi komandöri Gavrilov kutsu siia ja... Lagunov; kas sinuga tuli ka?»

«Jah, vanem.»

«Kõikist diversioonigrupi komandör?»

«Jah.»

«Teda ei tohi unustada! Sooritas töö osavasti, nii et meid puhtaks. Kuulsid, Vassil? Otsi üles vanem komandör, too ta siia õhtusöögile. Minel!»

* * *

Utsakallas Maltšini neeme juures oli vahune, lained kohalid ja lüüesid. Kui me õises pimeduses neemele lähenesime, nägime Ranniku dessandivastast kaitsel teostasid neis ühes üsikusid saksa vahipostid, mis olid paigutatud üksikult kahe kilomeetri kaugusele. Need olid madalal kaevitud lüües asuvate laskurpesade ja kuulipildujate laske- ja lüües. Kalda laugetes kohtadesse oli paiguti püstitatud kaalme traattõke ja pandud miine. Feodossia ja Ašigoli vahelises lõigus oli aga traattõkete, miniväljade, suurtõkete ja helgiheitjate katkematu võond. Me ei mõelnudki tükkida. Valisime operatsiooniks rannast ebasoodsa Koktebeli lahe ranna, kus pidas vahiti meid ratsaväepolk, mille komandöriks oli polkovnik, ukrainlase emigrant, kes õõsiti eelistas istuda Feodossias garnisoni all.

Meie ekspeditsiooni väljumist jooksis meie juurde rõõmus mees, kes oli äsja vastu võtnud operatiivteate Kertši väina suhtes üsikus Üksiku Rannikuarmee vägede ja Musta mere laevastiku mereväelaste poolt.

Meie vägede pealetungioperatsioonid võisid sundida vaen-

last kõvendama ranniku kaitset ja seepärast olid nad võtta tarvitusele kõik ettevaatusabinõud. Gavrilov ja parašütistidega salga südamikku, mis oli varjul kaljude künka ringjulgustust teostasid kommunistlikud noored salgast.

Tatari hobused kartsid merd, ja selleks, et nad reedaks, mässis Gavrilov nende silmad kinni.

Me jõudsimme rannikule ja heitsime varitsemise terebindipöösastesse, mis olid oma juurtega tunginud kivi kaljusse.

Minuga koos olid Jakov ja Dulnik, kes juhtisid maale lahkuvaid parašütiste. Praegu me veetsime hõlpsalt viimaseid minuteid.

Lamasime ja silmitsesime teraselt merd. Siia pidi tulema laevad. Esialgu neid polnud. Mulle näis juba, et nad võisid kindlaks teha Asja raadiosaatja asukoha, kindlalt raadiogrammid, need dešifreerida (ideaalseid koode maailmas olemas). Võib-olla olid Feodossiasist või mujalt väljunud patrullkaatrid, rannal võis olla ranna-varitajad ja võib-olla lamasid kuskil meie lähedal, samuti meid ümbritseva peal piserdava vihma käes kõssitades vaenlasele võttes kallaletungiks sobivat hetke.

Mul oli kaasas tugeva kiirega elektri-morselamp, millega abil peangi kirjutama laevadele «Kohe tuleb», vaenlastele sõnadele «Anton Ivanovitš ootab».

Olid lähenemas talvised tormid. Juba pörkasid merd kokku Aadria poolt ja Kara merelt tulevad tsüklonid. Saabumas aeg, millal Must meri kaotab oma rohkead ja värilised värvid ning muutub tõeliselt mustaks. Võib-olla üksisilm: merele. Ei ühtegi tulukest, ainult kõmav laenuklend, kivide krigin ja vaht nagu lambavill.

Tihedad ja rasked kõrglained murdusid kalda juures ja tasid kive, varisesid raskelt kokku ning lahkusid sisemise kõminaga. Vasakult ja paremalt ilmusid lühikesed valge valguse sambad, kobasid laisalt madalaid pilvi, kustuvad kuulidus läände, Balkani poolsaare suunas liikuva musta kõminat. Seal sõitsid tõenäoliselt miini-torpeedo-lennukid. Musta mere laevastiku «pika käe» lahingulaevad.

«Tuluke,» sosistas Dulnik.

«Kus?»

«Paremale... veel paremale... kirjutab!»

Haagu Jaanimardika ringlend, hakkas merel vilkuma tuluke signaal laevalt.

«... tonet Ivan...» luges Dulnik sosinal, «o-e-itš...»
Lary õõtsus tugevasti ja lause lõpp läks meile kaotsi. Mulle tundus, et mu silmad lõhkevad pingutusest. Kõikjal viiras-
tund valguspunktid ja -kriipsud. Aga näe, signalist hakkas kirjutama parooli mitte kaugemal kui viie kaabeltau kaugusel laenuklennust:

«Anton Ivanovitš ootab.»

«... kuulda, kuidas mootor töötab, vahikaater oli pannud
... kaks ülejäänud mootorit ja manööverdas tasasel käigul
... libedal. Siis hakkasid mürisema torpeedokaatrid ja
... kuulmine tajus redaani hüpote kõla.

«... tuleb,» vastasin laternaga.

«... omad!» ütles Jaša erutatult. «Suur maal!»

«... hakkasid valjemalt müdisema, — torpeedokaat-
... murtusid kaldaga rööbiti kursil.

«... käsul läks Jaša haavatuid rannale juhtima. Lasku-
... koos Dulnikuga alla. Märjad munakad klõbisesid meie
... all. Kõrglained viskusid kohisedes randa.

«... nägime kõrglaine harjal sõudepaate.

«... poisid, väledad!» kiitis Dulnik

«... ütlistid olid juba rannas. Neile endistele meremeestele
... hoid vaja õpetada, mida mere ääres teha. Kui paadid üle-
... lainemurru, sõõtsid mehed paatide juurde. Kuuldusid
... sõnu:

«... enda poole «neljaline!»

«... usik, võta tuusik vastu!»

«... «soojendajat», poisid! Ohool!»

«... küljeli pane. Haara «soojendaja» lemmik!»

«... Naut!»

«... soojendajaiks» nimetasid meremehed täispuhutavaid kum-
...

«... paadi-«neljalisega» saabus pootsman kuulipildujaga.
Pootsman hüppas paadist kividele, nõudis reidil vanemat.

«... tuleb laadida kiiremini,» ütles ta mulle, «haavatud «nel-
... jallatele», et mitte kogemata vigastada, aga terved — ülejää-

«... Kõige suurema käigu otstarbel pole torpeedokaatrite põhi tasane,
... «neljaline», seda nimetatakse «redaaniks». — A. P.
«... Tuusik — kerge sõudepaat kahele inimesele.

nud kribu-krabule. Kohe peab saabuma teine «neljaline» Ootan Mihhal Mihhalõtsi.»

«Kas Mihhal Mihhalõts tuleb siia?»

«Kas see suudab kannatada!»

«Näe, ongi «neljaline»!»

Pootsman sööstis vette, tõmbas peaaegu üksinda paadi kividele ja juhtis paadinina osavasti õigeks. «Neljaline» Mihhal Mihhalõtsit polnud. Gavrilov laadis ruttu sõude did. Tema külmetusest kare hää kostis kõikjale. Pootsmanilt, miks polnud «neljalises» Mihhal Mihhalõtsi.

«Vaata mis,» vastas pootsman, «ta ei pidanudki selleni minema. Ta ajab kohe kaldale.»

Ja seejärel sukeldus nagu põhjatust sügavikust välja ja puhutav kummipaad kahe inimesega: üks nendest, terava otsa kotiga süüdvester peas, istus ninas, teine töötas osavalt kesse kahelabalise aeruga.

«Ole lahke, seal ta ongi!» kandis pootsman ette.

Mihhal Mihhalõts, mustast nahast ülikond seljas, hüppas rannalainele tõusnud paadikesest, püüdis selle lennust nagu udusule, ja jämeda vorstiga sarnanevate parrastepeetega laskus munakaile.

Juba enne seda, kui Mihhal Mihhalõts oma õiendust oli lõpetanud, hüppas paadist välja süüdvestris mees. Mihhal Mihhalõts märkas mind ja astus lähemale.

«Lagunov! Kas sa mäletad mind, hulkur?»

«Muidugi, Mihhal Mihhalõts!»

«Ole terve, Lagunov!» Mihhal Mihhalõts ulatas mind oma märja käe ja silmitses mind läbitungivalt. «Jah, see sama hulkur,» alles nüüd ta vastas tugevalt minu käepigistusele. «Heldekel! Milleks küll elu võib muuta korraliku vastiklasel Papahha, šarovaarid — täitsa tatarlanel!»

Mihhal Mihhalõtsi kaaslane viskas peakoti tagasi ja tema õlgadele langes kaks musta patsi. Naine tõstis üles käed, mõned korrad peopesi kokku, ja mulle näis, et ta sõrmesid vilksatasid hõbesõrmused. Ma ei näinud tema nägu, kuid nende iseloomulike liigutuste järgi tundsin ära Mariula.

Nagu meelega, et minu tähelepanu kõrvale juhtida, tõusis Mihhal Mihhalõts küsimustega minu kallale.

Mustlanna lõi kärmete peopesalöökidega oma seeliku kohevile ja siirdus kividele visatud süüdvestri poole vaatamata, kiirel, tantsiskleval sammul, rannakaljude poole.

Maan tõstis mantli üles, jõudis mustlannale järele ja talgraja juures olevast partisanide vahipostist mööda. Ma hakkas jooksmas ülespoole ning kadus pimedusse. Ma kuul, kolisesid kivid, minu kujutluses aga viirastus sõrmuste sära, jalgade müdin ja mustlaslaagri laulu.

«Lahke te ta siia tööte?» küsisin Mihhal Mihhalõtsilt.

«He?»

«Mustlanna»

«Kas toesti?» küsis Mihhal Mihhalõts süütult, kummardunud poole, ja sosistas: «Unusta ta, oli — ega ole ta nagu tuul!»

«Hõhised» krigistasid kiiludega, kerkisid lainetele ning lained merele. Madruste aerud rebestasid vett, hetkeks vilksatasid väike murdlane ja sõudepaadid kadusid silmist. «Moranid, kord laineharjale tõustes, kord sealt alla»

Gavrilov korraldas toimekalt laadimist. Jakovit polnud: tal ei olnud operatsiooni rajooni. Lõpuks olid kõik haavatud sõdurid saadetud. Tuli «neljaline», võttis kaasa viimased sõdurid. Dulnik suudles mind ja lahkus «tuusikul» «neljalise» ees.

Maan minult «hüva», raputas Mihhal Mihhalõts mind õlgadele ja hetke pärast kiikus tema täispuhutav hõhiseval lainel, vajus alla ega ilmunud enam nähtavale. «Moranid» töötasid kiiremini. Torpedokaatrid hakkasid ilmuma. Hetkeks ilmus nähtavale vahilaeva siluett ja kohe kadus silmist tema peenike mast.

Gavrilov seisis kaldal. Lained uhasid temast üle, kuid ta ei liikunud, vaid seadis enese tervenisti soolase vee ja vahuga. Oma vanemamütsi hoidis Gavrilov kõrgel pea kohal, ta Kaukaasia poole minevaid mustamerelaste laevu.

Seltsmes peatükk

KOHTUMISED

Peetud operatsiooni Maltšini neeme juures, me hoidusime rannakalja mäest põhja poole, et mitte vaevata hobuseid rannast. Maastikul, ületasime õnnelikult maantee Koktebeli ja Otumani vahel ning liikusime mägirajooni sügavusse. Päeva saat-

sime mööda kuristikus. Jätkasime retke pärast lüps-
saabumist ning jõudsime koidikuks partisanirajooni
valvesalkadeni.

Kurnatud mägedes tehtud rännakust, magasin
kuni keskpäevani. Ärgates nägin laua taga isa ja
tasasel häälel omavahel jutlemas.

«Kuivatatud ploom,» ütles Leljukov, vaadeldes minu
kuidas me sammalt söime? Kas sa oled söönud sammalt
Tihhonovitš?»

«Juba lapsepõlvest peale ei armasta ma sammalt,
nagu vanglatki,» naljatas isa.

«Aga kes seda siis armastab?» naeris Leljukov.
Ivan Tihhonovitš, sa tegutsesid partisanina Kubanis,
naljakas samblast toituda. Kui palju on seal pirne
neid, jänese-kapsast, mitut sorti pähkleid, mõnikord
isegi metsmett, kuid Krimmi mägimetsad on viljatud
juures võib saada, mida tahad — igasugust puuvilja
metsas — ainult küttepuid.»

«Kas te ikka tõesti sõite sammalt?» küsis isa. «Võib-
on see mõeldud mingi sümbolina? Sammal, sammalt-»

«Mis sümbol seal oli! Esimesel talvel, kui mul oli
üks salk, toitusime kaheksa päeva sellest «sümbolist».
Seda tõi Gavrilov mära, kõhn oli teine, ei jätkunud kuni
Aga sammalt söime nii: keetsime katlakestes koos
«Miks siis tuhaga?»

«Tuhk võttis ära igasuguse puumürgi ja hallituse.
Ma ei tea, miks nimelt tuhaga, kuid tuhaga oli parem. Kõik
kokku neli osa sammalt, üks osa tuhka. Pärast pipetati
kuivaks ja söime. Vahel valmistasime ka teisiti. Püüdsime
teda kuivalt panges või raudplaadil. Sammal küpsetati
muutus rabedaks, pruuniks ja isegi maitsvaks.»

«Jaa-a...» venitas isa ohates. «Noh?»

«Hiljem, kevade poole, hankisime hobuseid. Hõlmasime
sõime ära, aga nahkadest tegime endile telke. Kuid telki
sõime telgid ära. Ka nahka tuleb süüa taibukalt ja
likult...»

«Milleks meenutada?» peatas isa Leljukovi. «Süüa
sammalt, nahka... on solvav... Ja seda on vastik meenuta-
tagi...»

Isa nägi, et ma lamen lahtiste silmadega, ja kutsus
laua juurde.

Maanduin üksikasjaliselt ette ekspeditsioonist. Selgus, et
tõukov oli Mihhal Mihhalõtšit tundnud juba enne sõda.
Mihhal Mihhalõtš oli rannikul populaarne.

«Aga mustlannadega,» ütles ta, «läksid nad ilmaaegu liiale.
» on nagu mingi hasart sellises tõsisel sõjas. Asjata.»
«Kuidas asjata?» küsis isa. «Miks seda halvaks panna?
» arvates suudab üks nuuskija mustlanna kaardipakiga
» tulla mõnikord rohkem kui näiteks niisugune luure, nagu
» Redutov.»

«Redutov?» palusin korrata. «Saša Redutov?»

«Jah,» vastas isa, «ta tunneb sind juba Sevastopolist saa-
» on korduvalt jutustanud...»

«Mis on siis Redutoviga?» küsisin ma.

«Näed,» ütles Leljukov, «me suutsime suurte raskustega
» toimetada oma haavatud. Aga sel ajal, kui sa haavatuid
» tõi vedasid, tõi Redutov luureretkelt kohale veel kolm.
» oli pool lõualuud ära rebitud. Mis temaga teha? Teisel,
» võitlejal, oli käsi vigastatud; kolmas keksles tagasi ühel
» al. Ja peaaegu, ta ei teinud ära midagi mõistlikku, asjata
» inimesi sandiks...»

Isa näris vurre, tõmbas kulmud kortsu ja ütles, vaadanud
» Leljukovi poole:

«Neil tuli ületada maantee, mööduda stepis välisandarmee-
» vahipostidest. See pole seesama, mis mäed. Tead, missugune
» Kasaan-Bai org? Veere nagu haavel alustassi peal.»

«Oled hea inimene, komissar. Ise sa ometi kirusid Redu-
» ti, aga nüüd kostad tema eest!»

«Noomis sinu natuke, kuid mitte põhjalikult. Viha pole alati
» õiglik. Ja pealegi ei ole ta julge noormees... Ning tõi
» taga kaasa üheksateist meest täiendust. Kolhoosnikuid.
» mõihi.»

«Mul on vaja võitlejaid, aga mitte liigseid suid,» lõi Lel-
» ukov kaega.

«Kas nemad hakkavad sõdima,» ütles isa.

«Tahaksin, et kutsutaks Saša; Leljukov käskis Vassilil ta üles
» tooma ning kohale tuua. Rääkisin Leljukovile oma tutvusest
» sellega.»

«Tead, peab mõistma,» ütlesin ma, «mõnest on otsekohe
» ha, kes ta on, teine jälle püüab ise ennast kiiremini näidata,
» kuid Saša ei oska poseerida.»

«Oige,» tõendas Leljukov, «me proovisime teda kontrollida. Kontrollimine toimus surma peale. Läbi tehti.»

«Te peaksite teda mäletama Karašai lahingust.»

«Kõiki ei pea meeles.»

«Teda nimetati Informatsioonibüroo teadaandes,» ütles Leljukov. «Neljakümne esimesel. Tšorguni all. Tappis kakskümmend last.»

«Mis sa räägid!» hüüdis Leljukov. «Kujutle, kuidas inimene eksida, tõepoolest ongi õige: teine püüab kogu teha, rubla eest müüa. Keerleb jalge ees nagu kutakas ja teda mitte märgata! Aga see! Ma arvasin, et tal peab sädet ega särtsu.»

«Tuleb välja, et see sädemeke peitub temas nagu kivis, see tuleb alles välja lüüa,» ütles isa.

«Noh, muretse õige kruus, Vassil,» käskis Leljukov. «loputa puhtaks... Ja sõrmedega, sõrmedega ära puista.»

«Redutov juba veini jooma ei hakka, seltsimees,» ütles Vassil, «mingi hinna eest ei hakka...»

«Mis ta siis on — kas karsklane?»

«Ta armastab kangemat,» Vassil pilgutas heasüdamlikult.

«Eks sa näel?» Leljukov vangutas pead. «Kontrollime Tihhonovitš, on sul olemas midagi kangemat?»

«Leiame...»

Saša astus onni, küürutas sissekäigu juures, ajas ennast ja raporteeris selgelt. Kulmudele langenud papahha alt, tallevill oli vanunud, vaatasid tema pisut viltused, Leljukov poole pööratud silmad.

Sašal oli seljas karusnahast käisteta vammus, vaadates nagaan ja tupes puss.

«Kas sa, Lagunovit ära ei tunne?» küsis temalt Leljukov.

Saša vaatas kiiresti ümber, nägi mind, astus samm ette, kuid äkki langesid tema käed sirgelt kõrvale.

«Kuulsin, et... teie olete siin. Ei suutnud uskuda, alustult ei suutnud uskuda.»

Lähenesin temale, teretasin.

«Jälle ütled mulle «teie»? Oled meie kokkuleppe unustanud?»

«Alluvuse tingimused, nagu öeldakse...»

Leljukov silmitses Sašat tähelepanelikult ja kuidagi meeldiva meele, mitte oma tavalise, pisut kavala pilguga, vaid meeldivalt ja ainiti.

«Tema õige laua juurde, Redutov, ilma mingisuguse alluvuse» ütles Leljukov.

Leljukov tõusnud lähkrist kallati tassidesse piiritust, lahjendati veega. Piirituse lõhn sundis Vassili õndsalt naerma, tema ninasõõrmed laienesid, kuid tabanud Leljukovi pilgu, hakkas ta kiirelt pilgutama oma valgeid ripsmeid. Tema näole ilmus tehtud ükskõiksus.

Leljukov. Rahulolematu ja kähiseva häälega kandis ta meiega Maltšini neemelt saabunud hobuste seisukorrast: «Hobused on kõhnunud, okkad on naha ära kriimustanud, need on alt ära...»

Leljukov võttis peast oma mereväe-vanema mütsi, pani selle maha ja kallast endale otse lähkrist piiritust.

«Piiritus on lahjendamata,» hoiatas Leljukov. «Põletad keha.»

«Kuid mina pean väga lugu kõndimisest puutumatul pinnal.»

Leljukov lõi minuga ja Sašaga kruusi kokku ning jäi selle tühjaks.

Vaatlesin Sašat: teades, et praegu toimub kontrollimine, ta ei tahtnud teda hoiatada, kuid Leljukov peatas mind paljude pilguga.

«Kui jäi kärmesti, vahet pidamata, kogu kruusi tühjaks ja rullas käe ploomi järele. Siis, nähtavasti arvates, et keegi ei enam tähele ei pane, avas oma kaeluse ülemised nõõbid, millesse kutsus Gavrilovit:

«Veel üks kummalegi.»

Leljukov valas. Saša võttis kruusi, nuusutas kinnipigistatud silmadega ning avas siis hämmastunult silmad: Leljukov võttis tal kruusi käest ära.

«Poiss, poiss,» vangutas Leljukov laivalt pead, «tuleb välja, et sa tõepoolest jood?»

Saša kohmetus, pani jälle kõik nõõbid kinni, tõusis. Leljukov noogutas talle lubavalt ning Saša väljus.

Leljukov vaatas talle järele, võttis portsigarrist paberossi.

«Näed, missugune ta on! Ärge harjutage teda jooma vägitada.»

«Aga mis sellest?» ütles Gavrilov. «Tema enda asi.»

«Ei, mitte ainult tema. Vaenlase peksame puruks, kuid ise ei joo jooma! Milleks? Tal tuleb veel kaua elada... Kui palju haruldasi inimesi on minu nähes muutunud jooma-»

reiks!... Võtame kas või meie kalurid, Ivan Tihhoni. Vaatad mõnda, paistab teine rauast taotuna,» Leljukov vaskkannu, «kuid mürkjooki kallatakse sisse kord, kaks — ja inimene pudeneb silmanähtavalt molekulideks. Vassil, ja vaata, mida Saška teeb.»

«Ta deklameerib värssse, seltsimees komandör.»

«Kas sa näed!» Leljukov süvenes mõtteisse, kätt nööri. «Kui asja lähemalt kaaluda, siis tuleb juba praegu ajal kasvatada inimestes püüdu rahuaegseks tööks.»

«Ja nimelt?» küsis isa.

«Aga vaata kuidas, komissar. Näiteks: Saška annab lugeda värssse. Lugegu. Mitte pidurdada teda, vaid kutsu»

«Teha temast artist?»

«Kasvõi seda.»

«Nii...» ütles isa mõtlikult. «Aga mis laadi püüdlust kasvatada minu Sergeis?»

«Ta lõpetas ju sõjakooli. Jäägugi siis sõjaväelaseks.»

«Sa räägid ju, et tuleb valmistada ette rahuaegsele tööle?»

«Rahu ei säilitata ilma armeeta. Keegi ju peab, Ivan Tihhonovitš.»

Isa jäi mõttesse.

«Oma Gavrilovile,» jätkas Leljukov juba naerata. «teeme ülesandeks mustlaste organiseerimise. Las paneme maal tööle.»

«Gavrilovil oleks maal kergevõitu,» ütles isa.

«Teeme raskemaks. Paneme ta abielluma. Lõpetame pruudi...»

«Mul juba on...»

«Millal sa jõudsid?»

«Pärast haiglat. Sotšist lippasin «kukuruznikul» Krasnodari. Sain jälile, kus mustlased rändlevad. Üürisin veomaa — ja temakese juurde Tenginskaja staniitsasse... Jõudsin laagrisse, kõik on kohal: paljakõhulised põnnid, vasarad, sõlad, telgid, kuid Mariulat pole...»

«Mariula?» palusin korrata.

«Muidugi Mariula. Vene keeles, noh, ütleme Maria. Ta vastab: «Hiljaks jäid. Mariulal on juba kosilane.» Vaatame laagri taga, päris Laba ääres pajude all seisab pikkvõrk. Tiisli juures, lahtipäästetud trengide küljes on paar torpade head kabardiini. Pikkvankril istub minu Mariula... Kõrvad

aga noormees, saabastes, piitsaga. Noormehel polnud viga, ilus...» Gavrilov kallast endale veel piiritust.

«Võta temalt ära, Vassil,» käskis Leljukov, «muidu ei ole me teda lõpuni kuulata. Edasi? Nägid tukaga noor- ja haarasid oma harjumuse kohaselt taskust püstoli?»

«Milleks püstoli? Võtsin appi kavaluse. Krosse olid mul küll täis. Sain ju kätte kahe aasta palga. Palusin oma autojuhtu pisut aidata: andsin talle viissada rubla, et ta oleks pimedal tulekuni. Autojuht nõustus, sest ma selgitasin talle kõik puhtast südamest. Ta tegi niisuguse manöövri, nagu

oleks ta ära, kuid ise pööras maisipõllule, mina aga istun sõnna Mariula isaga suitsu. Tunni aja pärast sõitis tukaga ära Tenginskajasse, Mariula aga tuli telgi juurde tagasi.

«Mida me. Kõnelesime pisut ühest ja teisest, kuid peaaegast midagi. Kui aga läks pimedaks, kutsusin ta telgist välja ja läksin temaga vesteldes maisipõllu poole. Palun teda:

«Kas sa ei ole noormees maha.» Tema naerab: «Ta on ilus, sina aga...» Siis ma viskasin talle bušlati pähe, ja veoauto juht — ja... las käia...»

«Tühil!» hüüatas Leljukov hämmastunult. «Kuhu sa ta siis läksid?»

«Kuhu siis? Selge, et mägedesse.» Gavrilov hakkas käbi- duma. «Oleme mägedega harjunud, tead ise... Vee- mooda maanteed, mõlen: paar püstolit on, taskutäis lüürikat ka... Tagaajamise korraks...»

«Ah sind, Gavrilov,» noomis Leljukov, «kas siis nõnda tuleb?»

«Mõtlesin pisut hirmutada, seltsimees komandör, naljatada.» «Ma ei ole sinu nalju,» ütles Leljukov rangelt. «Ma sai tunda Anna lüürikat, Gavrilov, tagaajamise ja püstolite lood on mu tühendanud. Räägi armastusest.»

«Tühj tundi kihutame mägede poole piki viletsat teed. Mariula naerab, vaatab mind, küsib: «Kuhu sa mind läksid?» Vastan: «Sinu saatuse juurde». Ta ütleb tasakesi:

«Järele mõtlema, ennustama...» Ena, mõlen, jälle mõtlen... Jõudsin pärale Psekupskajasse, sinu staniitsa juurde. Ivan Tihhonovitš.»

«Miks siis nimelt Psekupskajasse?» «Mõnigi kavaluse pärast. Mäed on pikad, pole lõppu, kuid Psekupskajas, mõlen, tuntakse sind, juhtub midagi, mingi- angust toetust ma ikka leian. Kuldasin veel kord autojuhil

kätt: sõida, vennike, tagasi, laadi peale telgid, laadi emaga ja tiri siia.»

«Gavrilov, mis sa ometi tegid!» hüüdis Leljukov pahaga.

«Korraldasin oma elusaatust, komandör. Auto toodi Mariula perekonna, mina aga olin juba üürinud kaheksa jõe äärde toa, olin soetanud veinitagavara ja veinistõukuneid. Ning hakkasime pillerkaaritama... Vaat, ma veetsingi oma puhkuse haavataasaamise puhul.»

«Osav poiss!» ütles Leljukov. «Aga kuidas sina Mariula jäi? Kas võtsid naiseks?»

«Kosisin ainult.»

«Vaat selles sa eksisid. Kõik sinu töö ja vaev läks lühikeseks.»

«Miks?»

«Kuidas miks? Sina tulid siia, aga tema juurde ei tulnud, tukaga uljaspea ja viib ta ära.»

«Niisugust asja ei või kunagi ollal!» ütles Gavrilov dunnult. «Ta andis vande.»

«Mis vande?»

«Meie, mustlaste oma. Kindla vande...»

Kui Gavrilov oli lahkunud, jutustasin Leljukovile isale oma kohtumisest mustlannaga.

«Gavrilovile ei maksa Mariulast midagi kõnelda,» ütles Leljukov.

Ja kuni kevadeni ei murdnud meie oma kokkulepet. Ma teadnudki Gavrilov, et tema pruut viibib kuskil tema kodu lähedal Krimmi pinnal.

Samal päeval otsisin ma Noortesalga asukohas üles ja leidsin ta soome telgi kõrval, kus käratsev bušlatis noori õpetas salga reservi kuuluvat rühma noori poisse kaardimängu kuulipildujat.

Saša jutustas mulle oma seiklustest, mis käisid kaardimängu ilmumisega Leljukovi väekoondisse.

Sevastopol jäeti maha 2. juulil 1942. aastal. Vast grupp madruseid, millesse kuulus ka Saša, võitles rannal ja juudel kuni 10. juulini; siis mürdsid ellujäänud madrused juures rõnga läbi ja jõudsid mägesid kaudu Sudakini.

Nad suundusid Kertši väina poole, et sellest üle minna Suurele maale jõuda. Ent sakslased hõivasid Tamani, jõudsid Novorossiiskini. Väina vasakul kaldal oli samuti vaenlane. Tuli jääda Krimmi, Sudaki mägede rajooni.

Ühel talvisel õöl ilmus ranna lähedale nõukogude eskaadri-tallarev. Laev laskis alla kaatrid ja saatis Orjoli ja Sokoli ühel maale kaheksa kolmekümnest madrusest koosneva rühma. Saša grupp ühines dessandiga. Dessandi maaletas teostati ilma ühegi pauguta, kuid edaspidi kulges operatsioon vahema eduga. Meremehed pörkasid sovhoosi «Üks» lähedal maanteel kokku vaenlase tankidega ja astusid kiirelt tuliusuga nendega võitlusse.

Tapeti üle kaheksa inimese. Ellu jäi ainult kakskümmend meest. Nad taandusid, vaenlast eemale lüües. Madrused jätsid nädade ning riiete küljest jääkoorikuid, põlved aga, ja jutustas Saša, praksusid käies.

Ma polnud. Söödi juuri ning sammalt.

Ühelega koos taandus üks Krimmi kommunist, kes oli olnud partisaniks juba kodusõja ajal ja teadis partisanidele tevalmistatud baaside asukohta. Jälitatuna tuntud Merel-poolt, kes oli siis «Mustade Jäljeajajate» polgu komandur, läks salk ühte baasi, mis oli šifreeritud «Seitsme Varjupaiga» nime all, kus kreeka munkade muistseisse koostööd oli pandud toiduaineid, piiritust, jalanõusid ja talinõusid.

Olles end tagaajajaist lahti kiskunud, ületasid madrused mägede ning jõudsid koobaste juurde.

«Seitsme Varjupaik» oli rüüstatud. Siin vedeles mõni üksik ülejäänud konservipurk, seinu sisse olid pistetud mõned sõnad: «Mägedes hukkute.»

Madrused süütasid lõkke, sulatasid lund, keetsid ja sõid kaks viimast automaadirihma.

Lõkke suitsu peale ilmusid kohale Semiletovi brigaadi parameetrid, kes otsisid madruseid Suure maa ülesandel, ja juhtisid nad Leljukovi juurde.

Saša jutustus sundis mind tahtmatult tagasi tulema mõttele Paška Fessenkost. Vaat, kuidas au- ja kohusetundest sai aru Redutov. Ent kui meie nõukogude noored toimiksid nii, nagu toimis Paška Fessenko? Kas me tõesti leiame oma südame ühinguks kaastunnet selliste vastu nagu Paška? Ma lood rahustab, et häid, mehiseid ja ustavaid noori on rohkem, palju rohkem kui selliseid, nagu on Paška. Jagan oma mõtteid Sašaga ja ta nõustub minuga.

«Ma arvan sedasama, Sergei,» ütleb ta, «häid noori on palju rohkem kui halbu.»

Metsas viibimise viiendal päeval istusin ma isa koostasin kava ettekandeks, mille pidin esitama väikejuhtiva koosseisu nõupidamisel platsdarmi ettevalmistuskohta Punaarmee pealetungi-operatsioonide jaoks. Kuid et keegi astus onni ja peatus lävel, kuid ma kirjutasin ilma et oleksin selja taha vaadanud. Mulle näis, et minu isa.

Kellegi käed katavad kinni minu silmad, ma hüppan ja näen enda ees Ljusjat — kõhnunut, õlgadele langenud sikestega, poriste katkiste kingadega. Sosistan muu sõna — tema nime, ja näen, kuidas tema silmad valgetais pisaraid, ja ohjeldamata kauem oma tundeid, tõusevaljusti ja nuuksudes ning langeb tahtetult, nagu muutub kätele.

Onni eesriie kerkib. Uksel seisab naeratav Jaša.

«Baširov sooritas äkkrünnaku vanglale, Sergei,» ütles.

«Juba ammu haudusime selle operatsiooni plaani...»

Kaheksas peatükk

KATERINA

Puud hakkasid oma lehekatet maha puistama. Paljasid mäed, oli sagedamini udu. Ja ühel hommikul lagunes minnes nägin ma halla poolt mahasurutud rohtu.

Linnud lendasid ära ja mäed hakkasid üleni kaetuma lumega. Kõigepealt Tšatõr-Dag, mis on siit nähtav, ja järel ka madalamad mäed — Aivaz-Košš, Sugutõr, Elmeli.

Hoolimata sellest, et oli talv, muutus side Suure maa üha tihedamaks. Partisanisalgad liitusid nüüd üha tugevama armeeaga, kes valmistas ette pealetungi rinde strateegilise lõunatiival.

Mul tuli oma kohustusi täita raskes olukorras. Operatsioonid arvestusi, mida Leljukov staabilt pedantselt nõudis, katas Kožanov hooletult ja tigea põlgusega paberi vastu. Ta lahendas kõik ülesanded ühe ja sama mõõdu järgi.

Võib-olla seepärast saigi Leljukovi väekoondis kõige kiiremaajalisemal ajajärgul, millal karistussalkade pihid kokku surusid, mõnel korral lüüa.

Ma ei tundnud tänases Kožanovis ära seda kaptenit, kes varem oli jutustanud lahingust Zavetnõi küla juures. Oli muutunud ka Leljukov: oli läinud tooremaks, ütlesin spetsialistiks, kuid ta ei kaotanud oma komandörivaistust. Ta ei näinud näha kõige tähtsamat, ei põlanud teiste nõuandeid ja suhtus sallivalt kriitikasse.

Leljukov aga armastas õpetada teisi, kuid ei kannatanud võõraid nõuandeid. Ta taipas minu osa tähendust ja elas sellest rahvasasti läbi.

«Ivoh, mis siis ikka, noormees,» ütles ta kord, «kui tead rohkem ja taipad paremini, lase käia! Segama ma ei taha — tähendab, et sinul on asi selgem. Vaatame —»

Leljukov suhtus luuresse hoolimatult, piirdudes ainult oma komandöri hädavajalike andmetega. Vastase väeosade tegevuse moraalne seisukord huvitas teda vähem. Leljukov poolt nõutud uut staabiülemat Suur maa ei saanud, ta asemel saabus aga pakk instruksioone ning minu nimele kirjutatud ettekirjutus.

Instruktsioonid tõi õõsel kohale «aviosääsk». See laskus kuulda, mida valgustas plekkpurkides põlev masuut.

Vastu talve me lahkusime Džeiljavast ning siirdusime sellesse suunas kilomeetri võrra kagu poole. Džeiljavasse jätsime Maslakovi tagala-majapidamisega ning Maslakovi esimese brigaadi Unde asupaika ehitasime kaitsevarjendi, kaevatasime vallid ja tegime nad soojapidavaks; mulle määrati oma ülesandeks. Minu palvel saatis Leljukov mu vahetevahel instruktsioonidele. Kuu jooksul olin jõudnud koos oma salka-koondisega luusida, neid tundma õppida ja kokkupõrkeist osa võtta. Partisanide katsesarved hakkasid ulatuma kaugemale.

Ma ei jälitanud Merelbahn enam meid, vaid meie ei andnud neile rahu: nottisime maha valveposte, peksime puruks väekoondiseid. Lõime parema side naaberpartisanidega ja liitlasid ei olnud väekoondiste vahel meile nüüd enam ohtlikud. Meie vahel, ning ühe või teise partisanirajooni isoleerimisega olid muutunud palju väiksemaks.

Tegime kindlaks Krimmi tatarlaste ühenduse türklastega. Valvisime kaks nädalat rannikut ja avastasime türgi agentide võrgu valvumise poolsaarele. Mägedes asetsevate tatari külade elanikud läksid ära orgudesse, maantee poole, metsadesse. Okupandid saatsid mägilüüdesse relvastatud

voore, vedasid välja teravilja ja ajasid ära loomi, mis surnuks näljutada. Tuli mõelda talvele ning akto toidu hankimise operatsioone, vallutades okupantide võitluse teel. Vallutatud toiduained ja relvad tuhustati metsas mitmesugustesse peidukohtadesse ning nimeid, mis päästis nad sageli rüüstamisest.

Saatsime lahingluure salgad kõrgmäestiku lambakopli kust saime täiendust oma lihatagavaradele, ja paastumiste laste poolt sinna aetud nõukogude naised.

Nüüd oli juba kogu Tšatõr-Dagi kivine hari lumega puistatud, külmad talvised pilved klammerdusid kummalgi külge, mis seisid püsti nagu sõrmed. Jalad olid jäätunud radadel ja vesi oli nii külm, et temast hõlguvat valutama oimud.

Söönud hommikueineks küpsetatud hobuseliha, mis kord staabiülema kaitsevarjendis raudahju juures hõõveldamata pöökpuid, soojuse mõjul taheneva niiskuse ja tubaka järele: Kožanov suitsetas.

Kaitsevarjendisse astus Semiletovi käskjal, kelleks oli ja hoogus grusiinlane Donadze. Ta andis edasi Semiletovi suulise ettekande sellest, et Noortesalga luurajad olid kõrgmäestiku lambakopli äsja ära toonud naisvangi.

«Lagunov, mine, vaata ja selgita,» ütles Kožanov. «Mets kihab vaenlastest. Nad võivad tuua siia selliseid lapsi, et kogu laager lendab õhku.»

Suur salkkond partisanid oli kogunenud kalju juurde, kus kustumatu lõkke kõrvale. Partisanid olid ümber poole kohaletoodud tütarlapse, teda polnud inimeste tagant teised seisid Kolja Šuvalovi kõrval. Kolja jõi veidi kannust ja jutustas erutatult, kuidas nad olid vallutanud tütarlapse Jailal asuvalt mägikarjamaalt.

Pistodadega varustatud Saša oli roomanud kabe peale seiniku juurde, kes parajasti olid sidunud mustasilmast naisele langenud juustega vene tütarlast, sööstnud nende kallale ja surmanud nad.

Saša istus kõrvalepöördunud kannul, nagu kuulataks teiste praksumist.

Lähenesin koos Ljusjaga partisanidele, kes olid kogunenud tütarlapse ümber. Ta seisis kaljule lähemal, peletas kummalgi eemale lõkke suitsu ja otsis oma niiskete mustade ja püüviltuste silmadega ahnelt kedagi inimeste hulgast.

Vastastik kalju juures seisvat tütarlast, ja mulle meenus, et selgesti kuuvalge õõ Stavroopolimaa külas Tsatsa stepil lähedal ja kõrgekontsaliste kingade klõbin välistrepi astmel.

Jah, see oli Katerina — kolhoositar Stavroopolimaalt, kes Karatazovile kirja.

Kas teie hulgas pole minu Petetškat?» küsis ta.

Tema, kurbust ja lootust tulvil hää.

Minul polnud nüüd kõrvarõngaid, tal oli seljas lõhki-õõ, lihtne sitsist kleit. Keegi partisanidest oli heitnud pealele kirevate istanbuli lilledega rätiku. Selle toreda õõnurgad olid langenud maha ja Katerina astus hoolikalt sellele peale, sööstes rõõmsa hüüdega minu poole.

«Oh, seltsimees!» Katerina hakkas mind suudlustega üle minema. «Aga lubage ometi ennast suudeldal! See olete ju teie, mina seltsimees! See olete teie, minu kallid! See olete teie!» Partisanid hakkasid naerma. Šuvalov aga süngestus, vaatas ümber ja nuut väänles tema sääriku juures nagu sisemist anba.

Ljusja pillas maha kannu ning muutus näost kahvatuka. Ja õõ, tema armsad silmad, ahenesid ning kiindusid põlaskuvalt minusse. Tundepuhangust toibunud Katerina vaatas ümber ühe ringi. Tema ülahuul kattus piisakestega ja kannatajagrimass virildas tema näo.

«Võivad veel mõelda...» lausus ta rangelt ning solvunud silmitses kõiki veel kord, siis aga tõstis pea, heitis tõmmu tagasi oma sasitud patsi ja tema silmad löid meelelähedalt lõkkele. «Mida sina, mustanäoline kurat, rõkkad!» ütles ta Gavrilovile. «Aga mis sina oma silmi pungitad? Ja miks sina nuuti keerutad, poisike?» ütles ta tema toonist suutunud Kolja Šuvalovile. «Ja on pealegi veel õõ, vene-lane... Ma oleksin ju võinud igaühte teist suudelda ja te ei tohi naerda, ei tohi halba mõelda...» Tema pinguli leelena helisenud hää värahtas. «Mis on mul teist kasu, kui mul pole minu Petetškat?...»

Katerina tähelepanu kõitis tema vastas seisev Ljusja, kes oli hammustanud huulde ja pigistanud käed rusikasse.

«Sa... mis sa nüüd?» küsis Katerina süüdlasliku naeratusega.

«Aga mis teil sellest on? Mida on teil tarvis?» Ljusja pei-

tis näo kätte ja hakkas kärmesti mööda mägi- ja järsult langevat jalgrada kaljult alla jooksmas.

«Jookse talle ometi järele!» hüüdis Katerina mind selga. «Jookse järele! Kuhu ta ometi tormab? Järsak! Seal on jää! Ah teid, saamatuid...»

Katerina tõukas inimesed kõrvale, astus oma port- bastega sallile peale ja vangutas ainult pead ning huuli, pööramata kellelegi tähelepanu.

Staabi muldonnist väljus Kožanov, kes pilutas sinu esisele langeva juuksesalgu alt.

Katerina lõi hämmeldunult käsi kokku ja sööstis hoo- «Petja! Petetška!» Kožanovi juurde.

Ma ei hakka kirjeldama stseeni, kuidas Krinina kohtusid kaks inimest, keda, nagu näis, sõja raud- sed olid igaveseks lahutanud.

Üsna lähedal kiirevoolulisele jõe, mis kohuseden sammaldunud numuliidikaljudele, jõudsin Ljusja haarasin kinni tema küünarnukist.

«Ljusja kallid, kuula mind...»

«Mine ära, Sergeil»

«Seda tütarlast olen ma näinud ainult üks kord, luul- gul... Ma rääkisin sulle temast. Ja näe...»

Minu äge sosin ja kogu toon, milles väljendus viha ning soov võimalikult rutem vabaneda sellest, kuid minu arusaamise järgi mõistmata jäänud tundmus- vavast mittearusaamisest, oleksid nagu toonud tutu- meelemärkusele. Ljusja tundus minu käte vahel heldust ja ma tundsin teda nüüd enda kõrval palju lähedasemana palju kallimana kui kunagi varem.

«Sergei, kui ma toiminis valesti, siis andesta mulle,» ta- tas Ljusja, «kuid ma ei suutnud... ei suutnud...»

Ägedalt ning kuumalt ütlesin temale kõik, mida ma ei olnud sõandanud öelda, ja püüdsin nüüd, sellisel he- millal olime üksinda, avaldada talle kõik, et ei jääks kahtlusi, et ta mõistaks mind kõiges õigesti ja et meie meid ei lahutaks enam miski.

«Saan aru,» sosistas Ljusja, «andesta mulle. Nähtav- olen rohkem... naine kui... partisan...»

«Usu... usu mind...»

«Muidugi... Mulle ainult näis... Ja siis, Serjoža, nii kaunis, kuidagi leegitsev, mahlakas... Niisugune on lakk-

...leva tammepuu leek... Algul imetlesin teda. Tahtsin minna, teda rahustada. Ja äkki... ta sööstis minu vastu, liibus minu vastu, vaikis ja ütles pead...» «Ma kardan armastust, mida sinu vastu tunnen. Mulle oled sa kõik. Peale sinu pole kedagi,» ta haaras ägedalt minu kaela ümbert kinni ja ma tundsin oma kaelal tema pisaraid.

Oli vististi meie esimene tõeline armuavaldus. Nüüd oli iga sõna pärast, mis ta mulle ütles. Need sõnad olid mind ikka tugevamini ja tugevamini armastatud tütar- kulge, kellest ma oma südames juba kaua olin unis- tud. Nüüd oli kõik nii kerge ja lihtne.

Oli lihtne võtta tema pea oma käte vahele, tõmmata ta lähemale, vaadata tema nutetud silmadesse ja näha, mis saada kõigest, mis noorusliku arguse ja liialt suure tõe tõttu oli meie vahel lõpuni ütlemata jäänud.

Ljusja surus enese minu vastu ja ma suudlesin teda. Ila- minema mööda jalgrada ülespoole. Ta embas mind tihedalt, värisedes külma tõttu kogu kehast. Lapsediku tavaliselt, seal, kust algas jalgrada, peatus Ljusja viivuka, silus kättega oma juukseid ja küsis minult lähedase, kalli hää- lusega:

«Kas nad naerma hakka?»

«Ka nemad saavad kõigest aru õigesti ja hästi.»

Lähedalt lõomas lõke, sädemed lendasid üles ning suits- sambana. Partisanid vaatasid meid ja vaikisid. Me läksime Kožanovi ja Katerina juurde kaitsevarjendisse.

Üheksas peatükk

LÄHENES KEVAD...

Lähenes kevad. Ootasime teda kärsitult. Ta töötas meile rõõmu võidust. Isegi morn Fatõhh muutus lõbusamaks. Ja oli enne sõda töötanud Solhatis kohtu-uurijana. Fatõhh paaneteti vanglast ühel ajal Ljusjaga. Hiljuti tõi ta luurelt veini.

«See on Sudaki vein, Lagunov, jool» kostitas ta. «Mis- õnimehed mahlased ja rõõmsad lausikmaad on Sudaki ümber, misõnimehed metsad ja aasad! Jool...»

«Lõunaranniku vein on parem,» väitsin mina.

«Lõunarannikul pole vein, vaid õli, las meeldib sulle see lele see sobib. Lõunarannikul kasvab õrnu, lõhnavaid, sordilisi viinamarja. «Šasla» on üks, «Isabella» teine, «Aleksandria muskaat» — kolmas. Vein on nagu... palju aga on sellist veini? Vähe on seal veini, Sergei.

«Polegi nii vähe, Fatõhh. Inimesed on seda ju joo-»

«Kes sai seda veini juua? Meie Sudaki viinamarjadootis tervet Venemaad. Sudaki veini voolas joonist restoranides, võõrastemajades, trahterites. Küsi meilt meestelt, küllap nad ütlevad. Teil rikuti teda sandlipoa suhkruga. Siin seevastu vaata ainult, missugune ta on jumal on andnud, nii sa teda joodki, Sergei. Joo!»

«On ära tüüdanud, Fatõhh.»

«Vein on tüüdanud? Vein ei saa tüüdata. Need on maad, päike ja magusad suhkrukasted, mis teevad lühemaks mahlaseks. Oled sa näinud niisugust viinamarja, mis on nagu õrn nagu neiu sõrm, selline nagu... sinu Ljusjil (nagu ta tema nime). Kadõn-parmakiks hüütakse seda viinamarja ehk neiusõrmeks. Ja siis veel «tšaus», «šaban», «osma»... sa kuulnud selliseid sorte?»

«Ei, pole kuulnud.»

«Mis puutub see teisse? Teie sõõte ega teagi, kuidas meid hüütakse. Teil on see ükspuha. Meie kare Sudaki viinamarja see on alles hea.» Fatõhh pigistas kokku oma rusika, kortsas kulme. «Paksunahaline.» Ta võttis käe naha vahele ega lasknud seda kaua lahti, näis, nagu imetleks seda, ja kõõritas ise tähelepanelikult mulle otsa; hõõrutas pesi ja lisas: «Jäme sort.» Nüüd vaatas Fatõhh mind nädalaga, mis välgatasid lõkke helgist punastena, ja rääkis mees suguse hirmusega: «Need karedad, paksunahalised, need viinamarjasordid saavad hilja küpseks. Olgu peale, need kõlba veiniks, millega venelane on harjunud, pole see. See-eest kannatavad nad sügisest külma, pikka teed, kuni vintsutusi ja neil ei ole lõhna... ei ole. See ongi hea, ei ole. Joo veini, Sergei! See on tatari vein, Sergei...»

Minu kõrvu ulatus Katerina laul.

Oh mu jumaluke!

Palmik mu kollane.

Ei saa sind emake sugeda —

veomees piitsaga võtab sind sagida.

...maad lamas meie jalge ees. Kuu oli tõusnud ja ujutas kivistunudained kivistunudained üle hõbedaselt valendava mere, nagu oleks vihane meri mandrile sööstnud ja peetunud, alistudes kellegi võimsale käsule. Meist parem, kui lennuvälja valgusmajakas, nagu vallatleks keegi tühja elektrilambiga. Kertši poolsaarelt kuuldus kaugel kummitamist ja paistis tulekuma vaheldane poolsõõr.

...oli olikas: Fatõhh solvas mind sinu isa. Komissar ei saa sellest aru, Fatõhh on samasugune kommunist nagu temagi. Seepärast armastan mina kõnelema avameelselt... Ma ei armasta tavaliseid inimesi. Ei armasta inimesi, kellel on kaks käsi, on ühega nii, aga teisega naa. Sellised inimesed on

...mina ei armasta selliseid inimesi. Kuid milleks see

...meie juurde metsa on hakanud tulema tatarlasi. Minagi tatarlane. Nendega peab kõnelema hästi. Komissar ei talle mulle, et tatarlased tulevad nüüd meie juurde selleks, et sinu kõmmutab Rannikuarmee, seal aga,» Fatõhh ütles Sivaši suunas, «kõmmutab kindral Tolbuhhin...» ta unustada, et tatarlastel oli nõukogude võimu ajal väga palju.

...ei nurjatam, jälgim ja tänamatum tegu on see, et paljud tatarlased reetsid nõukogude võimu. Nõukogude võim said Krimmi tatarlased endile vabarägi, venaaliku vahetokorra vene ja teiste NSV Liidu rahvastega, nad ei saanud ekspluateerimisest. Nõukogude võim tõstis selle võimemale järjele, aitas jalule, andis kõik, mis on vabatahtlikumiseks, tõeliseks eluks. Ent nemad kuuldasid oma sõjaväelasi vaenlasi ning alustasid massiliselt reetmist. See oli ulhise asja...»

...mina reetsin?» katkestas mind Fatõhh. «Aga selline Fatõhh on palju...»

...Fatõhh, et paljud Krimmi tatarlased on saksa võimale assitusel astunud sakslaste poolt organiseeritud vabatahtlike salkadesse ja peavad koos saksa vägedega relvastatud võitlust Punaarmee ja partisanide vastu. Kuidas saab see oma südametunnistust, oma maad? Ja siiski ei osuta me tatarlaste enamik neile kodumaa reetjatele mingit abi, vaid abistab neid ja sellega kaotab kogu rahvas

oma au... Ja sina ei tea, kuidas tatarlastega koos
Sakslased mängivad Krimmis tatari rahvaga. Mängi
kaua, kuni nad on talle vajalikud, pärast aga hülgavad
lavad jalge alla. Ka türklased himustavad Krimmi,
Nõukogude Krimmi. Kõik Nõukogude Liidu rahvad
vapralt vaenlasega lahinguid, kaitsevad oma kodumaa.
Kuidas võitlevad Kaasani tatarlased oma kodumaal
eest!... Vaata kas või meie Baširovit! Aga sina ei
das kõnelda?»

«Nüüd ma tean, kuidas kõnelda,» ütles Fatõhh. «Meil on
aeg magama minna.»

Meie juurde astus Kolja Šuvalov.

«Kolja, sa kirjutad laule,» ütles Fatõhh, «kirjuta
laul. Mägilind, vaba lind lendab, lendab ega tea, kuhu
kuda, ümberringi on inimesed, ümberringi on lõkkel
on täigid ja linnul pole laskumiseks niisugust kohta,
ei kõrvetaks oma jalgu ning tiibu. Sellest tuleks kirjutada
Lähem magama, uni tükib peale.»

Samal õhtul rääkis isale oma kõnelusest Fatõhhile.

«Kutsusin ta välja,» ütles isa, «me peame tatarlasi
midagi ette võtma. Tulevad meie juurde metsa, kuidas
guste kavatsustega? Alustad nendega vene keeles juttu
teesklevad mittemõistmist. Aga mida nad mõtlevad, mis
nad tulevad? Selliseid asju peab teadma Fatõhh, kuidas
mingisugune peast segane inimene, temal on ajudest väl-
tus...»

«Minu arvates on ta nihestanud oma ajudest välja
Mengi-Gireidega, ta on natsionalist.»

«Valva teda,» ütles isa, «me ei tohi sattuda paari
kuid me ei tohi ka midagi tähele panemata jätta.»

Kevade algul me tegelesime intensiivselt minööride ja
santide ettevalmistamisega ning vaenlase tagala laad-
operatsioonidega.

Noortesalk teostas kahe maantee silla ja lennuki
ning käsigranaatide ladude õhkulaskmise.

Solhatile lähemale tõmmatud Maslakovi brigaad pol-
puruks metsa küttepuid järele saadetavaid voore. Sakslased
tuli nüüd koondada voorid suuremaiks üksusteks ja koo-
neid tankettide ning soomusautodega.

Kord kutsus Leljukov minu, enda juurde ja heitis

jooksul mulle ning Jakovile ette leebet suhtumist Fessen-

«Ma andis väesalga rivi ees vande,» ütlesin ma.

«Selleid inimesed annavad vandeid meeleldi ja murravad
lõpetama kergesti.»

«Fessenko pole seni oma vannet murdnud.»

«Ja on seda murdnud.»

«Millel?»

«Vaenlane nottis maha meie valvesalga...»

«Kui?»

«Lühelõhe juures,» Leljukov pööras silmad kõrvale. «Notiti
tublid poisid. Praegu on Semiletov seal... Selgitab

...»

«Aga mis on Fessenkol sellega tegemist?»

Fessenko oli välivahtkonnas, ei hoiatanud valvesalka ja
ta ei läbi plekk Noortesalgale, nagu sa isegi mõistad. Ja
... süüdi? Teie. Sina ja salga komandör,» Leljukov lõi
... välja tule, pani põlema suitsu, «olete pehme loomuli-
... inimesed. Vestlete temaga, jändate, andestate faktiliselt
... need aga kasvavad nagu seened peale vilna. Kas sa
... ad, kuidas seen kasvab? Viis sentimeetrit ühe ööga. Ja kui
... seenevihm, on seen tunni jooksul järsku valmis.»

Mul oli Leljukovi ees häbi.

«Võib-olla ta polegi süüdi?» tähendasin ma.

«Salgsetel andmetel reetis Fessenko väesalga. Kui Semi-
... päralt jõuab, räägib ta üksikasju. Sellest erakordsest
... lumusest peab ette kandma Suurele maale...»

Matsime valvesalgas surmasaanud kolm kommunistlikku
... Feodossias. Tahusime nende haua peale hauakivi ja
... sellesse nende nimed.

Lütarlapsed asetasid hauale kannikestest ja sõnajalgadest
...

Mõne päeva pärast tõi luurel käinud Šuvalov metast kohale
Fessenko, kelle käed olid võõrihmaga kinni seotud.

Fessenko anti üle salgale, et see mõistaks kohut tema üle.

KARISTUS

«Salk nõuab Fessenko mahalaskmist,» ütles Jakov, tulnud minu juurde pooleksmurtud õpilasvihikuga, kuhu liselt kanti sisse käskkirjad Noortesalgale.

Jaša vaatas mind karmide, tuhmunud silmadega.

«Kas ei peaks teda veel proovile panema?» ütles ma. «Kas ei võiks pisut oodata? Ja siis, kas sa tahad kõnelesid?»

«Ta peab Fessenkot Noortesalga häbiplekiks, kogu koondise häbiplekiks.» Jaša lisas kindlalt: «Mina mõtlen sama.»

Tahtsin isaga nõu pidada, kuid ta oli lennukil valinud koosolekule Suure Jaila rajooni, kuhu aktsioonide läbiviimiseks oli saabunud partisanide staabi esindaja. Ma aga nõudis surmaotsuse viivitamatut täideviimist. Lühidalt jälgis meid, ootas ega tükkinud peale uute nõuannetega.

Jakov nihutas vihiku minu poole ja avas selle keskkülje, kuhu oli kirjutatud Noortesalgale käskkiri Nr. 57.

§ 1

Võitleja-partisan Fessenko Pavel Pavlovitš jäeti lahingus ülesandega Solhati lähedale metsadesse.

Võitleja-partisan Fessenko ei pöördunud lahinguväljalt tagasi, deserteeris ning varjas end teadmata kus kuni novembrikuuni 1943. aastal.

§ 2

Võitleja-partisan Fessenko P. P. saabus salka 9. novembril 1943. aastal. Salga juhtkond tegi talle eksimuste põhjal hoiatuse.

Võitleja-partisan Fessenko P. P. andis salgale rüütlivande, et ta peseb verrega maha oma kuriteo kodumaa vastu.

Pärast seda saadeti Fessenko P. P. valvesalka ja viimase ilmumisel ta ei alustanud võitlust, ei hoiatanud valgesõjades deserteeris teistkordselt ning viibis salga juhtkonnale teatav kohas.

11. märtsil 1944. aastal kohtas võitleja Šuvalov Fessenkot metsas ning pani ette ilmuda salka või relvad ära anda. Võitleja Fessenko keeldus kategooriliselt salka minemast ning relva ära andmast ja toodi seepeale kohale jõuga.

§ 3

Lühendudes erikäskkirjast Nr. 3 partisanikoondisele võitluse kodumaa huvide reetmise ja äraandmise vastu, käisin: Fessenko P. P., sündinud 1924. aastal, lasta maha kui kodumaa reetja. Käskkiri viia täide rivi ees.»

Käskkiri polnud veel ei Jakovi ega Baškirovi poolt alla kirjutatud.

Lõpetasin käskkirja kaks korda läbi, sulgesin vihiku, andsin selle Jakovile.

«Kas sa näed, on motiivid veenvad,» ütles Jakov, «kasvata teda kaua ümber, kuid välja ei tulnud sellest midagi. Kõik see on siis ikka! ... Las saab teenete kohaselt.» «Võib-olla ootame siiski isa?»

«Ma rääkisin komissariga,» lausus Jakov rõhutatud ametlikkusega, «mitte Fessenko puhul, vaid üldse. Sa tead isegi, et meil varsti seisavad ees tõsised lahingoperatsioonid. Igaüks peab olema taotud tihedaks nagu teraskuul, nii tihedaks, et poleks ühtegi praakest. Kas mõistad, Sergei? Komissar nõuab minu salgalt täielikku poliitilis-moraalset ja lahingulist hitaust ning ma pean püüdma seda saavutada, kõrvaldades kõik, mis segab meie ülesande täitmist. Igaüks võib meile ette panna, et meie, võtnud tarvitusele halastamatuid abinõusid teiste vastu, oleme kaua säästnud desertööri Pavel Fessenkot ainult sellepärast, et oleme teda kunagi nimetanud oma sõbraks.»

«Sa kutsu Fessenko välja, mina aga tulen sinu juurde,» ütles ka Baširov.»

Oli see märtsikuu päev. Puude pungad olid juba pakatunud. Noor mahlakas rohi sirutas end päikese poole, tungides läbi sügisestest, poolmädanenud lehtedest ja varjates neid oma roheline. Helesinised ning kollakad õiekesed kirendasid lagendikul. Põhja poole — Venemaale — lendavad linnud vihmavilksid ja sädistasid ning pühitsesid kevadet trillerite lööriga.

Meie ees seisab norgus, lodev, ajamata habemega, kuri ja hõlmutud Fessenko. Baširov pöörab temalt ära oma mongoli pilvendasilmad ja vaatab kõrvale — sinna, kus on nurgas kuhi kaskade puust käepidemetega käsigranaate ja eraldi teine kühelik aksa karabiin. Need trofeed on saadud hiljutiselt lahingust ning halastamatult operatsioonilt, mille Solhati lähedalaselises metsas teostasid Noorte-, Kolhoosi- ja Gruusia salk.

Semiletovi salgad piirasid ümber metsa küttepunkti, söitnud sakslased. Partisanid meelitasid nad tammude lisse nõkku, löiksid läbi taandumisteed, hävitasid neid pilduja-, automaadi- ja vintpüssitulega ning purnasid täielikult lähisvõitluses. Tapeti viissada hobust ja kaks sakslast.

Seal, kus tursuvad tapetud sakslased ja hollandid, hulgub karjadena ringi hunte ja metsistunud koeri, nad tab sõnajalgade kohal röövlind. Siin aga on kühlid ja biine ja granaate.

Nii trofeede kui ka meie poole vaatamata, norpus, tõi vate sõrmedega käed longu lastud, seisab meie ees. Fessenko, kes pole vaenlaselt võtnud ühtegi karabumi.

Jakov vaatab teda kaua ning tähelepanelikult, ja näeb kuidas Jakovi kätele, otsmikule ja ninale ilmuvad kastreid rate taolised higitilgad.

Ta istub, pannud käed lauale, allveelaevlase must jope kuklasse lükatud ja kael kinni seotud (viimase operatsiooni puhul riivas teda hälbiv kuul).

Jakov teatas mulle, et ta oli eelmisel ööl Fessenkot näinud ja see ei olnud suutnud oma tegusid mõistlikult selgitada.

Baširov kirjutas midagi ja nihutas paberilehe minule. Ta ütles: «Fessenko teab metsa majutuskohi ning baasid, ta aru tema rahutusest, sest suurte sündmuste eel võib loota hävitamine kaasa tuua kõigi meie suurte jõupingutustega valmistatud plaanide nurjumise.

Ka Baširov vaatab ainiti Fessenkot. Noortesalga komasarnakas nägu on kaetud kuiva, pärgamendiga sarnase nahaga, pükatud juuksed on püsti nagu saapahari, kinnised silmad aga tungivad Fessenkosse kui peened oherdid. Tema nägu on võõrastav näha oma salga võitlejat relvata, loobunud ja määrdunud käelabadega, mis ulatuvad kohmakalt valge kasuka kitsaist käistest.

«Mida sa enda kaitseks veel öelda tahaksid, Fessenko?» küsis Jakov.

Fessenko vaikus, Jakov kordas küsimust. Siis muigas ta ja ütles: «Senko suunurgaga.

«Aga mis mul veel rääkida on?»

Baširov võttis tupest pistoda ja hakkas selle teravikuga tema keemilist pliiatsit, mis jättis tema sõrmedele violetseid

teritanud pliiatsi teravaks, tõmbas komissar lähemale kühjade vihiku, silus sõllega niisutatud sõrmega üle oma sõrme koha, silmitses veel kord pliiatsiotsa, kirjutas alla ja ütles vihiku Jakovile.

«Must lugu meie Noortesalgale, Volõnski,» ja pöördus Fessenko poole: «Kas saad ise aru, puupea, millega oled kama saanud?»

Fessenko astus sammu ettepoole, avas suu, kuid ei öelnud midagi. Astus veel sammu, siis taarus tagasi, löksatas sõrme-

Jakov kirjutas hoogsalt käskkirjale alla ja tõusis.

«Ain viial!»

Fessenko pöördus kuidagi murtult ümber, tõmbus küüru valjus.

Viieksakümmend viis Noortesalga võitlejat rivistus metsa eale ja tallas saabastega maha mägikannikese helesinise rüüa piserdatud kortslehe kevadise vaiba. Kuskil kraaksumist, kohalt varesed. Kuuldus okste raginat: linnud murdsid lile pesadeks oksti.

Fessenko seati näoga rivi poole. Nüüd oli ta juba piht-
sukata, ainult saksa pükstes, millel olid messingnööbid
võlli peal, tumesinises, õla kohalt rebenenud käisteta vam-

me.

Baširov luges ette käskkirja Nr. 57 ja kutsus Kariotti rivi ette. Kariotti väljus tugevasti kokkupigistatud siniste huul-
n, temale omane fanaatiline läige silmadest.

Võitlejad püsisid valveseisangus.

Buvalov sidus Fessenko silmad kinni, keeras ta seljaga rivi
poole ning tuli tagasi oma kohale.

Kariotti astus lähemale, haaras vöö vahelt püstoli ja tulis-

tas.

Ning pärast kahte lasku, mis mõnda aega kõmisesid kajana kurlstikes, lõi Fessenko vaaruma, tõmblus avas tema rusikad ning ta varises raskelt maha...

Olul me istusime lõkke juures.

«Venelastel on raudsed südamed,» ütles Fatõhh, keerutades
«Ainust täislükitud näppude kärmete liigutustega oma musti
varrukesi.

Fatõhh istus küljega minu poole. Nägin ainult tema imet-
lusest vilgast silma, ülespoole kaardunud ripsmeid ja
nõrka, nagu sõega ületõmmatud kulmu.

«Aga mida oleks siis pidanud temaga tegema?» mõeldes Fessenkole.

«Oleks pidanud selgitama, kapten! Võib-olla ta pole. Võib-olla on tal kamp?»

Fatõhh kallutas keha ettepoole ja lükkas kepi talle male. Nägin tema peenikest pihta ja laiu õlgu, mis olid kergitatud nagu moenarridel, kes panevad pintsakud vatti, ning tõmmut kukalt, mis oli kaetud musta villase noorel tallel.

«Oleksid sina selgitanud meist paremini?»

«Pole minu mure,» ütles Fatõhh pöördumata. «Istutab oma asja eest. Venelaste südamed on rauast ja kordas ta ning tõusis. Tuli valgustas tema peenikest marju, mille ümber olid mähitud ss-lase sinelist tehtud määresidemed.

Automaat lamas maas. Otsekui oleks talle meeldinud midagi edasilükkamatut, kummardus Fatõhh järsku, tõusis automaadi ja läks puude vahele.

Üheteistkümnes peatükk

KOMANDÖRI TÜTAR

Isa jõudis tagasi nõupidamiselt, mis peeti Krimmi poole koondiste tegevuse koordineerimiseks ja mis korraldati eelseisva üldise pealetungi uuestialustamisega, ja tooles palju uut ning huvitavat.

Lennuk «Po-2», millel saabus isa, mürises samal ajal põhja poole.

Isa istus rohul, asetanud enda alla pehme tatari padja. Lähenesin talle tasa. Oleksin tahtnud teda kallistada, kuidas olin teda oodanud, kuidas olin olnud rahutu ja millise pojaliku tänutundega ma vaatlen keegi ennastsalgavat tööd partisanide metsas.

«Isake,» ütlesin ma ning võtsin tema kõrvale istet.

Isa tõstis minule tuhmid, magamatusest ja tuulest pununud laugudega silmad.

Ta tõusis väsinult ja läks onni magama. Võtsin tal jalast, riputasin jalarätid kuuse otsa, kuivama, vaatasin

tema relva, õlitasin seda. Polnud tahtmist magada. Heitsin ta lähedale pikali ning mõtlesin emale ja Anjutale.

Isa magas seljali, norskas tasa. Ta oli täiesti hall ja näis magades abitu ja väsinud. Ta oli liiga sageli kandnud oma keha suuri raskusi. Minu toetus oli nii tähtsusetu, tühine. Kuid mida ma oleksin võinud teha?

Õnni astus Šuvalov ja kutsus mu välja:

«Läda, seltsimees kapten. Komandör istub juba kaks tundi selle neetud paberi taga...»

«Mis paberi taga?»

«Üks reetur on talle salaja torganud kirja. Te teate Merelbahni, seltsimees kapten. Ta kirjutab: kui partisanid ei lahku sellest metsast, kui komandör Leljukov neid ära ei vii, muudame tema tütar Solhati väljakul üles.»

Leadsime oma komandöri tragöödiat. Tema tütar tabati juuni 1942. aastal koos emaga Feodossias ning paigutati vangilaager. Kui Baširov korraldas äkkrünnaku Solhati vanglale, andis ta sealt leida Leljukovi perekonna, kuid selgus, et teda polnud seal. Ta oli sel ajal Zujas, kuhu Merelbahn ta ette saadeti, kuidas ta oli toimetanud.

«Mida Leljukov siis teeb?»

«Istub kirja juures, mõtleb. Kord on tal pisarad silmis, kuid puhkeb ta jälle naerma. Saate omegi isegi aru: lahkuda mehest ei tohi. Aga kui me ei lahku, siis tütarlaps...»

Läksin Leljukovi juurde. Ta ei pöördunud minu suuna poole, vaid vaatas edasi, hoolimata sellest, et tema nägu oli värvunud, huulte juures lõikusid sügavalt sisse kaks kortsu, mis närisid teravalt tema suud.

«Kas kõik, Leljukov! Šuvalov rääkis. Kuidas sa otsustad?»

«Kas siin tõesti saab olla kahte otsust?» küsis ta minult. «Siin saab olla ainult üks otsus.»

«Sa aru...»

Kui jääd ellu, siis jutusta, jutusta noortele, et nende hulgas oleks võinud viibida linalakk tütarlaps, sinu endise komandöri ja seltsimehe tütar.» Leljukov pigistas paberi rusikasse ja tõusis.

Merelbahni kirja arutati partei ja komsomoli ühisel koosolekul. Küsimus oli ebatavaline ja me otsustasime selle üle tõsiselt aru pidada. Keegi muidugi ei mõelnud Merelbahni ultimatiivse nõudmise täitmisele.

Koosolekul võtsid sõna Noortesalga kommunistlikud noored, grusiinlased salgast «Subko», Kolhoosisalgast — viinamarjakasvatavad Sudaki noored orust. Need kihupead nõudsid viivitamatut lahutamist Solhati vastu. Nad olid valmis ohverdama en lühikese lõõmava meeltetuhina eest. Ja kuulates nende võtte meenus mulle kaitsevarjend Stalingradi all, nagu ta puhang pärast Viktori surma, Fedja Šapkini ja pool Medõntsevi kainestavad sõnad. Nüüd sain ma aru, mis kahju vahel võivad tuua head, kuid mõistuse poolt adg mata tunded.

«Kuidas sina arvad, Sergei?» küsis minult isa.

«Välja astuda praegu ei tohi, isa. Sakslased on seda... Milleks peaksime toimima nii, nagu vaenlane näitab?»

Parteioorganisatsiooni sekretär, ühe Krimmi maapi komitee endine töötaja andis sõna komissarile.

Isa ütles, et riskeerida viimasel minutil, ära ootamata kogude vägede kevadist pealetungi, oleks mõistmatu tege parteioorganisatsioon ei saa sellega nõustuda.

Siis esitas Semiletov teise ettepaneku: teostada lahjul tütre päästmisoperatsioon väheste jõududega, kasutades ainult ühte rühma.

Leljukov istus eemal ja vaikis. Nüüd käskis ta Semiletov täpsustada oma ettepanekut. Semiletov teatas, et ta võtaks käsile ülesande täitmise ja on edus veendunud.

Koosolek võttis vastu otsuse — teha parteiliikmele Semiletovile ülesandeks päästa Leljukovi tütar.

Pärast koosolekut ilmus Semiletov staapi ja kandis me ette operatsiooni plaani.

«Hukkamine toimub kell neli Solhati peaväljakul, suht Bibarsi, Egiptuse kiptšakkide soost valitseja muistse varemete juures,» nii kirjutas Merelbahn.

Semiletov pani ette sõita linna rumeenia vormis, mida me ladudesse oli varutud operatiivsete ülesannete täitmiseks. Püüda kohapeal leida teid tütarlapse päästmiseks.

Jätsime Semiletovile tegevusvabaduse

Semiletov väljus peatselt laost, rõivastatuna erandliku holega rumeenia ratsaväeohvitseri mundrisse. Tema taskis olid dokumendid ohvitseri nimele 6. rumeenia kuningl

ohvustist, mille komandöriks oli kindralmajor Theo-

Semiletov armastas täita ohtlikke ülesandeid ja kogu see valmistas talle naudingut. Ta põlgas vaenlast, tundis talle külg, ja mis peaasi — Semiletov oli leidlik ja

Semiletov võttis oma isikliku valiku järgi kaasa üheksa Ka tema salga mehed kandsid rumeenia trofeevormi. Kõik kumme inimest istusid uhiuute rumeenia sadulatega lühikestele hobustele. Semiletov andis komando, et läikivate ohvitserikannustega oma ronkmusta takku, ak kadus metsa.

Semiletovi ratsasalga lahkumist jäi laagris kõik vaikoodati. Võib-olla oli muutunud vaikseks ka sellepärast, et lahjul võitlejad olid läinud täitma lahingukava järgi neile ülesandeid: tuli tihendada valvesalku, et keegi ei saaks vaenlast operatsiooni suhtes hoiatada.

Partisanirajooni rajale tõmbus teine brigaad: selle juhtimiseks Semiletovi tagasi jõudmiseni üle Kožanov. Maatasin Ljusjat ja mul oli hea olla.

Ma oli endiselt tagasihoidlik, range ja häbenes oma tund. Tõenäoliselt juhtub nii kõigi noorte inimestega, kes on armunud.

Partisanilaagri olukorras, kus kõik on teiste silmadele avaldatud, varjasin ma hoolega ülevaid tundmusi, mida ma talle vastu kandsin oma südames juba lapsepõlvest peale. Ma ei haihtunud, vaid lõi tema heledapatsilise pea ümber rohkem särama. Mõtted temast ei lahkunud mu peast ja loodasid mulle rõõmu.

Kohtumiste puhul Ljusjaga — need olid lühikesed — kaotama kõnelemisvõime ja unustasin kõik sõnad, mis olin ettevalmis seadnud. Tahtsin jutustada talle üksikasja, kuid tuliselt oma tundmustest, kuid kohtumisel ma kisvasin või kõnelesin kõrvalistest asjadest. Kartsin, et mingi lause ebaõnnestunud lause veab mind alt ja Ljusja tõuseb loovumult, nagu seekord Fanagoriika alumiiniumpapi all, lühikese korraks õlakesi ja lahkub minu juurest oma õieli patidaga. Ent meile polnud otsekoheseid ülestunnistusi vajagi.

Meil avaldamatut me täiendasime ilmekate pilkudega. Kui sageli me jäime järsku vait, kuid südame kōnelus tõusis, ja võib-olla käis see kõige tähtsamast!

Minu vaimujõud tugevnesid armastatava inimese mõjutusel. Kui sagedasti, heites ahelikku pikalt, käes, kuulatades läheneva miini ulgumist, ja teadumata järgmisel hetkel toimub, kutsusin ma esile kujutlust, et ma olen võitnud, ja mul oli kerge ning kindel tunne. Oode pulkades, kui pole näha isegi väljasirutatud kääre sõrmi, ma tema armsate silmade helesiniseid sireliõiekesi nagu õunaaias, noorusega hüvasti jättes.

Selline sõnatu jutlemine toimus praegugi meie vahel, süda oli rahulik, kuigi kõik piinlesid ootuses ning tunnusid Leljukovi telgi juures käisid kikiarvabail nagu siis, kui ta raskesti haige.

Muldonni astus Jaša, palus ennast mitte tähele panna, hakkas midagi kirjutama, pures vahetevahel pliiatsit, matasid silmi paberilt, ja liigutas huuli.

Lahingukava kohaselt oli Noortesalk praegu valmis kesklaagri ja staabi kaitseks. Taipasin, et Jaša kasutasid vabu minuteid, et viimaseid sündmusi operatiivpäevakirja panna.

«Väljakul, mošee varemete juures... kuidas seda... hüüti?» küsis ootamatult Jaša «Vaja üles kirjutada, et olla hakkame kunagi koostama salga ajalugu...» Ja ta häälede ilmusid vabandavad noodikesed. «Kas sulgan... rissi mošee või?»

«Bibarsi,» ütlesin ma.

«Paneme kirja Bibarsi,» ütles Jakov ja rõhus, et pliiatsile, murdis katki selle otsa, sirutas kääre vöö poole võtta nuga, ja just sel hetkel kutsus teda välja valuk ülem.

Me jäime jälle üksi, kuni metsa saabus videvik, kuni... vik tihenes pimeduseks ja taevas süttisid tähed.

Telefoni teel anti edasi, et Semiletov on möödunud... sest partisanide valvesalgast ja jõuab tagasi laagrisse.

«Kaotused?» küsisin ma.

«Teadmata, seltsimees ülem. Möödus kogu salk hobustel...»

Lahkunud Ljusjast, astusin sisse Leljukovi poole, kellel oli juba ette kantud, et salk on operatsioonilt tagasi jõudnud.

Leljukov kõõritas pisut silmi minu suunas ja jälgis mind kuni istusin isa kõrvale pingi peale. Leljukov oli palunud otsa oma sõrmede vahel täiesti puruks hõõrunud

... Semiletovi tagasijõudmist ligikaudu tund aega. ... oli rivi-trofeehobustele harjumatu ja ebakohane. ... kuulsime kapjade kopsimist, hobuste hirnumist, ... röömsaid hüüdeid. Inimesed jooksid tee äärde. ... hobusel, lahtinööbitud rumeenia mundris, ilma bare- ... võo vahele torgatud, ilmus metsast nähtavale Semi- ... Tema järel sõitsid Boris Kariotti, Šuvalov ja Vassil. ... Saša Redutov ja veel kolm võitlejat Noorte- ... Semiletov hüppas sadulast Leljukovi kõrval maha ja ... ratsuteid käest laskmata röömsalt:

«Ulesanne on täidetud!»

Mina äärde jõudis välja partisan; ta hoidis kädel midagi ... mässitut.

Anglasel sammul lähenes Leljukov hobustelt mahatuhuu ... anidele

Mina isa silmist voolasid suured, rasked pisarad. Meel oli ... röömus ja ühtlasi rusutud. Me mõlemad mõlesime sel ... Anjutale.

Kaheteistkümnnes peatukk

ANJUTA PAROOLILAU

«Kuidas teil ometi õnnestus kõik nii osavaalt joonde ...?» küsisin Saša Redutovilt.

«Semiletovi kaljukindel püsivus ja Kariotti peanegu mui- ... jululine informeeritus... Läbi Solhati sõidab nii palju ... inimesi, et kontrollpost lõi käega oma kohustustele ... täringumängu dokumentide kontrollimisele. Algu ... kordame Dolohhovi ja Petja Rostovi lugu. Nagu ... nii lööb minulegi veri pähe, nagu nemad, haaran minagi ... järele, kui vahisõduri must kuju sillal — tingimata ... hüüab: «Parool!» Ma ei oodanud seda, et Semiletov ... puhtaimas saksa keeles: «Oelge, kas polkovnik Merel ... on siin?» Jah, ausalt öeldes, ootasin ma kaklust. Ent ... möödus. Meile heideti ainult kahtlustav pilk ja sedagi ... operast, et olime liialt toredad 6. diviisi kuningliku ratsa- ... Teinekord ei tohi riideid võtta otse trofeelaost. Ja ... tulnudki välja Oleko Dunditši ning Vadim Petrovitš ... sarnast salajast äkkrünnakut, kas mäletad, «Kanna-

tuste rajas»? Kuigi minul oli samuti püüatud lahendada oma temperamendiga. Ja üldse, Sergei, läks kõik teinud kui arhitekti meelitasid Egiptuse valitseja, sultan ja mošee muistsed varemed, kuid nende juurde me ei saanud. Operatsiooni lahendasime kavalusega, Sergei. Karpas meid turule veinikeldri juurde, ise aga lahkus. See oli tahad täpselt teada, kell kolm null-null, aga kell kolm teist ta kandis kohale surmani ehmunud tütarlapse, kes et teda viiakse poomisele. Rahustasime tütarlast, mis ta teki sisse ja kihutasime minema Maslakovi vahel poole, sealt aga — siia...»

«Ja kogunemine mošee juures?»

«Sinnapool liikus rahvast. Kuid nagu näed, et kõik õnnestunud. Ja Zinotška on uuesti isa juures. See on liigutav, Serjoža. Satud unistamishoogu, klomp tõusis pead ennast raputama.»

«Küll see Kariotti on aga mees, ah?»

«Kariotti on täitsamees! Tuleb välja, et ta on Balala arnaut, tõenäoliselt pärast Navarino lahingut sinna me asustatud kreeka meriröövlite järeltulija.»

Sašal tuli minna valvesalka, ta istus palja jalu, tema jalgad aga ligunesid väikeses künas. Lõpetanud jutustuse, ta jalgad saksa sinelist tehtud jalarättidesse, tiris välja ja hakkas neid jalga sobitama, vilistades omaette An laulukest.

«Jälle see laul, Saša? Ei maksa.»

Saša tõstis üles oma väsimusest punetavad silmad.

«See on sihuke meeldesööbiv viis. Kariotti vilistas teile, läks Leljukovi tüdruku tooma...»

Mõte õest jälitas mind.

Olime isaga jõudnud kõnelda kõigest. Näis, nagu ole teineteisele avanud kõik hinge salanurgad. Ent hõõtsime kõnelemast ühest — Anjutast.

Teadsin, et Anjuta viibib vaenlase territooriumil ja rinde rändteatris, mis teenindab piki Feodossia maa paiknevaid saksa garnisone.

Mulle näis, et öde ei olnud suutnud katsumustele vastata. See oli häbistav ja seda ei tahtnud kuidagi näha. Ükski partisanide juhtidest ei suutnud hajutada minu kahtlusi; nad vaikisid ning see vaikimine oli piinav.

Kui ma alustasin Leljukoviga juttu Anjutast, siis ta kas muutis või muutis kõneainet.

Ma aulgus endasse ja näis, et Anjuta on temale ammu kaotanud olemast.

Väike, kellega ma avameelselt võisin jagada oma muresid, Leljuka.

Ja käis langevarju gondliriidest puhvpükstes, mis ta oli ise valmistanud, pühvelhärja nahast kingades, mis olid valmistanud juures rihmakestega kokku tõmmatud, lühikeses kaitsevõrvi meeste taskutega pealiskuuks — selliseid pealiskuuksid meile alla lennukid, sinises baretis tärniga, mis oli kaunistatud punasele, korralikult palistatud sametitükile, et riie ei kuluks. Ljusja kandis kerget vööd, mis tõmbas meeldiva elegantsiga kokku tema peene, neiuliku piha. Vööl rippusid kaheldane püstol, nahkkotike padrunitega ja Fatõhhi pooli talle kingitud väike pistoda, mille teral oli mingisugune koraani salm.

Ljusja oli juuksed pikaks kasvatanud ning keeras palmikud õhku pea, nii et näis, nagu kannaks ta heledast karusnahast mütsi. Tema silmad särasid endiselt nagu lilled stepi maikuu valguses, need olid sellised armsad ja kiirgavad silmad, et nende sõbraliku soojuse mõjul kõik paha ununes.

«Ma ei usu, et Anjuta võis reeta kodumaa,» ütles Ljusja veendunult. «Ta pole selline.»

«Miks sa nii kindel oled?»

«Tunnen seda intuiitselt.»

Narratasin kibedalt. Meie karmis töös ei omistatud intuiitsioonile tähtsust.

«Minu kindlal usul on veel üks põhjus...»

«Meie mõlemad armastame teda endiselt,» katkestasin teda uniljalleva kibedusega, «ega taha teda välja heita oma südamest ning seetõttu on tema ka tõeliselt hea, truu, ustav, sest meie südamed ei saa ju ometi eksida. Kas sa tahtsid mulle hurrata seda, Ljusja?»

«See polegi kõige tähtsam. Miks on Anjuta laul siin saanud nõukogude inimeste parooliks?»

See mõte oli tärpanud ka minus. Mäletan, kui ma matkal Pjabanovkast Džeiljavasse siin, Krimmi metsas, eamukordselt kuulsin seda laulu Jakovilt. Minu küsimusele vastas ta:

«Anjuta lauluke — see on meie parool, muidugi mitte ametlik. Paroolilaul.»

«Paroolilaul?»

«Noh, me kõik nimetame teda nii. Mäletad, «Ulesandis» pidasid mässi tõstnud gōōsid omavahel ühendust lauluga? Meie lõolauluks on saanud Anjuta laul.»

Jakov rääkis mulle Anjutast kaua ning erutatult tundsin ma, et mures õe pärast ma pole üksinda.

Pärast Ljusja sõnu tärkas minus jälle arglik loomus laul, mida minu õde nii armastas, polnud juhuslikult ilma partisanide radadele. Selle lauluga lähenesid elanikud, piirkondadele, teda vilistati salajasi radu käies signaaliks: tulevad omad ja mitte võõrad.

Ja praegu laulis seda laulu mulle järele tulnud Kolja.

«Komandör kutsub teid enda juurde, seltsimees!» ütles ta.

Leljukov lamas purpurpunastele põõkpuu oksade vaibal ja näris kõrvitsaseemneid. Nurgas lavatsil magas Leljukovi tütar ja naeratas unes.

«Temaga askeldab Katerina,» ütles Leljukov, «ta peab neid.» Leljukov sirutas kätt ja puistas minu pihku. «Sa palusid luba Solhatti külastada.»

«Jah.»

«Luban. Ülesanded, mis sa endale seadsid, kinnitatakse — lähenemisteed Solhatile. Nagu kuulda, on nad rajanud miinivälju — tuleb kontrollida. Vaadata, kas garnison suurenenud ja missugune on venelastest elanike meeleolu. Kas nad abistavad, kui me kallale tungime? Pea silmas, Solhatti. Leljukov läks üle sõbralikule toonile, «keegi ei sunni minema. On see sulle tarvilik?»

«Jah, on tarvilik.»

«Siis luban ega küsi midagi... Lähed koos Kariotti. Ta ütleb, millal seda kõige parem on teha. Kas unustate seda?»

«Usaldan.»

«Pärast juhtumit Zinotškaga,» Leljukov osutas silma tütrele, «usaldan mina teda samuti. Suur tänu temale...»

Boris Kariotti oli seesama luuraja, keda Suurel maal hoo Rivera hüüdnime all. Meenutanud üht Jack Londoni kaunist last, nimetas Kolja Šuvalov esimesena Boris Kariotti nimega. Ja selles hüüdnimes oli oma mõte. Nagu Felipe Rivera, nii jättis Boris Kariotti esimesel pilgul ebameelset mulje. Ta oli sõnakehv, karm oma lühikestes ja k

lühikeses sõnavõttudes. Tema huultel võis harva näha naeratust, alati — lõbusust. Boris oli Balaklava kreeklane. Tema suhtumiseks oli juhtunud midagi halba: nad olid vist tunnustanud okupante. Ja tema, noor inimene, kommunistlik noor, oli nüüd tulvil külma, keskendatud viha vaenlase vastu.

Kariotti tundis väga hästi oma luurajatööd, omas konspiratsioonikortereid ja sõpru ning pääses täiesti tervena kõige hullumaiskestki operatsioonidest.

Kolja Šuvalov viibis peaaegu pidevalt koos Kariottiga, oli muutunud peaaegu tema teisikuks ja suhtus temasse siiski meelekahtlusega, kuigi ta ei leidnud mingisuguseid süütõendeid. Kariotti nägi kõik ja kannatas selle tagajärjel uhkelt ja anonümselt.

Ilorisile antud käsku polnud kunagi tarvis korrata. Tema kättemine ei andnud põhjust kahtlustamiseks, kuid Koljale meeldis, et see on ainult peenike kavalus.

Kariotti sarnanes nii kreeklase kui ka tatarlasega. Samaaegselt osav, kuivetanud, rasvakatteta keha, karedad ning sirgjooned mustad juuksed, pikk nina, kitsad huuled, terav nägu ja loomupärane tõmmu nahavärvus.

Kariotti ilmumine metsa mitte stepi, vaid lõunaranniku suunal, kuhu Leljukovi luure katsesarved ei ulatanud, oli seotud mingi saladusega. Kariotti ei tulnud metsa mitte üksinda, vaid tõi endaga kaasa kaks kinniseotud sakslast: oberleitnanti ja sturmscharführeri, keda ta oma sõnade järgi oli tulnud nabinud, tungides kallale nende autole.

Kariotti ja kahe sakslase saabumine langes ühte Merelbahi operatsiooniga Leljukovi vastu. Hoolimata Kariotti väitest, et on vajalik vangid üle viia Suurele maale, sest et seal olevat meile tähtsaid teateid, laskis Semiletov sakslased maha.

On võimalik, et Kariottil oli halb iseloom. Polnud kahtlust, et ta sai aru tema vastu sihitud umbusalduse põhjustest ja võib-olla ta andis selle andeks, kuid ta kandis oma vihkavust üle tatarlastele, kellega ta pandi ühele pulgale. Ta oli valmis sulgunud. Ja minu katsed sobitada temaga südamlikku vestlust ei andnud tulemusi. Kuidas see oligi, kuid Solhatti minna ja sealt õnnelikult välja tulla oli kõige hõlpsam selle lühikesa meriröövlite järealtulija abiga.

Alarüütud ajal ilmus ta minu juurde ja vaatas põgusalt üle minu riituse, mis oli kokku otsitud tema näpunäidete järgi.

Kandsin pintsakut, halle pükse, poolsaapaid, suu-
tikitud vööga võõtatud sinist siidsärki pükate peal
varustatud dokumentidega, mis näitasid, et ma kuulan
gruppi, mis oli tegevuses statsionaarsete surnuaukude
misega, mida sakslased esindusliku toredusega rajasid
Feodossia maanteed.

«Relv?» küsis Kariotti.

«Pole.»

«Tubli!»

Jätnud isaga hüvasti ja väljunud tema juurest, joos
kokku Šuvaloviga. Kolja palus teda tingimata kaasa
Ja teatas lähemalt oma kahtlustest Kariotti suhtes. Kõik
kuid Šuvalov tuli meile kuni metsaservani järele, et
ennast puutüvede taha.

Nagu poleks ta Šuvalovit märganud, otsis Kariotti
kummeleid ja mingisuguseid väikesi punaseid lillekehi
pis neid käigul, kuni tema käte vahele oli tekkinud
kimp.

Jõudsimme maanteele karja tagasituleku ajaks.

Maanteel sõitev kergesõiduauto, mille presentkutu
tagasi heidetud, vähendas äkki kiirust ja ees istuv lähe-
musta kaelusega pealiskuuves ohvitser tõstis tolmuprillid
et meid silmitseda.

Kui auto jõudis meie kohale, hüüdis Boris midagi
keeles, tõstis käe fašistlikuks tervituseks ja ulatas teise
lilled. Ohvitser vastas Kariotile, laskis prillid silmadele
masin kihutas edasi.

Boris viskas lilled endast eemale.

«Nad armastavad seda,» ütles ta nagu vabandades.

Me ei läinud Solhatti otse mööda maanteed, mis läbi
linna, vaid käisime karja kannul. Kaks karjust, vanad
kest kasvu räbalais tatarlased, kes olid relvastatud vapruse-
dega, ajasid lehmad maantee servalt ära. Lehmad hakkasid
ammudes kiiresti minema oma lautade poole mööda
arvulisi radu, mis olid tallatud vainu noortes pujudesse
piimalilledesse.

Linna väikestel kõrvaltänavatel ei pööranud keegi
tähelepanu. Tolmunuina ja näotuis riides, ei äratanud meid
leski kahtlust. Vahipostid olid aedades peidus. Metsa
asuvasse linnaserva olid kaevatud ühenduskäikudega kaevikud
Ühenduskäigud viisid majade juurde, mida kasutati tugipunk-
tidena.

Majade vundamentidesse olid raiutud
austausurid, kuna õuedel, roosakate õitega kaetud mandli- ja
sümpode all paistsid tänavvõitluseks oskuslikult vilja-
d tunkid, mis olid kaetud kamufleeritud presendiga.

Tatarlannad käitusid peremehelikult: kõndisid salgakaupa
rahvusriietes, kõnelesid omavahel valjusti, suitsetasid.
Teisel teekonnal nägin ma ainult üksikuid katkistes kleitides,
palja jalu vene naisi, kes möödusid tatarlannadest vas-
tades nende põlastavaile hüüdeile. Jalgvärava juures istusid
võimalike mütsides taadid ja veeretasid sooniliste pruun-
ide käte vahel merevaigust palvehelmeid.

Edulikult ehitud, siidis ja värvilistes jalatsites noored
tatarlannad ning saksa segavormis ja pealaest jalatallani rel-
vatatud noored tatarlased hulkusid ringi mööda tänavaid.
Vastades alandlikult nii saksa sõdureid kui ka ohvitseri, kes
võimalikult ja harva vastasid nende tervitustele.

«Min pole ainult Solhatti omad,» ütles Kariotti, «siin on
sõjaväe tatarlasi Karasubazarist, Zujast ja isegi Bahtšas-
tast. Solhattis pole kunagi olnud nii palju tatarlasi.»

Teatrisse — pikka hoonesse suitsaue fuajee, kus
olid venni ja oinalihatäidisega pirukaid. Teatri saalis olid
lõpuga varustatud ainult esimesed read, kuna ülejäänud
muumi võtsid enda alla pikad seljatugedega pingid, mis olid
kõrvalt tankidega ühte värvi.

Teatritähtsate hulgas oli vähe tatarlasi, suuremalt oli
olud kõik venelased — poisikesed ja noored tütarlapsed. Oli
meenulasi, kes olid teatrisse tulnud kogu perekonnaga ja võt-
s kaasa kompsud toidupoolisega ning mõningaid elanud
tatarlasi, kes olid leitsakust hoolimata rietatud umbesse
sõrkuubedesse ja vanamoelistesse kleitidesse.

Madala näitelava ümber olid põimitud õunapuoksad, kuna
lava külgedele olid riputatud värvilised laternad. Rampi val-
gustasid pooliku hõõgusega elektrilambid.

Esimesed read olid alles tühjad, kui mitte arvestada kahte
vahivormis saksa ohvitseri, kes suitsetasid sigarette ega pöö-
ranud muule publikule mingit tähelepanu. Seinal rippus pla-
kat: «Suitsetavad ainult sakslased».

Istusime eelviimase rea äärmistele kohtadele, väljapiäsu
lõbedale.

2
Kirju kaitsevärviga maskeeritud. Toim.

Seintele oli heledate värvidega reprodutseeritud pildid armee jaoks väljaantavaist labastest saksa humoristlik naalidest — pooleldi lahtiriidetud naisi teravate küüntega ja noori mehi nilbete naeratustega.

Ja kuskil seal, fašistlikke märke ja valgeid kotkaid maalitud musta eesriide taga viibis Anjuta.

Kärarikkalt kõneldes sisenes külgukse kaudu saksa ohvitser. Ees sammus pikakasvuline, kondne, sirge seljaga, hellitatud, veretu näoga mees.

«See on Merelbahn,» sosistas Kariotti.

Ohvitserid istusid kohtadele. Merelbahn kergitas prille ja lähendas programmi silmadele.

Ta istus teises reas ja oli sirutanud vahekäiku jalad, mis ei mahtunud tooliridade vahele. Tal olid jalad nud paksude naelutatud taldadega mägisaa pad, mille oli tupp väikese pistoda jaoks.

«See pistoda on tal mürgistatud,» sosistas Kariotti, ainiti vaadates.

Algul tantsisid ning laulsid kärarikkalt ja kaua tants kes olid riidetud pikkadesse padrunitaskutega kaukaas bedesse. Jalas olid neil pehmed saapad — tšuvjakid.

Teinud saksa ohvitseride poole libitseva kummarduse lutas konferansjee, noormees haiglase jumega, välja numbri ja nimetas tundmatut vene perekonnanime. hakati plaksutama.

Külgmiste kulisside kalev liikus, ja lavale tuli... Anjuta. Nüüd ei näinud ma enam muud kui tema nägu.

Pealtvaatajaile aeglaselt, vaevumärgatavalt kummardades lähenes Anjuta kuhugi ülespoole vaadates tiibklavert vöttis välja väikese taskurätiku, puudutas kuidagi närvil värisevate sõrmedega huuli ja naeratas rõõmutult.

Anjuta oli seljas lühike kleit. Selliseid kleite ta nägi. See tume, valge kaeluse ja pikkade varrukatega kleit hõbedaste pannaldeg a madalavõitu kotsadega kingad sid mind kuidagi temaga.

Ta hakkas laulma mulle tundmatut saksa laulukest. Ma saanud sõnadest aru, kuid aimasin nende mõtet saksa ohvitseride himurate naeratuste järgi.

Mu silmade ees muutus kõik segaseks. Oleks in tahtnud kariuda.

Kariotti müksas mind. Ma toibusin.

Ennemistes ridades hakkasid poisikeste ja neidude hääled valjusti karjuma:

«Anjuta! Anjuta! Anjuta!»

Anjuta naeratas, noogutas peaga klaverimängijale ning alustas laulu.

Enne laulu esimeste sõnade juures hakkasid inimesed pinnistamisema, erutusid. Anjuta astus mõned sammud ramale lähemale ja jätkas laulu.

Varakevadel siis nooruke leitnant kord viis korvi lilli me kauplusest kaasa, pilgul tulvil, mis tuld otsa vaatas ta mull, viis mu südame korviga kaasa.

Üks tütarlaps, asetanud paberi pingi seljatoele ja nobistades ninaga, et hoida tagasi pisaraid, märkis üles paroolitaulu sõnu.

Anjuta vaikis, saalis kõlasid hüüded, aplaus. Lavale hakkas lendama põllulilli, õites mandli- ja õunapuuoksi.

Plaksutasin niisama ägedalt nagu kõik teised. Tahtsin, et ta vaataks minu peale.

Mulle näis, et Anjuta oli mind näinud, ta võpatas ja kahetsetas ning ma hüüdsin valjusti, pööramata enam kellelegi taga: «Anjuta!»

Kariotti andis mulle õndlaise niisuguse tugeva hoo, et ma tahtmatult maha kükitasin, tema aga haaras minu ümbert nagu tangidega kinni ja peaaegu kandis mu välja läbi inimkõrde, kes ikka veel karjus ning trampis.

Kõrval veeresid teatri poole patrullide mootorrattad. Hakkasid heledasti puhuma viled. Lüües raudadega kividest välja ahelmeid kappas mööda ratsasalk, kelle istmikud laksusid vastu sadulaid.

Kui me jõudsimetsa, ütles Kariotti:

«Teie unustasite enese ja ma oleksin võinud teid... Kui oleks läinud halvasti, oleks kõik langenud minu kaela.»

NII VALMISTATI ETTE TERRITOORIUMI

Agentuurluure teatas, et Anjutat on koos Merellal nähtud väga mitmesugustes kohtades, kaasa arvatud grupeeriingut juhtiva kindral Almendingeri ja rumorite gruppi juhtiva kindral Schwabi staap. Põrandaalused munistid nõudsid visalt Anjuta isoleerimist.

Midagi varjamata kandsin kõik Leljukovile ette. Ta nud Anjutasse puutuvaile andmeile tähtsust omistavat suhtus minusse endise usaldusega.

Hakkasime intensiivselt tegelema oma põhilise ülesandega — vaenlase poolt anastatud territooriumi ettevalmistamisel meie armee regulaarkoondiste aktiivsete operatsioonide läbiviimiseks.

Märtsi lõpul laskus Dulnik langevarjul mägi allikast kust meie tütarlapsed käisid vett toomas. Temaga koos teadus valgevene partisanide juures karastunud radist, ta saadetud Asjale abiks. Raadioside pidi pealetungil peab töötama, sest partisanid läksid rinde juhataja operatsioonidesse.

Dulnik laskus mägi allika lähedale nii kergelt, nagu ta hüpanud maha sõitvalt trammilt.

Ta tõi kaasa ametliku kinnise kirja, milles tehti ülesand koguda andmeid saksa vägede paigutuse, nende positsioonide, moraalse seisukorra, relvastuse, lennuväljade ja deermuud kohta.

Mul oli Dulniku pärast hea meel. Kogunesime samal ajal. See oli vanade sõprade kokkutulek. Dulnik võttis omale ta hüppas taevast alla Kamelia pärast. Ka Kamelia teatavalt janud, et teda liigutab Dulniku kiindumus; ta nägi tema silmade taga tõelist, puhast armastust.

«Teie saate nii harva meiega koos olla,» lausus naine. «Millal see kõik lõpeb? ...»

«Tuleb aeg,» ütles Dulnik ägedalt, «vannun teile, aeg tuleb! — millal võib ükskõik milliste Nõukogu punktide vahel liikuda lihtsalt sõidupiletiga, astuda kelle käes mööda laevatreppi maale, aga mitte pea ees, kott selja viskuda ülevalt alla pilkaspimedal õöl. See aeg tuleb!»

Saša hakkas meie ees arendama pärast sõjaaegse muutu

fantastilist pilti. Ta rääkis uutest sildadest, mis ehitatakse üle jõgede nende asemele, mis me oleme õhku lasknud, imekõrvalt väljakuist neis kohtades, kus võideldes langesid meie sõdurid, klaasist, betoonist ja roostevabast terasest majadest.

Kõikide me nägime päikesetõusu imeilusat pilti. Metsad olid ilma et oleks värelnud ükski asjasündinud leht. Üle talude voogasid kuldsed hoovused. Meie võidu sümbolina lendasid mägede kohal rõõmsa undamise saatel meie lennukid.

«Lähevad Sevastopoli peale!»

Lõpuks läksid kõik laiali ja ma jäin üksi. Fatõhh, kes oli mind otsekui valvanud, oli äkki minu kõrval.

Ta oli eile saabunud õnnestunud operatsioonilt ja Semiletov kandis mulle ette, et Fatõhh oli käitunud hästi.

Ta näis olevat joovastunud kordaminekust ja sõbralikest sõnadest, hulkus mööda laagrit ringi ja rääkis iseendast.

Fatõhh seisis minu kõrval ja vaatas järele Ljusjale, kuni ta meie silmist kadus.

«Sa ei läinud teda saatma?» küsis Fatõhh.

«See on ebasünnis ...»

«Ebasünnis on lasta tütarlapsel üksinda minna!» ütles ta etteheitvalt. «Sa pühendad temale liiga vähe aega. Kas sa armastad teda? Kui kaua sa suudad teda armastada?»

«Miks sa minult seda küsid?» Pingutasin ennast, et talitada oma viha. «Kes andis sulle õiguse esitada niisuguseid küsimusi?»

«Sa lähed metsast ära,» ütles Fatõhh, «sind võetakse kõikjal vastu lugupidamisega. Sa lahkud siit, Krimmist. Sa oled kaardiväe-kapten ja seal, väljas, jõuad sa kaugele. Sinu armuiste kasvab, sa köidad paljude tütarlaste tähelepanu ja sa võid muutuda. Ljusja aga pole selline. Sa armuad temasse, kui ta oli väike tütarlaps, kuid täiskasvanuks sai ta siin, metsas, Krimmi metsas. Ta on siin harjunud ja muutunud eluks. Ta ei suuda enam õigesti kanda linnakleiti. Näed, kuidas ta kannab šarovaare, see on tatarlaste mood, ta tõmbab oma piha vööga kokku, ja see on samuti meie mood. Ma kinkisin temale vöö ...»

«Siis sina kinkisidki talle vöö?»

Fatõhh hakkas kähinal naerma.

Ta ei tunnistanud seda sulle üles? Ära kiru teda. Ta kartis, vöö aga meeldis talle.»

«Aga miks sa kõneled minuga Ljusjast? Kas sa ei taha mulle halba teha?»

«Ei,» Fatõhh vangutas eitavalt pead, «ma lihtsalt räägin sinuga kõneleda kui mees. Mulle meeldib sinu Ljusjast meeldib mulle väga...»

«Kuidas on see võimalik, Fatõhh? Mulle räägiti, et sa oled abielus ja et sul on lapsed.»

«Abielus?» Fatõhh kükitas, toetus automaadi otsale ja ütles: «Olen abielus. Mul on lapsed. Minu naine on kaunis ja terve naine... Kui aga abielus inimene kaotab teise naise, siis ei tea, kas ta siis tõesti ei tohi nõnda toimida?»

«Ei. Nii toimivad halvad inimesed.»

«Sõnad on inimeste välja mõeldud. Kui inimene ei ole abikaasat ja elab temaga, — kas see on siis hea? Aga kui ta on last, Sergei, on kerge endale alistuma sundida... Tuleb talle kinni viibida tema seltsis, silmad peavad särama, kui ta näed, tuleb suudelda tema jalajälge seal, kus ta meeldib, kuid nii, et ta seda näeks; tuleb kinkida talle pistikuid, kinki vaadates hakkab ta nägema ka sind. Kindlusi ei ole, vaid mitte ainult vaprad, vaid ka kangekaelsed inimesed... Fatõhh keerutas oma musta vurru, kuni see oli muutunud teravaks nagu nõel.

«Lõpetame selle jutu,» ütlesin ma. «Kas sa rääkisid oma rahvaga?»

«Rääkisin,» ütles ta tasa, «raske on nendega rääkida. Mida saan ma teha üksinda?»

«Miks on sinul nendega raske rääkida? Miks võin ma läheneda igale lõkkele, igale salgale, astuda igasse pöör ja leida vene sõnu oma rahva jaoks, sinul on see raske!»

«Eks sa katsu nendega rääkida.» Fatõhh pöördus kogu näoga minu poole. «Eile ütles mulle keegi... kuigi poleks line, mida mulle ütles üks rumal tatarlane...»

«Mis ta siis ütles?»

«Siia tulevad türklased,» ütles ta.

«Neid plaane me tunneme, sakslased tahavad nad kolida toimetada.»

«Ei, mitte sakslased,» ütles Fatõhh, «leidub ka teine. Fatõhh hakkas äkki mingisugust laulu laulma.

Laulu peale lähenesid partisanid. Kolja Šuvalov hakkas

teravale rohule, pani automaadi küünarnuki juurde ja vaatas tatarlast teraselt silmas.

Fatõhh laulis näiliselt kellelegi tähelepanu pööramata, kuid ta nägin, et tema pooleldi suletud silmad meid jälgivad. Ta pöördus talle lihtsalt meeldis, et inimesed tulid teda kuulama.

«Mida sa laulad?» küsis Kolja. «Missugused sõnad on sul laulul?»

Fatõhh avas silmad ja naeratas:

«See on see laul, mida sa mulle ei kirjutanud. See on mägi-laul. Ta lendab ega tea, kuhu laskuda — ümber ringi on tull... Kas mäletad?»

Fatõhh lasin Leljukovile kõnelusest Fatõhhiga. Ta kuulab ja noogutas pead, nagu oleks see talle juba ammu meelde tulnud. Pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatades ütles ta:

«Arreteeri ta, kuula üle.»

«Milleks?»

«Näe, minagi mõtlen, et milleks? Tema kaudu imbib meie sõdade hädavajalikke teateid, aga kui kõik hakkavad keelt hammaste taga hoidma, siis oleks see sinule endale halvem, kui ta räägiks.»

Jätkasime tähtsat tööd territooriumi ettevalmistamise alal.

Valmistada territoorium ette sissetungiks — see oli põhiline ülesanne, mis oli seatud partisanide ja ühulaste ka minu ette, sest ma pidin väekoondise staabis nende küsimustega vahetult tegelema.

Meil oli Suurele maale seda kergem vastata, et me talve jaoksul olime jõudnud paljugi välja uurida, olles peale partisaniluure kasutanud ka agentuurluure.

Luureandmeid võib pidada usaldatavaks, kui tõde on kontrollitud kokkujooksvate kiirtega — selline oli meie meetod.

Alles siis, kui olime ristluure abil kõik piinliku hoolega läbi kontrollinud, koostasime ettekande rinde staabile. Oma töö me pidime paljudel aladel ületama vaenlast, neid lõpmatuid abwehr'i töötajaid, keda oli ohtra ning tarbetu hulgaga külvatud laiali armee-vastuluure ja Himmleri keskuse poolt. Midagi ei tohtinud põlata: hirmust pea kaotanud hobusemees, kes metsas püüti kinni küttepuid — tubli! Ta tundis teesid, veokite kvaliteeti ja kuulujutte, mis tavaliselt levisid kõigepealt voorides. Sattus kätte kokk —

ka see polnud halb! Kokad on kohustatud loendama ja neid ja näevad oma katelde juures iga päev elavalt. Langes vangi sepp — rumeenlasest sõdur, temalt võeti teateid rumeenia diviisi hobukoosseisu seisukorrast, preidest, kabjamädanikust, sügelistest, mis täiendavalt tasid varem saadud andmeid distsipliini languse ja rumeenia ratsaväes ja ülemuste vähenenud nõudlikkuse rite vastu.

Kevadel suurenes rahulike elanike juurdevool meesse. Põgenike hulgas leidsid inimesi, kes olid käinud duslikel kindlustustöödel. Me saime neilt teada mitte nende kindlustuste iseloomu, mis asusid meile lähedalt kudes, vaid ka igal pool mujal, alates Kertšist endi dessanditörje-kaitseni rannikul.

Midagi ei tohtinud halvaks pidada, kuigi see ei saanud Kožanovi poolt pidevat toetust. Kožanovit ei veenda, sest ta kuulus ohvitseride hulka, kes tunnevad otselöögi taktikat ega armastanud tuhnida tema vastu vaenlase poliitilis-moraalses seisukorras.

Poolsaarele ületoodud Mariula abistas tõhusalt meid. Mustlannast jätkus igale poole. Minu juurde tulid kord ainult koos Kariottiga, kes salaja juhtis teda lahingulgestuse. Gavrilov ei teadnud oma pruudi tulekut ja laagrisse ja meie ei kõnelnud talle sellest.

Tavaliselt saabus Mariula koidiku eel, heitis hoolikalt põlgliku õlaliigutusega ära telkmantli, millega teda oli kutsunud Kariotti, pani põlema peenikese saksa sigareti ja ütles:

«Võta paht, noor ohvitser, ja kirjuta.»

Mariula täitis minu ülesandeid mingisuguse erilise meelguga.

«Ja mida teeb minu kallim?» päris ta vahel Gavrilovi kohta, välgutades oma väikesi hambaid, ja vastust otsustades naeris ta tasakesi, hõljutades kogu keha ja mängeldes sõrmega, mis olid täis väikesi sõrmuseid.

Mariulat olid kontroll-luurajad näinud Pravati allikad, dessandivastase kaitse valvpostide juures, Ašigoli ja Arbat järve juures, Vladislavovka juures, kus asetses suur lennukid Džantorõs, Sivaši lõunaranniku lähedal, soolatööndid Arhati neemel, Akmonaiski positsioonidel... Kõikjal tema naer, helises mustlaslaagri laul ja tema kärmes käte, mille sõrmed olid täis sõrmuseid, vilkusid kaardid

vaenlase poolt hõivatud territoorium pidi vabastatama ja meid too aitas sellele vabastamisele kaasa.

Kõiki eri allikaist tulevaid andmeid tuli unesti hoolikalt kontrollida, pöörates tähelepanu selliseile üksikasjadele, millele vaenlase lahingluure tavaliselt alati tähelepanu ei pööranud.

Iga meie poolt armeele edasiantava teate väiksemagi ebatäpsuse taga seisid inimesed, ülearune veri. Nüüd tuli mul tõhlikult küsitleda operatsioonidelt saabuvald partisane, ja pikapeale oli isegi skeptik Kožanov sunnitud tunnustama meie väevaranõudvat, argipäevast ja väliselt märkamatu, kuid väga tähtsat tööd.

Kertši poolsaare vahelduva reljeefiga idaosas, mis oli kaitsetu nagu loodud, oli vaenlane ehitanud tugevad kindlustused Kertši poolsaare kaitset juhatava 5. armeekorpuse komandöri kindral Almendingeri, saksa kindralstaabi kindluseehituste osakonna endise ülima näpunäidete järgi.

Vaenlane organiseeris oma kaitset üldisse tranšeekaitse süsteemi lülitatud tugipunktide printsiibil.

Idalerva kaitsepositsioonid Aasovi mere kaldalt kuni Bulakuni koosnesid kaevikuist, millele lisati kuulipilduja plüümid ja laskurpesad, traattõkked ja «bruno» sõrmed.

Kas nad on tõesti asunud nii aktiivselt kindlustama Akmonaiski positsioone?» küsis Kožanov. «Vahest on see demonstratsioon? Nad armastavad puru silma ajada.»

Praegu viivad nad intensiivselt lõpule vahepositsioonide ehitamist, mis katavad suunda Kertšist lõunasse, ja tugevdavad Akmonaiski positsioone.»

Väsin värvilised pliiatsid ja hakkasin hoolikalt skemaatilisele kaardile märkima Akmonaiski kindlustuse süsteemi.

«Siin võivad sakslased ranniklaste edasilükkumise kaitse tagasi hoida, sest Akmonaiski positsioonid ulatuvad, nagu me teame, üle Kertši poolsaare kõige kitsama koha, Aasovi merest Musta mereni ja sarnanevad oma kaitsestruktuurilt Perekopiga ning Išuni tagalapositsioonidega.»

Kožanov jälgis minu tööd ja kuulas tähelepanelikult.

«Me oleme nüüd läbi uurinud kogu Akmonaiski positsioonide süsteemi,» ütlesin ma. «Ma kannan kaardile sinise pliiatsiga kaitse, mis lõikab poolsaare põiki läbi, tema laius on kuus meetrit, sügavus — kolm. See on tugevaks takistuseks tankidele, seda enam, et kraav üsna hiljuti täideti veega. Kolm

meetrit sügavust, Kožanov. Aga teise kraavi nad juba neljakümne teisel aastal. Siin on tugevasi tranšeede-võrk. Ees on miiniväli kolmes järgus ja «tara» tüüpi traattõkked.»

«Selletaolised asjad lõhuti ju ometi Stalingradi all, gei?»

«Muidugi lõhuti, kuid peab järele mõtlema, kuidas te muukida Kertši grupeeringu tagala, et sakslased jätaksid remini maha oma kraavid ning «flandria tarad» ja jooksu.»

Ma kandsin veel kaua kaardile kraavide tara tranšeede, dzottide, elamis-kaitsevarjendite, «hundi» kuulipildujapesade positsioonilisi võrke — seda nimega sete kindlustuste arteriaalsüsteemi.

Neljateistkümnes peatükk

USTIN ANISSIMOVITS ON MEIEGA

Noortesalk vabastas jõuga väližandarmeeria käest Sevastopoolisse aetavaid areteeritud.

Nende hulgas oli tuuker Mihhailjuk, kes oli hilja poolt areteeritud. Ta pidi ära hoidma sadama õhkulaskmise.

Salk oli täitnud ülesande, kuid kaotanud mehi; paratamatult laatsaretis lamasid raskesti haavatud võitlejad ja need olid gas oli Dulnik, kes oli tikkunud operatsioonist osa võttes oli saanud kaks kuulihaava. Noor arst Gabrieljan ei suutnud üksinda toime tulla, oli tarvis vilunud kirurgi abi.

«On tulnud aeg vanamees välja tirida,» ütles isa, «Ustin Anissimovitš.»

Asja hospitalis viibinud Leljukov oli morn ja arutab. Ta toetas isa ettepanekut. Otsustati Ustin Anissimovitš tule ja tuuker Mihhailjuk jälle linna tagasi viia. See operatsioon tehti ülesandeks Jašale. Koos temaga jäi minema Šuvalov ning autojuhina Semiletovi kutsuti Donadze.

Dokumendid kirjutati välja plankettidele, mis meie atuur oli salaja hankinud rumeenia pägiküttide korpuse koma

and kindral Schwabi staabist, kust juhiti Kesk-Krimmi kindlustuste kaitset partisanide vastu.

Operatsioon teostati range saladuskatte all. Temast teadsid ainult need. Umberriietumine toimus Džeiljava «salajasas» kvartalis. Leljukov vaatas ise üle auto, nagu ta enne sügavustki kunagi oli kontrollinud mootorpargaseid.

Tuuker Mihhailjuk, laiaõlaline mustade juustega ukrainlane, pidi läbi lõikama õhkulaskmiseks ettevalmistatud sadamachitiste juurde viiva juhtme.

Tuuker Mihhailjuki ülesanne muutus keeruliseks: ta oli väližandarmeeriale tuntud. Mihhailjukil seisis ees suur oht, kuid ta oli lõbusas meeleolus.

«Mul on vee alla valmis pandud autod, seitse kuni kümme tükk,» ütles ta, sobitades oma suurde pähe kokardiga rumeeni sõjaväe baretti. «Niipea kui vabastame linna, on sadamaleheks aastaks kummidega varustatud. Aurik on autosid täis laaditud. Sakslased kardavad ta kallale asuda, arvavad, et on mineeritud...»

«Aga šnaps?» küsis Leljukov, vaadeldes temale omasel püüt tusasel ilmel tuukri nägu.

«Mihukese konjaki, mihukesed liköörid panin tagavaraks! Kõik näete ise. Mul on seal terved magasinid, seltsimees ülem. Kuidas nad püüdsid mind iga hinna eest meelitada minna nende jaoks töötama!...»

«See on teada,» peatas teda Leljukov, kes teadis juba kõik, mida Mihhailjuk tahtis uuesti jutustada, «pakkusid raha ja risti, kui tõmbad välja tähtsad seadised...»

«Õige,» kinnitas Mihhailjuk.

«... sõjalised materjalid.»

«Jälle õige.»

«... kaatrid, laadungid...»

«Õige, õigel... Aga veel...»

«Ja panid veel ette taastada elling, millel oleks siis remonditud kaatreid.»

«Noh, teie mäletate kõik, täpp-täpilt,» lõi Mihhailjuk käre ja tõmbas näo naerule. «On teil aga mälu, seltsimees ülem!»

«Kuidas ma siis ei peaks seda mäletama: sa oled seda ju lüh lükke juures viis korda korranud.»

«Kas tõesti?»

«Jutukas oled, Mihhailjuk. Meie juures tuleb keel hammaste taga.»

«Jah, mul on sihuke viga, seltsimees ülem. See tuleb, sest, et kui sa vee all oled vaikinud nõrkemiseni, siis tuleb väljas heade inimestega pisut lobiseda...»

Kolja õpetas Donadzele rumeenia vandesõnu, mida siinlane mitmesuguste autojuhile omaste intonatsioonide järel kordas.

Jaša oli kinnine ja sünge. Tema kaelahaav, mis oli vooori hävitamisel, paranes halvasti. Jaša liigutas pead laselt, nagu vastumeelselt. Seetõttu näis, nagu oleks ta veelki solvunud.

Auto lahkus videviku ajal mööda kõrvalist metsa, lipsata maanteele linna lähedal, kus oli rumeenlaste roll-läbilaskepunkt.

Ljusja ootas kärsitult ning ärevusega operatsiooni tule ja ma püüdsin teda mitte üksi jätta. Keskööl kattus pilvedega, vihm hakkas peksma vastu lehti, kõik muutus kuidagi sügiseselt pimedaks ja ebameeldivaks. Me otsustasime minu muldonni, võtsime istet halvastihööveldatud puu. Ljusja värises kogu kehas ja ma heitsin sineli tema ohu üle.

«Mul on hirm, Serjoža,» sosistas tütarlaps. «Papa on juba üsna vana. Sa ei suuda endale kujutleda, kui vanaks ta on jäänud!... Ja järsku tuleb tal osa võtta sellistest seiklustest.»

Meie partisanide haiglast tuli tagasi Kamelia.

Ta raputas telkmantlilt vihmavee, riputas selle sinile kõrvale, laskus väsinult laterna juurde ja pani vastu kott oyaali märjad, külmast kohmetanud käed.

«Aeg ei kannata. Kahel noormehel tuleb amputatsioonid jalad.»

«Aga Vanja?» küsisin Dulniku kohta.

«Naljatab... Temal, nagu ta ise ütleb, lasevad kaks kätt naha all liugu...»

«Palavik?»

«Kõrge,» ütles Kamelia tasa.

Ljusja nihutas enese tema juurde, kattis ta selja sinile kott maga.

«Niiskus on vastik, mul on jalad külmast kanged. Kõik on sinuga, Ljusja?»

«Mul on villased sokid.»

«Vihma sajab kõvemini, peksab nagu haavlitega...»

«Jutust,» ütles Kamelia. «Keegi ütles mulle, et kirurgi järele lähevad läinud Jakob ise. Kas see on õige, Sergei?»

«Jah,» vastasin ma põiklevalt, «minu arvates peab ta kama oma salga asukohas.»

«Leda nõudsid taga haavatud,» ütles Kamelia solvunult, «sellepärast ma küsisingi sinult. On igavesti ära tüüdanud need paladused, mis on niikuinii kõigil teada.»

«Mis on siis kõigil teada?»

«See, et Volõnski, Donadze ja Šuvalov võtsid kaasa doktri ja läksid Feodossiasse.»

«Kes sulle seda rääkis, Kamelia?»

Kamelia naeratas:

«Parast keskööd läks mööda lahingjulgestuse vahetus. Tuli ja rääkisid.»

Valjusin muldonnist ning siirdusin Leljukovi juurde.

Leljukov luges taskulambi valgusel «Sõda ja rahu». Raamatu kõrval lamasid püstol ja teine, tagavaralatern. Vannil olid sissekäägu juures, temast tuli üle astuda. Ta ei liigutunud, kuid tema silmad olid pooleldi avatud ja ta valvas meid.

«Närvitsed?» Leljukov pani raamatu kõrvale. «Tuleb valja, et doktor on teie maja suur sõber.»

Praegu sugulane. Operatsioonist teavad paljud, Leljukov.

«Kas tõesti?»

«Teavad täpselt isegi seda, kes läksid.»

«Kellelt nad seda teada said?»

«Tuli lõunasektori lahingjulgestuse vahetus, mehed jutustasid. Lobisemise eest peaks veidi valjemini karistama.»

«Nuud see enam ei kohuta, Sergei: ülesanne on kas täidetud või läbi kukkunud... Aga kui lõunasektori lahingjulgestusest tuli sinu isa, kas siis ka karistame?»

«Jah ei võinud jutustada.»

«Jutustas.»

«Ei võinud, Leljukov!...»

«Sina, vennas, ära kurjusta. Ta jutustas minu palvel. Mida? Aga sellepärast, et haavatud ootavad abi, terved aga valmistavad nää, oled tarvilik ainult tervena, aga niipea kui laaged maha — unustatakse. Said aru? Seepärast ma tegingi teile teatavale ülesandeks mitte varjata, et salga komandör sõitis teile valja ülesande täitmisele, kirurgi järele. Haavatud rahunevad, ootavad... Külasta õige Dulnikut, ta ootab sind.»

«Lähen kohe haavatute juurde...»

«Ta on tubli poiss, kuid sai haavata omaenda...
tõttu. Kes õpetas teid omaette vilistama ja püstipäi...
juurest tagasi tõmbuma? Vaenlase selg, nagu öeldakse...
julgust.» Leljukov vaatas kella. «Neil oleks aeg...
Vassill!»

«Just nii, Vassill!» kostis Vassil püsti karates.

«Kuulata õige, Vassil, kas ei tulistata just seal...»

«Just nii, kuulatan, seltsimees komandörl!»

Vassil väljus.

«Iga hetk võib alata tormijooks Krimmile,» ütles...
«varsti väljume metsadest ja hakkame võitlema lagedal...
rind rinna vastu. Tead sa, kuidas pimesiku mäng...
ära tüüdanud! Kolm aastat sõdime juba. Niisama...
vanasti, kui meie inimesed sõdisid ja kaitsesid kodu...
Ta võttis kätte raamatu. «Hea raamat! Loen teda kolm...
korda.»

Tuli Vassil ja kandis ette kuidagi kähiseva hääle...

««Double'il» tegutsevad maandumise helgiheitjad, k...
vastik suurispeakull... kuid laske pole.»

...Sisenesin haiglasse — pikka muldonni, mis...
juurviljahoidlaga. Seda valgustasid elektrilambid, mis...
musta, pigise juhtme otsas üles riputatud.

Väljapääsu lähedal, voodilnadega varjatud muld...
undas tsentrifuug ja kuuldus autoklaavi nohinat.

Haavatud lamasid kahel pool kitsast, värskelt...
rohuga kaetud läbikäiku. Mulle löid vastu tubaka...
puhta inimkeha lõhnad ja närtsiva metsarohu elustav...
matu aroom.

Partisanide endi poolt saetud laudadest kokkulõõrutud...
kud, millel lamasid haavatud, kadusid muldonni...
sees.

Mulle lähenes Gabrieljan, madalavõitu noor, erakord...
häbelik inimene, ja hakkas end segaselt kaitsma.

«Parem on omaks võtta kui inimest eluajaks...
teha,» rääkis ta erutatult, vaadates mulle otsa oma...
sõstrasilmadega, mille ümber olid tumedad rõngad. «K...
line kirurg tuleb varsti, siis ma ei hakka kahetsema, et...
oma abituse ausasti omaks. Kui asi puutub inimelusse, ei...
mängida enesearmastajat. Kas pole tõsi, seltsimees ülem?»

«Tõsi, tõsi, seltsimees Gabrieljan.»

«Kas kirurg peaks varsti saabuma?»

«Jah.»

«Haavatuile oli see uudis kasulikum luminaalist, mida muidu...
...nagu munaputru.»

«Kuidas läheb parašütistil? ... Dulnikul?»

«Ai-ai-ai!» hakkas Dulnik naljatades oigama, kergitades...
pead. «Ta küsib veel? Kas sa oleksid tõesti mööda läinud?
Ah?»

Dulnik näis päris väike õhukese pestud tekikese all. Näia...
et tema kõhna, kidurat keha oleks võinud üles tõsta ja kanda...
...udusulge. Midagi hirmuäratavat polnud selles inimeses...
...oli saatnud teise maailma rohkem kui ühe kümnekonna...
vaenlasi. Kõhetud käed lebasid tekil, rangluude juures olid...
...vajunud lohud.

«Minu kõrval valvas Kamelia... kogu aeg...» ütles ta...
...hookaupa. «Mine, heida pilk haavatuile, oled ometi...
...ilem. Sõna kaalub palju. Oh, kui palju ta kaalub! Nüe, an...
...kõnelesid pisut minuga ja ongi täielik mereväekord, kas või...
...alle dokumendid seifi, kuub õlgadele, automaadirihm...
...laela...»

Dulnik väsis, vaikis. Alumistele laugudele laskusid tema...
...meeväärselt pikad ja tihedad ripsmed.

Kamelia istus kaugemal, haavatu kõrval, kes oli ajanud...
kõed ja jalad laiali ja kelle mustakstõmbunud huuled igal...
hügetõmbel haiglase, palavikulise aplusega õhku neelasid.

«Kle, ära mine ära!» palus haavatu. «Ära mine ära!...»

«Ja ahmis õhku ja kõneles rahutult, kiirustades, nagu kar...
...et lahkub sellest maailmast enne, kui jõuab öelda...
...mida inimesed on kohustatud alati meele pidama:

«Palun! Pidage meele: neliakümne neljanda armee...
neljanda neljas laskurdiviis, Arseni Afanasjev... Arseni...
Afanasjev!... Juba maikuus neljakümne teisel aastal jäime...
kivimurdudesse... Adži-Muškaiski... kivimurdudesse...
Kirintasite? Tuleb üles märkida, öde.»

«Tunnen Adži-Muškaiski kivimurde, Arseni,» ütles Kame-
lia, kurnmardunud tema poole. «Olen ise Kertšist.»

«Kertšist? Tähendab, sa tunned Kertši? Istusime seal...
...kuni viieteistkümnenda juunini. Viisteist tuhat mi-
...ment... Kirjutasite üles? Veeretasid meie ümber kaljurün-
...kist ringi, müürisid kinni väljapääsud. Imesime kive, vett...
...polnud... Sinna kivimurdudesse me jätsime kolm lastekal-
...»

mistut... Kirjutasite üles? Seda peab tingimata üles kirjutama. Siis aga lasksid suitsu ja seejärel gaasi... Ma rögistasin kollast lima kuni detsembrini... Kõik inimestest pääses, mürdsid läbi. Viieteistkümnest tuhandest kolmsadal! Kas kirjutasite?»

«Kuues kord,» ütles Kamelia mulle tasakesi, «pärast ta on pärast kivimurdusid pidanud salgas veel kaasa. Kõik see, mis oli elus kõige kohutavam, on jäänud meelde.»

«Kirjutasite, õde?» karjatas haavatu meelelt.

«Kus on ometi kirurg?» küsis Kamelia. «Juba ligi kolm aastat... Vihma sajab.»

Meile lähenes Ljusja, võttis järele istet.

«See on kole, nagu... unenägu...»

«Kas kirjutasite, õde?» karjatas haavatu jälle.

«Papa kas ilmub nüüd kohe, või...» tema kokku surutud huuled tõmblesid.

«Ljusja, rahune,» ütles Kamelia, «haavatute järele ei saa minna...»

Ljusja nuttis tasa, püüdes nuukseid taskurätikuga maha pühkida. Tema vööl ripuvad relvad, nii pistoda kui ka püssirohu, ja dessandikuub näisid absurdseina.

Tuli minu isa, noogutas sõbralikult tütarlastele, keda ta ei tundnud, rusikasse:

«Jõudsid pärale.»

«Kas ka papa?» küsis Ljusja ärevalt.

Muldonni astus küürutades Ustin Anissimovitš, väike kehake, käes, rumeenia barett peas, vihmast märg telkmantel seljal.

Ljusja surus enese sõnatult vastu isa ja isa emla, ta kiiruga ja pigistas silmad kinni, nagu kaitseks ta neid kaitsetult süttinud elektrilampide valguse eest.

«Nonoh, ära nuta, tütar... Kas oled terve? Kas oled terve, siis mine ära, mine esialgu ära...» kiirustas ta, ta ei tahtnud davõitu õrnusega. «Ja kas sina oled Serjoža-maletaja? Oled Serjoža. Mine ära, kuigi oled ülem. Jaška on mulle teada, ta on rääkinud. Mine ka sina, Ivan Tihhonovitš. Kus on teie teie? Ja teie oletegi doktor Gabrieljan? Saagem tuttavaks.»

«Operatsiooniruumi valmistasime ette, nagu näete, lühikeses sime valgust juurde.»

«Näen, näen. Harjumatus tõttu on isegi silmadel valus. Feodossias, olgugi et on linn, ajasime läbi tattiinadega. Teie lapsed, metsavennad! Rektilikaat, on mul kaasas. Teie lapsed...»

«Kas oled olemas? Ei teadnud. Kohe võtan seljast maskeraadi... kraabin pisut epidermist ning alustame... Minu käed pole kaua töötanud, seltsimees Gabrieljan. Seltsimees! Lõpuks tuleb öelda seda sõna ilma areteerimist kartmata!... Mis toimub sakslastes, siis ei teinud ma nendele ühtegi operatsiooni, mitte ühtegi, seltsimehed!»

«Kas kirjutasite üles, õde?» karjatas Arseni Afanasjev kurgult.

Viieteistkümnend peatükk

LELJUKOVI PARTISANIDE VIIMANE LAHING

Salgad lahkusid oma asukohtadest metsas ja suundusid linnale lähemale.

Meie ülesanne seisis selles, et tormijooksuga vallutada linn, lõpetada läbi peakommunikatsioon ja sellega tunduvalt kergendada Kertši platsdarmi suunast pealetungi alustanud vägede liikumist.

Metsalaagrite elanikud paiskusid muldonnidest välja, et neid kogu teele saata. Kamelia ema — Sofja Olimpijevna, kellel oli must rätik peas, seisis nutetud silmadega.

Lõpetanud ettevalmistused, kargas Vassil välja, sinel ja sõlmkott käes. Silmanud ärevas meeleolus Sofja Olimpijevna, jooksis ta tema juurde, heitis oma sineli tema õlgadele, viinas koti selga ning ruttas meie poole.

«Heasüdamlik poiss,» kiitis Leljukov, kelle terava pilgu eest ei jäänud peaaegu midagi varju.

Leljukov seisis lahtises trofeemasinas, asetanud käe automaatselt. Rooli taga, valmis ükskõik milliste mägiteede ja tokestuste ületamiseks, istus Donadze. Isa seisis auto lähedal, hall, vimmas ja nukker. Üsna haigla lähedal, lagedate, viljatu sakkidega kalju juures, mis oli kaetud seemianahkade hallitust meenutava samblaga, seisis Ljusja, Kamelia, Kateerina ja veel mõned tütarlapsed partisanide laagrist, keda Gabrieljan ning Ustin Anissimovitš olid sanitaarteenisatuseks ette valmistanud.

Ustin Anissimovitš, väike jalutuskepp käes, istus tarantassis, mille ette oli rakendatud paar pikalakalisi hobuseid. Tarantass oli ekstra arsti jaoks ette nähtud ja veoki rakmed hoiti laitmatult korras.

Läks mööda esimene brigaad, kes oli asunud laagris 10 kilomeetri kaugusel. Teda juhtis Maslakov, punase hõlme inetu välimusega ja peaaegu õlgadeni ulatuvate tuljajuustega mees. Esimese brigaadi järel hakkas minema Semiletovi oma. Noortesalk sammus brigaadi kolonni ees. Ees kõndisid Jaša ja Baširov. Neil mõlemal olid rippevöö külge käsigranaadid. Paistis, et Jaša närvises rünnakust lahingut.

Noortesalga järel tuli Kolhoosisalk — Sudaki oma. Sivaši-äärsete põldude maaharijad, viinamarja- ja õunakasvatajad.

Kolhoosnikud olid võidelnud hästi. Nad taandusid puredes ja vaenlast endast eemale tõrjudes, tungisid aeglaselt, aga kindlalt. Ja seal, kus nad valisid koha pausamiseks, võis rahulikult kaevata muldonna, püstitada talle, mitte karta ootamatuid kallaletunge.

Nende Krimmi talupoegade perekonnad olid kas saadud poolt hävitatud või koos lehmade, põrsaste, lammaste, krite ja vankritega läinud partisanide metsalaagrisse, kus nad olid praegugi.

Kolhoosisalga järel tuli lauldes gruusia salk, keda juhtis näljatades «Suliko» salgaks. Võib-olla saabunud Krimmi partisanide juurde siis, kui juba oli toimunud loomulik valik ja partisanide epopöa viimasteks sündmusteks järele jäänud peamiselt füüsiliselt tugevad inimesed, kelle kõik «Suliko» salga grusiinlased olid laiaseljalised ja lühidalt öeldes poisid, kel oli kitsas piht, atleetide või võimleja rindkeha, tugevalihaselised käed ja hästisobitatud jalad, mis olid kaukaasialikult ohtralt ehitatud laske- ja kübaratõrjega.

Siin oli mingreele ja heledajuukselisi imereetse, Kartaia ning Kartaliina päriselanikke ja trabzoni türklaste nanevaid adžaare, kes on asendamatud luurajad ja elanikkonna hulgas, sest saiad aastad Otomani Porta võimu nende kodumaal olid koos oma orjastajate tulnukate kamisega jätnud nende keelde sõnajuuri, mis olid lähedased Krimmi tatarlaste keelele, ja muhameedlaste oludele harjumusi.

«Suliko» salgas oli grusiinlasi, kes olid sattunud sõja vangiks pärast Hersonese, Feodossia ning Kertsji platude loovutamist ja Harkovi ümberpiiramist.

Puht idamaise kavalusega tüssasid nad saksa väejuhatust. Nad teatasid, et lähivad sakslaste poole üle. Nad teatati. Seal oli juht — Samtredist pärit sõnakehv ja energiline Lelavi garnisoni kaadriohvitser kapten Akaki Kupreišvili.

Kord õppuste ajal surmasid grusiinlased kõik saksa ohvitserid, istusid veoautodele ja sõitsid partisanide rajooni.

Grusiinlased võitlesid hästi, võttes osa mitmesugustest lahingust, riisikot ja sõjamehelikku vaprust nõudvaist operatsioonidest. Gruusia salga võitlejatele ei saanud keegi ette heita ühtegi näotut tegu. Grusiinlased panid vastu harukordse võitluse vahvusega ja, nagu ütles Leljukov, «moraalse püüdlusega».

Kõik salgad ühinesid marsiga. Leljukov vaatas isale otsa meeltliigutava naeratusena, mis reetis tema hingelise ärevuse:

«Nõndaks, vanal Me lõpetame.»

Laager täitus naispõgenikega, kes olid Gavrilovi palve peale pakkunud oma abi kaitsevarjendite ja muldonnide korraldamiseks.

Gavrilov ise sõitis ringi rässakal tähnisel setukal ja tegi korraldusi kord siin, kord seal. Gavrilovil oli seljas nahkne lühike kaotanud tužurka, mille rihma küljes oli mauser. Käse nendes ajas Gavrilov oma setuka ülemäära tuliseks, ja see näris suunda ning loopis oma rinnale ja põlvedele vahtu.

«Me ei tule enam siia tagasi... Asjata, Gavrilov,» käratas talle Leljukov.

«Võib-olla siiski,» kähises Gavrilov.

Tahtsin Ljusjaga hüvasti jätta, ja kui Leljukov näus liiga agara tagalaüleva kallale, jooksin parajat silmapilku kaugemale Ljusja juurde, võtsin tal kätest kinni, suudlesin sõna loomata tema peopesasid ja pöördusin tagasi auto juurde.

Hakkasime liikuma mööda looduse enda poolt ehitatud teed, milleks oli kuivanud mägiõõs, hiljem aga sõitsime ringiga käämulisele teele, mis oli rajatud hobustranspordi jaoks.

Päike kumas läbi lehestiku, heites värskete rohule selgelt piiritletud varje. Mõnel pool kuristike kohal ripnevate jämedate tüvede vahel õitsesid sarapuupõõsad, millede küljest tuul rebis kroonlehti ja külvas nendega üle secanuppude kolaste õiega kaetud kivise maa.

Keskpäeval me tõusime paljale mächarjale, mis oli laotud liiglasuurtest kiltkivi plaatidest. Eelmäestik veeres laineliselt

orgude poole, mis ulatusid kuni Sivašini. Viimane viis kaugel silmapiiril läbi valkjashalli stepimiraazi.

Meist tagapool asetsesid mäed, millede vahel kerkisid kivised harjad ning kaljud — varjupaiga, vaprused ja duse mäed.

Leljukov kuulatas teraselt Kertši poolsaare poolt kuuluvat suurtükikõminat.

Mida kaugemale jõudsite, seda vähem oli puid. Kõrgedamini kohtasime põlenud raiesmikke, mis olid kaetud lõunamaise tiheda noore alametsaga.

Tee hargnemiskohal, sammaldunud rändrahnude all, kaeti kidega põhjani tühjaksammutatud allika juures istusid Leljukov ja Semiletov, kes olid laotanud maha murdeloole rüüaldunud, mööda rante roosade kivikestega maa ligi asetatud kaheverstalise kaardi. Semiletov püüdis ägedalt komandöri Kožanovile midagi tõestada, torkides pliiatsi nina kaarti; Kožanov aga vangutas eitavalt pead.

«Teine brigaad asus lähtejoontele,» kandis ette Kožanov. «Maanteel on vastase liiklus liiga tihe... Mina omalt poolt soovitatan Semiletovile...»

«Oota,» peatas teda Leljukov. «Kõike, mis oli võimalik soovitati operatiivnõupidamisel. Kas olete teostanud loomud? Kes on maanteel: kas sakslased või rumeenlased?»

«Sakslased.»

«Millised väeosad nimelt?»

«Taandub «Kriegeri» grupp, kes kaitses Akmonaiski positsioone,» vastas Semiletov.

«Ahaa,» venitas Leljukov, olles rahul nii vastusega kui ka teise brigaadi komandöri sõjaka, ulja välimusega, «tähelepanu Akmonaiski positsioonidest on läbi murtud?»

«Mitte täiesti,» ütles Semiletov. «Jõudsite ühe jalgadega kinni nabida. Akmonaiski positsioonid on keskkohas läbi murtud, kuid tiivad peavad vastu.»

«Nõndaks...» Leljukov mõtiskles, uurides üksteist kaarti, ja heitis pilgu kellale. «Siin püsis polk «Krimmi». Kuidas on lood temaga? Kas ta ei hakka samuti läbi Solhati taanduma?»

«Krimmi» polk alustas juba kell kaksteist taandumist mööda kõrvalisi teid Džantorast, Sivašide poolt,» teatasin ma.

«Kus ta võiks praegu olla?»

«Umbes siin, Zürichali juures...»

Leljukov kükitas kaardi kõrvale, sirutas laisa liigutusega käe pluusi tasku poole, võttis sealt välja sinise pliiatsi, välimusest aga vaenlase väeosade taandumise skeemi, palus neid lähemale ja istus mõned minutid vaikides ning põlvi rüüaldades.

«Plaan, meie operatsiooni plaan jääb endiseks,» ütles ta. «Kõige järgi otsustades on vastane tõmbunud taganemismarsile. Nüüd on meil tarvis arukalt, kordan, Semiletov, arukalt, Abmendingerile veel tugevamini hoogu anda. Solhat...»

«Teen ettepaneku vallutada linn siit, armeenia kloostriga poolt,» ütles Semiletov. «Lähenemisteed on sobivad. Tungime kallale metsast, ründame. Maastik võimaldab koguda jõude teostada ootamatut rünnakut.»

Leljukov silmitses teda kavalalt.

«Siit vaenlane lööki ootabki, ta tunneb lähenemisteed nii hästi kui meie sinuga, Semiletov. Sa tead omelt poolt: seal on tankidevaritusgruppe ja püüniseid. Peab ründama mitte seal, kust oodatakse, vaid sealt, kust on võimalik rünnata ootamatult. Niisiis... me saame läbi peaühenduse lõuna pool linna, näe, siin...» Sinine nool löikas tee läbi. Pliiatsit lahti laskmata keeras Leljukov noole Solhati ümberhaaramiseks.

«Kuid «Krimmi» polk? Ta astub ju lahingusse, kui me siit alustame,» ütles Semiletov solvangust pisut väriseva häälega. «Kas leidub meil jõude lahingu läbiviimiseks?»

«Krimmi» polk ei tule appi «Kriegeri» grupile. Neil pole vae iseloomu: «Hukku ise, kuid aita teine välja». Neil on praegu üks mure — kuidas kiiremini jõuda laevade juurde, stepi alale, suuname vahest Kolhoosisalga? Nad on tasase maa harjunud.» Ta torkas pliiatsiga paar korda vastu ärajoonestatud noole teravikku. «Kuidas sina mõtled, komissar?»

Isa vaatas järelemõtlikult kaarti.

«Vaata. Kolhoosisalgas on enamik võitlejaid elatanud mehed. See koht on aga maanteest üsna kaugel,» ta määras normedega umbkaudse kauguse, «rünnakule on vaja joosta ligikaudu kilomeeter, siis aga ületada tee, nõoke ja, näe, kuhu vantsida.»

«Olen komissariga nõus. Vaat siin,» Semiletov osutas noolele, «peab laskma kõiku väledate jalgadega poisid. Ma suudan neid alametsast kuulipildujatulega toetada ja mul leidub panna tekitamiseks ka paar miinipildujat.»

«Talupoegade salgad aga tuleb alametsade kaudu linna juurde viia ja koguda linna servale lähemale,» ütles Leljukov. «Kui korraldame maanteel paanika, siis on peaaegu vaja vasaraga kindlalt lüüa, nii et kõliseb.»

«Minu arvates on edu kindlustatud,» ütles Kožanov, «hika on taganeval vaenlasel nõrgenenud, distsipliin loodetavasti ühtsus on kaotatud...»

«Kuid neil on ju suurtükke ja kuulipildujaid,» ütles Leljukov pilkavalt, kontrollides mingisugust oma pealetulekut mõtet. «Meie karjume «hurraa-hurraa», nemad aga pööravad rattad meie suunas, ah?»

«Rünnakut alustame videvikus. Kas nad suudavad meid saada, kes neid ründab — kas Rannikuarmee eelvaadatud partisanid? Pimedas on hirmul veel suuremad silmad.»

«Kuidas meie siis omasid ära tunneme? Meie omad on pooleldi fritsude mundris.»

«On varutud marlisidemed käistele panemiseks, nagu te käskisite.»

«Hea oleks organiseerida jälitamist,» ütles Leljukov. «Seda ma räägin operatiivse unistuse korras. Külvata meid dega selja taga paanikat tervel maanteel. Hirmul on nad silmad. Kuidas oleks?»

«Autojuhte saame kokku meest nelikümmend,» ütles Kožanov. «Kui on tarvis, valime kohe välja, jagame rühmadeks.»

«Pärast, pärast,» peatas teda Leljukov, «muidu hajub meenus nagu suitsupilveke pärast püstolilasku. Noh, mingem! Soovin edul!»

Semiletov hüppas osavalt ronkmustale takule, lõi talle konna sadega vastu kumeraid külgi ja kappas lühikeses galoppis oma brigaadi suunas. Kaks ratsavirgatsit kihutasid oma brigaadi komandöri järel väikestel karvaste jalgadega hobustel, lootsid asusid teele tubli traaviga.

Kožanov aga asus meie auto porilauale ja juba jäteti teel Leljukovile pisut täpsemalt Maslakovi brigaadi asukoht oma lähtepositsioonidele.

«Sakslased jäävad kotti, jäävad kindlasti kotti,» kiitis Kožanov.

«Oota pisut, Kožanov. Sina, vennas, ära mine nii kiiresti kaks,» peatas teda Leljukov, «kui arvestame hästi tagasihoidlikult, siis õnnestub paremini, kui ronime pilvedesse kukume alla.»

Sakslaste poolt juba neljakümne esimesel aastal maharaiutud maanteeäärne metsaala oli kaetud kändudest väljakasvanud tiheda ning lopsaka alametsaga. Inimesest ja elajatest puutumatud kitsemuraka-tihnikud põimusid oma torkavate pinnikate võsudega nii kindlalt ühte, et tulbivõrm, loobunud startungist keskkoha, väändus ümber põõsaste, mälkides ohmastikke oma pehme, roomava rohelusega.

Donadze juhtis autot ettevaatlikult, kuulatades kord ühe, kord teise päikese käes kõrbenud kõrvaga maantee suunas. Lõhnava noore alametsa tagant pole teed näha, kuid on kuulda, kuidas meie ees mürisevad saksa automootorid otse-kohta mere lainemurd.

«Kaugemale enam ei või, seltsimees komandör,» ütles Donadze, «tunnen solaari lõhna. Liiguvad diiselmootorid, nende peal võib olla motoriseeritud jalaväge...»

Leljukov heitis Donadze teravaninalisele näole inimestunud pilgu ja hüppas rohu peale. Astusime autolt maha. Leljukov kummardus ja murdis punase, mustendava südamikuga põld-mooni. Moon oli hiljaaegu puhkenud ja tema kroonlehed põlud veel laiali läinud.

Leljukov laulis vaikse häälega:

Seisime kui sein me tõketel.
Kuul meil tabas eile luuremeest.
Kuul meil eile
tabas luuremeest.
Verev õis siis puhkes kuuli seest.

Leljukov pistis mooni pluusitaskusse, sealt väljaulatava pilliatsi kõrvale.

«Sa peaksid seda laulu tundma, Ivan Tihhonovitš.»

«Tunnen. Soomusrongil laulsid seda sõdurid, kes sõdisid Kaukaasia rindel, Türgi vastu.»

Möödudes jalgsi meie valvepostidest, läksime eeslinde lähemale. Sakslaste poolt mahajäetud partisanivastase võitlusalga kaitsevarjendis istus kaks võitlejat — nooruke Vidovitšenko, uje poisike «sidrunitest» pungitavate taskutega, hõlmatud helepunase põhjaga karakullist kubanka peas ning pioneerirätik kõhnukese päevitunud kaela ümber, ja Zora, madrus-tanniklane Kertšist, ümmarguse madrusemütsiga ja vöötlises aluspluusis.

Leljukov võttis sõrmedega kinni palju kordi pead ja pluusist, tõmbas selle madruse lihavast higisest kohast ja küsis:

«Kas hirmutamiseks?»

«Just nii, seltsimees komandör.»

«Kata see seebra kinni, vennas. Ma ei armasta ma raadi,» ütles Leljukov rangelt.

Ja kuni kohmetusest ning pingutusest tumepunane mees tiris oma tugevate lihastega ülakeha pealt kitsast pealend saatis Leljukov Kožanovi Maslakovi juurde, andes range käsu anda samaaegne löök ja mitte «partisaanide gida», isa aga palus ta teha autosõidu Kolhoosisaad seda mõne hea sõnaga ergutada. Jätsime isaga huvast haralise korgijalakapõosa kõrval ja ma pöördusin tagasi Leljukovi juurde.

Ta oli juba jõudnud välja valida sobiva koha, kust palja silmaga näha taganevatest sakslastest ummaste maanteed. Kostis mootorite müra, tuuleklaasidel süttelid kustused päikese peegelduslaigud.

Kauguses mürisid aeg-ajalt raskemad kaliibrid.

Kuskil kaugel maantee taga tõusis tolm nagu tulekahju suits — see võis olla Rasanbai orus või vahest kaugemal.

Asja raadiojaam hakkas püüdma lahtisi komandotid mis tulid meie vägede avangardidelt, soomustanki- ja lüüsi gruppidele.

Saksa raadiojaamad muutusid ärevaks. Eeter täitus teenistuse vanuseastmes komandöridelt tulevate vastuste vate, paaniliste käskudega.

11. aprillil murti meie vägede löögiga Džankoi suunas viimane kaitsejoon Sivaši positsioonidel Tomaševka rajoon ning 336. ja 111. saksa jalaväediviisi ning 10. ja 19. rumeenia jalaväediviisi purustatud väeosad alustasid taandumist Põhja-Sivaššidelt ja Tšongarski poolsaarelt. Päeva lõpuks pidasid katteväeosad pidurdavaid lahinguid meie liikuvatelega Tšeljuskinietsi, Luksemburgi, Karasafu, Annovi Rosendorfi, Trudoljubimovka joonel.

Mägi-jäägripolk «Krimm», keda me kartime, lüüsi mööda Lõuna-Sivaššide rannikut Džankoi poole, astus kahtamislahingusse, purustati ning võeti vangi.

Oösel vastu 12. aprilli alustas vaenlane taandumist kogu rindel, jättes maha relvi ja sõjaväe-varustust. Katteväeosad

alustasid lahinguid ning hukkusid meie raevukalt läbimurdesse müüdnud soomustanki- ja mehhaniseeritud jõudude hävitavate löökide all.

Sivaši positsioonide ning Perekopi läbimurre Krimmi põhjapoolsele tekitas ähvarduse Kerts'i suunas. Seetõttu andis kindral Almendinger ööl vastu 10. aprilli taandumiskäsu oma gruppidele väekoondistele, keda ta hindas ja kartis jäävalt kaotada. Juba kindral Tolbuhhini poolt maakitsusele teostatud rünnaku algul suunas Almendinger enesevalitsemise kaotanud 17. armee juhataja Jähnecke käsul osa oma jõude abiks Perekoppi kaitsevatele vägedele. 11. aprillil alustasid 5. armee korpus peajõud taandumist, mida katsid peamiselt rumeenia järelväed. Rannikuarmee liikuvüksused klammerdusid taga vaenlase sappa. Siis sundis Almendinger võitlema Akmonaiski positsioonidel 3. rumeenia diviisi mägilähte ja «Kriegeri» gruppi, püüdes sellega kindlustada oma 5. armee korpus peajõudude lahtikiskumist.

Näinud, kuidas varisevad kõik kindlustatud positsioonid, mis olid tema isikliku loomingu vili, jättis Almendinger elik «must württemberglane», nagu teda nimetati, väed saatuse hoo alla, istus «opelisse» ja toibus alles Bahtšisarai rajoonis. Olinud endises khaanilossis, kihutas Almendinger Sevastopoli kindluse fortide poole, et viivitamatult teadustada radio kaudu füürerile oma ammuse isikliku võitleja 17. armee komandöri Ervin Jähnecke andetust käitumisest.

Tolmust hallid kolonnid veeresid aeglaselt mööda maanteed. Taandusid purustatud 3. diviisi rumeenlased, karistaja- ja desanditörje salgad, kindral Theodorini 6. diviisi tükeldatud kadronid, ehitus-inseneripataljonid, kes olid veoantodelt tõendi, labidad ja vaiad maha visanud, möödusid rünnaku kaotanud, tuhavärvi vormi rietatud merejalaväe matlused.

Päike laskus seniidist, varjud pikenesid. Meie rünnak oli määratud videvikule, pidi algama pärast kahe punase signaalarukti õhkutõusmist.

Ja just siis, kui kõik oli nii hästi kujunemas ja Leljukov kiitles, et operatsioon areneb libedasti nagu noodiraamatu järgi, jooksis komandopunkti Kariotti.

Ta oli võõni poriga määrdunud, tema näol ja olgadel lasus paks kiht tsementhalli lubjatoimu, huuled olid lõhkenud ning veritsesid, punaste laugudega põletikulised silmad põlesid mingi meeletu tulega:

«Häda... komandöri!»

Kariotti kandis katkelise, summutatud häälega, sonu n-tes ette, et Merelbahn oli käskinud alustada üldist Solhati vene ja armeenia kvartaalides.

«Me peame kiirustama...» pomises Kariotti, «kann- Nad piirasid tänavad ümber, tungivad majadesse, tuba- ja pussitavad surnuks nii lapsi kui naisi — kõikil.

Kaalutlenud otsust, heitis Leljukov rahuliku pilgu kella- käskis jalamaid alustada rünnakut.

Operatsiooni põhilised asjaolud ei muutunud, kuid arsenalist oli välja langenud üks relv — pimedus, mille- olime rajanud oma operatiivsed arvestused. Meie et- sellisel traagilisel hetkel linna elanikkonda maha jätta.

Raketid süttisid, nagu oleksid metsmagunad avanud n- nupud. Ja sedamaid hakkasid üksmeelselt registama- kuulipildujad, varjatud korgijalaka kaharast võsrikud, ka- kasid plögistama katkendlikult automaadivalangud.

Sakslased ei oodanud kallaletungi. Sõdurid hüppasid a- delt, pistisid mööda steppi jooksma.

Mitu veoautot katsus üheaegselt sillast üle kihutada, ka- selleni jõudmata jäid külgedega üksteise taha kinni ja- sid kogu liikluse. Kolmeteljeline, presendiga kaetud a- transportöör sööstis veoautodesse, ajas enese piisti a- hobune ja lendas rataste pööreldes nõlvakust alla.

Leljukov võttis kiikri silme eest ja pilgutas mulle, n- oleks ta kõnelnud: «Vaata, vennas, kui osavastil!»

Meie juurde tormas kapten Kuprejšvili ja kandis p- katkeva häälega ette, et tema salk on lahinguvalmis.

Kapten Kuprejšvilil oli oluline puudus: vanemate kom- dõride juuresolekul oli ta alati ülehia äge.

«Alusta, Kuprejšvilil!» käskis Leljukov.

«Just nii, alustan!» Kuprejšvili pöördus nii, et kandade a- pritsis kruusa, ja andis lõikavalt, kõrgel häälel kä- segades vene ja gruusia sõnu, mis juhtus temaga tugeva t- tuse hetkil.

Kuprejšvili paiskas salga rünnakule ja võttis esimese- vastu vastase tule. Saksa ohvitserid jäid lamama sü- kraavi ning avasid grusiinlaste pihta hõreda, korrast- tule. Kuprejšvili taktikaline viga selgus meile, kui tema v- jad hakkasid üksteise järel rivist välja langema.

Noortesalk tulistas innukalt maanteed. Jakovit juhtis rann-

... ja mitte lihtsalt üllas hinge kiik. Seelõttu ei paisanud- mehi lahtisele rünnakule, soovides vältida liigseid kaotusi. Kuprejšvili närvises.

Volõnski vedas mind alt! Oh, kuidas ta mind alt vedas!»

... ta.

Loomatu tulistamine maantee poolt hakkas muutuma püsi- de, organiseeritud püssi- ja kuulipildujatuleks.

Grusiinlased heitsid maha.

Vastane keskendas tule gruusia salgale, samal ajal aga- kely Noortesalk tähelepandamatult maantee poole. Roomates, te- te nõksakutega, viskudes oma tugeva ja siike keliaga- küljelt teisele, jõudis meie juurde Suvalov. Ta teatas, et- teieksus, kes oli taganenud sillutamata kõrvalteed mööda,- lah võtma lahingukorda.

Leljukov käskis tõsta kogu brigaadi. Noortesalk läks rün- dule.

Nüüd kuuldus automaatide pöörast töötamist, ja kord siin, k- id seal tõusid püstised või kaldsed granaadisuitsud.

Leljukov hakkas närviliselt suitsetama. Tema huuled tomb- b- id. Rünnak oli jõudnud oma otsustavasse faasi.

Salmanud toetust, jätkasid grusiinlased ja nendega tiivaga- koleneva 4. salga võitlejad oma katkestatud rünnakut.

Meie asusime ümber alametsa servale ja heitsime maha- kihuvitsapöösaisse.

Meie lähedal hakkasid kolisema kuulipilduja rattad, vilkuma- võitlejate seljad. Et paremini näha, kükitas kuulipilduja- juurde, end soomuskilbiga varjamata, kuulipildur Sumeko ja- alustas kohe pikka «õmblust».

Maantee suitses. Hobusemehed hüppasid veokeilt maha, päästsid veorihmad lahti, hüppasid hobustele ning kihutasid- mööda kündmata uudismaad, mis oli kaetud puju kahvatute- mustritega.

Grusiinlaste rünnak arenes meie silme ees. Esimesed abeli- kud alustasid juba käsitsivõitlust.

Leljukov vaatas binokliga. Tema juuksed olid kleepunud- otmikule ja müts vajunud kuklasse.

Vapper Oniani, keda tundis kogu salk, varises maha. Momuladze jooksis küürutamata ja tulistas kabaga vastu- rinda surutud automaadist. Siis heitis ta granaadi, möödus- «leimetest, sööstis edasi, kukkus ega tõusnud enam.

Tema kõrvale langes veel keegi Noortesalga võitlejaist.

«Suslov!» hüüatas Leljukov.

Ja uuesti:

«Šamraja! Uhe hoobiga!»

Šumeiko vajus äkki kuulipildujast eemale, laskis lahti, hakkas kõikuma ning kukkus selili, tema jalad põlvist kõverdatuks ja ta tallad ei eraldunud maast.

Karjega, mis sulas kokku üheksainsaks läbilõikavaks diks, jooksis maantee poole Vdovitšenko, Noortesalga ja mik.

Poisikese pea helepunase põhjaga kubankas ja ta olev pioneerirätik vilksatasid maanteetolmus ning kude äkki.

«Kas tõesti poisikesegi?» surus läbi hammaste Leljukov.

Ta heitis binokli seljale, nagu ta seda oli teinud korus, ja paiskas välja vihast värisevaid huulil:

«Ei suuda!»

Ta plöksutas automaadi laskevalmis ning hakkas jooksa maantee poole.

Söötsin Leljukovile järele, et teda peatada. Tulistati tühjaks magasin, viskas ta automaadi seljale, tõstis parema — Noortesalga poole, vasaku — grusiinlaste ja hakkas karjuma:

«Edasi, edasi, poisid! ...»

Meie ümber hakkasid turtsuma kuulid. Nägin, kuidas Leljukovi ülestõstetud käed võpatasid ja särgi varrukail hakkasid levima laigud, mis olid keskelt tumedad, laiavalguvad aga helepunased, sarnanedes mooni närtsinud kroonlehtedega... Leljukov läks edasi, innustades võitlejaid, ega ta getanud käsi.

«Heida pomm ka minu eest!» karjus ta. «Enda ja minu eest!»

Leljukovi nägid kõik võitlejad, nii need, kes olid heitnud maha tee äärde ning trehtritesse, kui ka need, kes olid tagapool maha, ja tõusid nüüd ning hakkasid edasi jooksmas, tõtates külgedel ette ja varjates sellega komandöri.

Nüüd ilmusid partisanid laia rindena teele.

Sakslased jooksid rühmadena ja üksikult mööda stepi napoole, kus kauguses kerkisid Sivaššide kohal terendused.

Semiletov askeldas maanteel mahajäetud mägikahurjuures. Brigaadi komandör käratas tolmunud sasetud maanteel kes askeldasid trofeede juures.

Põlevate autode mustad suitsujoad laotusid laiali nende peale kohal ning venisid lõunatuules eemale. Teeäärse tolmu alla lamasid langenud, vedeles kiiver ja higisest kiivrialusest hõljuv auru.

Partisanid-suurtükiväelased avasid lühikese tule mööda stepi tasandikku. Marulised suitsupilvekesed pahvatasid kord kord seal, ja oli kuulda mürskude plahvatusi, mis kumistati kõrvus.

Kolhoosisalk jõudis Solhati linnaservale üsna lähedale ning võitlust kivimajade esimese joone pärast.

Soovitasin Semiletovile jätta maanteele suurtükiväe-külge ja tungida Solhatti brigaadi peajõududega. Meie ees olev linn oli loojeneva päikese kiirtest nagu verega üle ujutatud. Katuste ja valges õitevahus õilmitsevate aedade kohale tõusid algavate tulekahjude sombused pilved.

Vassil viis Leljukovi peaaegu vägisi sidumisele.

Sõitsin Leljukovi juurde ja nägin vaenlase poolt mahajäetud vooride kolonni, nägin suitsusambaid põlevate autode kohal.

Väli-sidumispunkt asus madalas uhtnõos. Roosil kassiristikul, mis oli kaetud hõõveldatud pöökpuid lauakestega, olid panged veega ja pangede kõrval, sirutanud välja täideldud, päevitunud jalad, istus Katerina, näppis signaalseid olivärvi õiekrooni ja sosistas midagi veidi tursunud, paatimise ahnete huultega.

Oh, ma ei armasta sõda!» ütles ta kulme kortsutades. «Ja mullal teie, poisid, selle küll lõpetate?»

Leljukov kukitab, kuulatab teraselt lahingukäru, ei püüa kustama nii Ustin Anissimovitšit kui ka arsti abistavat Kameliat; Kamelial tuikab pingsalt sooneke meelkõhale ja pöörab hige helmed veerevad oimudelt alla kaela poole.

Peab organiseerima autokolonni, hüüdma autokoloni partisaane, et nad laadiksid autodele reservsalga ja kuulipildujad,» ütleb Leljukov.

Tema otsmikul jooksevad kokku kortsukesed: Ustin Anissimovitš viskab verised tampoonid eemale rohu peale.

«Maantee tuleb kõrgemalt läbi lõigata. Ma ise juhin sulka!» sõnab Leljukov tõusma kippudes.

Ustin Anissimovitš vaatleb teda laivalt üle prilliklaaside:

«Küllap leidub inimesi ilma teieta...»

«Ustin Anissimovitš! See on võib-olla üksainus kord...» hüüatab Leljukov.

«Kuid eks ole elugi antud üksainus kord...»

Ustin Anissimovitš seisab üleskääritud käistega, tema nide siniste traatidega käsivarred paistavad küünarall. Katerina ja Ljusja riitavad lahti Vdovitšenkot. Selle kesed käed on kramplikult kanderaami põikpuust kinnitud, ta silmad on suletud. Sinised varjud jooksid tal ühes kede. Poisike ahmib kiirelt õhku, viskleb valust, kuid... Ta on saanud raske haava kopsu ja kõhtu. Katerina... tema turris juukseid.

«Pole viga, pole viga. Meil on hea tohter... ravime...» — kuid ise ta äigab ära pisara, raputab... ja vaatab kirjeldamatu ahastusega pärani avatud... haavatuist kõrgemale, kuhugi kaugusse.

Ettekandeid tuakse kohale juba mootorratastel. V... on uutes saabastes, pargitud valge pühvlinahk on h... rutud jalgadelt ära visatud, kõigil on vööil saksa pak... listes püstolitaskutes revolvrid.

Lahinguuimast joobunud virgatsid kõnelevad kah... kukehääldetega, ja saanud käsu, kihutavad minema... rased, olles kummargil kõverate juhtimissarvede kohal.

Sidumine on lõpetatud. Leljukovi üks käsi on lah... ripub marlisidemel.

Aitan temal istmele ronida. Noogutan käigul... Näen, kuidas ta teeb ägeda liigutuse minu poole, kuid... on juba kohalt liikunud.

Oleme hiljutise rünnaku alal. Leljukov astub autost... ja läheb jala edasi. Donadze juhib autot tasa meie...

Surnuid pole veel koristatud. Seal lamab, heitnud... laiali, Šumeiko, kes on samas poosis, milles surn... tabas. Ta sõrmed on tõmbunud konksu, nagu oleks ta... merdunud oma kuulipilduja pidemete külge.

«Oli kuulsusrikas kuulipildur,» ütleb Leljukov tasa. M... line poiss ta küll olil»

Poliitjuht Voronov lamas selili. Rünnakule kutsuv... oleks nagu tardunud tema näole, rebestatud kaelast... ikka veel verd. Paistsid auklikuks kulunud saapatallud ja särased kontsanaelad.

«Ka Voronovi pole enam,» pomiseb Leljukov. «Vaata... õnnetus!»

Kuljel lamav, nagu valust kägardunud Botšukuri on suru... end alla automaadi. Donadze hüppab masinast ja pea... langenud sõbra keha juures.

Gavrilov kihutab oma pisikesel hobusel ja komplekteerib... Ta peab jõudma kõikjale ja tema ahned silmad... nähes varandust, mis on mööda maad laiali pillutud... Gavrilov hüppab maha ja tuleb meie poole, paljastades... lololevalt naeratades oma teravaid hambaid.

...peatub langenud Botšukuri kõrval, ja otsekui märganud... oma taipamatust, tirib surnukeha poolt vastu maad... automaati.

«Paistel läheb seda seal vaja,» sõnab Gavrilov.

Automaat ei anna järele. Gavrilov pöörab Botšukuri selili, vabastab rihma.

«Läta!» karjub mustlasele Leljukov. «Mine autode juurde!» Gavrilov pilgutab ehmunult silmi, hüppab kiiresti hobuse... ja suundub sörkides maanteele.

Botšukuri lamab näoga loojaku poole. Pikad ripsmed lei... varje tema tõmmule, juba elutust kolletusest puudutatud... kedele. Isegi surnuna on Botšukuri väga ilus.

Leljukov hakkas juhtima kolonni läbi linna.

Tema järel ruttasin ka mina linna poole, seal oli veel ka... tulevahetus ja seal kuskil oli Anjuta...

Linn vallutati lõplikult just enne loojakut. Üksikud vastu... auklõpped suruti maha granaatide ning täakidega. Viivita... linn keskuses, mis oli hõivatud Noorte- ja G... dea poolt, sõitsin edasi ülemistesse kvartaalidesse, kus hilj... oli toimunud rahuliku elanikkonna mõrvamine, mille oli... organiseerinud Merelbahn. Donadze pidurdas masina loodus... likust kivist müüridega ning moorus- ja õunapuudest var... tud väikeste, viletsate majakestega kõveral tänaval, mis... märke.

Seel lamasid kaks lihtsas riietuses verrega ülepritsatud... naist, surunud kangestunud ristamisi kätega enda vastu imi... kud. Suured kärbsed keerlesid laipade kohal.

Aia ääres seisev Kolhoosisalga automaatur tundis mu ära... ja tuli auto juurde.

«Tänavail on nelisada kakskümmend inimest,» ütles ta sü... nelt, «ainult tänavail... Majades pole veel loendatud. Komissar käskis mitte koristada, kuni tuleb komisjon.»

«Kus on komissar?»

«Kuskil seal, eespool, koos kapten Kožanoviga, nel ülem.»

Värava kõrval, paekivist kõnniteel lamas surmatud Ta oli nagu konksu tõmbunud posti juurde. Munder tud kere ümber oli pinguli.

«Jõudis teha oma töö, siis surmasime,» ütles astusime majja, seal on asi selgem... Oli ainult kolm kõriloikajat, aga kui palju rahvast nad jõudsid hävitada?

Astusime majja, mis oli väljaspoolt üle kasvunud marjaga «isabella».

Aknad lasksid vähe valgust läbi ja tänavalt oli midagi eraldada ümberpaisatud mööbli ja laialivisatud misriiete kaoses. Astusime majja. Vaibaga kaetud lamas umbes üheteistaastane, nurgeliste põlvedega, surutud kõhnukeste kätega tütarlaps, kes oli kaetud albi bimata vere värskete plekkidega. Tütarlapsel oli läbi lastud kuuliga purustatud lõualuu, põskedel ja otsest sõestunud püssirohi sügavalt naha sisse tunginud. Kõrval põrandal lamas mõrvatud kaheaastane laps.

Ja siinsamas, haaranud kätega kinni peast, lebas veel tütarlaps lühikeses sitsikleidikeses, linnid patsidesse poole.

Teise toa lävel, näoga lae poole, lamas terava halli mega vanamees, kelle kõri oli läbi lõigatud.

Väljunud tänavale, sattusin kokku ringkäigult tagasi isa ja Kožanoviga.

«Tuleb otsekohe raadio teel teatada armee staapi,» ütles «teatada lahtise tekstiga, las püüavad kõik raadiojaamad Peab teatama Moskvasse. Erakorralisele Komisjonile. Isa haaras minu käest kinni oma tugevate karedate sõrmed ja küsis tasa: «Ega sa pole Anjutat näinud?»

«Ei, isa.»

Tema sõrmed lasksid lahti, minu käsi kangestus.

«Kui me poleks kiirustanud, oleksid nad kogu linna murtinud,» ütles Kožanov, «ja jälle abistasid neid reetlik tatarlaste hulgast.»

Oõsel kõmasid suurtükid ja silmapiiril vilkusid tulipallid.

Staabi majake oli akendega tänava poole, kus kasvavad kidurad kaarikute telgede kooritud mooruspuud. Puude all olid asunud tunnimehed. Aknast nägin ma Šuvalovit ja tema. Nad lähenesid kord teineteisele ja kaugenesid jälle, vaheldes mingisuguseid lühikesi lauseid. Suurtükilaskmisest, mis

kuni kella kolmeni õõsel ei vaibunud, kõlisesid vahetevahel akende halvasti kitiitud klaasid. Oleksin tahtnud magada. Akki kulus ettevaatlik koputus uksele. Lükkasin eest sepiatunud, raake ukseriivi.

Astus sisse Ljusja. Ta tõmbas minu pea enda ligi ja suudles mind soojade värisevate huultega.

Pigistasin kokku tema külmad, tuulest ja päikesest karedad känd, ning tõstsin nad vastu oma põske. Tema sõrmed libisesid väledasti üle minu näo ning juuste.

Serjoža, me seisame uue elu piiril,» ütles ta, «meie metaarvklused on lõppenud. Me lahkume teineteisest...»

«Lialgi, Ljusja!» sosistasin mina.

«Tulevad uued inimesed, uued tundmused, ja muutub ka minu suhtumine minusse,» sosistas ta nagu uimas, ja kuulatas tema nukraid sõnu meenus mulle järsku Fatõhhi mingisugusest mürgisest ilust rikutud nägu ning tema sõnad Ljusja kohta.

Ljusja, kõik jääb endiseks,» pomisesin ma miingeid unelmaid, ülespuhutud lauseid, vaevalt talitsedes oma erutust. «Kui me metsas suutsime leida oma õnne, miks peaksime ta siis kaotama, kui metsast lahkume? Kui me ei hüljanud teineteist kaljusele mäele tõustes, miks me peaksime kätest lahti laskma siis, kui läheme mäest alla? Tean, kes sinu segadusse on viinud.»

«Kust sa seda tead?» Ljusja nihkus minust eemale.

«Fatõhhilt. Ta rääkis mulle hirmsaid asju. Ma vihkan teda...»

Ljusja hakkas helitult, nuukseist lämbudes nutma.

«Ma tunnen elu nii vähe! Sa pead mulle andestama. Ma kardan nii väga sinu pärast!... Kui sinuga oleks lahingus midagi juhtunud... oleksin ka mina läinud kuulide ette, oleksin otsekohe tõusnud varvastele, tõstnud käed ja läinud... Ilma sinuta pole mul mingit elu.»

«Ljusja, milline õnn inimestele, et on olemas armastus!» ütlesin ma, olles heldinud tema sõnadest.

«Ära kõnele sellest, ainult mõtle, unista.» Ljusja huuled otsisid mind, suudeldes mind oskamatult, lapselikult. «Leljukov kutsub kedagi. Kas mitte sind?»

Ta lüpsas minu käte vahelt välja, ukseriiv kopsatas ja akendest sahistasid mööda pehmed tšuvjakid.

Joobunud tema suudlustest, tulvil mingit laulu, mida laulis

mu vaimustatud hing, heitsin kušetile pikali, noõpisin kaela lahti ega suutnud hommikuni uinuda.

Hommikul mürisesid Rannikuarmee soomustankid ja osad peatumatult Solhatist läbi ja maanteele sööstisid Rannikuarmee väliväed.

Partisanid said käsu jääda linnade garnisonideks ja Punaarmee väeosad lõpetavad poolsaarel vaenlase hävitamine.

Natuke enne keskpäeva sai teatavaks, et linna poolt Kliment Jefremovitš Vorošilov.

Kupreisvili andis selle uudise edasi telefoni teel. Kuul tema nagu kiire jooksu järel lõõtsutavat häält:

«Vorošilov!»

Jooksime välja tänavale. Meie järel hakkasid staabi välja valguma partisanid, kes karjusid:

«Vorošilov tuleb siia!»

«Kliment Jefremovitš!»

«Marssal Vorošilov!»

Inimesed ummistasid kõnniteid. Kõik vaatasid ahnelt vaadates kivimaja nurga poole, kust pidi ilmuma Vorošilovi auto.

Järsku hakkas peade kohal laineliselt liikuma kõmin, sarnanes lainemurru tumeda kõminaga.

Käänaku tagant ilmus nähtavale auto. Selles istus kaks värvilist pluuspükstest Vorošilov, kes oli enese pisut tuulki poole kallutanud.

Partisanid tormasid maanteele, ummistasid tänavat ja auto juht heitis autot pidurdades ärevalt küsiva pilgu Vorošilovi suunas. Marssal silmitses hoolikalt inimesi pilutatud, nende paneelede silmadega ja ütles:

«Oodake.»

Rahvamurd suurenes. Umbes kahe-kolme minuti vältel ummistati kiviaedadest piiratud kitsas tänav ärevusest valvivate inimeste poolt. Pärani avatud, hämmastunud silmadega vaatasid nad inimest, kellest nad laulsid laule, kuid keda nad veel kordagi polnud näinud. Vorošilov mõistis nende kaugel riidetatud ja ohtralt relvastatud inimeste mõtteid ja vaatas neid armastusega. Tema hallikatel punaka läikega oimudel, mis paistsid marssali välimütsi alt, mänglesid päikese heledatel täpid. Tolmunud sirmi lai vari langes tema näole, mis oli päevitusest punakas.

Kõik teadsid, et marssal Vorošilov pole mitte ainult üks peiritud tsooni piirides tekkinud partisaniliikumise juht, vaid

oli volitatud Olemjuhatuse Peakorteri poolt koordineerima ka lahingitegevust rinde strateegilisel lõunatiival. Ent kõige erutavam oli teadmine, et see kuulus marssal, kellest nad olid juba lapsepõlves lugenud õpikuist ning romaanidest, on kõigile lisaks ka veel tubli ning heasüdamlik inimene. Ja see viimane liigutas kõiki pisarateni. Inimesed vaiksidsid ja vaiksidsid erutatult ka Vorošilov. Tema silmad muutusid veidi niiskeks, nagu seda juhtub tagasihoidlike, südamlike inimestega.

Iga tungis hädavaevu rahvamurrust läbi ja nägi äkki mõne aamu kaugusel inimest, keda ta austas juba ammust aega, oma noorusest peale. Tema pisut kergitatud käed värisesid.

«Kliment Jefremovitš,» lausus ta summutatud häälel, ja vändates ainiti Vorošilovile trügis tema juurde.

Muidugi oli Vorošilovil raske vanameest ära tunda. Kui mitmeid kümneid tuhandeid inimesi oli möödunud tema silmade eest ja pealegi oli halastamatu aeg nägusid tugevasti muutnud. Ent marssal nägi selle inimese säravaist silmadest, kogu tema käte ja keha vabinast, et see habemik-partisan tundub teda tõesti isiklikult.

«Kus ma teid näinud olen?» küsis Vorošilov, kergitanud end istmelt.

«Tsaritsõnis, Kliment Jefremovitš. Mina mäletan teid hästi...»

«Ahaa!» venitas nagu meenutades Vorošilov.

«Aljabjevi soomusrongill Olen Lagunov, Lagunov...»

«Jaa... jah... jah... Mäletan... mäletan... Tere, seltsimees Lagunov.» Vorošilov surus isa kätt. «Ikkagi... Näe, tuligi juhuse kohtuda... Tuli juhuse. Teie tegutsesite siin partisanina, seltsimees Lagunov?»

«Kubaanis ja siin, seltsimees Vorošilov.»

«Aitäh,» tänas ta, pöördus kõikide partisanide poole ja ütles: «Aitäh teile, seltsimehed. Abistasite meid hästi...»

Vorošilovi sõnad levisid kiiresti läbi kogu tänavat. Partisanid hakkasid sumisema, karjuma.

«Mis te mulle öelda tahtsite, seltsimehed?» küsis Vorošilov.

Hetkeks jäid kõik vait. Siis läbis rahvamurdu kahin, algul vaikselt, siis aga hakkasid valjemini ja valjemini mühama hääled.

«Tatarlased, tatarlased!»

«Ei lasknud elada!»

«Tatarlased!»

Vorošilov kuulatas tähelepanelikult ja karmilt häält, noogutas pead:

«Me teame seda juba, seltsimehed,» ütles ta ja tõstis viimaseks tervituseks.

Inimesed nihkusid laiali ja marssali auto hakkas tihedalt, kivimüürina seisvaist partisanidest. Ja kui auto pöördus taga, hakkasid inimesed, otsekui oleksid nad tõotanud, kätselema, kõnelema, ja nende erutatud hääled tõusid, kõmisesid ja mühasid veel kaua.

Kuuetekümnes peatükk

PARAST TORMIJOOKSU

Ühel suurte katelde sees kees lambaliha, seisis aktiivse kohaliku hapu veiniga, ja nende ümber tunglesid naljakas silmadega ning kuivanud kõrdega partisanid.

Tatarlased vedasid partisanidele kokku veini, kanu, loka lambaid. Alatasa sõitsid staabi õue kriuksuvate telgedes plaanvankrid ja nende kõrval, hoides pruunides kätes elukäisid tatarlased, kummardades igasse külge. Siinsamas nad võtsid tatarlased plaanvankreilt maha lambaid, ja nõutades roomav-alandlikult loa Gavrilovilt, kes seisis taskusse topitud kätega, vajutasid põlvega käharale karvale; välkusid noad, ja läbilõigatud kõrist voolas rohule paksu, vahust verd. Tatarlased tõmbasid tapetud loomad tagumisi jalgu pidi üles, andisid osavasti nahad, soolasid neid hallika sivaši soolaga ja võtsid koju kaasa.

Nägin mitu korda staabi õuel tatarlastega emakeeles kõnelevat Fatõhhi. Tema näol väljendus rahulolu. Fatõhh oli ümber riietunud musta pintsakusse, jalas olid tal ševronabaga valge piginööri randitud saapad, kuid müts punase naha meega oli endine ja ta ei lasknud automaati käest.

Ja mööda Solhat peatänavat, mööda maanteed, mis kulges läbi linna, sõitis lauldes Rannikuarmee, krigisesid rattad ning kummid ning ajasid suitsu välja summutajad. Sõidud sammusid rannaelanike kombel uljalt viltu tõugatud pilotkades, nagu oskasid seda teha hulljulged poisid, kes olid näinud Odessa ja Sevastopoli kuulsust, võidelnud Kaukasuse ma-

lumdes, rünnanud «Sinist Liini» Kubaanis, kes olid tormistel ajal vaenlase raevuka tule all ületanud Kertši väina kärestiku ning äsja läbi murdnud Kertši tugevad kindlustused ja Akmonaiski positsioonid.

Kolonnidena liikusid vangistatud sakslased. Neil olid habekasvanud tolmused näod, ehmunud silmad ja tahtetult sulguvad käed. Nad sammusid rõhutud meeolus ning heitnud süguse koleda hirmuga pilke neist möödakulnavale Rannikuarmeele.

Igale tuuleklaasile oli joonistatud embleem — kajakas. See oli ranniklaste märk — armee märk, kes võitles kogu aeg mere lähedal ja ainult lühikeseks ajaks oli paisatud mandri tagavusse. Kajakatega olid ilustatud kõik ranniklaste autod.

Leljukovi partisanid vaatlesid vaimustuse ja kadedusega Rannikuarmee regulaarpolkusi, mis kihutasid neist mööda Sevastopoli suunas.

Mõne aja pärast rivistuvad need inimesed väli-sõjakomissariatides järjekorda, nimetavad oma eesnime, perekonnanime, vanu aastat, annavad ära ainult õnneliku juhuse tõttu säilinud lühikommendid ning partisaani-iseloomustused ja valguvad laiali tagasisse, et jätkata sõdimist. Ent esialgu nad pidutsesid, nagu pidutsesid nende isad kodusõjas pärast kordatuid võitu. Nad liikusid ringi, joobunud veinist ja õnnest.

«Seltsimees kaardiväe-kapten, teid palub enda juurde komandör.»

Minu kõrval seisis Kolja Suvalov, vaadates mind oma mustade ümmarguste silmadega.

«Ja kus on komandör?»

Staabis, seltsimees kaardiväe-kapten.»

Läksin Leljukovi juurde läbi köögi, kus Sofja Oljupjevna pandis, keetis ja küpsetas, töötades küll vahukulbi, kull tangi ja muu nappusega. Ta ei pööranud minule erilist tähelepanu, sest ta oli juba käis Leljukovi juures palju komandöre. Naine oli sõjaga harjunud ja tema kohustused seisis ainult selles, et anda kõigile süüa ja jõu- ning võimaluse kohaselt juua, teha kellelegi ülekohut.

Leljukov istus vaibaga kaetud pingil ja sõi suhti, teotades lauatükikesi eraldi taldrikus olevas sinepis ning äädikas.

Üks Leljukovi käsi oli pandud kipsi, teine lükkas halvasti.

Leljukov püüdis süüa ilma teiste abita.

Vassil valas joobnud nooruri pisaraid, pühkis värvilise

taskurätikuga oma töinamisest vesist nina ja hõõr...
rusika abil kuivaks märgi silmi.

Ma nägin esmakordselt Leljukovi truud metsaadju me-
erifondi lahinguvarustuse ülemat sellises olekus.

Leljukov vaatas mind kõõrdi, õigemini ainult minu jal-
ja pakkus enda kõrvale istet. Sõna lausumata pakkus
mulle silmadega kahvliit ning sülti ja jätkas söömist, nagu
oleks ta märganud nuuksuvat ning itkevat Vassilit. Seda
sas ta mind küünarnukiga, nagu sundides oma adjutanti
veidi tähelepanu pöörama, muigas oma hallide pungu-
dega ja jälgis Vassilit.

Kahtlemata haletses Leljukov oma adjutanti ning va-
nүүд lihtsalt uudishimust: mis saab edasi?

Vassil oli kaval poiss, ta teadis, et komandör teda loodi
ja halises meelega valjusti, et tema südant liigutada:

«Ma käisin Perekopist metsani. Kolm aastat teenisin...
nooremleitnanti, püüdsin nooremleitnandi poole, ja nüüd
Vassil võttis rusika silme eest ja pööras oma märja nina Lel-
jukovi poole. «Leljukov on mu lemmik... Ma armastan
teda, tema aga kirub mind. Kui ta ainult teaks, kui palju ma
olen läbi elanud. Ta teabki, kuid ainult seda, mis on silmas
näha. Ma ei hakka ometi niisama tema meeoleolu rikkuma
tikkuma tema juurde kogu väest, igasuguse tühja-tähjaga»

Vassil jälgis Leljukovi pidevalt ja nagu märkamatu-
mulle näis, et ta ei jätnud tähele panemata ühtegi komanda-
liigutust. Ta oli oma ülema iseloomu ja harjumusi väga hästi
tundma õppinud, tundis tema nõrku kohti ja oskas eksperimentaalselt
tema südame lähedale pääseda, teeseldes kõvasti nokastumist
ja rikutud meeoleoluga meest.

Puutudes metsas viibimise ajal kokku reetmise ja karm-
ahnusega nõudis Leljukov lähedastelt inimestelt absoluut-
ustavust kõiges, isegi välistes avaldustes.

Vassil nuuksus lakkamatult ja kordas peaaegu ühte ja
sedasama.

Ma võisin Vassili eksimust ainult aimata ega saanud
tõttu otsustada, kas Leljukov toimib praegu õigesti või mitte.
Sundides oma adjutanti nii kaua end vabandama.

Leljukov oli harjunud mõistatama võõraid mõtteid. Ta
ütles mulle tasakesi, nii et see ei ulatuks adjutandi kõrvu.

«Ta hakkas sellepärast töinama, et sugesin ta läbi trofeed
pärast. Kui olime metsas... polnud vaja midagi, kuid sinu

Kuskilt löi välja ahnus. Hakkas paunu tarviliku ja mittetarvi-
likuga täis toppima. Milleks? Kui ta jääb ellu — kas ta ei
treni siis tööga? Kuhu ta seda endaga kaasa veab? Just
temal, noormehel, tuleb sõjas marssida ja marssida, tuleb veel
kaua katelokiga kolistada. Saapad — olgu pealegi, vaatan
läbi sõrmede, ta on küllalt kaua vaevelnud ilma jalanõudeta;
püksid võttis voorist — pole viga, vaatan läbi sõrmede, võt-
tis mundri — las käia, kuigi ma poleks seda kunagi selga
pannud, aga ei saa ju paljalt käia, leppisin; relvi riputan
külge kasvõi pealaeni — läheb tarvis ja on alati silme all,
kui vaja, võtame ära. Aga kolu? Kasuahnus, vennas, see
on selline vigur, et anna talle ainult voli, siis sööb ta ära
mitte ainult distsipliini... Sellepärast Vassil nutabki, mitte
kolu pärast, vaid kartusest, et ma ei ole enam ta vastu hea.»

Vassil ei kuulnud, mida Leljukov mulle kõneles, kuid
püüdnud kinni tema karmi pilgu, nuuksus ta veel kõvemini ja
hakkas nina nuuskama.

Tema harkiaetud jalgades olid uued saksa trofeepüksid.
Ka saapad olid uued, paksude kollaste taldadega, kolme
vahekihiga ning pannaldegaga, puusal oli mereväelase püstol,
teine oli torgatud hooletult vöö vahele, ja bušlati all oli tal
madruse vöödilise aluspluus. Tugevad, muskliteat paisuvad
käed olid kaetud heledate ihukarvakestega, tema lapselikult
ümärik-pehmed huuled, punge aetud nagu pahasel lapsel, olid
solvunud, kavalalt ja kibedalt pruntis.

«Kui ta ainult teaks, kui palju ma olen läbi elanud,»
hädaldas Vassil. «Kui palju ma olen päästnud inimesi. Ma
ei hoolinud oma elust ja olen ära teeninud enamat... Ma
sõdisin temaga koos,» Vassili silmad libisesid Leljukovist üle.
«kange komandör on ta, temaga võisin ma iga asja peale
välja minna. Ta võitles minu eest, mina tema eest. Ma võtsin
ära mitte vähem kui viiskümmend hobust, lehma ei loendagi.
Lehma võtsin sakslastelt ära karjadena, võtsin üksi, kui ehk
ainult Gavrilov abistas...» Nüüd kõnetas Vassil juba mind
ja otsis minu toetust. «Juhtus vahel, et hüppad saduldamata
lökule ja kihutad metsa, aga kuul aina sumiseb, kuul aina
puurib... Ma hankisin nii palju hobuseid, et oleksin võinud
terve eskadroni sadulasse panna... Kõik sõime ära... Ja
kuidas me Zinotška silmusest välja kiskusime! Mina ise
vedasin Zinotškat sadulas, ja veel missuguseid mägesid
mööda!...»

Tütred päästmise meenutamine liigutas Leljukovi ja ta hakkas silmitseda oma adjutanti tähelepanelikumalt ning talikemadega.

Ukse kõrval oli juba mõned minutid seisnud markanant, kes sisenenud Suvalov, kes kuulatas Vassili pominat ja nõustuvalt pead.

«Elas tõesti palju läbi!» ütles Kolja karmi kaastundmusega. «kõik on õige.»

Kolja oli oma tavalises baretis, punane sall kaelas, kaks automaat, kaks püstolit ja pistoda, mis ehtisid teda mingisugust sõjamuuseumi vitriini.

«Niipea kui ta joob, hakkab kohe nutma,» räägib Kolja. «Temas on palju naiselikku.» Kolja läheneb Leljukovi ja peatub tema õla juures ja lausub tasa: «Seltsimees komandant, poisil pole viga, ehk annaksite armu.»

Vassil kuuleb neid sõnu poole kõrvaga. Ta ajab end püstakile, kolistades relvadega vastu tooli, taarub nagu kogu tugevamas südamevalus, kuigi ta kõike seda teeb kindlalt lapselikult teesklevalt, ja läheb Leljukovi poole emla. Laialiaetud suurte kätega, milleda ta soovi korral võiks sülelda mitte ainult Leljukovi, vaid ka kogu seda väike tuba.

Leljukov tõmbub kõrvale, käsib Suvalovit:

«Võtke ja viige ta ära! Murrab minu käed lõplikult...»

Kolja läheneb Vassilile, viib ta jõuga kööki ja suleb enda järel ukse.

«Ütle Vassilile kas või praegu, kui metsas on häda, juba möödus: Vassil, pane käsi Leljukovi eest kirve alla ja ta paneb,» räägib Leljukov. «Kuid selliste ustavatega peab olema kahekordselt ettevaatlik. Nad võivad armastusest ja kiivusest sinu vastu sinu enda maha lasta.»

Haavatud käe sõrmed kuulasid halvasti sõna ja Leljukov ei saanud tikku kuidagi põlema. Aitasin teda paberossi süütamisel ja ta istus, mähitud suitsupilvedesse, tänuliku, sõbraliku naeratusega.

Ukse taga köögis oli kuulda Vassili urisevat häält, Sofja Olimpijevna häält, veel mingisuguseid naisehääli ja Kolja käre lause. Siis jäi kõik vaikseks ja kostis ainult pliidi müra.

Meie Leljukoviga istume ja arutame partisanide järkjärgulist üleandmist armeele, relvade ning trofeede kogumist ja äraandmist. Vestluse lõpul, kui asjad on läbi arutatud, ütleb ta mulle:

«Stronski on Solhatis.»

«Miks sa siis vaikid? Seltsimees Stronskit on mul väga, väga vaja... Kas sa tead ka, kui palju mul on kogunenud tema jaoks küsimusi?»

«Sa kõneledki siis temaga. Aega ju on,» ütles Leljukov, «ta läks tema juurde külla. Sind oodatakse... kahe tunni pärast. Varem ära mine: Stronski peab sulle üle andma sinu dokumendid, ordenid, parteipileti. Sa ilmusid ju meie juurde ainult parooliga.»

«Ja kus peatub Stronski?»

«Boris saadab sind. Esialgu aga mine ja istu veidi köögis, vuri välja, kuidas on lood Vassiliga. Tead sa, ma olen teda pikki aegu hakanud armastama nagu poega.»

Köögis, suurte kastrulite sees kobrutasid ja keesid hakitud kanad, tomatid, sibulad, rasv — roog, mis sellises heleda kombinatsioonis kandis keetja suus toredat nimetust «tšahhohbili».

Sofja Olimpijevna, haiglane, paks, muhe naine, tanu alla peidetud hallide juuste ja laiade seelikutega, mis tegid ta veel paksemaks, tavatses olla meeleheitel, kui ta nägi noorte poiste kõhnust või märkas nende viperusi... Praegu oli ta kuulnud läbi ukse seda, mis toimus Leljukovi juures, oli kuulnud nuukseid ning Vassili purjus peaga tehtud avaldusi ja ootas, kuni see mees toodi kööki.

Vassil istus laua juures, pea käte najal, kuna Sofja Olimpijevna askeldas tema kõrval. Ta koristas laualt hästi mureks hakitud porgandid, pühkis Vassili küünarnukile tilguse oma põllega kuivaks, tõstis kiirelt ning puhtalt välja eliku kasutusega rammusamat tšahhohbilit, mille peal ujusid väikesed tomatid, ja asetas supikausi Vassili ette.

Vassil vaatas toitu kaua, hingates sisse selle lõhna, ja valmistus juba sööma, kuid märganud mind, nihutas supikausi küünarnukiga kurjalt eemale.

Kolja tahtis supikausi ära koristada, Vassil raputas aga korraks pead:

«Jäta... Jõin palju, aga söönud pole midagi...»

Kolja naeratas arusaadavalt, pöördus oma paatide juurde ümber ja läks õue, kuhu oli jõudnud toit ja kus sumises partisaanide rõõmus laager.

Istusin pingil ja vaatlesin Vassilit, kes lõpuks oli julgenud võtta puulusika ja söi aplalt tšahhohbilit, jahvatades oma

tugevate hammastega peeneks kanakonte. Jäänused koputavad pihku ja viskas siis õhuakna kaudu välja.

«Kui meil metsas oleks olnud sellist toitu, Sofja Olimpijevna! Aga mis meil metsas oli: leib, sool, vesi ja hõbe liha — see on partisanide toit...»

Vassil naeratas süüdlaslikult, kuid märganud, et ei tulinud Sofja Olimpijevna, ega veel kaks kõõki tulnud ja ahjust ei tulnud süütavat partisaani ei kavatse talle ette heita tema pisaraid, toibus ta ja palus veini.

Sofja Olimpijevna pilgutas mulle salaja silma: kas ta Noogutasin pead. Ta ammutas pangest kruusitäie sõi ja aetas selle Vassili ette, astus ise temast pisut eemale, tõi tas lõua rusikale ja vaatas teda heade, emalike silmadega.

Vassil mõistis väga hästi seda pilku, seda emalikkust. Ta oli sellega juba harjunud, sest ta oli meeldinud lapseliku, kuidagi puutumatu heledajuukselise iluga ja pehme iseloomuga.

Heleda kämbelaga, mida katsid karvade ebemed, tõstis ta kruusi suu juurde ja jõi selle ühe sõõmuga, ilma hinge tagasi tõmbamata tühjaks.

«Oleks metsas nii olnud... Nüüd on kõik hilja...»

«Pole sugugi hilja, Vassil,» tähendab Sofja Olimpijevna võttes istet Vassili vastas pingile.

Kõõki tulevad veel kaks noort ning jutukat naist, kes istuvad Sofja Olimpijevna kõrval. See kõneleb:

«Sinul pole hilja, pojake, pole hilja süüa toitu, juua veini ja elada. Aga vaat oma poja laua juurde tulekut ei jõua kunagi ära oodata.»

Ta tõstab Vassilile veel tähhohhilit.

Vassil nihutab kausi enda poole, murrab pätsi nisukrõpsudeks, ja kastes suurt tükki kausi sisse, teeb endise apelsiniga lõpu ka sellele portsjonile.

Vassil teab Sofja Olimpijevna õnnetust, kuid küsib temalt sest ta usub, et inimlik mure nõuab kaastunnet:

«Kus on siis sinu poeg? Kas ta on surma saanud või teda ei ole mata kadunud, Sofja Olimpijevna?»

«Ta mõrvati...»

«Tuleb tagasi,» lausub Vassil, mäeldes osavõtmatu näo, leivatükki, ja langetab käed põlvedele.

«Kuidas ta siis tagasi tuleb, kui ta on mõrvatud?»

«Ka meie olime emade arvates kõik surma saanud.»

Teie olete iseasi, Vassil. Aga mina nägin omaenda silmadega...»

Või nii...»

Vassili käsi kobab taskus tubakakotti.

«Tähendab, sa nägid omaenda silmaga, Sofja Olimpijevna?»

Vassil on mitu korda kuulnud Sofja Olimpijevna jutustust sellest, kuidas hukkus tema poeg, Kamelia vend, kuid ta pole senini tõsiselt süvenenud sellesse võõrasse õnnetusse. Nüüd aga kuulas ta Olimpijevna tähelepanelikult ja kortsus karmilt kulme.

«Ma istusin sakslaste ajal koos pojaga Kertši vanglas. Minu vabastasid partisanid. Juba siin, Solhatis. Mind tehti vigaseks, poeg aga võeti ära. Ma ei suuda peaaegu üldse mäletada, kõik on läbi peksetud, paistetunud. Poega ma ei suuda unustada. Ta oli tark, ilus, mõistis keeli, joonistas väga hästi, oli tore kehakultuurlane, Krimmi üldvõistlustel sai ta enne sõda esimese auhinna. Siis külmetas ta väinas kalapüügil. Sai tuberkuloosi. Teda raviti hästi. Siis tuli sõda. Kamelia viis ta Tuapsesse, siis aga, kui tehti esimene dessant ja Kertš vallutati, jälle Kertši. Sinna tulid aga jälle sakslased. Nad piinasid teda neli ja pool kuud. Ta töötas põranda all. Minagi abistasin teda. Ta mõrvati Kertšis. Tema nimi on hästi tuntud — Viktor Pormutanov. Ta areteeriti, teda piinati isolaatoris. Juhtusin teda nägema. Terve selg oli nuudiga vorpidesse peksetud. Peaksin ma ometi leidma kasvõi tema keha.»

«Kust sa teda siis leiad, Sofja Olimpijevna,» lausub süngelt Vassil ja vaatab mornilt, juba kuivade silmadega.

«Kertši sõitis tema sõber, partisan Žora, sõitis, et õiendada arveid nende parasiitidega, kes ta reetsid.»

«Aga kes teid vanglast vabastas?» küsib Vassil Sofja Olimpijevna.

«Minu vabastas vangist teie salk, kes sooritas kallaletungi kriti selleks. Tead sa, Vassiljok, minu vabastasid Jaša ja komissar Baširov. Aga milleks oli vaja mind vabastada! Kui nad poega...»

Ja nüüd nutab Sofja Olimpijevna. Vassilil on aeg tõusta ja teda meenutada, et kõik möödub, et me kõik sureme, et on jäänud järele nemad ja on talle poja eest. Vastuseks tuleb Olimpijevna nuuksuv, segane jutt, et ka teda oleks vaja koris-

tada sellest maailmast, et ta kohtuks seal oma pojaga, ja keegi ei asenda talle ta poega, nii nagu on raske leida ema, et pere lendas laiali nagu tuvid tulekahju ajal ja kunagi ei korja ta enam üles kas või ühtegi oma poja keest.

Vassil istub Sofja Olimpijevna kõrvale. See emal on õlgu ja nutab ta rinnal, kuna Vassil aga vaatab nendel samadel karmide, paljunäinud silmadega. Selles Vassil, ta lohutab ema, pole endist, alles äsja nähtud tõmavat poega. Kõik on tal omal kohal, nii käepärast olev automaat kui ka püstolid, nii võol kõlisev padrunikotike kui ka leek silmad.

«Memmeke, memmeke,» ütleb Vassil nüüd ukraina keele nagu kunagi kauges lapsepõlves, liibudes huultega vastu ema keese pead, «memmeke, minu memmeke...»

Vassil ei kõnelnud muud midagi. Kaks komandöride kätt sisseastunud kräbedat naist, tugevad ja lihavad, lõpetavad oma salajuttude üle itsitamise, jätavad järele kanakukumid ja pühivad samuti peopesadega pisaraid, hõõruvad neid lõuad mööda nägu ja põski ning nuuskavad ja nutavad.

Nutune meeleolu hajub nagu suits, kui uksest peaaegu loomutamatult sisse astub käratsev, hoogu sattunud Kožanov, ta on seljas sinine satäänsärk, ning jalas kalifeed ja saatanahast ruske saviga määrdunud tšuvjakid. Selle mehe jumest võib märgata täielikku hoolimatust nii oma sinise särki kui ka peenest kalevist pükste vastu. Kožanov on kaua püüdnud metsades ja nüüd see salkus ning uljas komandör pidutseneb vene kombel, laialt nagu võinädalal. Kožanov on pärast võitlust teiseks muutunud: kuhu on kadunud tema mure ja ärritus? Ta ei armasta pisaraid pärast võitu ja igasugust, nagu ta nimetab, hingelist lörtsi, vaid eelistab lõbutsemist.

Tema satäänsärki kolm valgepealist nõõpi on lahti võetud. Paistab päevitunud ning karvane rind ja tugevad rinnalihased. Kožanov on juurde lõigatud ja kokku õmmeldud nagu vana pidavat ja kuivetut tõugu tubli stepihobu. Tema randmed on peenikesed, kuid haardlikud, tugevad. Või kas nad ei ole nii tugevad! Kuidas küll saab nende käte vahelt välja rabelda tõmmunäoline, õnnest särav Katerina, kes on lõdvalt tema kaenlas ja kes tuleb siia, keelatud komandöridetsooni, ärevusega, kuid ühtlasi võiduka vallatusega, mis aina sädeleb tema mustades niisketes silmades. Tema silmanurgad, nagu tervetel, noortel tõmmudel tüdrukutel kunagi, säravad otsekui rubiinid

ja ta silmavalge on kumer, sinakas, puhas. Katerina silmade all on nagu tušiga värvitud sõõrid, mis lõpevad tema täidlastel, musta nukilistel tõmmudel põskedel. Ta jalad on kangastatud poolsaabastesse. Küllap Kožanov oli püüdnud ja käskis valmis õmmelda lühikese moodsa seeliku, ning seetõttu paistabki jalapõlast alates Katerina sihvakas ja kaunilt vormitud jalg. Kirju mustiline siid on tõmmatud pingule ümber tema areenad ja tugevate puusade.

Kožanov näeb mind. Annab silmadega märku, kohendab pükseid ja vaatab uksele, mille taga on Leljukov.

Ta seisab, jalad harkis, muhelev, mustasalguline, lõbus.

«Olimpijevna, vihma sajab. Emakel» Kožanov patsutab hellitavalt talle selga ja ulatab mulle oma käe. «Me vist olime teinuteist juba näinud, Lagunov. Äh, pole vigal! Ole terve, sada korda terve, Lagunov!»

Kožanov vaatab tšahhobili-kastrulisse, naeratab õndsalt oma söömaaja eelnaudingus, piilub veinipange, ja haaranud Katerinal käe alt nagu tiiva alt kinni, läheb Leljukovi juurde. Ta viivitab ukse, nagu kõheldes, siis paiskab mõlemad uksetavad pärani, lükkab Katerina ees sisse ja suleb enda järel kõvasti ukse.

Neid silmadega saatnud Olimpijevna tõuseb oma hapraille jalgadele, läheneb ahjule, kus torisevalt podiseb tšahhobili, ja võtab vahukulbi, mis on kuni varre otsani rasvakihi kaetud.

Vassil tõuseb, ja nagu kartes uuesti äratada hetkeks kustunud emamuret, väljub kiirustamata ja käratult, nagu Kolja Suvalov.

Tema järel väljun mina, sest läheneb vastuvõtutund, mille on määranud mulle Stronski, kelle juurde ma lähen suure seesmise ärevusega.

...Niisiis, ma näen jälle Stronskit.

Parteipilet on mul rinnataskus, ordenid uhiuuel pluusil.

«Teie põhjalik, tähtis töö sissetungi-territooriumi ettevalmistamisel, operatsiooni teostamine «Double-Richtshofenil» ja vaciuhatuse ülesande täitmine partisanide hulgas võimaldasid meile seada väejuhatuse ette küsimuse teile järjekordse — kaardiväe-majori — auastme omistamisest,» lausub Stronski pidulikult.

Palusin suunata mind Sevastopoli alla, oma kaardiväe-diviisi, mida juhatas meie endine kooliülem, nüüd juba kindralmajor Gradov.

Stronski sammus mõned korrad edasi-tagasi mööda talle nagistades põrandalaudu, kergitas aknaeesriiet ja vaadates tähelepanelikult, nagu oleks see teda kõige enam huvitanud kuidas kaks poisikest tressidega bešmettides sidusid kühma koera saba külge konservikarpi. Ta pistis pea aknast välja ja pragas kurjalt poisikestega ja need lendasid üle-pea-kõrvalt laiali.

«Inimesed, kes piinavad loomi, ei saa olla head inimesed, ütles Stronski endamisi, nagu oleks talle juhtunu puhul meeldinud ammutuntud mõttetera, ja pöördus minu poole: «Vae juhatas usaldab teile vastutusrikka ülesande, see on rohkem riiklik kui sõjaline. Tagasipöördumine diviisi tuleb edasi lükata. Pärastpoole aga vaatame, kuidas sündmused arenevad... Igal juhul ei saa me sõjakäiku jätkata, kui meil jaoks kahtlaseks tähtis piirkond meie tagalas.»

Seletanud ära minule usaldatava ülesande sisu, otsustas Stronski vastust. Ütlesin, et mul on raske seda ülesannet täita nii kaua kui üks meie perekonna liikmeist on sakslaste juures ja jutustasin Anjutast.

Stronski istus laua juurde, kallutas pead, pani küünarnukid lauale. Oma kõhnade kätega, millel paistsid tätoveeringid sinised nõelatorked, haaras ta pea ümbert kinni.

«Kas teate, mul valutab millegipärast hirmsasti pea juures sellest päevast saadik, kui kindral Jeremenko suurtükiväe alustas Kertsi positsioonide materdamist läbimurde ettevalmistamiseks,» ütles ta, krimpsutas nägu, tõmbas kitli taskust lameda karbikese ja pani suhu ravimpilli. «Mulle on kõik teada. Just enne sinu tulekut istus siin sinu isa, elatanud, just elatanud, aga mitte vana, tark ja visa nõukogude inimene. Ta rääkis sedasama mida sinagi, Sergei. Sind ja teda piinab üks ja seesama haav ja asjatult te varjate teineteise eest oma ühiseid kahtlusi ja muresid. Asi pundutab teie hea nõukogude perekonna au... Tea ainult, et meie usaldame sind nüüd ja ka edaspidi... Kuid et sa...» Teravaks teritatud pliiats hakkas jooksuma mööda märkmiku paberit. «Kuid õe suhtes... et sa üht-teist taipaksid...» Kirjutanud sedeli, ulatas Stronski selle minule. «Sulle hästi tuntud Mihhal Mihhalõtšile. Sõidad temaga mõni aeg kaatritel, siis aga tuled siia tagasi, kindral Gradovi käsutusse, kes sõidab siia pärast Sevastopoli vabastamist...»

HERSONESE TULED

Mihhal Mihhalõtš leidsime Jevpatooria purustatud kai äärest, kus seisid külg külje kõrval viis torpeedokaatri, mis remalt sarnanesid tavaliste kalapüügipargastega.

Mõned mereväeohvitserid tulistasid püstolitest lainetel õitsemiseid šampanjapudeleid — saksa võimulolekuaja jäänuseid.

Tulistamisest innustunud Mihhal Mihhalõtš ei pööranud minule tähelepanu. Nüüd kõverdas ta vasakut kätt küünarnukist, kohandas selle toeks, sihtis, sooritas kaks lasku järjest. Pudeli kael purunes raginaga ja vulksudes vajus pudel põhja.

Nüüd alles märkas mind Mihhal Mihhalõtš.

«Ohool!» hüüatas ta. «Metamorfoos! Lagunov! Kuidas sa siin, kallid sõber, nii ruttu oled aastameis kõrgele roninud! E-he-heel! Kaardiväe-major? Võtan peast, võtan peast oma läbisõõdnud ja läbitõrvatud mütsi...» Ta tutvustas mind oma komandöridega. «See on Kasteljants, kõrgeklassiline vapper mees, see on Timur, see on Nõukogude Informatsioonibüroo lemmik Habarov... Kuid püstolist tulistada nad ei oska. Mis tõsi, see tõsi...» Mihhal Mihhalõtš võttis mul käe alla kinni. «Stronski helistas mulle, ma ei teadnud oodata ning olin rõõmus. Sind aga ootan ma lihtsalt külla... Lähme õige meie ühiskajutisse.»

Selgus, et Mihhal Mihhalõtš nimetas ühiskajutika suurt lennukipommi aukku, mille meie piloodid olid väga täpselt alla visanud. Auku oli aetud päevalilleseemneid kalda äärde kinnitatud poolpõlenud seinerilt.

Me heitsimegi seemnete pikali. Mihhal Mihhalõtš torkas käed küünarnukkideni seemneisse, küsitles mind partisanide elust, oli huvitatud Mariula saatusest:

«Hästi töötas? Aga mida sa mõtled? Aus tüdruk, usinav. Me vaatame ikka veel vana usu peale viltu, et mustlanna, mustnõna, lausa eksootika. Kas ta sai kokku oma Kirilloviga?»

«Jah sai. Aga mitte Kirilloviga, vaid Gavriloviga.»

«Ei tea, kes ta on: Gavrilov, Kirillov, Petrov, Ivanov. Kui kohtas — õngi hea, las korraldavad oma elu...»

Mida te teete, Mihhal Mihhalõtš?»

«Luusime kommunikatsioonidel. Täna luusisime kuul o mikuni, panime mootorid seisma, kuulatasime, tulime tagasi. Brigaadi komandör andis raadio kaudu juba korda oma õnnistuse.»

«Kuidas te seda talute?»

«Lähen, kannatan läbi kuudis, närin veidi oma küübi, sa ikka teed?»

«Meil tuli halvasti välja,» ütles kaatri komandör Mihhal noor ohvitser nahkkuues, «laskisime läbi mingisuguse Konstantsa suunas...»

«Kas see laev pääses minema?»

«Lendurid miini-torpeedodiviisist lasksid ta põhja, Mihhal Mihhalõtš süngelt.

«Noh mis siis, see on ju hästi.»

«Läks nende arvele. Me võistleme,» Mihhal Mihhal pööras minu poole oma näo, mida valgustas kaval naatus. «Kõik oleks olnud korras, kuid me hakkasime enne pool kella lööma...»

«Kuidas?»

Habarov ütles naeratades:

«Mis oli, on möödas.»

«Oma inimene,» ütles Mihhal Mihhalõtš, «temale võib s lest rääkida. Näed sa, meie õnnetuseks uhuti Moskvast raadio «Viimaste Uudiste» toimetuse kummvanker. Kõik väike nobe mehike meelitas mind lindile kõnelema. Noh, ma kõnelesin, arvasin, et niisama, ämma'jaoks. Muidugi lõppis pisut, nagu on kombeks. Kuulan järgmisel päeval raadio. Minu sõnavõtt eetris. Komandör N. Muidugi ei tunne üks inimene komandör N-i, ütleme, Tambovis, kuid kuulab ju oma laevastik, kuulavad ülemad. Küll anti sellele N-le särul ja tul välja, et ma uhkustasin terve maailma ees ilmaaegu, midagi ei uputanud. Noh, kes võis teada, et see nobe mehike võis nõnda alt vedada? Kes võis mõelda, et raadio nii salakavalalt töötab! Tormasin kummvankri juurde, vihane nagu kull mõtlen: «Lükkam ümber!» Aga sellest kummvankrist pole jälgegi. Vaat keerutangi nüüd tukka sõrme ümber. Peal ennast ometi millegagi õigustama!»

«Õigustasime juba, seltsimees teise järgu kapten,» salajaupaklikult vahele punapõseline ja arpsalt uje Timur.

«Me õigustasime end kaadrite kasvatamisega.»

«Jutustage Kasteljantsist, seltsimees teise järgu kapten,» ütles Timur. «See on õpetlik.»

«Ah... Kasteljants. Sa nägid teda, Lagunov? Tutvustasin end temaga: armeenlane. Kas märkasid, mis taglas tal on? Hobuseraudu painutab, kahekümnekopikalise pureb hammas-tega läbi, on leitnant, otse Erevani peatänavast; tal on seal veevärgi, kanalisatsiooni ja kuuma vanniga korter. Ta õppis oma Sevani järves, räägitakse, et seal olevat vesi nagu jää. Ta ütleb, et seal ei kiskunud ükski kramp teda kokku, kuid mupea kui väljub merele lahingoperatsioonile, siis tarretub ta nagu hapupiim, kas või tõsta teda lusikaga. Mida teha? Ajada ta minema? Pole midagi kergemat. Seitsed valuma karakteristika, vajutad peale pitseri, teed ambriku sulgea marjaks, saadad ära — ja hukutad noormehe kogu eluka. Varem painutas hobuseraudu, aga hiljem ei murra prantsa-aiagi pooleks. Tähendab, on vaja õpetada. Aga kuidas õpetada? Ainult isikliku eeskujuga. Meie pöörases töös ei saa palja suuvärgiga midagi teha. Ja õnneks langeski meile õnne ülesanne.»

Me asusime enne seda Ak-Metšetis, varjasime endid maru- ilma eest. Kahekümne neljandal aga kutsus mu välja brigaadi komandör: «Kas kuulsid, et on olemas laevastiku juhataja lakitus, šifrogramm?» — «Missugune lakitus?» — Laevastiku juhataja pöördub meie, kaatrimiste poole: praegu otsustatakse Sevastopoli saatuse, ja meie brigaad, kellel on väga hea ohvitseride ja madruste koosseis, peab abistama...» Noh, ja nõnda edasi. Annab mulle edasi admiral Oktjabrski sudamliku lakituse. Ülen brigaadi komandöri. «Meie juhataja lüüsi.» — «Juhi kahte lüüsi,» ütleb brigaadi komandöri. «Nüüd, mõtlen, panengi proovile oma Kasteljants. Sel päeval aga sain naiselt kirja: «Mišunja! Tuleb korraldada kogu kümne aasta-aastapäeva bankett.» Naed sa, täitus kakskümme aastat minu astumisest laevastiku teenistusse. Ta kirjutab: «Ma hangin kõik, mida selliseks nimepäevaks vaja läheb.»

«Kas teie, Mihhal Mihhalõtš, olete tõesti juba kakskümme aastat laevastikus?»

Mihhal Mihhalõtš võttis mütsi peast ja kallutas pead, et näidata tugevasti hõrenenud juukseid ja paljakut pealael.

«Terel!» Ja pani mütsi jälle pähe. «Olen sündinud kümne aastat. Tõsi — pole veel neljakümne. Mihhal Mihhalõtš pilgutas mulle vallatult: «Ma töötasin Rostovis. Jah,

Rostovis Doni ääres, laevaremonditehases «Punane Don» võib-olla oled kuulnud? Tuhande üheksasaja kahekümne ja jandal aastal määras ULKNU Keskkomitee minu laevastikku. Arvuta nüüd ise, mitu aastat ma olen põhjaga kive kraapunud... Kommunistlikest noortest, vennas, kes tulid laevastikku kahekümne neljandal aastal, on mõned saanud juba admiralideks. Mina aga istun ikka alles oma mudilast. Noh, see asjasse ei puutu, sattusin jutust kõrvale. Ja selle perekondliku juubeli päeval otsustasin merele sõita ja teha puhas töö. Kutsusin välja neli torpeedokaatrit, rüüstasin neid ning hakkasin juhtima. Võis minna peakommunikatsioonile, kuid neil on ka kõrvalteid. Otsustasin minna Ulukoli nendele poole, rööbiti nende kõrvalkommunikatsiooniga: edu saavutamiseks tuleb taktikat sagedamini muuta. Täna alustan lahingu tule avamisega, aga homme hiili juurde nagu rebin. Täna näita ennast Hersonese juures, homme aga hoopis teie kohas. Et nad oleksid segaduses ega teaks, missugusest kommunikatsioonist kinni pidada. Peab ütlema, et nad sõidavad... sõidavad, pole viga, õigesti.» Mihhal Mihhalõts vaataski oma mustlassilmadega järgemööda kõigile. «Nad liiguvad tavaliselt videvikus, kui helgiheitjatega on alles asjata valgustada, kuid on siiski küllaldaselt pime selleks, et neid ei märgataks, siis aga suunduvad Konstantza poole. Oo, nendele käsutuses.»

«Kas teil luure on?» küsisin ma.

«Kus?»

«Kindluses.»

«Sevastopolis?» Mihhal Mihhalõts naeratas saladuslikult ja ütles mulle kõrva sisse, kuid nii, et kõik pidid kuulma. «Jah, vennas, meie inimesed istuvad täpsetes kohtades...»

«Millistes kohtades?»

«Mitmesugustes. Istuvad kalju all, varemeis ja kirjutavad tasapisi, kui palju laeva väljus kommunikatsioonile, mihhale on kurss, noh ja nõnda edasi, napilt, kuid arusaadavalt. Ja vaat... ma jõudsin Ulukoli juurde ning võtsin kursi Sevastopolile. Hoian silmi valvsalt lahti ja kõik minu kotkad vaatavad muidugi ka. Hakati signaliseerima, jumal tänatud, dešifreerime käekirja, tunneme ära: «Väljus kaks «BDB» tüüpi «F-4» valvekaatritega». Naismorsetaja lõpetas ning kirjutas alla... Tähendab, andmed on õiged, vastavad meie koodile...»

«Naismorsetaja?» küsisin tahtmatu ärevusega.

«Võib-olla ka morsetaja,» vastas Mihhal Mihhalõts põiklevalt, «aga allkiri on kohuslik. Nad võiksid muidu sellise loogi kaela sokutada, et sa alles teises ilmas juubelit pühitsed. Panin ajama otse edasi kolmekümnekilomeetrilise kiirusega. Minutit kaksteist hiljem kannab pootsman ette: «Näen siluetti kursil kakskümmend viis kraadi paremalt pardalt». Kummardun oma Kasteljantsi poole: «Kas näed?» — «Näen». «Lähtu rünnakule!» Tagapool tuli see armas pois,» Mihhal Mihhalõts patsutas enda kõrval lamava Timuri põrke, mida mere kevadine päevitus oli kõvasti pruunistanud. «Ta võttis käsile teise grupi, konvoi koondub ju rühmana «vaalade» juurde, meie aga võtsime käsile esimese «BDB» tüüpi «F-4». Kasteljantsiga töötas torpeedopaaris flegmaatik, kaatri komandör leitnant Vanetška, kes praegu rapib kail kammeljaid. Mina pean silmas Kasteljantsi, see on minu ülesaame. Kasteljants tõmbus mustaks nagu malmpada, lõugadel hakkasid lihased tõmblema. Näen, et kõik on korras. Tunnen, et Kasteljants pani kõik absoluutse täpsusega oma kohale, ma jälgin teda. Käskluse andis ta õigesti, paanikata ja valgukiirusel pööras sekundilise täpsusega kursil käigult otsekohe, võib öelda, rinna alla sellele «BDB»-le tüüpi «F-4». See ei jõudnud ahhetadagi, kui juba lagunes vaeseke koost. Teise lõhkusid kahe kogupauguga pooleks Timur ja tema sõber. Muidugi tekkis valvekaatrite seas paanika. Hakkasid siksakiliselt ringi kihutama, avasid tule. Mõtleme, see rämps peab ilma «vaaladeta» niikuinii sadamasse tagasi pöörduma, sest nad ise on nagu null ilma kriipsukeseta, mis mõte on neil tükkida Konstantza. Seal tirib kindral Lindemann neil jalad alt.

Kuulen, kuidas kaldal närvitseb minu asetäitja poliitalal: «Kuidas, kuidas, kuidas?» Vastan talle: «Kaname mune» kaks muna.» «Kas korraga?» küsib asetäitja poliitalal. Vastan tasahilju: «Loomuvastaselt». Minu asetäitja poliitalal, sa mu vennas, on ju suur meister madruste kasvatamises. Ta on leningradlane, perekond oli blokaadis, ta on otse haruldane meister poliitöö alal... Ma röömustasin oma asetäitjat poliitalal ja kandsin merelt radiogrammiga brigaadi komandörile ette: «Kohtasin, ründasin, uputasin». Saan merel brigaadi komandöri vastuse isikliku allkirjaga: «Täna. Meeskond, autasustan». See on esimene variant. Näed sa, kui hästi pöördus asi Kasteljantsiga. Ristisime ta ümber Sevastopoli

all. Mõtlen teha temale ülesandeks asetada pärg Nahtam-
vile. Tormata sisse merelt enne jalaväge - ja panna...
ah? Kui ma aga kohtan seda tütarlast, kes meile signaliseeris
siis ronigu minu Valentina Petrovna kas või pudelisse, su-
len tütarlast ja palun esitada ta suure autasu saamiseks.
lähem kasvõi kuni admirali endani välja.»

Timur heitis selili ja vaatas taevasse, mille kevadise ta-
tuse peal pilvebemed olid veninud pikaks nagu hiiglane
linnu saba.

Leitnant hakkas vaevalt huuli liigutades tasakesi ja unis-
valt laulma:

Ma tean: kord saabub õnnepilk, ma asjata ei oota.

Ta kirjutab: «Kui sõjal lõpp, siis tulen ma, Anjuta!»

Oh tule, sõber, kullake! Kas julgen siiski loota...

Mihhal Mihhalõtš laulis leitnandiga kaasa:

et saabub hetk, mill' embab sind su õnnelik Anjuta?

«Kust teie seda laulu tunnete?» küsisin ma erutatult

«Miks mitte,» Mihhal Mihhalõtš laskis mu kääle lahti, ja
muud kui levis ja levis. Lüürika, pole midagi teha... Ma
saatsin need sõnad oma Valentina Petrovnale, vennas. Lõik
minagi ogaraks, vana taadikõbi...

«Eile käis Jalta torpeedogrupp operatsioonil — ja keegi
signaliseerinud,» ütles Timur süngelt.

«Vahekaanditi kinni?» Mihhal Mihhalõtš ohkas. «Ma
on sinuga, vennas Serjoga? Ah, romantika, romantika, papun
võtkul Mäletan, kui tulime kahekümne neljandal aastal la-
vastikku, pühiti meilt kuidagi ära igasugune romantika, mu-
segas õppimist... Niisiis on see lauluke ka sinule meel-
järgi, ah?»

Ma ei vastanud Mihhal Mihhalõtšile midagi, tõusin, roni
sin august välja ja läksin plaaži poole.

Minu ees olid Jevpatooria mereäärse osa varemed. Mer-
vood ründasid puhast, liivast randa. Rohelised vägevad lained
söötsid rannale ja lahkusid jälle, jättes järele vahuribasid,
mida liiv kiirelt imes endasse.

Läbilõikav tuul vilistas kividega ümbritsetud kassaputka-
des. Tarnaga sarnanev rohi oli kasvanud läbi liiva. Suvitajad
polnud juba ammu tallanud seda liiva. Plaaži nimetati kar-
milt: «Dessandi maaletuleku plaaž». Seetõttu oli ta lage ja
isegi kassaputkad olid muutunud kuulipilduja-tulipunktideks.

Silmale nähtamatuna asetses vetevälja taga Sevastopol,

ja seal, kuskil linna varemeis, laulis minu õeke jälle Anjuta
laulu. Mu süda oli raske...

Kuskil kaugel-kaugel panid tumedad plahvatused maa väri-
vema. Lained jooksid vahutades plaažile ja taandusid. Kaja-
kad lendasid peaaegu minu pea kohal. Silmitsedes sillutise
lohele läksin aeglaselt sadamasillale tagasi.

Mihhal Mihhalõtš viskas rannas liiva üles ja jälgis selle
laialilendamist.

«Puhub, saatat!» Ta hõõrus peopesad liivast puhtaks.
«Vahest annab õhtuks järele. Peab minema kommuni-
katsioonidele. Valmistama koerapöögadele surmateed.»

«Kui te lubate, siis ma tulen öösel teiega kaasa, Mihhal
Mihhalõtš.»

«Lähme,» nõustus Mihhal Mihhalõtš meelsasti. «Kunagi
tahtsin ma sind enda juurde motoristik meelitada, kuid see
ei õnnestunud mul. Ja oligi hea, et ei õnnestunud: minu juu-
res ei oleks sa niipea motoristi ametist kaugemale saanud.»

Õhtuks hakkas tuul vaibuma. Meeskonnad vaatasid üle
lahinguvahendid, valasid sisse bensiini ja õli, laadisid peale
terve komplekti mürske ning kuulipildujalinte. Loojakul söime
keedetud kammeljaid ja lihakonserve.

Mihhal Mihhalõtš kõrval kükitasid kaatrite komandörid.
Divisjoni komandör oli rohelistes pükstes ja samasuguses
lühikeses pealiskuuves, mille alla oli õmmeldud kunst-karus-
nahk purjeriided alusel, et riided mereveest kokku ei tõu-
haks.

Divisjoni komandöri sõrm vedas mööda merekaarti, kus
olid näidatud sügavused, majakad, selles basseinis valitsevad
tuuled, hoovused.

Mihhal Mihhalõtš kirjeldas üksikasjaliselt öist operatsiooni,
esitas endale küsimusi ja vastas neile ise. Nüüd pidid kõik
teised vaikima. Divisjoni komandör mõtles valjusti ega kannu-
tanud kuni paraja ajani mingeid vastuväiteid. Alles siis, kui
tema mõte oli saanud küpseks, võis ta küsivalt tõsta oma
silmad, ja siis oli igaühel õigus esitada oma arvamusi.

«Mida rahvas asjast arvab?» küsis divisjoni komandör,
jäädes endiselt kükakile.

«Kas otsuse tegemisel on arvestatud ootamatusi?» küsis
Kasteljants.

«Ärgem kaotagem lootust,» vastas divisjoni komandör, «ja
kui pole nii, nagu on luureandmeis, siis me kobame ise.

Sõjas on kõik küsimärgi all, vennad. Niisiis, on teil küsimusi?»

Mihhal Mihhalõtši tõmmu nägu tõmbus kavalavõitu nautusest kortsu. Kõik vaatasid vaikides kaardile.

«Küsimusi pole. Minge.»

Kõik tõusid ja suundusid sadamasilla poole. Mihhal Mihhalõtš vaatas neile järele, jalad harkis. Järsku tuli midagi meelde, ta lükkas mütsi kuklasse ja hõikas:

«Kasteljants!»

Kasteljants pöördus ümber ning hakkas tulema tema poole. Mihhal Mihhalõtš lõi endale uuesti otsmiku pilgu ja hakkas karjuma:

«Mine, mine... Ära tule tagasi, Kasteljants! Tule kaatritele... Mine...» Ja pöördudes minu poole: «Lõpetage hõigamiseks. Peaaegu oleksin inimese pärast ülesande andmisel tagasi kutsunud.»

«Aga mis on siin siis erilist?»

«See on halb tundemärk. Väga halb...»

Teel kai poole seletas ta mulle:

«Mul on neist igauhest nagu pojast kahju, Serjoža. Kust said aru? Paljud räägivad, et ma kasvatan võllaroogasid. Terved, pahtunud, soolaga läbi immutatud, lihasemügarad otsekui naha sisse õmmeldud, sünged, hoidku jum... naerust. Aga süda? Utlen otsekoheselt: kartlikud lapsed. Kust tekivad siis need jutud? Sellest, et neil, kes meid hästi tunnevad, on kaatriteestest vahel valearvamine. Ja merel? Sihuke põrguliku täidisega pähklikooreke kihutab nagu pöörane; kohad on inimestele sentimeetrites välja moodetud, kaal — grammides. Ei ole kohta, kuhu sülitada. Vaata seespool, kuidas vaesed motoristid töötavad. Põlv vaibub pisut — ja juba on mingi terav ots kolba läbi löönud. Jalad peavad olema terasest, käed terasest, süda ei tohi alustada mingitele kuivamaa emotsioonidele. Viska kõik peakohale välja, vennas!» Mihhal Mihhalõtš heitis pilgu kellale. «O, aeg!»

Päike laskus merre. Tema soojad ja heledad kiired valgustasid veel mõnda aega keevaid laineid ja veetolmu, mille kohal lendasid kajakad.

«Sina, Sergei, lähed koos Timuriga,» ütles divisjoni komandör, «mina lähen Kasteljantsiga, see on viimane punkt ja tuusikus...»

Kaatrid eemaldusid kiiresti üksteise järel sadamasillast ja sõitsid merele. Ees lendas laineid lõhestades Kasteljantsi kaater, tema järel — meie oma.

Vaatasin Timuri armast keskendunud nägu.

All töötasid korralikult ja täpselt võimsad bensiinimootorid. Sealt hoovas soojust, mille hulka segunes bensiini ja oli teravaid lõhnu.

Õõ saabus varem, kui me olime arvanud. Kaugusest ilmusid nähtavale läbipaistva suitsu heledad sambad: seal põles Sevastopol. Linna poolt kostsid plahvatuste müra.

Pommitamine juhtis vaenlase tähelepanu merelt kõrvale. Me peatusime Põhjalahe traversil, ranna lähedal, ja panime mootorid seisma.

Mereäärised hooned olid purustatud, neist olid järele jäänud ainult seinad ja aknaavad. Seinte taga põles. Aknad olid nagu magneesiumituledest heledasti valgustatud. Tuul kandis meie juurde kõdunevate laipade lehma.

«Eelmisel korral läks isegi minu motoristidel süda pahaks,» ütles Timur. «Kaldale on kuhjatud tuhandeid venelaste, rahu like elanike laipu... Sakslased tahtsid neid Konstantinuse vedada ja lasksid sadamasildade juures kuulipildujaist maha...»

Timur vaatas Sevastopoli poole.

Flagmani mootor hakkas töötama. Kaatrid alustasid sõitu Hersonese poole. Laevuke lendas peaaegu merepinnal, nagu olks tema redaan ainult kergelt järsule lainele tõusnud. Ahtri taga vahutas kiiluvee juga.

Silmitsesin teraselt Hersonese lagedaid kaljusid.

Kaatrist läbilõigatud veevallid kihutasid mööda ja varisid, tekil mustasid kahurid ja reaktiivrelvad.

Ja lõpuks ma silmasin elektrilambi vilkumist. Keegi «kirjutab» Hersonese kaljude juures.

«Tema!» sosistas minu kõrva kohal Timur.

«Transportlaev «Oraakel», laadung — Riechthofen, kurss...» luges Timur valjusti.

Tulukesed kustusid. Mootorid olid summutatud. Ja jälle vilksatas mitu punkti.

«Anjut», sosistas Timur tänuliku naeratusega.

Ma ei pööranud silmi minust eemalduvaid kaljudele. Transportdokaater sõostis kiiresti minu õe käe läbi tõmmatud kurssile. Eemaldusime neemest, et üles otsida transportlaev

«Oraakel» ja uputada ta. Pärast seda me pöördume tagasi. Anjuta aga jääb sinna, piiratud kindlusse, tule ja plahvatusete keskele... Ja hoolimata sellest näis mulle, nagu olid minu õlgadelt langenud mingisugune suur, mind küüru vajutanud koorem: Anjuta oli meie ridades.

Kaheksateistkümnes peatükk

SOVHOOS «MARIA»

9. mail, pärast otsustavat kolmepäevast tormijooksu vallutasid nõukogude väed Sevastopoli. 12. mai õhtuks olid 17 armee viimased riismed, mida juhatas nüüd Jähnecke asemel astunud kindral Almendinger, kas vangistatud või paisatud alla Hersonese järsakutele.

Ilja tankiväeosa tormas üles neeme tipuni, kus meri peksis vastu kaljusid.

Tankistid jõudsid viimasel hetkel päästa palju meie mehi, kellede hulgas oli ka Anjuta, kuna Merelbahn, kes ta surma oli mõistnud, lõpetas oma elu neeme läänepoolses tipus hersoneeslaste müüri varemete juures. Seal ta tunti ära kahe saja saksa ohvitseri hulgas, kes vedelesid «enesetapja seinas» ääres.

Viimased lennukid vallutati Hersonese lennuväljal, transportlaevad kas vallutati, uputati või pandi põlema.

Anjuta sõidutati rinde staapi, kus talle anti üle Lenini orden. Me saatsime talle Solhatist telegrammi, et ta sõidab otse aiandussovhoosi «Maria», kuhu Jaša Volõnski oli direktoriks määratud.

Isa puhkas Feodossias doktor Ustin Anissimovitši juures partisaniliikumise staap lubas tal minna koju, kolhoosi.

Peaaegu kõik partisanid, välja arvatud need, kes olid jäänud Krimmi partei- ja majandustööle, olid kutsutud armeesse ning paljud neist, kaasa arvatud Saša Redutov, Šuvalov, Kariotti ja Semiletov, liikusid juba regulaardiviiside koosseisus edasi kas Balkani poole või rinde kesklõiku, mis hõlmas Ida-Preisimaa suunas.

Küünarnukkidega lauale toetudes istus ja nāris päevalille seemneid meie staabi majakeses nukker Kožanov, kes elas enne lahkumist polku Katerinaga läbi mesinādala viimaseid

1941. Siinsamas olid ka Gavrilov ja Baširov, kelledest viimane operatiivsetel kaalutlustel oli esialgu jäetud poolsaarele.

Katerina juhtis staabi majapidamist. Istuti lauda, mis oli koetud linasest riidest ukraina laudlinaga, löödi klaasid kokku.

«Ma joon nagu peaparanduseks,» ütles Kožanov nukralt.

Raputage minu Petetška ometi virgeks!» palus Katerina.

Ta käib nagu vette kastetud. Ma räägin talle: sõda lõpeb peatselt, sõida siis igasuguste ümberistumisteta oma kulla. Võtame ta vastu leivaga, soolaga, lambalihaga, tema aga muud kui nukrutseb...»

«Kohtasin oma vana tuttavat, kellega olime koos kaptenid,» lausus Kožanov mornilt, «vaatan — mees on polkovnik ja kogu tema rind on ordeneid täis.»

«Leidsid, mille üle kurvastada!» ütles Gavrilov.

«Aga mille üle sina, serblane, mõtiskled?»

Gavrilov võpatas, kehtas õlgu ja naeratas virilalt:

«Ei mõtisklenud millegi üle. Niisama...»

«Kas meenutasid Mariulat?» küsis Kožanov.

«Võib-olla ka teda, aga mis sinul sellega asja on?» küsis Gavrilov teda jöhkralt.

«Ära vihasta, Gavrilov. Sa oled kuidagi turtsakaks muutunud.»

«Mispärast ma turtsuma peaksin? Ainult ära parem tema nime suhu võta.»

Gavrilov tõusis ja väljus pardi kombel taarude õue. Kožanov jutustas:

«Gavrilov pani valmis paari hobuseid ja kaariku, et Mariulat ära saata, kuid Leljukov võttis ära ja — linnanõukokku. Küll oli alles riid! Esmakordselt nägin Leljukovi rellisena. Nüüd, kus ta on rajoonikomitee sekretär, on ta muutunud veel lepitamatumaks.»

«Mispärast siis Gavrilov endale isiklikuks kasutamaks hobused ja kaariku hankis? Ta on ometi kommunist? See on korralagedus,» tähendas Baširov äkki rangelt.

«Mustlastel vist võivad olla isiklikud hobused,» ütles Kožanov.

«Isiklikud, aga mitte võõrad.»

«Kohe pärast Sevastopoli ilmus siia Mariula. Ega sa ole teda metsast lahkumisest saadik näinud?»

«Ei.»

«Ilmus siia, ja kohe: «Sa oled siin, kallike, luba, ennustan meie armastusest.» Kaardid olid tal käes. Gavril võid sa endale kujutleda, taandus vaat sellesse nurka, mustlanna halliks, ja ei saa mitte millestki aru. Nagu sa me tead, oli Mariula töö talle suureks saladuseks. Siis hüppas mustlanna akna juurde, paiskas selle pärani ja hüüdis Gavrilovile: «Olen vaba nagu tuul!» Võttis välja tasku, juhtis mehe peale päikese peegelduslaigu, siis aga vaatas end peeglist, kohendas rätikut, ja äkki: «Ah, kui sinised huuled, mul on! Pole ammu suudelnud...»»

«Noh, ja mis edasi sai?» uudishimutses Baširov ja vaadutas oma mongolisilmi.

«Edasi me väljusime, Baširov, vaat just sellest uksest, saugesime ta tihedalt, ja läksime kikiarvabail. Mul oli meel, mida meile oli öelnud Gavrilov: «Ta andis mustlaste vande kindla vande.» Ei tohi segada...»

«Kus Mariula siis praegu on?» küsisin ma.

«Gavrilov peidab teda kuskil. Ei tea kus. Pole enam kohanud. Vajus nagu maa alla.»

«Ja Fatõhh? Kuulsin, et ta on kinnitatud rajooni prokuröri abiks.»

«Kinnitatud. Leljukov kui rajoonikomitee sekretär andis karakteristika.»

«Ilmaaegu... Kuidas sina arvad, Kožanov?»

«Elame — näeme,» põikles Kožanov otsesest vastusest kõrvale, «ülemus näeb paremini.»

«Asjata määrati Fatõhh,» ütles Baširov mornilt ja kindlalt.

«Muide, ta päris alati sinu järele, tundis huvi,» Kožanov keeras plotski, süütas selle taelast põlema, «et kuhu see Lagunov ikka kihutab? Mis asjus?»

Tõusin, jätsin kõigiga hüvasti ja sõitsin Jakovi juurde.

Maja seisis lauge nõo kallakul ja oli tehtud nii, nagu tavalliselt ehitatakse maju selles päikesepaistelises maakohas: pimedade küljega valitseva tuule poole ja avara terrassiga vastu päikest, kuhupoole on palju aknaid ja uksi. Oa oli ainult kahest küljest piiratud looduslikust, puhastamata kivist müüri- riga. Maja kohal kõrgusid küpressid, mis olid täis seemnetuppi. Veidi nooremad küpressid laskusid puistena kingust alla, kus kaljulõhest voolas välja allikas. Rohuga kaetud kink oli üle külvatud kahvatute, õrnade eba-sügislille õitega

ja jalge all vetrus igi-õitsev metsnõges, mida ründasid väikesed ja energilised liguuria mesilased.

Allpool piki laia orgu, mis oli ääristatud vaheldumisi küpresside ja püramiidsete paplitega, õitsesid üheaegselt vängelõhnalised õunaaiad.

«Ootame, ootame, aga teda ei ole ega ole,» noomis Jaša mind kaisutades.

«Töö, Jakov,» vastasin talle, «töö.»

«Niisiis tuleb välja, et meie oleme tööpõlgurid?»

«Tume õige majja, Serjoža.»

Jaša oli rietatud lahtinõõbitud kaelusega hallikasse särki, mis tegi ta päris noorukeseks. Uhiuus Punalipu orden venitask välja üpris kerge riide, niisked juuksed olid laineliselt talja poole soetud, paljastel jalgadel olid ülespidi ninadega kum jakid.

«Sa oled täiesti tsiviilnimeseks muutunud, Jaša.»

«Mis seal parata, kui tunnistati jälle armeele kõlbmatuks? Onnetuseks avanes ka veel puusahaav, pagan teda võetak! Lantsa häda, Serjoža.»

Äkki kuulsin ma kiireid, rütmilisi lööke peopesadega vastu tühje ämbreid ja kahehäälelist üksmeelset:

Tsimlja, tsimlja, tsimlja-lja,
Tsimlja-lja, tsimlja-lja!

Pöördusin ning nägin, kuidas Ljusja ja Kamelia tulid taktisammul, ämbriid käes. Tütarlapsed kõndisid, pead kuklas, rohutasid oma paljaste tõmmude jalgadega takti, tapusid ämbreid nagu trumme ning laulsid lõbusalt:

Tsimlja, tsimlja, tsimlja-lja,
Tsimlja-lja, tsimlja-lja!

Jaša pilutas heasüdamlikus naerus silmi:

«Vaata aga, mis mu tüdrukud on välja mõtelnud!»

Tütarlapsed lähenesid selle laulukesega, võtsid valvesse sängu ja tõstsid tervitades kae oma kergete lokkide juurde.

«Tervist, seltsimees kaardiväe-major!» prahvatasid nad nagu ühest suust ja hakkasid üksmeelselt laginal naerma.

Ljusja naeris ning ta näis mulle nüüd kuidagi erisugane ja päikesepaisteline, nagu kaunis lill. Tema paljad tõmmud jalad, üsna vana markisettkleidike, mis oli öla kohal katki

kärisenud, ja seljale heidetud heledad, kõvasti palmitud patsid — kõik see oli kaunis, armas ja ihalduslik.

Kui me sõime terrassil õhtust, tõusis Jaša laua tagant tuppa ja tõi pärlnutrist inkrustatsiooniga kitarr.

«Sa oled hakanud kitarrimängima, Jakov?» küsisin ma.

Minu kõrval istuv Ljusja sosistas:

«Ostis Anjutale. Kingitus tema saabumise päevaks.»

«Mõtlen kitarrimängu õppida,» ütles Jakov.

Ta istus, pani ühe jala üle teise, hakkas midagi tinnuma ja aegapidi muutus see miski «Anjuta» viisiks.

Hiiglasuur, otsekui vägevate käte poolt tohutuis äärmiselt sepistatud päike veeres äikeseeelses pilvitusse. Punane tolmu kuma valgus silmapiiril laiali, siin aga valitsesid roosad õhulised värvitoonid, millest õunapuud puhkesid ootamatult õitsema mandliõie-varjundiga, kuna õhtusest tuulekesest... pühitud kroonlehed hakkasid lendama nagu liblikad.

«Vaata see kõik, on antud minu kätte, Sergei.» Jakov tõusis viskas oma juuksed pealiigutusega tagasi ja nõjatas vahtu terrassi puust sammast. «Ka siin peab hästi toime tulema, nagu on Noortesalga komandöri kohus...»

Koos soojenenud küpresside, rohu ja õunapuutüvede vahel lõhnaga levis maanteelt siia edasiliikuva autokolonni müra.

Jaša tõi välibinokli ja andis selle sõnatult mulle üle.

Mööda maanteed veeresid katkematu vooluna inimesed ja koormaita veoautod. Kolonni pea tõusis märke ja soost edasi piki musta paelana läkivat maanteed, kuna saba olis alles nõos. Kostis hiljuti taastatud mägimändidest jões, ta nagin ja keerles pilvena tolm, mis oli hall nagu tsement.

«Tead sa, mis see on?» küsis minult Jakov.

«Minu arvates liiguvad kolonnid Tolbuhhini armee ümber paigutamiseks,» vastasin ma põiklevalt.

Jakov silmitses mind umbusklikult.

«Lähme minu poole. Ma seadsin enda jaoks sisse mida kabinetis taolist.»

Nurkmises toas kahe aknaga, mis avanesid terrassile ja aeda, süütas Jakov linttahiga lambi ning me võtsime istet kulunud kubaani vaibaga kaetud diivanil. Seinal rippusid automaat, püstol, vöö partisani pistodaga ja kotike padrunitega.

Pärast elavaid kõnelusi laua taga, kus olid kiirelt vaheldunud naer ja nukrus, kus üks oli alustanud, aga teine oli teda

katkestanud, ja kus jutlemine oli kulgenud nagu muutliku tuule ajal, milles samuti oli oma värsket võlu, me vaikisime, kui olime jäänud kahekesi, ja silmitsesime teineteist tähelepärlilikult ja küsivalt ning seesmise rahutusega.

Sel silmapilgul osutus Jakov südimeks. Ta istus nii, et lamp valgustas täielikult tema nägu.

«Serjoža,» ütles Jaša väga tasa, vaevalt huuli liigutades. «Sa mõistad mind... Sa oled mind alati mõistnud... Mul ei sobi pöörduda sinu poole selle palvega, sest et sellelgi ei saanud sa teisiti toimida, kuid ma palun sind... lase Anjutal viibida võimalikult kauem siin, just siin, minu juures... Ärge võtke teda siit endiga kaasa, kui ta juba kord on nõustunud siia sõitma...» Jaša takerdus. Peened bigipisad ilmusid tema laubale ning oimudele.

Ma sain sõbra erutusest aru.

«Jaša, ära arva, et mul võiks tärgata soov sulle tahtlikult või tahtmatult valu tekitada. Ohte-teist ma aiman. Kui kõnelda avameelselt, ma mõistan... Sa tahad, et Anjuta oleks natuke kauem sinu lähedal. Et ta näeks sind, tühja Jašat, aga mitte seda, kes jäi sinna, Psekupskajasse?»

Jakov kallutas mõõnvalt ning kohmetult pea.

«Saa aru, juba seal põlnud sa enam selline... nagu sulle näib... Sa olid hea poiss. Ja ma tean, et Anjuta kaitses sind juba siis alati meie pilgete eest, ja seda, mida vahel ei taibanud meie oma lapseliku, ulaka, noh, ütlemisega, egoismi tõttu, taipas ta meist paremini võib-olla lihtsalt hea inimese vaistuga... Tema, Anjuta, on ometi hea ja väga üllas inimene. Sa tead, kuidas ma teda armastan ja kui palju ärevust ma kogesin, kui...»

«Ma tean kõik, Serjoža.» Jaša surus mu kätt oma kuumade pihkudega. «Ma püüan olla hästi peenetundeline, ma hoolan hooliga kõiki tema tundeid ja kõigepealt Viktori vastu. Kuid mõista ja ära pea mind halvaks. Juba lapsepõlvest peale ma... olen teda jumaldanud... Sellest ei teadnud ju teie midagi, Sergei. Oleksin pea vastu kivi lõhki löönud, kui oleksin teada saanud, et keegi teie hulgast seda aimas. Ma tahtsin tõsta ta kätele ja kanda, kanda maa kohal, tõusta mägedele, kuhutahes, ja jõudu oleks mul selleks jätkunud, oleks jätkunud...» Jakovi hää katkes, ta laskis lahti minu käe, tõusis, ja lähenenud aknale, paiskas selle lahti ning kummardus välja.

Vastu klaasi pekselnud kihulased lendasid tuppa ja... sid tule poole. Valgusest juurdemeelitatuna lendas sisse... gisugune suur liblikas ja hakkas põrisema mööda tuba... sin Jakovi juurde.

«Ma arvan, et kõik läheb hästi.»

«Eks ole?» Ta võpatas. «Ma palun ainult, ärge keelata teda. Mitte mingil juhul. See oleks haavav nii temale kui ka minule. Ma tahan, et kõik tuleks iseenesest, vastasel korral... siis parem jäägu kõik endist viisi.» Tema huuled tuksatasid. «Ma palun sind...»

«Võid minule kindel olla, Jakov. Nagu sõbrale.»

«Täna, Sergei,» tema mustad niisked silmad särasid õnnelikult. «Kõik tuleb harjumusest, Serjoža... Olen neis asjus kuidagi... saamatu.»

Läksime tagasi laua juurde ja kõnelus kandus jälle hilja aegu läbielatule: partisanipäevadele Džeiljavas, järskudel kaljudele, kus põlesid meie tammenottidest lõkkes, kaljudele, mis murenevad ja varisevad kokku palju hiljem, kui lõpetab rännaku mööda maailmaruumi meie elu. Kõnelus tulevikust ja ehitasime seda kergelt ning vabalt, nagu oleks kõik juba meie kätes, nagu ei saaks mitte keegi panna meie unistusi keelu alla, sest selline on nooruse elujaatav mõistatus.

Terrassile tulid tütarlapsed ja hakkasid vaikselt laulma. Kuulatasime seda. See oli lauluke kinofilmist, mis oli olnud populaarne enne sõda. Meenusid kommunistliku noore päevi Psekupskajas, tungil täis kino, aparaadi surin ja meie noorte südameile armsad kaasakiskuvad filmistseenid, mida me võisime vaadata loendamatu kordi.

«Loodetavasti ei unusta me kunagi koos veedetud partisanipäevi, Sergei,» ütles Jaša, «kuid ikkagi, kuigi nad on kaugemad, on mälestused meie lapsepõlvest ja kommunistlike noorte elust värskemad. Kas sulle ei näi nõnda? Tahaks nüüd väga elada jälle rahuaegset elu ning töötada rahu ja elu nimel. Töötada selleks, et alati kogu maailma kohal säraks päike ja tema kiired langeksid meile selleks, et kuskil poleks pimedaid urkaid, valgustamata, sünget riiki... Muidugi peab selleks veel palju vaeva nägema ja võitlema.»

«Ja võitlema,» ütlesin ma, kaaludes Jakovi sõnu, «ja ausalt võitlema. Sõda pole veel lõpetatud. Kui saabub tund, millal meilt küsitakse: mida te olete teinud selleks, et hoida

kodumaad teie poolt nähtud ja kogetud koleduste kordumise eest? Siis meie vastaksime: me tegime kõik ja tegime hästi. Meie ei läinud sellest mööda kinnisilmi... Ma maletan ikka veel lasku oma isa pihta, ja see oleks võinud olemata jääda, Jakov, kui ma oleksin seda õigel ajal hoiatanud...»

Üheksateistkümmes peatukk

LJUSJA HAAVATASAAMINE

Leljukov istus, kipsi pandud käsi laua äärel, ja kõneles telefoni teel Gradoviga.

«Sind kutsub välja Gradov,» ütles mulle Leljukov, lõpetanud kõneluse. «Noh, Sergei, siruta end, seal sinu taga on kuub, tõmba külgmisest taskust välja paberossid ja pane üks põlema. Minu meelatud sõrg on ikka alles liimist lahki.»

Puhudes välja peeni suitsujoakesi ja toetudes vastu toa tooli korju silmitses Leljukov mind tähelepanelikult.

«Niisiis, Sergei, Fatõhh osutus halvaks inimeseks.»

«Ma rääkisin sellest juba ammu.»

«Me kontrollisime, me kobasime...»

«Sellised nagu Fatõhh, abistasid sakslasi...»

«Mitte ainult neid... ühe sõnaga, mulle tehti ülesandeks ta vaikselt kahjutuks teha. Vahet kutsun ta siia ja teen siin temale teatavaks, et meil on lõpuks täiesti selge, mida ta endast kujutab.»

Avatud aknast, mida tänava poolt varjasid sirelipuud, kostis muezzini hää. Lohistades maja juures jalgu mööda maad, möödusid möösesse minevad tatarlased.

Leljukov tõusis, läks kõrvaltuppa, ja sulgemata enda järel ust heitis selili voodisse ning uinus kohe.

Ljusja istus söögitoas diivanil ja ootas mind. Ta oli tõmmanud jalad enda alla, kuulatas, võpatas. Leljukovi madalal mooruspuudest ümbritsetud majas, vaikseks jäänud linnakese keskel tundis Ljusja end palju halvemini kui õnnakasvatussovhoosis «Maria».

Akende alt möödus patrull. Kaua kostsid rütmilised aeglased sammud.

Riiulikesel olid mõned raamatud. Ljusja votab Puškini, leiab «Bahtšisarai purskkaevu» ja loeb valjusti:

Mind jälle muusad, rahu valland,
arm unub, kuulsus meelest läeb,
oo, varsti jällegi teid näeb,
Salgiri rõõmsameelsed kaldad!
Siis, hinges mälestuste lõõm,
ma kõnnin rannikmäe veerul,
ning nähes Tauria lainte keeru
mu ablast pilku täidab rõõm.

Aga ei, need pole need read, mida peab lugema tänasel
ööl.

Kui oli sõjas laastand maad
Kaukaasiale lähemad
ja rahulikud külad Venes,
läks koju Tauriasse khaan.
Tal kurb Maria mõlkus meeles
ning kerkis marmorist fontaan
ta mälestuseks... Suliseb
seal vesi, külmis pisarates
ta lakkamatult niriseb.

Tunnen Ljusja pilku, mis on suunatud minule pisut väri
sevale, poolavatud laugude alt.

«Mispärast sa vaatad mind nii imelikult, Ljusja?»

«Millest rääkis sulle Leljukov?»

«Mind kutsub välja Gradov,» vastan ma talle, «minu
endine komandör.»

«Kas oled sellest erutatud?»

«Kohtuda pärast nii pikka lahusolekut...»

«Kui ei tohi — ära räägi,» ütleb mulle Ljusja, mõistes
minu põiklevat vastust.

Silitan Ljusja kätt randmest peopesani. Tema nahk on
sile, sametine ning jahe. Mida ma võin lohutuseks öelda?

Uksel on Leljukov, ta on juba riides.

«Kas tohib teid katkestada?»

Ljusja võpatas ootamatusest.

«Sul on aeg sõita, Sergei.»

Päike hakkas kuskil alles tõusma, kuid ei olnud veel
jõudnud silmapiiri ääreni, siin aga püsisid alles hallid,
hommikueelsed toonid.

Jõudsin linna ülemistesse kvartaalidesse, tõusin märke.

selle maja kiviaia tahta, kus peatus Gradov. Tunnimees laskis
minu õue. Öövaikuses vulises oja ja küpressid kerkisid nagu
tumedad, karvased kaljud.

«Kes on?» hõikas mind sõjaväerüütluses, ohvitseri rinde-
pagunitega mees ja hüüatas sedamaid rõõmsalt: «Lagunov!»

«Tere, kallid Atake.»

Atake haaras mu käe ja lähendas mulle oma sarnaka vur-
rudega näo.

«Ma ei lootnud sind siin näha, Atake.»

«Mina seevastu lootsin. Gradov ütles mulle, et sa tuled
siia. Ja ma ootasin sind ning tundsin seetõttu kole ära, kuni
sa oled väga palju muutunud. Noh, kas sina pole muutunud,
Sergei?» tema laia vahega silmade pilk ei lahkunud minult.

«Vanemaks jäänud?»

«Sa pole tütarlaps,» tema vurrude all välgatasid hambad,
«ja mina pole enam kaugeltki poisike, seepärast võin ma
sulle öelda: sinu eas ei vananeta. Sa oled lihtsalt mehistu-
nud, muutunud tõsiseks, tõeliseks meheks.»

«Täna, Atake... Ja kus on kindral?»

«Siin...»

«Kus?»

«Ta seisab seljaga sinu poole ega näe sind. Aga ta ootab
sind.»

Alles nüüd pöörasin ma tähelepanu valges särgis inime-
sele, kes pesi ennast maja juures vulisevas ojas. Gradovi
kõrval seisis käskjalg avatud nessesääriga, kus belendasid
mitmesugused tarbeasjad. Käskjala, pikakasvulise pilotkaga
sõduri käes oli käterätik, mis valendas küpresside sametisel
täustal nagu kindrali särkki.

Gradov puristas viimast korda naudinguga peopesadesse,
sulistas veel pisut ojas, võttis käterätiku ega pöördunud ikka
veel meie poole.

«Kittell!» käskis ta.

Käskjalg ruttas kontsi klõbistades majja ja tuli seal
tagasi kitliga.

Gradov ajas käed kärmete liigutustega kitli varrukaisse,
pani niisama kiirelt kõik nõõbid ja haagid kinni, kammis ära
juuksed ning lähenes meile.

«Tere hommikust, Lagunov,» ulatas ta mulle niiske ja
külma käe, «lähme õige majja. Minu käsutuses on enne ära-
õitu peaaegu terve tund.»

Me läksime läbi esiku ning jõudsime tuppa, mille aknad avanesid päiklipuuaeda.

Tuba oli sisustatud tagasihoidlikult ja suure kiiruga. Seinad, mis olid alles hiljuti valgendatud, lõhnasid veel kuivamata lubjast, aknalauad ja ukseid olid kleepuvad ja oli selgesti tunda värvi ning sikatiivi hõngu.

Gradov silus peopesadega oma halle juukseid.

Minu ees istus peaaegu muutumatuks jäänud, tavalise kuiva kõneviisiga kindral Gradov. Ta oli minust juba palju kuulnud ja sel puhul Stronskiga vestelnud.

Gradov kutsus mu välja, et minuga kõnelda ja kindlaks teha, kuidas ta saaks mind oma diviisis kõige paremini kasutada. Gradov oli jäänud endale truuks, ja niisama nagu ta varemadel aegadel oli tingimata vestelnud iga uue kursandiga, nii ei jätanud ta ka praegu tähele panemata ühtegi ohvitseri, kes pidi teenima ja sõdima tema diviisis.

Me olime Gradoviga kõnelnud tund aega. Uksele ilmus Atake.

«On aeg sõita, seltsimees kindral,» kandis ta ette.

«Niisiis, ootan teid diviisi,» Gradov tõusis. «Lõpetage kõik oma asjad, ja tere tulemast. Ees on tööd küllalt... Mina aga kiirustan. Ma pean jõudma õigeaks ajaks Sevastopolisse armee komandöri juurde.»

Me lahkusime teineteisest ja ma läksin Leljukovi majakese poole.

Turule viivast kõrvakänavast, kust kandus värske viinamarjaveini, hapu jazma ja lambavilla lõhna, tormas välja kolmeteljeline veomasin. Kabiini uks oli pooleldi avatud ja sealt ulatus välja tuttava allveelaevlase musta pilotkaga pea. Kabiinis istus Jakov, ja ülal, hoides kinni kabiini katusest, kõlkus väiksekasvuline, ent visa Baširov.

Veoauto tegi järsu pöörde, hakkasid vinguma pidurid. Kabiinist hüppas välja Jakov.

«Serjoža... ole mehine...» Jakovi hääل värises. «Ljusja on haavatud...»

...Leljukovi maja ees tunglesid inimesed. Jooksime jalgvärava juurde. Ouel pörkasin kokku Vassiliga.

Ta haaras oma vägevate, suurte kätega minu ümbert kinni, surus mu enda vastu nagu väikese lapse ja hakkas kõnelema katkendlikult ning segaselt:

«Küll on see üks parasiit, see Fatõhhi! Ta kutsuti välja

komandöri juurde. Ljusja oli siin... Oh, kallike, armsake, seltsimees kaardiväe... Ta pööras «waltheriist»... komandöri pihta, kuid tabas teda, meie kallist Ljusjat... Ja mina ei märganud õigel ajal... kes oleks võinud teada... ta päästis komandöri... aga minna! Minna!»

Lükanud Vassili kõrvale, sööstsin ma maja poole.

Ljusja lamas selili diivanil, olles toetanud pea diivani-rullile. Tema juuksed olid langenud alla, käed olid surutud põskedele ja silmad olid poolkinni. Puudutasin tema kätt ja tundsin tema soojade, niiskete sõrmede vastupigistust. Ta silmad avanesid pärani. Ljusja vaatas minule äreva uudishimu ja tumma etteheitega...

«Rahune,» sosistas ta, «mul pole viga... pole kõneväärt... Sina... sina rahune...»

Leljukov puudutas mind pagunist.

«Tõuse, Sergei.» Ta võttis mul käe alt kinni, viis akna juurde ning ütles tasa: «Ma kutsusin ta siia... Ta kuulab ära, kahmas püstoli. Ljusja sööstis Fatõhhi poole... lahista mind varjata...»

Tuli Ustin Anissimovitš. Ta pesi kiirustamata, naisejuurdunud doktoriharjumuse kohaselt käed hoolega pabrika ja puhastas küüned harjakesega, mille ta võttis välja oma pintsakutaskust. Kamelia ulatas talle kohvri. Ta plokatas võtmega, avas kohvri, võttis sealt välja kildi, kummi sarvi kindad ja osutas silmadega instrumentidele. Kamelia kortsas välja hädavajaliku ning lahkus kõõki.

Ustin Anissimovitš pani kitli selga, ja sidumata seljad võõd kinni, lähenes Ljusjale ning ütles tasa:

«Tütar... pole viga... kõike juhtub... Elu on alles...» Ta ei kõnelnud lõpuni, pöördus järsult meie poole ja ütles rangelt: «Aga kõrvalisi isikuid palun...» ta osutas käega uksele ja tema käsi hakkas värisema vaigistamatus võbinas.

Kahekümnes peatükk

VAINA LAINED

Meie Gradovi diviis lõpetas formeerimise, et minna sõjakäigule Balkanile.

Minu käsutusse jäi natuke aega, et viia Kertši ülesõidu-kohale, Ustin Anissimovitš ja Katerina, kes sõitsid koju.

Ljusja lamas Feodossias sõjaväehaiglas. Seal ootasid mind ka isa ja Ustin Anissimovitš. Katerina pidin ma kaasa võtma Solhatist, kust sõitsin läbi Simferopolist tulles.

Häbenemata oma tundeid, jättis Kožanov Katerinaga kõikide nähes hüvasti. Ta oli uhiuues suvipluusis, mille selg ja varrukad olid kohevil.

Pagunid kaardusid nõrgalt külgesetud nõõbikestel, mis olid servadelt puudutatud vaseroostest, — riidevarustis oli toimetatud kohale niiskes laevaruumis.

«Uus pluusilõige,» kõneles Kožanov, et millegagi ma keerida lahkumisvalu, «püstkraega. Neljakümne esimesel aastal alustasime sõda mahakäänatuga. Selles särgis aga ei saa peadki pöörata.»

«See on selleks, et sa teisi ei piiluks,» lausus heasüdamlikult muheldes Katerina, «vaata ainult mind, otse mind, Petetška. Ei siis ole vaja pead keerutada.»

Baširov, kes armeesse kutsutuna sõitis koos Kožanoviga Simferopolisse, kõndis edasi-tagasi, vibutades aeg-ajalt vitsa. Tal polnud kellegagi hüvasti jätta, ta polnud ühegi tütarlapsaga sõprust sobitanud, ja seepärast oli ta väliselt ükskõikne tema arvates pikaleveninud hüvastijätku vastu.

Lõppeks oleme autos.

Ees on õlise läikenenud siledaksrullitud tasane maanteejoon.

Katerina istus nukras meeleolus.

Feodossias jooksin hetkeks haiglasse. Ljusja kergitas enese padjalt tormiliselt püstakile ja võttis mind vastu säravate silmadega.

«Mul on päris hea,» ütles ta. «Papa sõidab Psekupskajas, valmistab ette meie maja, ja siis ma kolin sinna, Serjoža... Ja hakkasid sind ootama... ootama...» Tema põsed puudutasid minu käsi ja ma ei tahtnud lahkuda, kuigi auto undas juba ammu akna all.

Ule Kertši poolsaare puhus külm meretuul, mis kihutas siia üle kuivast kolletusest puudutatud lagedate, lausikute steppide. See, mida nimetati sissetungi-platsdarmiks ja mis meid meie partisaniriigis ääretult huvitas, avanes praegu minu pilgule oma igavas üksluisuses...

Terasega lõhkikärastatud Akmonaiski laialdased positsioonid kadusid kuhugi kaugele, sinakashalli, suitsuse silmapiiri vastu libunud Aasovi mere virvendavasse soomuspõrandasse. Miski ei häiri nüüd seda vaikivat steppi, kui ehk

ainult kajakad, kes on juba lahkunud Musta mere rannikule, või lendab mööda äraeksinud kanakotkas, kes on tuules laskunud longu oma peenikesed, kokkukeerutatud vurrusid meenutavad tiivad, või läigatab tuhmilt valgevasest müraukest... Või ilmuvad kaugel nagu terendus tšumakkide vankrid, mis uuesti roomavad lahtimineeritud Sivaši soola järele, ja pikki sarvi vangutades kaovad soolaväljade kahvatuissse mustreisse aeglasel hārjad.

Türgi valli idapoolsele küljele, pärast sakslaste lahkumist tasandatud maantee kõrvale oli tardunud vigastatud tank «Tšapajev». Tank oli ilmsesti kihutanud mööda maanteed püsiv-tulepunkri vastu, selle lähedal oli saksa kahuri mürsk purustanud tal tiibmanöövril külje — roomikud olid maanteeäärse pujuga kaetud maa kündnud läbi kuni raaklubja-kivideni ning olid siis tardunud. Teras oli murdekohtadel läbi roostetanud, värv lühikesest, ent surmavast plahvatusel maha koorunud. Aga ka nüüd oli see ranniklaste avangardi liikumatu tank uljas ja sangarlik oma edasitungis.

«Nagu hobune tõkkel,» ütles Katerina, «vaprast on meie inimesed! Ainult, Serjoža... Kuidas saaks töötada nii, ei sõda kunagi enam ei korduks? Kas tuleb maakerale niisugune aeg?»

Ja ongi Kertš. Sõitsime mööda vana Jenikale kindluse mahajäetud varemeist ning peatusime ülesõidukohal Opasnaajas.

Isa ja Ustin Anissimovitš hakkasid minema kingule, töölasula poole, kus pidi elama nende tuttav, kelle poole nad tahtsid pöörduda ülesõidu asjus.

Kertši väina tumedad veed rullusid minu jalge ees. Tuhanded sõjavangid õhkisid ja purustasid järske kaldaid. elitati teed üle väina, piki uut silda kuni Tšuška liivaluiteni, mis on Tamani poolel. Meie sapöörid ehitasid silda; väina mõlemal küljel kolksusid rammid, milledega taoti sisse poste.

Keegi sõdur, kirves vöö vahel, läks liivasele leetseljale. Lained loksusid vastu tema saapasääri ja ta vahitas väina oma lõbusa, vallatu pilguga, nagu kavatses ta kahlata läbi veekogu. See oli Jakuba. Laiaõlaline rahulik asjalik mees kaalus, kuidas tulla toime kahe ja veerand kilomeetri pikkuse purde ehitamisega, ilma liigse materjalikuluta.

Hüüdsin teda. Jakuba pöördus kiirustamata, tundis mu ära ja tuli aeglaselt minu juurde.

«Kas see olete tõesti teie? Tervist, seltsimees kaardiväe major!»

Surusin Jakuba tumedat mõhnadega kaetud kätt ja me võisime kõrvuti istet presendiga kaetud hiiglasuurte mürsukuhjade juures, mis olidki jäänud kasutamata tormijooksul Kimmile.

«Olen nüüd sapöör,» ütles Jakuba, «pärast seda, kui lahime lahku, on killud mind kahel korral läbi puurinud. Pole viga, sapööriala on hea ala: ehitame sildu, teid, pooljaanume veame telegraafiliini. Töötasime Sivaši ülesõidukohtadel. Ehitasime tammi, sidusime pontoone... Pole viga, läks hästi.»

Jakuba võttis gaasitorbikukotist suure kimbu kirju ning ma tundsin ära Jakuba naise tuttava käekirja.

«Ise rahmeldab kolhoosis,» lausus Jakuba uhkusega, «tulevad hästi toime.»

«Vaata ja imesta?»

«Ei,» ühmas ta naerda, «pole midagi imestada.»

«Kuidas siis nii?» ütles Katerina.

Jakuba, kes heitis vahetevahel tütarlapse poole uudishimulikke pilke, vastas:

«Ma ju räägin: teisiti ei saagi olla... Kuhu? Kubaani?»

«Stavroopolimaale,» vastas Katerina.

«Siis oleme ühe nurga mehil!» hüüatas Jakuba rõõmsalt.

«Igal pool sa näed stavroopollasil...»

Kingult laskusid mööda jalgrada alla isa, Ustin Anissimovitš ja elatanud kalur ruskeis saabastes ja samasuguses täiesti punaseks pleekinud vammuses.

Kalur juhtis meid piki kallast laevasilla poole, mis on ülalpool Opasnaja ülesõidukohta.

Jakuba saatis mind natuke maad, jättis südamlikult hüvasti ja hakkas minema piki loksuvat lainemurdu sapööride poole, kes laadisid tulevase silla jaoks maha rihveldatud terastalasid.

Sadamas õõtsus lainetel ninast kuni ahtrini tõrvatud pargas madalalt väljalõigatud parrastega. Tema parrastele polnud jäänud nime jälgi, kõik oli pigiga üle määritud, kuid nii isa kui ka mina tundsiime kohe ära vana, tuttava pargase.

«See on ju «Kapteni Tütar!» hüüatas isa ning võttis peast mütsi otsekui teretades.

«Kas on tuttav?» imestas kalur. «See paat eksis meie majandisse.»

«See pargas on Kaukaasia rannikult...»

«Sõda ajas ta siia, Ivan Tihhonõtš.» Kaluri silmades süttisid lõbusad tulukesed. «Ja milleks üldse see jutt, ükskõik, kas töötada selle küna peal seal või siin? Tõsi küll, kala on teistsugune, kuid riik on ometi üks, Ivan Tihhonõtš.»

Jätsime hüvasti. Isa ja kalur istusid pinkidele aerude juurde, Ustin Anissimovitš — tüürile. Lükkasin paadi vette, laine laksus vilkalt tema musta, raskeks muutunud põhja all. Soolast valgeks imbunud pöökpust aerude üks löök — ja paat libises väina. Teisel pool, lillakas suitsutaolises lainemurrus, paistis Tšuška liivaluude, kus kerkisid ikka veel kepikestena seniitkahurite rauad.

«Kapteni Tütar» läbis kanali, mis sillerdas hõbedaselt. Järsku tungisid läbi kiiresti liikuvate pilvede päikesekiired ja heitsid veele kuldsoomuselise rõngasrüü.

See oli ainult hetkeks, päike kattus varsti jälle pilvega ja paat jõudis kalda-äärsesse madalasse vette.

«Kapteni Tütar» oli jõudnud teisele kaldale. Isa hüppas liivale ja aitas Ustin Anissimovitšil ja Katerinal paadist maale astuda.

Minu juurde tuli Donadze.

«Tuleb sõita, seltsimees major, et jõuda varem Feodosiasse ja varuda sadamas bensini. Seal on praegu Mihhailjuk, tema aitab. See pole mitte ainult hea tuuker, vaid ka tore poiss.»

Kõik mehed, olgu nad kasvõi hallipäised, olid Donadzele poisid.

Meist paremal kerkisid sõnnisarnaste fortidena Jenikale varemed, mis olid jalamil piiratud rõõpmelisest, purustatud teest. Jenikale taga, sealpool uputatud laevadega lahte paistsid nagu tapetud kajakad paljukannatanud Kertši adžimuškai valgest kivist majad.

Linna tagant, sealt, kus sätendav vool puistas pritsmetega üle Mitridati mäe jalami, tõusis raske pilv.

Opasnajas randusid pontoonid. Sõitsime lähemale. Veercitati maha kubaani plaanvankreid, mis lõhnasid nisuõlgede järele ja levitasid pujude ning nõmmeliivatee kibedat hõngu.

Käratsevalt ja ärevalt jooksid pontoonilt maale tõmmud kubaani tüdrukud. Linnuparvena laskusid nad tundmatule kaldale, jäid vaikseks ja vaatlesid suurte, uudishimulike sil-

madega kindluse ning linna varemeid. Üks neist, kõvasti põimitud ja rinnale visatud palmikutega tütarlaps, ütles hämmastunult:

«See siis, tüdrukud, see siis ongi toosama pärlitera Krimm?»

Tüdrukud hakkasid naerma ja kärsitult oma plaanvankrite ning lehmade ümber sagima. Nad tegid kõike kiiresti, osavalt ja naeruga, mis neist sädelevalt välja voolas. Vanad kasakad vangutasid päid, kortsutasid kulme ega saanud aru, milleks see lõbusus sellel esialgu veel rõõmutul kaldal. Nad pöördusid näoga Kubaani poole, Tamani Eel-Kaukaasia sinise murdjoonelise mäeaheliku poole, võtsid hüvastijätuka mütsid peast ja liikusid vööri järel «tatarlaste poole», nagu kasakad ammust ajast neid maid nimetasid. Logisedes veidi raudtelgedel, mida oli õlitatud paksust tamani masuudist määrdega, hakkas voor venima muistse Jenikale kindluse hallide täkitud kivide poole.

«Kust te olete, kenad tütarlapsed?» küsis Donadze, äinud peast oma õlise autojuhipilotka.

«Kubaanist.»

«Ja kuhu sõit läheb?»

«Mingisugusele pärliterale!» hüüdis patsidega tütarlaps, välgatades vallatult silmi.

Kõik hakkasid naerma. Tüdruk aga lausus tõsisemalt ning vaiksemalt, kui oli jõudnud meie kohale:

«Oleme ümberasujad.»

«Missugusest staniitsast?»

«Zaporožjest, Fontalovkast ja Tamani poolsaarelt.»

Ümberasujate voor nagises ja ajas tolmu üles. Tüdrukud koormatel alustasid laulu.

Kahekümne esimene peatükk

ANJUTA

Anjuta istus Jaša maja lahtisel terrassil seljaga minu poole ja näis lugevat raamatut. Tema juuksenõeltega kinnitatud ja põllulilledega ehitud tuhkjast pats asetseb kuklal nagu valatud pärg. Lähenedes tasa kikiarvabail ja piilunud üle tema õla, nägin peeni kollakaid sõrmi, mis tardusid ümmargusel välja-

õmblemisraamil tuhmjassinise siidist hortensia õie juures. Anjuta õlad võpatasid, kuid pead ta ei pööranud. Ent kui ma sirutasin oma käe üle tema õla, hüppas ta eemale terrassi käsipuude juurde, pani käed vastu rinda, ja mahapillatud väljaõmblemisraami võruke veeres mööda märgi, hiljaaegu pestud põrandalaudu.

«Sergeil!» hüüatas Anjuta ja sulges silmad; tema ripsmed värisesid pisut, rind tõusis ja vajus. «Kuidas sa mind ehmatasid!...»

Anjuta tõstis käed pea juurde, katsus laupa, juukseid, ja siis, teinud sammu minu poole, suudles mind kuivade huultega.

Linase kleidi viltulõigatud taskukesest tõmbas ta välja väikese, pitsidega ääristatud lõhnava rätiku ja tõstis selle silmadele.

«Sellest pole midagi, Serjoža. Ära pane tähele.»

Tema käsi, mis hoidis rätikut, tõusis uuesti silmade juurde. Sõrmes nägin ma sedasama sõrmust, mida Anjuta kandis Solhati teatri laval.

«Ma ootasin sind väga, Sergei,» ütles ta summutatud häälega, «ootasin väga! Jaša ütles mulle, et sa läksid isa saatma.»

Vaatasin teda vaikides.

«Miks sa mind nii vaatad, Sergei?» küsis Anjuta.

«Sa oled tublisti muutunud, Anjuta,» ütlesin ma ja astusin sammu tema poole, et teda kallistada.

Anjuta läks kiirustades minema, ja kui ta tagasi tuli, oli tema nagu niiske ja ta põsel valendas riideebe käterätikust. Taipasin: ta oli enese tühjaks nutnud ja näo ära pesnud.

«Mul oli väga raske, Sergei,» ütles ta, «väga raske... Kuid see kõik on möödas, ja peaasi — meie, just nimelt meie, kõik koos, oleme nad võitnud... Siin Krimmis... Mul on palju jutustada.»

«Jutusta, jutusta mulle...»

Ta pöördus kiiresti minu poole.

«Mind kiskus kaasa nagu veekeris ning hakkas üha kiiremini ajama... Ma tasusin kätte kõigi eest: sinu eest, isa eest ja mamma eest, surmasaanud Kolja eest, Vitja Nehhoda eest... Mulle oli meie perekonnast kõik teada. Meie väejuhatust ei keelanud mulle informatsiooni. Juba Sevastopolis, õigemini Hersoneses, taheti mind mõrvata. Mind päästsid

Iljuša tankistid ning ma tapsin Bekiri, kes oli saadetud minu hinge järele. Kas sa tundsid teda?»

«Jah. Fatõhhi vend?»

«Kas sa tead, kes Fatõhh ise on?»

«Noh, tean... Kes siis?»

«Kõige suurem türgi agent. Alles Hersoneses sain teada, missugune on teie Fatõhh. Palju on meile veel teadmata. Nii mõndagi oleksime võinud vältida, Sergei...» Ta hammustas huulde ja hakkas minema mööda astmeid, pisut vimmas, nagu hoolikalt teed valides.

Jõudsin talle järele, embasin teda. Läksime kõrvuti, vaikisime. Anjuta vaatas otse enda ette selgete, pärani avatud silmadega.

«Tea ainult ühte. Mäletad, me andsime pioneeridena ausa leninliku töötuse? Kui rinde ülemjuhataja Simferopolis mulle Lenini ordeni üle andis... võtsin ma selle vastu puhaste kätega...»

Peatusime allika juures. Keev veejuga tungis välja roomava luuderohu võrsetega põimitud kaljurusu alt. Siit paisis hiiglasuur õitsev aed, mida piirasid küpressid ja paplid. Nõrk tuul painutas kergelt puulatvade teravaid piike ja kandis laiali kroonlehtede viimast sadu.

Kuum vine hõljus õunapuude laiaharaliste võrade all ja kogu aed näis ujuvat hällivas laines, mis oli läbipaistev ning vikerkaarvärviline nagu vesikiili tiib.

Anjuta võttis mu käe ja ütles mingi piduliku nukrusega:

«Jaša tegi mulle ettepaneku... jääda siia, sovhoosi.» Tema silmad vaatasid kuhugi kaugale-kaugale. «Tead sa seda?»

«Jah.»

«Ma pean võib-olla asuma õunapuude juurde,» ütles Anjuta, «mitte kauaks, mitte eluajaks, vaid esialgu... Ma tahan asuda elama õunapuude juurde, et voogaksid lilled seliste lainetena nagu meri, mäletad, see meri meie kuldses lapselõlves?»

Pisarad valgusid talle silmi ja ta muutus endiseks armsaks õekeseks.

«Anjuta,» algasin ma tormakalt, «me aitame sind, et sul oleks hea olla.»

«Mul on raske ennast uuesti leida,» ütles Anjuta, «kuid mind aitab Jaša. Ta on hea inimene... Meil on vaja taas-

tada mitte ainult linn või maja, vaid peab veel taastama... taoti tagasi tooma kaotsiläinud naeru... rõõmu...»

Lahkusin õest hommikul. Sel päeval ma läksin ära Gradovi kaardiväediviisiga.

Kahekümne telne peatükk

VASTUTUS TULEVA EES

Möödus sõda, saabus rahu.

Meie poolt vabastatud Balkanil me laulsime balkani polkude laulu. See oli võidu ja tulevaste tööde rõõmus laul.

Hiljem sõitis meie juurde kindralpolkovnik Suvalov. Ta ütles meile:

«Teil, noorsugu, seisab ees lõpule viia Lenini-Stalini töö. Kommunism on ainuke inimkonna päästja hukkumisest. Võtame lähedase näite, kaardiväelased. Kujutlege endile, kui meie maal kolmkümmend aastat tagasi poleks võitnud sotsialismi idee, kui selle aja paremad inimesed poleks läinud tormijooksule Talvepalee, Perekopi, Krasnaja Gorka vastu, kui meie maa poleks selleks ajaks küpsenud, kui kaugale oleks siis praegu inimkond tagasi paisatud! Fašism töötas maailmale hukatust. Ja maailma päästisime hukatusest kõigepealt meie, seltsimehed! Teie, kaardiväelased, läbisite võidukalt Balkanil Teid nägid Sofia, Belgrad, Bukarest, Budapest ja hämmastunud Viin! Kõikjal, kus te ka sammusite, te külvasite kommunismi seemneid. Need seemned idanevad Euroopa maadel, nagu nad idanesid meie maal. Ja meie ülesanne on säilitada puutumatuina need idud, et puhkeksid kommunismi õied ja et neid ei põletaks leegiheitjate ega natomipommide leek...»

Suvalov oli väga erutatud: pidas ta ju oma viimast kõnet polkudele, kes olid liikunud koos temaga Stalingradist alates.

... Ja nüüd olen kodukohas. Isa töötas kolhoosis, ta oli juba vana. Samasse kohta oli ehitatud uus maja. Omas majas, tsinkkatuse all elasid Ustin Anissimovitš ja Ljusja.

Kohe, minu saabumise esimesel päeval läksin Ljusjaga kohalikku nõukogusse. Ljusja kirjutas alla koos minuga, tõstis minule oma heledad, õnnelikud, sirelivärvi silmad ja tema huuled värahtasid kaunis naeratuses.

«Näed nüüd, Serjoža, ma olen lõpuks leidnud oma muinasjutulise kuningapoja!»

Lahkusime nõukogust ja läksime mööda plataanide alleed, hoides kinni teineteise käest nagu lapsed. Tagapool sammusid isa, ema ja veidi lonkav Ustin Anissimovitš, kes alatasa tõstis vastu nägu valget rätikut. Avar taevas Abadzehhi mäeaheliku kohal oli pilvitult selge ja me hingasime sisse puhast mäestikuõhku nagu siis, partisanide Džeiljavi platool.

Läksime Ljusjaga Fanagoriika poole. Teisel pool jõge niidet ja tuul tõi sealt värske kõrrepõllu vänget lõhna, kuna kaugemal, kus viljalõikuse juulikumas laius Kubaani-äärne tasandik, sõitsid laevadena kombainid ja keerlesid palaval tuulevoolusel stepikotkad.

Uued hoonestamiseks määratud krundid laskusid jõe poole, nad olid piiratud esialgu ainult kraavidega. Augud puude istutamiseks mustasid korrapäraste ridadena.

Mäestiku selge õhk kandis edasi kõige pisemaid helisid: küll kivide kolinat loomade jalge all Fanagoriika põikmadalikul, küll jõest järsu kalda poole üleujuva hanekarja kisa, küll tasast «tega-tega-tega», millega kutsus hanesid järsaku kohal seisev väike tütarlaps.

Läksime Ljusjaga käsikäes mööda värske teelehtedega täiskasvanud vainut. Haljas rohi oli üle külvatud siguritaime õitega.

Läbilõikav poisikeselik vile käristas selge õhu. Kellegi püगतud, turris pea ilmus nähtavale saarekesel vitspaju punaste okste kohale. Ja meie jalge eest, hoides kätega püksikesi üleval, lipsas mööda poisike.

Ja kõik see, nii jõgi kui ka vitspaju-oksad ja see poisike, meenutas mulle kaugeid lapsepõlve-päevi. Ma rääkisin Ljusjaga meie põlvkonna saatusest.

Meie elu põimus tihedalt kokku meie sotsialistliku riigi saatusega. Meil oli olnud õnne. Me nägime jõudude mobilisatsiooni suure katsumuse lävel, meie läbisime kindlal sammul verised sõjaväljad, Euroopa väljad. Meie silme all hakkasid tõusma tuhande linnad, rõõpad hakkasid kõlisema rataste all ja verrega kastetud maa hakkas vilja kandma.

«Mida sa edaspidi kavatsed teha?» küsis Ljusja.

Ja ma mõtlesin: «Võib-olla demobiliseeruda, nagu tegid paljud minu seltsimehed, lahkuda armeest?» Maa oli ehitus-

hoos ja ma tundsin eneses soovi töötada, et rutem ravida terveks oma kodumaa haavad.

Rahvas nägi oma linnade põrmu, pingutades äärmuseni nii kogu oma moraalsel kui ka füüsilisel jõudu oli ta ajanud eemale kurjakuulutava sõjalinnu, ja nüüd ta ei taha, et see uuesti sapsaks oma mustade tiibadega tema pea kohal. Keegi ei taha selle kordumist, mis oli. Ka mina ei taha seda. Mida siis teha?

Meenutasin Karašai orgu, minu kõnelust Leljukoviga Krimmi metsades, kui me taandusime parašütistide-salga riismetega Sevastopoli kindluse fortide poole. Jah, uue hädaohu korral meie kodumaale me peame astuma lahingusse, omades kõrgemat haridust, nagu ongi sünnis kommunismi tipu poole sammuvaile sõdureile.

... Ja nüüd olen ma pealinnas, Moskvast.

Astun üles mööda Frunze-nimelise akadeemia lai granidist astmeid, astun sisse tema avarast uksest.

Gorjutš! Kljutš—Moskva—Brattsevo.
1946.—1948. aasta.

Vastutav toimetaja
H. Laanekõrb.
Kunstiline toimetaja
H. Viisur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid
V. Tuija ja V. Põlde.

Ladumisele antud 24. X 1951.
Trükkimisele antud 1. XII 1951.
Trüklarv 10 000. Paber 54:84, 1/16.
Trükipoognaid 28. Formsadile
60:92 kohaldatud trükipoognaid
22,96. Arvutuspoognaid 25,45.
MB-17693. Tellimise nr. 4968.
Trükikoda „Kommunist“,
Tallinn, Pikk 2.

Kõitnud „Ilukõide“, Tallinn.
Toompõldestee 18.

Hind rubl. 15.45.

На эстонском языке.

